

AZƏRBAYCAN

3'2019

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 05.03.2019 Sifariş 788	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:**İSMAYIL ŞIXLI – 100**

İNTİQAM QASIMZADƏ - Dəli Kürün təmkinli, müdrik oğlu	3
BARAT VÜSAL - Fərqlilik, yaxud İsmayıl Şıxlı dastanı	5
FİRUZ MUSTAFA - Bütövlük	11

P O E Z İ Y A

YUSİF HƏSƏNBƏY - Sızıflərin qiyamı (poema)	17
NİZAMİ CƏFƏROV - “Sızıflərin qiyamı” poemasına ön söz	16
ŞÖVKƏT ZƏRİN HOROVLU - Şeirlər	53
KÖNÜL ARİF - Şeirlər	92
ELNUR UĞUR - Şeirlər	94
RƏFİQƏ ŞƏMS - Şeirlər	107
SƏYYARƏ MƏMMƏDLİ - Şeirlər	111
SEVİNC MƏMMƏDOVA - Şeirlər	127
ZƏRƏNGİZ QAYALI - Şeirlər	130

N Ə S R

MƏMMƏD ORUC - Malakan kəndinin payızı (povest).....	26
NARINGÜL - “Öləziyə işıq”; “Böyürtkən mövsümü” (hekayələr)	113
ZÖHRƏ FƏRƏCOVA - “Məzara qoyulan nişan üzüyü”; “Vəsiyyət” (hekayələr)	120

X A T İ R Ə L Ə R , D U Y Ğ U L A R

MƏMMƏD İSMAYIL - Ömrün uşaqlığı Vətəndi bəlkə... ..	57
FİRUZ MUSTAFA - Oljas Süleymanov, Nodar Şaşıqoğlu və Anatol İmermanis haqqında	132

İ M A D Ə D D İ N N Ə S İ M İ - 6 5 0

MÖHSÜN NAĞİSOYLU - Azərbaycan klassik poeziyasının və ədəbi dili tarixinin Nəsimi zirvəsi	97
--	----

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

GÜNEL NATİQ - Selma Laqerlöf - Nobel almış ilk qadın yazıçı	144
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

VAQİF YUSİFLİ - Şeirimizin dolaylarında	149
İRADƏ MUSAYEVA - Y.V.Çəmənzəminlinin romanları və repressiya... ..	162
MƏTİ OSMANOĞLU - Təhkiyə, müəllif və oxucu	174

Ə D Ə B İ K A L E Y D O S K O P**K İ T A B R Ə F İ**

İSMAYIL ŞIXLI – 100

Dəli Kürün təmkinli, müdrik oğlu

Adı təkcə oxucuları arasında deyil, bütün xalq içində hörmətlə çəkilən, hər yerdə ehtiramla xatırlanan az-az sənətkarlarımızdandır İsmayıl Şıxlı. Yaşasaydı, bu il mart ayının 22-də, Novruz bayramında 100 yaşı tamam olacaqdı. Amma yaşamadı, 24 il əvvəl 76 yaşında dünyasını dəyişdi, bütün varlığı ilə sevdiyi doğma Vətən torpağına qovuşdu.

24 il az vaxt deyil. Keçən illər ərzində ədəbiyyat tariximizin arxa planına keçən yazıçılar, hətta unudulanlar belə az olmayıb, amma İsmayıl Şıxlı nəinki unudulmayıb, əksinə, mən deyərdim ki, İsmayıl Şıxlı yaradıcılığına və bütövlükdə onun şəxsiyyətinə maraq daha da artıb, ədəbiyyatımızdakı yeri daha da möhkəmlənib. Qisası, İsmayıl Şıxlı zamanın çox sərt və amansız imtahanından bu dəfə də alnıaçıq, üzüağ çıxdı.

Niyə “bu dəfə də”? Çünki o, həyatı boyu çox imtahanlardan, sınaqlardan keçib. Heç vaxt büdrəməyib. İkinci Dünya müharibəsi dövründə Kerçdə alman faşizminə qarşı döyüşlərdə qana boyanmış Qara dəniz sularından da sağ-salamat və qalib çıxıb.

İsmayıl Şıxlının nə həyat yolu, nə də yaradıcılıq yolu, heç də həmişə hamar və rahat olmayıb; xüsusən yaradıcılıq yolu. 1938-ci ildə tələbə ikən yazdığı “Quşlar” adlı şeirinin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çapına ürəkdolusu sevinə bilməyib. Sonralar o, bu hadisəni xatırlayanda belə yazırdı: “Həmin gün mən həm sevinir, həm də kədərlənirdim. Sevinirdim - nəhayət, şeirim çıxdı; kədərlənirdim - heyif ki, bir də şeir yazmayacağam”. Bu, özünə inamsızlıq deyildi. Bu, 19 yaşlı gəncin yaradıcılıq imkanlarını düzgün qiymətləndirə bilmək qabiliyyəti və qətiyyəti idi. Təbiətindəki bu iki xüsusiyyət - hər bir vəziyyətdə doğru-düzgün nəticə çıxarmaq - ömrü boyu, son gününə kimi onu tərk etmədi.

Bəli, İsmayıl Şıxlı şeir yazmağın daşını atdı, amma bədii yaradıcılıqla məşğul olmaq sevdasından dönmədi, daha artıq qətiyyətlə yazıçı olmaq qərarına gəldi. Tənqidçi Məmməd Cəfər Cəfərovun ədəbiyyat dərnəyinə yazıldı. İnstitut qəzetində “Dəli Kür” adlı kiçik bir hekayə də çap etdirdi.

Amma atalar deyir: “Sən saydığını say, gör fələk nə sayır”. Qəfil 41-45 müharibəsi başlayır. Verdiyi dövlət imtahanları da yarımçıq qalır, yaradıcılıq məşqləri də. Uzun, odlulu-aloğlu, ölümlü-itimli cəbhə yolları başlayır: Şimali Qafqaz – Kerç – Belarusiya – Pribaltika – Şərqi Prussiya – onun döyüşçü kimi keçdiyi cəbhə yollarının xəritəsini göz önünə gətirəndə Qazaxın Şıxlı kəndindən çıxmış bu arıq, çəlimsiz kəndçi balasının, romantik arzularla yaşayan tələbə oğlanın dözümlünə, mərdliyinə, kişilik qüruruna heyrət edirsən. Və bunlar ölümlə əlbəyaxa olmağın hesabına qazanılmış keyfiyyətlərdir.

İsmayıl Şıxlı şəxsiyyətini formalaşdıran bu cəhətləri xüsusi vurğulamaq cəhdim bir fikri diqqətə çatdırmaq istəyimdən irəli gəlir. Yaşadığı keşməkeşli həyat dolanbaclarında qazandığı bu keyfiyyətlər və əsl-nəcabətdən gələn qan yaddaşı olmasaydı, İsmayıl Şıxlı nə “Ayrılan yollar”ı, nə “Dəli Kür”ü, nə “Ölən dünyam”ı yaza bilərdi. Bütün bu romanlar, eləcə də onlarla mənalı hekayələr, rəvayətlər və nəhayət, “Cəbhə gündəlikləri” namusla yaşanmış bir yazıçı ömrünün bəhrələridir. İsmayıl Şıxlı bu gün həyatda olmasa da, bu əsərləri öz müstəqil ömürlərini yaşayır və onun adını da yaşadırlar.

Mən İsmayıl Şıxlını uşaqlıq illərindən tanıyırdım; O, atam Böyükağa Qasımzadə və anam Sona xanımla Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda bir qrupda təhsil almışdı. Ailəvi dostluğumuz vardı. Sonralar həm də qonşu olduq; o zaman atam artıq dünyasını dəyişmişdi. İsmayıl Şıxlının bizə münasibəti isə dəyişməmişdi. Ailəmə qarşı, mənə, daha diqqətli, daha qayğıkeş olmuşdu. Daha sonra “Azərbaycan” jurnalında bir neçə il birgə çalışdıq: O - baş redaktor, mən - tənqid şöbəsinin müdiri. Çox şey görüb-götürdüm ondan.

Mənə həmişə elə gəlirdi ki, çox yaxşı tanıyıram onu. Həqiqətən, tanıyırdım da... Amma demə, axıra qədər yox; 1987-ci ildə ölkəmizdə Azadlıq hərəkatı başlananda, 68 yaşlı İsmayıl Şıxlını ön sırada gördüm. Təəccüb etdim.

Siyasətdən həmişə uzaq olan bu insanın ağı, təkmini və xalq arasındakı nüfuzu müstəqillik uğrunda mübarizəyə çox şey verdi. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə, dəliqanlı cəbhəçilər belə onun (və başqa bir neçə ağsaqqalın) məsləhətinə, xalqa müraciətinə ehtiyac duyurdular. Səhhətində problemləri olmasına baxmayaraq, İsmayıl Şıxlı bir dəfə də olsun yaxasını kənara çəkmədi. Ona görə ki, o, böyük yazıçı, gözəl pedaqoq olmaqla yanaşı, Vətənin qeyrətli, namuslu övladı idi.

İntiqam QASIMZADƏ

05.03.2019

FƏRQLİLİK, YAXUD İSMAYIL ŞIXLI DASTANI

Belə deyirlər ki, F.M.Dostoyevskidə onu başqalarından fərqləndirən nəşə varmış.

Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlıda da həmin fərqli cəhət(lər) vardı.

Fərqli insandı.

Fərqli müəllim-pedaqoqdu.

Fərqli sənətkardı.

Fərqli ziyalıydı.

Fərqli şəxsiyyətdi, ictimai-xadimdi. Ona görə də Sənətin fərqli nümunəsini (nümunələrini) yaratdı.

O, bizim üçün "Məni itirməyin!" deyən vicdan kimidir...

* * *

1985-ci ilin yayında Qazaxda növbəti Vaqif poeziya günləriydi. Şairin möhtəşəm heykəli önündə çıxışlar başlanmışdı. Söz İsmayıl Şıxlıya verildə o, camaatın yığıldığı yerə addımladı, bir ağsaqqala yaxınlaşıb onunla görüşdü, əlindən tutub mikrofonun yanına gətirdi. Dedi:

-Abdulla Babanlı bizim Qazaxın məşhur müəllimlərindəndir. Mənim də müəllimim olub. Ola bilməz ki, bu poeziya məclisində biz baş tərəfdə duraq, o ayaq tərəfdə dayansın.

Alqış sədaları qopdu. Sanki bütün Qazax ayağa qalxdı. Və o vaxtdan mən də ayaq üstdəyəm. Elə bil oturmaq yadımdan çıxıb. O böyüklük qarşısında kiçilə biləcəyimin qorxusu hələ də canımdadır...

* * *

Hər bir yazıçı ən gözəl əsərini, məncə, ağsaqqallıq, ucalıq, böyük Söz önündə ayağa duranda, (dura biləndə!) özü yox, bütün daxili dünyası ilə ayağa qalxanda yazır.

Düşünürəm yəqin Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı da ən gözəl əsərlərini məhz belə bir məqamda yazıb-yaratmışdı. Hərdən qalxıb ona oturmaq üçün hörmətlə yer göstəriləndə, o da qalxıb öz yerini böyük Sözə vermişdi, böyük İnsanlığa vermişdi, böyük Amala, Kamala vermişdi!

* * *

Kür kimi çaylar da böyük Sözdür! Belə çaylara oturub ürəyincə tamaşa edə bilməzsən. İstədiyin zövqü ala bilməzsən. Gərək ona ayaq üstə tamaşa edəsən. Gərək onun tarixlər boyu ayaq üstə olduğundan ayaqda qaldığının fərqi varasan.

Böyük adamlar da otururlar, dincəlirlər.

Amma ruhən həmişə ayaq üstə olurlar!

* * *

Nəsreddin Tusi insanları 4 ünsür - su, od, torpaq, hava kimi dörd yerə bölürdü. 1-ci bölmə - suya qələm əhlini aid edirdi (dünyanın davamlılığını təmin etmək anlamında). Yəqin bu üzdəndir ki, İosif Brodski yazmışdı: "Hər şeyin sonadək məhv olmaması faktı mənim nəslimin xidmətidir."

Bu baxımdan su ünsürünə aid olan bir insanın (yazıcının) "Dəli Kür" romanı yazması təsadüfi deyildi.

Belə insanların öz dünyası olur. Həmin dünya öləndə onlar da ölürlər. Lakin onların öz dünyası ölsə də, özləri ölsə də bəşəriyyətə aid dünyanın ölməzliyini istəyirlər və o ölməzliyi öz ölməz həyatlarıyla, sənətləriylə, şəxsiyyətləriylə zənginləşdirir, əbədləşdirirlər!

Əslində, İsmayıl Şıxlı yaddaşlarda məhz belə bir ölməzlik işarəsi (ünsürü), su kimi, Dəli Kür kimi qaldı.

* * *

İsmayıl Şıxlını xatırlayanda yadıma ədəbiyyatçı olmayan müdrik bir insanın dediyi sözlər düşür: "Ədəbiyyatımızda Qazağın timsalında Səməd Vurğun cəsarəti, Mehdi Hüseyn qətiyyəti, Osman Sarıvəlli zərifliyi, İsmayıl Şıxlı ləyaqəti olub."

Dəqiq qənaətdir.

* * *

İsmayıl Şıxlının taleyi bir çox cəhətdən qohumu, "Top Allahı" Əlağa Şıxlınskinin taleyinə oxşayır. Hər ikisi zamanında vəzifəsindən istefa verməyi bacarıb. Hər ikisi ömrünün son illərində ağır xəstə olub, gözünün nurunu itirib.

Hər ikisi ölüm ayağında əsərini diqtə edib, yazdırıb: Ə.Şıxlınskinin "Xatirələrim" kitabı filosof Heydər Hüseynovun tapşırığıyla qələmə alınıb. İ.Şıxlının "Ölən dünyam" romanının böyük bir hissəsini həyat yoldaşı Ümidə xanım, o, dedikcə yazıya alıb.

Hər ikisinin ölümü müharibə dövrünə təsadüf edib. Hər ikisinin ən böyük silahı vicdanı olub.

* * *

Makedoniyalı İsgəndərin düşmənlərinə elə gəlirdi ki, onun bədəni nəse sehrli bir işıq saçır.

Bu mənada İsmayıl Şıxlının qələmi də şölə saçırdı.

İsgəndər həyatı üçün atası Filippə, ləyaqəti üçün müəllimi Aristotele borclu olduğunu deyirdi.

Biz də (bizim nəslimiz də) ləyaqətimiz üçün müəllimimiz İsmayıl Şıxlıya borcluyuq.

* * *

İ.Şıxlının təfəkkürü epos təfəkkürüydü. "Dədə Qorqud", "Koroğlu" kimi dastanlarımızdan gələn təfəkkür idi - sazla bağlıydı.

Bu təfəkkürün formalaşmasında onun da yaşadığı ilk mühit - sazlı-sözlü Qazax mühüm rol oynamışdı.

Yazıçı "Aşığın yubileyi" adlı bir hekayəsində uşaq vaxtlarından saza, sözə necə vurğun olduğunun aydın bəlirtilərini verib. O vaxt yaşadığı kənddə (Kosa-

Soldan: Anar, Bayram Bayramov, İsmayıl Şıxlı, S.Baruzdin və Elçin

larda) evlərdə qış gecələrində keçirilən aşiq məclislərinə, sən demə, uşaq-muşağı yaxın qoymurlarmış. O da qabaqcadan qaçıb evdəki yükün (yorğan-döşək yığılan yerin) dalında gizlənirmiş. Bir dəfə məclis başlananda, saz dinəndə, necə olursa o, bərk həyəcanlanır, qurcuxur; yük uçar. Və onu görürlər.

Məclisi idarə edən kənd ağsaqqalı soruşur ki, sən burda nəğayırısan, a bala, kimin uşağısan? Adın nədir?

O qaydır ki: - Qəhrəman müəllimin oğluyam (yazığının atası Lenin ordenli müəllim idi). Adım da İsmayıldır.

Onda dəymirlər xətrinə. Aşığa deyilir ki, di başla dastan məclisinə. Aşıq soruşur:

-Hansı dastanı başlayım?

Ağsaqqal hökmə dillənir: - Bu uşağın adının və saza, sözə olan sevgisinin xətrinə "Şah İsmayıl dastanı"nı başla.

Və beləcə o dastan gecəsindən (gecələrindən!) sonra xalqımızın yeni bir dastanı da - qəhrəmanları Dəli Kür, Cahandar ağa, Ömər koxa, Hasan ağa, Qəmər at, Alan it və s. olacaq bir ölməz dastanı formalaşmağa başlayacaqdı: "İsmayıl Şıxlı dastanı".

Və çox-çox sonralar tanınmış şair Müzəffər Şükür Məchul bir şeir də yazacaqdı, fəxrlə, qürurla deyəcəkdi:

***Çətin günlərimdə mən səni anıb,
Köməyə səslədim duyan insanı.
Ariflər içində çoxdan yaranıb
İnsanlıq dastanı - Şıxlı dastanı.***

* * *

Əfsanələşmiş, dastanlaşmış ömür-gün yaşayan, millətini sevən, onun sazını-sözünü, milli dəyərlərini dəyərləndirən həmişə ayaq üstə olubdu və ayaq üstə də olmalıdır.

İsmayıl Şıxlının dərs dediyi ali məktəb auditoriyalarında ayaq üstə olanlar oturanlardan çox olurdu. Digər fakültələrin tələbələrinin də öz dərslərini qoyub qaçıb onun müəzirlərinə, söhbətlərinə qulaq asmağa gəldikləri üçün.

* * *

Böyük olmaq istəyən, xalqını böyük görmək istəyən əslində ömründə oturub dincələ bilməz və dincəlməyə (oturmağa) haqqı da yoxdur.

Dəli Kürün dincəldiyini kim görüb?

Yaranandan ayaq üstədi millətimizdən ötrü!

İsmayıl Şıxlı da beləydi, daima ayaq üstəydi. Ayaq üstə olmağıyla yaraşığa mindirirdi öz boy-buxununu! Ayaq üstə olanda oturub dincini alırdı. Oturanda da ayaq üstəydi!

Dəli Kürün ekiz qardaşıydı. Ona görə də "Dəli Kür" kimi möhtəşəm bir roman-epopeyanın müəllifi oldu.

Dəli Kür çay olaraq Azərbaycan coğrafiyasına, Qərbdən Şərqə uzana-uzana Azərbaycan torpaqlarına hansı gücü, enerjini verirsə, İ.Şıxlının əsərləri də, xüsusilə, "Dəli Kür" romanı da Azərbaycan ədəbiyyatına və Azərbaycan tarixinə, Azərbaycan milli dəyərlərinə həmin gücü verir...

...İsgəndər belə hesab edirdi ki, hərbi nailiyyətlərə çatmaq üçün "İliada"nı öyrənmək lazımdır və hərbi yürüşlərə gedəndə "İliada"nı özünə götürürdü.

Güclü insan olmaq üçün (güclü türk olmaq üçün!), güclü kişi olmaq üçün "Dəli Kür"ü oxumaq lazımdır. "Dəli Kür" hər birimizin evində başının altında olmalıdır.

İ.Şıxlıya sual vermişdilər ki, "Qüdrətli insanların yetişməsi üçün nə lazımdır?" Cavab vermişdi: "Cılızlıq cəngavərliyə meydan oxumamalıdır. İnsanı sındıran, insanın mənliliyini tapdalayan məhdudiyyətlər olmamalıdır".

...Şeyx Şamil Peterburqa gətiriləndə saray əhli tamaşasına yığılbırmış. Fikirləşirlər ki, Əlahəzrətin qarşısında əyilməyən bu dağını necə əymək olar?

Daxil olduğu qapının yuxarı hissəsini taxtalayırlar ki, bu maneədən keçmək üçün məcbur olub əyilsin. Şamil işi başa düşür. Bir zərbə ilə taxtanı param-parça edir və düz qamətilə salona daxil olur.

İsmayıl Şıxlı da məhz belə kişi idi.

Əyilmədi! Sınmadı!

Köhnə kişilərin yadigarı kimi ayaq üstə, dim-dik qaldı həmişə!

O, ədəbiyyatımızı və cəmiyyətimizi diziaynalı pəhləvanlardan qoruyurdu (və qoruyur!)

Xalq İ.Şıxlını görməyəndə darıxırdı, kırıxırdı, özünü itirirdi, narahat hiss edirdi. Hamı inanırdı ki, ən çətin gündə və anda İ.Şıxlının dediyi söz kömək eləyər ki, hər kəs özünə gəlsin, ayaq üstə (ayaqda!) qalmağı bacarsın.

Oğlu Elçin Şıxlıdan soruşurlar ki, atan sizə nə vəsiyyət etdi? Deyib: "Kişi olun!" dedi.

Ondan danışanda gerek Kişi sözünü də, İnsan sözünü də, Yazıçı sözünü də, Şəxsiyyət sözünü də böyük hərflə yazasan!

Dəli Kür kiçik çayları başına yığıb böyütmək istədiyi kimi, İsmayıl Şıxlı da dəli fikirləri başına cəmləyib hamını ağıllı-kamallı, ən əsası, böyük olmağa çağırırdı.

* * *

Məncə, əsil yaradıcılıq qələm götürüb nəse yazmaq deyil. Söz qarşısında ayağa qalxmayaq. Böyük söz qarşısında hamını ayağa qalxmaya hazırlamayaq.

İsmayıl Şıxlının həyatı da, sənəti də bu missiyanı yerinə yetirirdi.

İ.Şıxlı qələminin qüdrətini düşünəndə hərdən elə sanıram ki, Allahı axtarmağa da ehtiyac yoxdur. Böyük söz hardadırsa, Allah da orda olmalıdır - ordadır! Və orda Allah qalxıb öz yerini Sözə veribdi, məhz həmin böyük Sözə!

Mən inanıram ki, İsmayıl Şıxlının adı gələndə də hər kəs qürur hissi keçirir, ən azından ayağa durmaq istəyir. (Durur da!)

Mən də "Dəli Kür"ün adı çəkiləndə ayağa qalxmaq istəyirəm və qalxıram da!

* * *

Mehdi Hüseyn İsmayıl Şıxlıya və İsa Muğannaya bir tapşırıq veribmiş: "Çalışın ədəbi vicdanlara ləkə düşməsin." Hər ikisi ömür boyu onun bu nəsihətinə əməl etdi, ədəbi vicdanların keşiyində durdu, vicdana və vicdanlara ləkə düşməməsi üçün əllərindən gələni etdi.

...İsa Muğanna 2013-cü ilin payızında Ağstafadakı evində ağır xəstə yatırdı. Həyat yoldaşı Firuzə ana bütün ümidlərini itirmişdi. Sakitcə mənə pıçıldayırdı: "Bu dəfə deyəsən qalxmayacaq."

Ustad gözələrini yumsa da yatmayıbmış. Bizə doğru boylanıb gülümsədi. Bir az aynı açılsın, fikri dağılsın deyə, keçmişlərdən söhbətləşməyə başladıq. İsmayıl Şıxlıdan da söz düşdü. Bu vaxt dedi:

-Bu saat İsmayıl o qapıdan içeri girsin, sıçrayıb ayağa qalxmasam, mənə nə deyirsiniz, deyin!

Baxın, böyüklük, dostluq, kişilik qarşısında ayağa qalxmağın daha bir nümunəsiydi bu!

* * *

Keçən ilin yanvarında Bakıda 7-ci dəfə cərrahiyyə əməliyyatına girməliydim. Əməliyyatdan əvvəl mənəvi gücümü artırmaq üçün, Allahın lütfünə sığınıb hər şeydən əmin-arxayın olmaq üçün hansısa bir əsəri oxumaq istədim.

"Ölən dünyam"ı tapdım. Təkrar birnəfəsə oxuyub bu əsərdən elə bir enerji aldım ki, əməliyyata sanki ayaq üstə girdim...ayaq üstə də çıxdım.

Heç nə olmaybmış kimi!

Kim bilir, bəlkə o vaxt böyük yazıçımızın özü də gəlib əməliyyat olunduğum yerdə mənim baş ucumda dayanıbmış?!

* * *

Azərbaycanın mifik təfəkkürlü rəssamı Cavad Mircavadov haqda qəzetlərin birində çox maraqlı bir yazı oxudum. Orada deyilirdi ki, Çingiz Aytmatovun böyük önəm verdiyi rəssamın ümitsiz şəkildə xəstə olduğu vaxtlarmış. Avropadaymış. Vyanada "Bethoven" mehmanxanasında qalırmış. Çox sevdiyi bəstəkarın adını daşıyan mehmanxanada qalmaq ona kömək edirmiş, bir ayrıca güc verirmiş, xəstəliyini unutturmuş.

İsmayıl Şıxlının adı da, sənəti də həmişə şəxsən mənə beləcə kömək edib, güc verib, ümitsiz vaxtımda məndən ötrü ümidə çevrilib.

Nə olaydı millətimizin sənin adın gələndə necə sevindiğini, necə dirçəldiyini, necə gücləndiyini öz gözünlə görəydin!..

C. Mircavadov haqda olan məqalə belə adlanırdı: "Keçmişdən gələn adam".

İ.Şıxlı haqda düşünəndə də onun da keçmişdən, çox-çox uzaqlardan gələn bir adam olduğu zənnindəyəm.

Dünən yanımdaydı.

Bu gün də yanımdadı.

Gələcəkdə durub yolumuzu gözləyir.

* * *

Söz bu gün hələ də öz qüdrətini saxlayırsa, böyük sənətkarlara borcludur. Çoxlarının üzü onların sözündən qızarmışdı. Amma Sözün üzü onlara görə birçə dəfə də qızarmamışdı. Onlar sözləriylə çox "mənəm-mənəm deyənləri" diz çökməyə məcbur etmişdilər. Amma sözü diz çökməyə qoymamışdılar! (Elə özlərini də!)

İ.Şıxlı gözünün işığını itirdi ki, Sözün gözü işığını itirməsin. Əlinə çəlik götürdü ki, söz əlinə çəlik götürməsin!

...Onlar bir Sözü də ayağa düşməyə qoymurdular. Nadanların və cahillərin ucbatından yıxılmış sözləri də ayağa qaldırırdılar.

Sözün əbədilik ayaq üstə olmasını istəyirdilər!

"Hər bir mərhələdə xalqımız mədəni səviyyəsini inkişaf etdirmək üçün, milli ruha daha artıq qovuşmaq üçün, həmişə görkəmli ziyalılarımızın yaradıcılığına, fəaliyyətinə, əsərlərinə möhtac olub, onlardan bəhrələnib və bu ağır yolu müvəffəqiyyətlə keçib.

Bu çətin yolun keçilməsində Azərbaycanın görkəmli ziyalılarının, alimlərinin, yazıçıların, mədəniyyət xadimlərinin, siyasətçilərinin böyük xidmətləri olmuşdur.

Onların içərisində İsmayıl Şıxlı görkəmli yer tutur.

Onun ömrü, yaradıcılığı, insani keyfiyyətləri hər Azərbaycan vətəndaşı üçün örnək ola bilər."(Heydər Əliyev)

* * *

Mən onu heç vaxt ölüm yatağında təsəvvürümə gətirə bilməmişəm.

Ölüm gəlib, İsmayıl Şıxlı ayaq üstə onun üzünə öz qapısını açıb və deyib:

-Xoş gəlmisən!

-Gedəkmi?

-Gedək!

-Kişi kimi deyirsən?

-Kişi kimi!

Və beləcə o ölməz insan, böyük yazıçı heç kimə hara getdiyini demədən onunla çıxıb gedib.

Mən onun gözünü yumub heç vaxt yatdığına da inamaq istəməmişəm. Durnalar uça-uça yatdıqları kimi!

...Mən adi bir bəndəyəm.

Kiməm ki?!

İstəyəndə otururam, istəyəndə yatıram.

Ancaq nə eybi!

Ürəyim ayaq üstədə!

İsmayıl Şıxlı kimi sənətkarın qarşısında!

Amalın, Kamalın, böyük Sözün qarşısında!

Barat VÜSAL

Qazax

BÜTÖVLÜK

və ya mənim tanıdığım İsmayıl Şıxlı

Bir müddət əvvəl, lap dəqiq desəm, 13 iyul 2014-cü il tarixdə kinomuzun “Cahandar ağa”sı, xalq artisti Ələddin Abbasov vəfat etdi. Ədəbiyyatımızda Cahandar ağa obrazını yaradan böyük sənətkarın - İsmayıl Şıxlının ölümündənsə artıq illər keçir.

Mən bu tarixi paralelləri nə üçün xatırlamalı və xatırlatmalı oldum?

Məsələ burasındadır ki, bəzən Ələddin bəyi, bəzənsə “Dəli Kür” romanının müəllifi İsmayıl müəllimi öz qəhrəmanı ilə müqayisə edirlər - Cahandar ağa ilə. Doğrudur, İsmayıl Şıxlı cəsur, mərd, məğrur, ədalətli, bütöv bir şəxsiyyət idi, amma qətiyyətlə “Cahandar ağa” deyildi və bir çoxlarının düşündüyünün əksinə olaraq, o, özü bu obrazı “ideal qəhrəman” hesab etmirdi. Ən azı ona görə ki, “Dəli Kür”ün qəhrəmanı əsasən feodal düşüncəli, patriarxal əxlaqlı bir insan idi.

Və beləliklə, bir neçə il öncə, İsmayıl Şıxlının vəfatından az sonra qələmə aldığım, sonrakı dövrdə təkmilləşdirdiyim qeydləri oxuculara təqdim edirəm.

Sənətkar və şəxsiyyət problemi tədqiqatçıları zaman-zaman düşündürmüşdür. Mən bu ziddiyyətli və mürəkkəb problemin ayrı-ayrı nüansları üzərində gəzişmələr aparmadan təkcə bir nəsnəni qeyd etmək istəyirəm: şəxsi yaradıcılığı ilə fərdi xarakteri arasında bərabərlik işarəsi qoyulan sənətkarlar çox azdır - həm də təkcə bizdə yox, bütün dünya ədəbiyyatında. Bu cür yaradıcı şəxsiyyətlərdən biri İsmayıl Şıxlıdır.

Şıxlı şəxsiyyəti özündə bir sıra keyfiyyətləri ehtiva edir: yazıçı, tədqiqatçı-alim, müəllim, ictimai-siyasi xadim, nəhayət, bütöv xarakter. Əlbəttə, bu saydığımız və saymadığımız digər cəhətlərin hər biri özlüyündə tədqiqat mövzudur. Lakin indiki halda mənim məqsədim İsmayıl müəllimlə bağlı bəzi təəssüratlarımı oxucularla bölüşməkdir.

Mən İsmayıl Şıxlını ilk dəfə 1971-ci ilin sentyabrında görmüşəm. “Görmüşəm” deyəndə ki, mən o zaman indiki Pedaqoji Universitetin birinci kursunda oxuyurdum, xarici ölkələr ədəbiyyatı (antik dövr) ixtisasından mühazirələri bizə İsmayıl müəllim deyirdi. Mən həmin vaxtacan yazıçının bir sıra əsərlərini oxumuşdum, onun yaradıcılığına az-çox bələd idim.

O, ilk dəfə özünəməxsus ağır, ləngərli, şax addımlarla auditoriyaya daxil olanda, biz hamımız nizami əsgər alayı kimi ayağa durub müəllimimizi salamladıq. Yəqin ki, yüz nəfərə yaxın tələbəni özündə birləşdirən potokda (birləşmədə) onun əsərlərindən heç olmazsa birini oxumayan adama təsadüf etmək mümkün deyildi. Müəllim qar kimi dümağ dəsmalla gözlüyünün şüşəsini silib azacıq gərleşmiş səslə söhbətə başladı; özünüdəqdimata ehtiyac yox idi - onsuz da hamımız onu kitablarından yaxşı tanıyırdıq. Qısa təbrik sözündən sonra (axı, tələbə adı qazanmışdıq) biz yeni bir aləmə - Homer, Esxil, Aristotel, Sofokl, Evripid... dünyasına daxil olduq.

...O, olduqca təmkinli adam idi. Amma bəzən ağırlı mövzulara toxunanda emosionallığı üzə çıxır, səsində titrəyiş hiss olunurdu.

Yaradıcılığından sitat gətirməyi o qədər də xoşlamazdı. Yazı-pozuya maraq göstərən tələbələrə qayğı ilə yanaşar, özünü gözə soxmaq istəyən “ictimaiyyətçilərə” bir qədər soyuq münasibət göstərirdi.

...Onu, təhlil etdiyi əsərdəki qəhrəmanların daha çox xarakterləri cəlb edirdi. Yığcam və obrazlı danışığa üstünlük verər, tarixi hadisələri çağdaş zamanın olayları fonunda təhlil edirdi. Söz üzərində yarpaq kimi əsərdi - həm şifahi, həm də yazılı söz üzərində. Xatırımdadır, hətta, bir dəfə dərs zamanı dedi ki, mənə yazıçı dostlardan biri öz tanışının əsərini vermişdi; oxuyub əsəri qaytardım - dili çox bərbad idi; yazıçı dostum dedi ki, dili zəif olsa da əsərin ideyası, mövzusu aktualdır; mən cavab verdim ki, əsərin canı - dildir, sözdür.

...O, Avropa ədəbiyyatının şah əsərlərini təhlil edərkən məşhur obrazların xarakterlərindən bizim günlərə körpü atardı: “Əslində Servantesin Don Kixotu namuslu, vicdanlı adamdır; ətrafısa onu dəli kimi qəbul edir; çünki ətraf nadanlardan ibarətdir”.

...*“Yazıçı öz sözünü birbaşa deyə bilməyəndə Ezop dilinə keçir, eyhamlarla danışır”.*

...*“Hətta, geyimin də insan xarakterinə təsiri var; uzun, tünd rəngli, ciddi geyim adama zabitəli görkəm verir”.*

...*“Gənc şairimiz Xəlil Rza demişkən, çinar - bizim milli ağacımızdır”.*

...*“Qələm adamı öz oxucusuna ən yaxşı nümunə olmalıdır”.*

...*“Yazıçı təkcə yazmalı deyil, həm də çox oxumalıdır, çox mütaliə etməlidir”.*

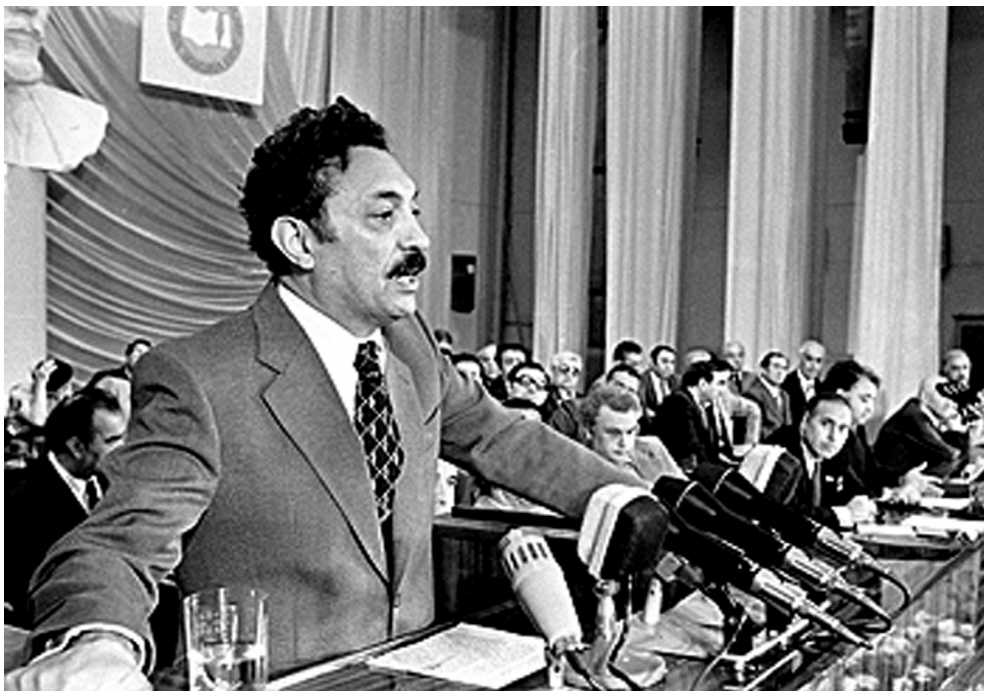
Bunlar müəlliminin yadımda qalan ifadələridir (o, arabir haşiyə çıxmağı xoşlardı).

Onun cəmiyyət və insan haqqında orijinal düşüncələri vardı: Bu yer üzündə hər kəs özünü sevir. Bu, təbii haldır. İnsanın özünüsevgisi ilə iş bitmir; hər bir normal adam öz valideynlərini sevir. Sonra insan öz qohum-qardaşı ilə qaynayıb-qarışır, onları sevir. Sonra doğulduğu kəndi, rayonu, şəhəri, mənsub olduğu xalqı, vətəni sevir. Bildiyiniz kimi, dünyada iki sistem mövcuddur: sosializm və kapitalizm. Biz Sovet adamları kapitalizmi sevmirik. Məsələn, Amerika böyük kapitalist dövlətidir. Amma Yer planetindən kənara çıxanda, deyək ki, kosmosda - kimin hansı sistemə mənsub olduğu yaddan çıxır, Sovet və Amerika vətəndaşları öz böyük vətənlərini, yəni Yeri eyni məhəbbətlə sevirlər. Deməli, belə çıxır ki, insanları irq, dil, din, region... ayıra bilməz; insanların çoxunu bir çox hallarda birləşdirən cəhətlər onları ayıran cəhətlərdən çoxdur.

Mənim İsmayıl müəllimlə “dostluğum” imtahanda yarandı. Məsələ belə olmuşdu: bizdən əvvəlki qrupun uşaqları “stajlılardan” ibarət idi. Oğlanlar əsgəri xidmətdən, qızlarsa istehsalatdan gələnlər idi. O vaxtlar staja çox üstünlük verilirdi, elə birinci qrup da məhz həmin “qocalardan” təşkil edilmişdi. İkinci qrupdan etibarən tələbələr qəbul zamanı topladıqları bal sistemi üzrə siyahıya alınmışdılar və o siyahıda birinci mənim adım gəlirdi... Yəni belə çıxırdı ki, həmin il fakültəmizə qəbul olunan tələbələr arasında ən yüksək bal toplayan mən olmuşam... Bəlkə də universitet həyatında görünməmiş hadisə baş vermişdi. Adətən tələbələrə güzəştli qiymət yazan, heç kəsə “qeyri-kafi” verməyən İsmayıl müəllim birdən-birə bizdən əvvəlki “stajlı” qrupun bütün tələbələrini “kəsmiş”, əsəbiləşib imtahandan yarımçıq çıxmışdı. Onun nüfuzu və mövqeyi ilə qeyd-şərtsiz razılaşmalı olan dekanlıq və rektorluq çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü. Artıq, bayaq dediyim kimi, “stajlılardan” sonra yüksək “bal” alanlar gəlirdi ki, orada da tərs kimi mənim adım, artıq dediyim kimi, 1-ci yerdə idi.

Açığı, çəkinirdim imtahana girməyə, ilk bileti çəkməyə çox da cürət etmirdim. Yoldaşlarım mənə ürək-dirək versələr də, hansısa bir bəhanə ilə aradan çıxmaq istəyirdim... Amma başqa çıxış yolu yox idi: özümü ələ alıb ürəyim əsə-əsə, hürkə-hürkə imtahan götürülən otağa daxil olaraq sakitcə bileti çəkdim.

Mən indi o biletdəki sualları xatırlamıram. Təkcə onu xatırlayıram ki, suallara alababat cavab verməyə hazır idim. Yeri gəlmişkən, etiraf edirəm ki, mən tələbəlik illərində gündəlik keçilən dərslərə, verilən tapşırıqlara o qədər cidd-cəhdlə hazırlaşmırdım. Çünki ali məktəbdə tədris olunan əsərlərin çoxunu mən orta məktəbdə ikən oxumuşdum. Evimizdə atamın, vaxtilə, müharibədən əvvəl pedaqoji texnikumu, sonralarsa rus dili institutunu və BDU-nun filologiya fakültəsini bitirmiş, mənim özümün rus

dili və Azərbaycan dili müəllimim olmuş Qədimalı Mustafayevin, kifayət qədər zəngin kitabxanası vardı. Mən o kitabların çoxunu 7-8-ci siniflərdəyken oxumuşdum. Və indi, yeni o vaxt, antik ədəbiyyatdan imtahan verərkən elə bir çətinliyim olmamalı idi; Əli Sultanının redaktəsi ilə 50-ci illərin sonunda çap olunmuş dərsliyi (müntəxabatı) orta məktəbdə bir neçə dəfə oxumuşdum...

...O, deyəsən, cavabımdan razı qalmışdı. Bığaltı gülümsəyib əlini şəvə saçlarına çəkdi. Üzündə qəribə bir nur, işıq vardı. Mən ürəklənib dedim ki, əlavə sual da verə bilərsiniz. O, yenə gülümsədi. "Yaxşı, eləsə de görüm, son vaxtlar klassik və müasir Avropa ədəbiyyatından kimləri oxumusan?" Mən Kafkanın "Azərbaycan" jurnalından oxuduğum "Çevrilmə" povestini, yeni tərcümə edilmiş pyesini, Kamyunun hekayələrini, Taqorun romanlarını, təbii ki, o zaman dəbdə olan Drayzer, Cek London, Heminqvey, Zegers kimi yazıçıların əsərlərinin adını sadaladım. "İngiliscə bilirsənmi?" Mən dedim ki, yox, biz alman dili keçmişik. O, yenə gülümsədi: "Elə mən də bir azca alman dilini bilərəm... Amma yəqin ki, bizim ümumi bir tələbimizdən xəbərdarsan: Hamletin monoloqunu ingiliscə bilməyən bir balı endirilir". Mən monoloqu əzbərləmişdim və

onu, əvvəlcə bir kəlməsini belə anlamadığım ingilis dilində, sonrasa həvəslənib birnəfəsə Azərbaycan dilində söyləməyə başladım...

Nə isə... "Əla" mı alıb çıxdım. Uşaqlar məni təbrik etdilər. Deyəsən, buz sınımışdı. Qrupun yarından çoxu "əla" aldı.

Ondan sonra tez-tez dəhlizdə, küçədə rastlaşanda o, ehtiramla görüşüb hal-əhval tuturdu.

Bir dəfə biz 2 və ya 3-cü kursda oxuyanda İsmayıl müəllim orta məktəbdə təhsil alan oğlunu da özü ilə gətirmişdi auditoriyaya. Dedi ki, İsmixan müəllim məşğul olur, ingilis dilinə həvəs göstərir. Arğaz, ucaboy, utancaq oğlan keçib yanımızda əyləşdi; o, atasının mühazirəsində sakitcə əyləşib deyilənlərə diqqətlə qulaq asırdı. O oğlan sonralar, çox-çox illər keçəndən sonra mətbuatda tərcümələri və orijinal yazıları ilə çıxış edən, bu gün imzası ilə tanınan istedadlı publisist, cəsarətli redaktor Elçin Şıxlıdır.

...Ara-sıra mətbuatda çıxan yazılarım onun gözündən yayınmırdı. 1975-ci ildə Şoloxovun 70 illiyi münasibəti ilə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap olunan məqaləmi tərifləmişdi və onun təklifi ilə o yazı böyük yazıçının, yeni Şoloxovun ünvanına göndərilmişdi. Amma o, mənim bədii yaradıcılıqla məşğul olduğumu bilmirdi...

1979-cu ildə Pedaqoji Universitetin böyük zalında onun 60 illik yubileyi təntənə ilə qeyd oludu və mən mərasimdən sonra müəllimimi təbrik etdim.

...1982 və ya 83-cü ildə "Leçkomissiyada" müalicə olunurdu. Jurnalist dostum Şemistan Nəzirli ilə vədələşib ona baş çəkməyə getdik. "Nə işlə məşğulsan?" - deyə, üzünü mənə sarı tutub soruşdu. Aspiranturada oxuduğumu dedim. Biləndə ki, ədəbiyyata aid yox, fəlsəfəyə dair mövzu üzərində işləyirəm, gülümseyib zarafatla dedi: eybi yoxdur, elə filosofiya da filologiyanın qardaşıdır.

Həmin gün xəstəxananın geniş, səliqəli həyətinə bir xeyli söhbət etdik. İsmayıl müəllim Hüseyn Arıfdən və Qabildən xeyli məzəli əhvalatlar danışib özü də güldü, bizi də güldürdü.

...1985-ci ildə "Gənclik" nəşriyyatında "Göyəm kolları" adlı ilk hekayələr kitabım çap olunmuşdu. Təsadüfən rastlaşdıq. Gülümsər çöhrəsində işıqlar oynadı: "Arabir səni televiziyada veriliş aparan görürəm, yoxsa oraya işə keçmişən?" Dedim ki, yox, orada sadəcə, verilişlər aparıram, hazırda Elmlər Akademiyasında - Fəlsəfə institutundayam, artıq müdafiə etmişəm. Və onu da əlavə etdim ki, yeni kitabım çapdan çıxıb. Çantamdan çıxartdığım kitabın üstünə 1-2 cümləlik ürək sözü yazıb İsmayıl müəllimə uzatdım. O, bir az təəccüblə: "Düzü, sənin yazıçılığından xəbərim yox idi. Bəs niyə Yazıçılar İttifaqında görünürsən? Niyə bizim təşkilata üzv olursan?" Mən çiynimi çəkdim. İsmayıl müəllim "Azərbaycan" jurnalına və Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik etdiyi müddət ərzində mən nədənsə heç vaxt onu narahat etmək istəməirdim və elə bu səbəbdən də uzun müddət o tərəflərə yolum düşmədi. Əslində, mənim həmin təşkilata getməyimə "mane olan" səbəb nəhəng "yazıçı" sözünün əzəməti idi.

...Ən çox dəniz sahilində rast gəlirdi. Adətən gəzintiyə deputat həmkarı Tofiq Bağırovla çıxar, asta, ləngərli addımlarla yerişir, yanından gəlib-keçən tanışlara gülümseyərək salam verərdi.

Rastlaşanda işıqlı bir təbəssümlə əl verər, mehriban səsle: "Nə var - nə yox?" - deyər soruşardı...

Əlbəttə, mən mövqe və yaşla bağlı olaraq İsmayıl Şıxlının yaxın əhatəsində olan adamlardan deyildim. Lakin aramızda xoş bir tələbə-müəllim ünsiyyəti vardı.

...Mən onu - şəxsiyyəti və yaradıcılığı bir-birini tamamlayan (hətta, adekvat şəkildə üst-üstə düşən) müəllimimi bir sıra çətin situasiyalarda, xalqın taleyüklü məsələlərinin həlli anlarında müşahidə edib riqqətə gəlmişəm; yəqin ki, onu tanıyanların əksəriyyəti etiraf edər ki, 20 yanvar hadisələrinə görə Qorbaçovu ittiham edən, ordu generalı Yazovun bu qırğını törətdiyinə görə tezliklə “marşal” rütbəsinə yüksələcəyini söyləyən, indi məsələ çevrilən bir ifadə ilə “sapı özümüzədən olan baltaları” hiddətlə damğalayan, xalqa dönük çıxan milli satqınları ifşa edən İsmayıl Şıxlı bir epoxadır.

O, şöhrətpərəstlikdən və populyarlıq arzusundan uzaq olan bir adam idi. Öz sözünün, öz fikrinin ağası idi. Ona görə də, Şıxlı sözü həmişə öz sanbalı, öz çəkisi, öz siqləti ilə seçilirdi.

...Ölüm xəbərini eşidib Şəhriyar adına mədəniyyət sarayına üz tuturam. İyulun бүркүlü havasında nəfəs tənəgiyir. Amma böyük yazıçı ilə vidalaşmağa gələnlərin - insan axınının ardı-arası kəsilmir.

Zal dolu idi.

Dəfnə gələnlərin hamısının gözləri yaşarmışdı. Yox, bu elə-belə, el hüzürü, “dekorativ kədərli” simalar deyildi. Xalq öz əziz oğlunu, böyük sənətkarını son mənzilə yola salmağa gəlmişdi. Mən çox sarsılmışdım. Yox, təkcə bu böyük itkiyə, müəllimin ölümünə görə deyildi bu kədər. Biz xalqımızın nadir kişilərindən, nəhəng simalarından birini itirmişdik. Bunlar öz yerində. Ən böyük faciə həm də bunda idi ki, onun öz canından çox sevdiyi Azərbaycan məmləkəti və xalqı özünün faciələrlə, qırğınlarla dolu ömrünü yaşamaqda idi. Yəqin ki, o, son dəqiqələrində belə təkcə öz doğma övladlarının yox, bütün xalqın, millətin gələcəyi ilə bağlı saysız-hesabsız sualların mənəngənəsində çırpına-sırpına qalmışdı: Bizi nə gözləyir? Dərin uçurumların üstündən ötüb keçə biləcəyikmi?

Azərbaycan ədəbiyyatı özünün əvəzsiz bir nəhəngini itirmişdi. Azərbaycan xalqı öz ürək sözünü bütün rəsmi tribuna və məclislərdən birbaşa, çəkinmədən, qorxmadan dəyən məğrur, namuslu, təkrarsız bir övladını itirmişdi.

“Kerç sularında”, “Ayrılan yollar”, “Dəli Kür”, “Cəbhə yolları”, “Ölən dünyam”, “Odlu çarpazlar” kimi ölməz əsərlərin müəllifi öz gözlərini əbədi olaraq yummuşdu.

Bütün xalq matəm içində idi.

Vaxtilə keçmiş SSRİ məkanında da onun əsərləri geniş yayılmış, rezonans doğurmuşdu. “Dəli Kür” romanı rus şairi (və yazıçısı) Vladimir Solouxinin tərcüməsində Moskvada dəfələrlə çap edilmişdi. Mən “Literaturnaya qazeta”nın daimi oxucusu kimi həmin qəzeti İ.Şıxlının ölümündən az sonra bir daha diqqətlə izlədim. O qəzetdə nə nekroloq verildi, nə bir kəlmə başsağlığı, nə də vida sözü... Başqa məmləkətlərdən olan minlərlə oxucu öz sənətkarının ölümündən xəbər tuta bilmədi...

Azərbaycan xalqı yas içində idi. Müəllim, sənətkar, vətəndaş İsmayıl Şıxlı öz haqq dünyasına - ədəbiyyətə qovuşurdu.

Firuz MUSTAFA

♦ P o e z i y a

SİZİFLƏRİN QİYAMI... VƏ QƏLƏBƏSİ

Yusif Həsənbəyin «Siziflərin qiyamı» poeması həmin mövzuya həsr olunmuş çoxsaylı əsərlərdən, ilk növbədə, ona görə fərqlənir ki, şair-mütəfəkkir, erməni faşizminin törətdiyi faciələrə ümumən insanlığın taleyi kontekstində baxmağın ideya-estetik təcrübəsini verməklə bu faciələrin siravi qurbanlarının heç bir «diplomatik» rəngə-çalara boyanmamış hiss-həyəcanlarını qələmə alır... Erməni təcavüzkarı bəşəriyyətin on min illər bundan əvvəl unutmağa başladığı bir vermişlə qonşusunun çəpərinə əvvəl daş atır, sonra ən müasir silahlarla onun kəndlərini, şəhərlərini xarabazara çevirir. Və ən müasir silahlarla «daş dövrü» vermişlərinin bu qeyri-adi «harmoniya»sının təcavüzünə məruz qalan qonşu Ali kişi əvvəl-əvvəl nə baş verdiyini anlaya bilmir. Elə ki küreyinə qaynar samovar bağlanır, onun hissləri coşur, daxilindəki ən qədim qatlardan kükrəyən «Sizif qiyamı» bütün varlığına hakim kəsilir.

Poema müəllifi namərd təcavüzünə məruz qalmış Ali kişini nə ətəltədə, nə dünya işlərindən baş çıxarmamaqda qınayır; çünki onun qəhrəmanı bəşəriyyətin normal təkamül tarixinin məhsuludur... Şair qınaq obyektini insan qanına susamış təcavüzkar, onun zaman-zaman dəyişməmiş xisləti, konkret olaraq «erməni xəstəliyinin» simasında bir daha təcəssüm eləmiş vəhşilikdir. O vəhşilik ki, dünyanın gözləri qarşısında Xocalı faciəsini törətməkdən çəkinmədi, utanmadı...

Yusif Həsənbəy nə qədər gerçək hadisələrdən bəhs etsə də, onun təhkiyəsinin poetik məntiqi, mahiyyətə, mifoloji. Daha doğrusu, erməni vəhşiliyinin «fəlsəfə»sini real (normal) düşüncə ilə dərk etmək mümkün olmadığına görə o da məcburdur ki, hadisələri mifoloji təfəkkür kontekstində nəzərdən keçirsin... Bu elə bir kontekstdir ki, miflə «mif»i qarşılaşdırır. Və «Siziflərin qiyamı»nı törədən mifin məntiqi səviyyəsindən erməni qəddarlığını kövrükləyən «mif», əlbəttə, çox eybəcər, anti-insani, anti-əxlaqi görünür.

Təhkiyə boyu əsərə elə bir bədbin ruh hakimdir ki, hətta poema nikbin sonluqla bitsə də, ümumi təəssüratın ağırlığını heç də tamamilə aradan qaldırmır. Fikrimizcə, bunu qüsur yox, əksinə, bədii məziyyət saymaq lazımdır. Yalnız ona görə yox ki, poemanın ideya-estetik məzmun-mündərcəsi (və şairin məramı) məhz bu manera ilə daha qabarıq nəzərə çatdırılır, həm də (və daha çox!) ona görə ki, ətrafımızda cərəyan edən hadisələr, nəinki erməni təcavüzünün, eləcə də bu tipli çoxsaylı vəhşiliklərin ya birbaşa, ya da dolayısı ilə dəstəklənməsi sözün əsil mənasında nikbin olmağa, demək olar ki, əsas vermir.

Müəllif tez-tez Tanrıya müraciət edib haqq-ədalətin bərpasını diləyir... Əlbəttə, burada hansısa mistikaya qapılmaqdan, yaxud nə qədər ağır, dözülməz olsa da, reallığın gözüne dik baxmaqdan çəkinib fəvqəladə qüvvələrə ümid bəsləməkdən söhbət gedə bilməz. Bu, hər şeydən əvvəl, qiyam etmiş Sizif ruhunun nidası, üsyana, haqq-ədalətin bərpasına çağırışın ilahi miqyasıdır.

Nizami CƏFƏROV

Yusif HƏSƏNBƏY

SİZİFLƏRİN QİYAMI

Poema

Qarabağın Xan kəndində
"Daşnak"ın bir daşcısı
Alının çəpərinə bir daş atdı!
Çiyinə səpələnmiş saçları
Xarlanmış kümüş,
Üz-gözü armud qaxı kimi бүrüşmüş
Alı kişi dinmədi, -
Cin atına minmədi!
Düşündü, -
Yəqin bir dələyə,
Ya bir dovşana atıblar daşı!
Axı, mən bir zina,-
Bir fəna iş tutmamışam
Qonşuma qarşı!
Bir gün də
Kəndi gülləyə basdı bir neçə avtomatlı!
Alı kişi əllərini yanlara ata-ata,
Qan tərə bata-bata
Bağırdı:-
Yox! Biz qan-qada istəmirik!
Qonşuluqda kimsə kiməsə
Bir güllə ata,
Yol vermərik!
Axı, bizlər Lenin tərbiyəsi görmüş humanistlərik!
Ev-ev gəzib, quş tütənglərini,
Uşaqların əyləncəsi "Benqal" şimşəklərini,
"Novruz" gecələrini nurlandıran bayram fişənglərini,
Uzaqdan tapançaya oxşadılan paslı çiraqları,
Mıxçalardan asılan dəryazları,

Oraqları da yığıb, Sovetliyin həyatında
Bir tonqal çatdılar.
Amma daş atanlar bu dəfə,
Lülələrin, güllələrin ucunda
Daş atmadılar, yox!
Kopa-kopa, bomba-bomba
Atəş atıb, Şuşanın divarlarını partladıb,
Anamızı ağlatdılar!
Nə zamandı Qarabağın Qıratları çidarlı,
"Cıdır düzü" cıdırsızdı.
Buludlarını güllələrin atəşi yandırıb,-
Yağışları kükürlü, bağçaları barsızdı.
"Qırxbulağ"ın hər gözü bir krater,-
Kükreyən suları - lavadı!
O bulağın böyründəki Kərəmi yaylağı
Ceyranı-cüyürü qovuran tavadı!
Qartalqonmaz qayalara bayraq idi,
İndi isə dustaqdı o "Qırxqız" dağım!
Bayraqsızam!
Bəlkə bu gün,
Bəlkə sabah torpağımda şəhid olsam,
Nəşimə məzar olacaq -
Torpaqsızam!
Xəncəli gümüş naxışlı,
Ağ çuxalı, patrondaşlı,
Sür papaqlı,
Yaraşıqlı bir kişiyəm,-
Ancaq başı papaqsızam!
Azğın, quzğun vazgenlərin topları
Xocalının yeddi haça dağını,
Dağım-dağım elədi!
"Şıxlar" körpüsünün tağlarını toz,
Aeroportun betonlarını qum elədi.
Bir raket açıldı üfüqdə,
Laxlandı,
Çalxandı şəfəq dirəklərə dayaqlanan
Hamar-hamar yağlanan
Günəşin tacı!
Şəlpə-şəlpə tökülən alovları uddu,
Qurutdu çayları,
Əritdi, suya döndərdi dağı-daşı.
Başını tutub ora-bura qaçan insanları
Ot kimi biçdi
Pulemyot atəşləri.
Şəhidlərin qanı ilə
Çiçək açdı güldanların daşları!
Zağ-zağ əsdi köklü binalar.
Divarlarda saat kəfkiri kimi yırğalandı
Beton kösövlər.
Bomba çalalarında boğuldu

Qıy-qışqırıqlı uşaq baxçıları,
Atılmış qocaların sığındığı qərib evlər.
Partlayan hər qumbara,
Bir dərya oyuyq!
Hər oyuyq cəsədlərlə dolu
Bir daş məzar, - bir daş - qayıq!
Güllələrin sırası qırmızı helogen çubuqlarıydı sanki,
Ayaqlarını yerdən üzdü əcəldən qaçanların,
Kalaşnikovun təzə icadı,
Bu "hava tankı!"
O allahsız dığaların topu da
Bəlkə atom nüvəli topdu?!
Bircə mərmisiylə
Raykomun binası kökündən qopdu.
Şaqqaşla çaxnaşan buludların arasından
Bir qırıcı,
Şığıyıcı
Parıltısı zəqqətun kimi acı.
Təyyarə çıxdı,
Pilot baxmadı aşağıda çığırişanlar
Böyükdü, yoxsa uşaqdı.
Bir bomba vıyıldadı,
Məktəb səmasında şimşəklər çaxdı.
Az sonra çərçivələri yanmış pəncərələr
Gözlərinə qara eynəklər taxdı.
Neçə-neçə "Fuqas" düşdü,-
Dalğası dağıdıcı rəqqas düşdü,-
Məscidə, - Allah evinə!
Sonra da yarınəfəs, yarısəs insanları,
Yarıdiri, yarıölü müqəddəs insanları,-
Xərəklərlə daşıyıb təpdilər bir çökəyə,
Benzinini bol-bol çiləyib,
Yandırdılar hələ də can verən məzarı.
Tüstüləri təzəcə sönmüşdü,
Nağıllara dönmüşdü,
Amma alovlanıb bayraqlandı Xocalıda,
"Daşnakçı" faşizmin
Yeni, daha müdhiş
Bir "Babiy yarı!"
Bununla da soyumadı yağı, dığa!
Raketlər şəhərin baş meydanında
Dərinləşdirdi yarğanı.
Yaralı insanlar sürüşdülər oyuqlara,
Yarğanüstü torpaqlar
Oldu onların cəhənnəm yorğanı!
Sanmayın ki, mən də o gördüyünüz
Sözü şirin, səsi şirin,
Nəğməkar şair Yusifəm!
Əsla! Xeyr! Və lakin,-
Allahımın

Pənahımın üzünə ağ olmadan,-
Qaynar qəzəblərin içində,-
Ayaqlarım qandalda, əllərim zəncirdə,
Bu dağdan - o dağa,
Bu dərədən - o təpəyə,
O düzdən - bu səhraya,
Bu səhradan - o dəryaya
Özü də mənasız,
Boş-boşuna
Nəhəng daşlar daşıyan,
O daşların altında da
Daş ömrü yaşayan,
Əsatirlər cəfakeşi Sizifəm!
Heç bir günahım yoxdur
Bəndələr qarşısında,
Allah yanında.
Ancaq cəza çəkir, üyüdüürəm,
Daşnakların
Fitnə-fəsad dəyirmanında.
Daşlar əllərimi kəsir, sümüklərimi doğrayır,
Ağrı tükümü sancır,
Ürəyimi dağlayır,
Üzüürəm, - Ancaq qırılmıram.
Səbirli ümidim var
Daşlardan qırıla biləcəyimə!
Ürəyimdə qol-budaq atır,-
Minbir qıça, minbir haça
Qoca palıd dözümlü bir inam!
Yar ol mənə, ey Yaradan!
Axı, sənsən küləyə qanad,
Qupquru toxuma həyat verən,
Heç kəsin görmədiyini görən Allah!
Səma viranələrində də
Ulduzlardan kəşanələr quran Allah!
Dünyamızda qan-qan deyən başlar var!
O başlarda qana susayan atəşlər var!
Demirəm o başları əz, toz elə, qum elə!
Yox! Yox! Ancaq sən
O quzğun vəzgenlərə,
Ağılsız yazıqlara da yar ol!
Onları İsgəndər, Çingiz xan
Nəflərindən məhrum elə!
Xirosima, Naqasaki faciəsini
Yaşamasın bir də Yer kürəsi.
Hippokratın dərmanlarıyla məhv olmur.
"Ağ qan" mərəzinin
Nüvələnməmiş, cəvələnməmiş mayası, kürüsü!
Var ol, mənə, ey Yaradan!
Demirəm yar ol, var-dövlət,
Şan-şöhrət sarıdan.

Demirəm pay ver mənə də
Bəzi nazirlərin
Haram qazanclarından.
Demirəm Antalyada bir villam,
Londonda gəlir gətirən bir bankım olsun!
Demirəm ağ mərmər hovuzlu,
İçi yaşılbaşlı, tovuzlu bir bağım olsun!
Deyirəm, doğma torpaqlarına qayıtsın qaçqınlarımız!
Başımıza papaq qoyaq, qılınclansın qınlarımız!
Yar ol mənə, ey Yaradan!
Nə olsun ki, gücdən, qüdrətdən kəsifəm!
Arxasız, köməksiz Sizifəm!
Nə olsun ki, qulam,
Qalam!
Batmış diləm, lalam!
Öləm!
Boynubükük vergüləm!
Ancaq dolan bulud boşalacaq -
O buludun çarpazları, çisəkləri,
Qamçı, sancı küləkləri,
Qayçı şimşəkləri,
O başsız "Daşnakçı"ların
Başında qılnc olacaq!
Məni əzən o daşları əlimin içində əzib-əzib
Döndərəcəm bir çimdik toza!
Verəcəyəm vazgenlərin cavabını.
Götürüləcək üstümdən
Məni Sizifə döndərən cəza!
Ancaq mən
Haqqı, tələbi eşitməyən qulaqlarda
Vulkandan qopan nida olacam!
Düzü görməyən gözlərin içində,
Mizraq - cida olacam!
Siziflərin qələbə xəbərini dünyaya yayan
Gur səs, səda olacam!
Yar ol mənə, ey Yaradan!
Marsın, Yupiterin cazibəsindən
Daha güclüdür ətalətin, itaətin
Ayaqdan çəkən cazibəsi.
Yar ol mənə!
Çıxım o cazibələrdən,-
Doğulsun dünyamızın səkkizinci möcüzəsi!
Zevsin dərgahından od oğurlayan
Prometey şücaəti ver mənə!
Qardaşlarımdı,
Sirdaşlarımdı,
Ölülərim,
Qullarım,
Lallarım,
Vergüllərim!

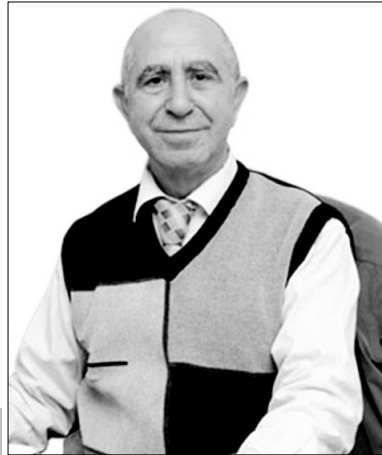
Sən onları ətalətin cəhəngindən qoparmağa
Spartak cəsarəti ver mənə!
Qıratın yüyəninə,
Babəkin qılıncına çatsın əlim!
Azğın vazgenləri,
Quzğun vazgenləri
Məhv etsəm, səhv edərəm!
Bəlkə o azğınların
Quzğun qanadlarından
Bir-iki lələk yolum!
Dərc edim mağarasına
O daş dövrünün daşnaklarını.
Qovuşsun doğma torpaqlarına
Qaçqın yurdum, köçkün elim!
Yar ol mənə, ey Yaradan! Yar ol!
Siziflərin əllərində yaraq yoxdu,-
Amma silaha da, yarağa da "yox"deyən Sən varsan!
İndi də
Xilaskar ol!
Çiynimdə yüküm, -
Pamir, Tyanşan dağlarından ağır!
Elə ağır ki,
Üstümdən basıldıqca,
Torpağa qazıldıqca mən, -
Ayaqlarım Yer şarının
O biri üzündən çıxır.
Apardı çaylar məni,
Həftələr, aylar məni.
Yüküm qurğuşun yükü olsa nə vardı-
O yüklər ürəyimin atəşi, oduyla
Yanıb-yanıb kül olardı!
Yüküm, - şax, şümal qamətimi
İkiqat eləyən,
Şair qələmimi, - Kalaşnikov avtomat,
İncə, kövrək könlümü, daş ürəkli soldat.
Oynaq, şux nəğmələrimi
Hüzünlü muğamat eləyən,
Xan qızı Natəvanın
Düşmən tapdağına çevrilmiş mülküdü.
Dəliqanlı,
Xuliqanlı
"Sputnik"lərin dəcəlliyi üzündən,
Ulduzları qarışan kəhkəşanın,
Qaçqın-köçkün dolu gəmiləri
Diblərinə çökən ümmanın,
Korrupsiya burulğanında
Ölkələri baş-başa gələn
Cahanın yükü,-
Yükümün yanında bir Qu tüküdü!
Yük ağır verir, bağırıram.

Fəryadım göylərin ən dərin qatlarına,-
Amerika Birləşmiş Ştatlarına,
Öz həddində,
Sərhədində dinməz-ağız oturan
Qoca şirin, -
Ulu Çinin -
Siyasi bürosuna,
Cəmi Avropa Şurasına,
İngilislərin Lordlar palatasına da
Dünya xaçpərəstlərinin
Vatikandakı papasına da çatır.
Amma xeyri nədi?
Snayperlər daha dəqiq vurur.
Bombalar düşən yerdə "Vezuvilər" kükrəyir,
Güllər altında Pompeylər batır.
Amma nə yaxşıdı ki,
Bu da insanlığın bir naxışdı ki,
Bir toxum, bir zərrə
Məhv olmur bilmərrə!
Dünya - boşaldıqca dolan dünyadı,-
Ancaq bu dolmaq da
Özbaşına olmur,-
Düşərli bir naxışla olmur.
Əllərini yanlara ata-ata,
Qan tərə bata-bata
O quzğun vazgenləri,
Qandan-qadadan qaçıрмаq istəyən,
Cəhənnəmə vasil,
Qatil daşnakların üzünə
Cənnətin qapılarını açmaq istəyən,
O, alicənab alıların
Dirçəliş, intibah!
İnqilab alıların hünəriylə
Daim baqi olan dünyadı.
Bir körpənin dəfn olunduğu anda
Titrəyir torpaq,
Daşların arasından
Sıçrayır bir zanbaq.
Ah! Nə əcəb, nə gözəldi, İlahi!
Dəfn olunan o körpə indən belə
Zanbaq ömrü yaşayacaq!
Kəpənəklər yuyunacaq şəhlərinə
Arılar ləçəklərindən
Bal şəhdi daşıyacaq!
Yumurta üstə oturan göyərçini
Vurdu əcəlin qəfil şimşəyi!
O andaca bir yarpağın altında
Peyda oldu qara xallı tanrı böcəyi!
Dünya sabahdı!
Dünya Allahdı!

Dünyasını dəyişənlər
Yenidən qayıdır həyata.
Biri bir şəfəq kimi əridir zülmətləri,
Biri bir damcı su artırır buluda.
Ancaq necə cücərsin alov daşlar arasında,
Necə boy atsın zanbaq?
Bir-birinə calanan güllələrin qırmızı şişləri,
Havadakı quşlara,
Yerdəki cücərtilərə, daşlara da çəkir dağ!
Yarpaq altda bir böcək peyda olan kimi
Külə döndərir bombaların alov nəsimi.
Beləcə o daşnakların mənfur nəfəsiylə
Quruyur həyat ağacı!
Bu güllə rüzgarının qarşısı alınmasa,
Bu başsız şimşəklərin qolları qırılmasa,
Əzəzil, qatil daşnaklar
Artımdan, inkişafdan
Məhrum edəcəklər külli-bəşəri!
Canlı bir cəhənnəmdi Oktembryandakı
Asım! Kəsim! Ölüm! Zülüm düşərgəsi.
Baraklarda koramallar mələmir,
Gürzələr quyruq üstə gəzir!
Əsirlərin çiyindəki nəzarətçi şallağı,
Sulu oddu, qan donduran atəşdi!
Oktembryanı asmaqda, kəsməkdə
Daxaydan, Buhenvallddan min dəfə başdı!
Düşərgə bombalarla qazılmış qəbir - quyudur.
İçinin çalxalanan, laxtalanan qanları
Ürək yangısıyla ölümünü gözləyənlərin suyudur.
Düşərgənin hasarı, -
Səmasına diklənən top lülələri,-
Kalaşnikovun uc-uca calanan qırmızı güllələridir.
Bu quyuda ora-bura çırpınan dalğalar, sellər deyil, -
Əsirlərin bədənindən ayrılan ayaqları, qolları, əlləridir.
Yanmış bədənlərin üstünü tutan ölü kül yox,
Hələ canlı, qan tozudu!
Dar ağacları altında cəsədləri dağıdan canavarlar deyil,
Azgın, Vazgen xislətli,-
Quzğunların ordusudu!
Çəpərinə daş atılanda dinməyən,
Cin atına minməyən,
Alı kişinin kürəyinə
Paqqapaqla qaynayan samovar bağladılar.
Kürəyindən yançağına.
Qurşağına su odu axdı.
Alının gözündən od qopdu.
Başından tüstü çıxdı.
Baldırlarını daladı
Qaynar, gicitkan dişli su.
Gözlərini, dodaqlarını yaladı buxar, -
Qaynar suyun tozu!

İçinin alovları gücləndikcə,
Samovar daha şiddətlə qaynadı.
Alı kişi qollarıyla dizlərini qucaqlayıb,
Ağlaya-ağlaya oynadı.
Əllərini bir-birinə çırpıb
Şaqqanaq çəkdi erməni zabiti:
-Ha, ha. Ha, ha!
"Smotrite, en türk hinc lyah xaqara, Qaytağa"
Göydə uçan bir qaranquş daş kimi düşdü yerə,
Quşun nəfəsini kəsmişdi
Qocanın nəşindən qalxan
Qaynar qanlı buxar!
Dolan bulud boşalacaq,-
O buludun hər çisəyi odlu qurğuşun olacaq!
Hər qurğuşunun siqləti bir neçə min ton olacaq!
Ey yağılar!
Ey dığalar!
Ətəyinizdən tökün o mərmə daşları.
Neronlar, Sezarlar bata bilməyib Sizif qullara.
Öllərə, vergüllərə!
Sizifləri bir az da dirçəldər
Güllə yağışları.
Düşmənlərinin köksünə çökər,
Ancaq basılmaz, ölməz
Daş yurdunun vətəndaşları.
Cansız, sümük biləkli,
Əyri, donqar kürəkli,
Əsəbləri diş-diş mişar Siziflər.
Tikanlı məftillərə sarıldılar.
Çəkdilər!
Qopardılar beton dirəkləri özülündən.
Sizif Spartaklar,
Uçuldu hasar!
Cumdular gözətçi postlarına
Sinələri süngülərə taxıldı.
Bir bomba partladı ayaqları altında.
Dağ bədənələr
Baş bir yana, leş bir yana dağıldı.
Lakin sıxlaşdılar get-gedə, -
İntiqam odu azalmadı bir tikə də.
Ürək-ürəyə,
Kürək-kürəyə söykənib
Dağ oldular.
Alı kişini gülüncə qoyan
O qansız zabitin
Ayaqlarından yanlara çəkib,
Böldülər ikiyə!
Düşərgə bürcündə titrəyən bayrağı da
Döndərdilər ayaqaltı silgiyə!

Məmməd ORUC**MALAKAN
KƏNDİNİN PAYIZI***Abbasəli müəllimə həsr olunur*◆ **Povest**

...Hələ yeddi yaşım tamam olmamış, mənim hansı dildə oxuyacağım barədə ailəmizdə çözlənən söz-söhbətə, oturduğu yerdə yuxulayan, uzun qara qəlyanını bir an da olsun sönməyə qoymayan babam bir kəlmə ilə son qoydu:

-Əgər əsrin əvvəllərində bizim rusca, ingiliscə, fransızca oxuyanlarımız olmasaydı, indi biz erməninin əlinə baxırdıq.

Babam Müsavat hökumətinin ordusunda bir il onbaşı olmuşdu və səksən illik ömrünün yalnız o bir ili ilə öyünür, qürrelənirdi... Və harada olur-olsun, o bir ilin xatirələrini danışdı.

Atam tarix müəllimi idi və deyəsən, ona elə gəlirdi ki, universitetin tarix fakültəsini rusca bitirseydi, indi bizim bu "qluxoy" kənddə sırası müəllim yox, Mərkəzi Komitədə şöbə müdiri idi.

Atamın bu sayaq qənaətini mən son günlər onun öz dilindən eşitmişdim və hiss eləmişdim ki, atamın bu və buna bənzər mülahizələrlə əsas niyyəti, mənim evdən aralı düşməyimlə əsla barışmaq istəməyən anamı yumşaltmaq üçündü.

Mənim harada, hansı məktəbdə oxuyacağım ilə bağlı söhbət elə birinci gün anamı hövsələdən çıxartmışdı:

- Mən gözümün ağı-qarası bir balamı gözümdən aralı qoya bilmərəm.

Qonşularımızdakı ər-arvadlarla müqayisədə, atam anama qarşı qəddar deyildi. Hətta hərdən ona xoş sözlər də deyirdi və təbii ki, bu məni sevindirirdi. Amma son günlər onların ünsiyyəti anamın ağlaması ilə sonucanırdı və mən hiss eləyirdim ki, anamın göz yaşlarından başqa heç nəyə gücü çatmır.

Anamı anlamaq çətin deyildi; bilirdim ki, rus məktəbində oxumağım üçün gerek atam məni aparıb qonşu Slavyanka kəndində bir malakan ailəsinə verə və mən məktəb yaşınacan o ailənin himayəsində qalıb rusca öyrənəm, o kənddə rus məktəbinə gedəm və o məktəbi bitirənəcən malakan ailəsində yaşayam.

Anam biləndə ki, mənim o malakan ailəsində yaşamağım üçün atam ayda nə qədər pul verəcək, yenə hövsələdən çıxdı:

-Əppək tapmırıq yeməyə, turp axtarıq geyirməyə.

Atam isə yumruğunu zərblə masaya çirpandan sonra səsini də qaldırdı:

-Qudurma ha!

Anama yazığım gəlirdi, çünki o bizim elata başqa bir eldən gəldiyinə görə kənddə özünü kimsəsiz, qərib sayırdı; hətta ona atamla bağlı xoş xəbər verəndə belə, doluxsunurdu, eyhamla "olsun, bala, olsun" deyirdi, "anan qərribdi..."

Mənə qalsa, atamın niyyəti ürəyimdəndi; bilirdim ki, ən azı, quzu otarmaqdan, meşədən çır-çırpi toplayıb daşımaqdan canım qurtaracaq. Haçansa bizim kənddə də iki rus ailəsi məskunlaşmışdı və mən görürdüm ki, o ailələrdəki yaşadılarımı quzu güdməyə, meşədən çır-çırpi toplamağa yollamırlar. Onlar ya top-top oynayırlar, ya da balalayka çalırlar.

...Ağacların budaqlarında sarı yarpaqların çoxalmağa başladığı günlərin birində atam məni atın tərkində, qarşı dağı aşandan sonra malakan kəndinə gətirəndə və hələ kəndə girməmiş, xeyli aralıda evləri göbələk boyda görünən kəndi nişan verib, ora bizim kəndimizdi, söyləyəndə, sanki bilirmiş ki, mən haçansa bu at yolu ilə kəndimizə qayıtmaq niyyətinə düşəcəm və mənə yolu tanıdırmış...

Bizim evimizlə müqayisədə xeyli balaca, amma son dərəcə səliqə-sahmanlı, həyət-bacası güllü-çiçəkli evin sahibəsinin çilli sifətinə qonan işıqdan bildim ki, bizi gözləyirmiş və gelişimizdən məmnundu.

Atam bu orta yaşlı, yaşıl donlu qadını, o, əlini ehmalca başıma çəkəndən sonra tanıtdı:

-Bu gündən sən anan da, atan da, müəllimin də İrina Vasilyevnadı. Sən onu həmişə belə çağırma: "İrina Vasilyevna!"

Atamla ev sahibəsi, əsasən, Azərbaycan, hərdən də rus dilində danışdırlar və mənə elə gəlirdi ki, buna səbəb mənim bəzi şeyləri anlamamağım üçündür.

Bu ailədə İrina Vasilyevnadan başqa, təxminən, mənim yaşıdım olan bir qız uşağı da vardı və o da arabir təbəssümü ilə sanki anladır ki, mənim bu ailəyə gelişimdən məmnundu. Ola bilsin ki, bu evdə tək idi, darıxırdı, ona görə...

Atam gedəndən sonra İrina Vasilyevna məni çimdirmək üçün evin alt qatındakı hamama salanda və mən alt tumanımı soyunmaqdan boyun qaçıranda bircə kəlmə anladığım dildə söz dedi:

-Mən həm də sən ananam. Axı, deyəsən bunu sənə atan da anlatdı...

Hamamdan çıxandan sonra onun mənə sarı uzatdığı qətifə ilə qurulanıb, maykamı geyinmək istəyəndə, əlimdən alıb hamama tulladı və mənə təzə olmasa da, ütülü bir mayka verdi və:

-Al bunu geyin, - dedi, - səninkini yuyarıq.

Bir qədər sonra mən öz maykamı eynək taxmış ev sahibəsinin əlində görəndə, maykanın qat kəsən yerlərində nə axtardığını bildim və onu da bildim ki, heç nə tapmayacaq. Çünki anam bizim evdə bitin kökünü çoxdan kəsmişdi. Axı, o, təmizkar olmaqla yanaşı, həm də tibb işçisi idi. Bir gözünü məndən çəkməyən qızın əynimdəki maykaya baxıb gülümsəməsindən, təxmini də olsa, kəsdirdim ki, mayka onundur və elə bu arada da ev sahibəsi qızı nişan verib anladığım dildə bir daha bir kəlmə işlətdi:

-Bu da sən bacındı bu gündən, adı Svetlanadı, sən Sveta da çağıra bilərsən.

Svetlana ilə tez dostlaşdıq, amma İrina Vasilyevna birdən-birə ona nə deyib nə anlatdısa, qız bütün sorğularıma rusca cavab verməyə başladı, hətta mənim heç nə anlamadığımı hiss eləyəndə də...

Amma, bir isti payız günündə qarşı dağın yamaclarında çiylək tapmaq ümidilə evdən xeyli aralananda və bir sıldırımda ilk çiyləkləri tapanda, o,

məni anladığım dildə dindirməyə başladı və etiraf elədi ki, nənəsindən qorxmasa, mənimlə həmişə Azərbaycan dilində danışar...

* * *

...Səbiq səfir qırx yaşından sonra bir sıra məşhur yazıçıların, siyasətçilərin gündəliklərini oxuyub özü də gündəlik yazmağa həvəslənəndə, uşaqlığının tarixçəsini zamanında yazıya almamasına təəssüfləndi; amma bununla belə qət elədi ki, yenə də gec deyil, yaddaşında qalan məqamları varaqlara köçürsün.

* * *

...Svetlana İrina Vasilyevnanın qız nəvəsi - qızının qızı idi. Əlbəttə, bu mənə sonralar bəlli oldu və hətta onu da bildim ki, Svetanın anası Qərbi Ukraynanın hansı şəhərində yaşayır və bu evə ayda bir dəfə gələn məktublar, məktublardan çıxan şəkillər kimdəndi.

Mən tamam geyinəndən sonra İrina Vasilyevna dırnaqlarımı da tutdu və nə fikirləşdisə, elə həmin qayçıyla da arabir gözümün üstünə düşən tellərimi qayçılamağa başladı və elə qayçıladı ki, son zamanlar cibimdə gəzdirdiyim daraq parçasını elə oradaca tulladım və hiss elədim ki, bu, ev sahibəsinin xoşuna gəlmədi.

İrina Vasilyevnanın saçımı qayçılması və sonra da yenidən yüngülce yuması nə qədər çəkdi, deyə bilmərəm, amma bu müddətdə Sveta bir an da olsun gözlərini bizdən ayırmadı. Sanki bizə yox, güzgüyə baxırdı və mənə yox, güzgüyə düşən şəklinə baxıb gülümsəyirdi.

Bu malakan ailəsindəki ilk günün daha bir mənzərəsi yaddaşımdan silinməyib. İrina Vasilyevna əlimə qələm verdi, qarşıma kağız qoydu və əvvəl rusca, sonra da azərbaycanca anlatdı ki, nə istəyirəm yazım, nə istəyirəm çəkim...

Mən yazmaq bilmirdim, "o" hərfindən başqa əlifbanın heç bir işarəsini tanıyırdım. Ona görə də qarşımdan çəkilməyən Svetlananın şəklini çəkdim. Əlbəttə, buna şəkil demək olmazdı, amma İrina Vasilyevna bir qədər sonra gəlib mənim cizmaqarama nəzər yetirəndə gülümsədi və mənə elə gəldi ki, o, mənim nə çəkmək istədiyimi bilib...

Nə bilim, deyəsən, Sveta da cizmaqaranı ona oxşadığım üçün xəfifcə qızardı və gülümsədi...

Həyatımda birinci dəfə idi ki, öz evimizdə yox, başqa bir yerdə gecələyirdim. Yuxum gəlmirdi və elə bilirdim ki, yuxumu qaçıran heyvətli səsi gah yaxınlaşan, gah da uzaqlaşan anadil quşudu. Daha doğrusu, bu quşun qeyri-adi, heyvət dolu zil səsi...

Bu səsin seyrinə mən çoxdan düşmüşdüm. Hətta anam söyləyirdi ki, hələ bələkdə ikən hər gecə bu səsi izləyirmişəm və bu səs uzaqlarda başladığı kimi, uzaqlarda da bitəndən sonra yuxuya gedirmişəm...

Anadilin səsinə bir daha yaxından eşidəndə, nədənsə, mənə elə gəldi ki, bu elə həmin quşdu. Gecələr kəndimizdə səsinə gözlədiyim, izlədiyim quş, buralara da mənə görə uçub gəlib və səs hardasa uzaqlarda qeyb olandan sonra məni yuxu aparacaq...

Hələ hava işıqlanmamış İrina Vasilyevna yüngül bir təmasla məni yuxudan oyadanda, yorğanı başıma çəkib üzümü yana çevirdim və harda olduğumu da elə o anda kəsdirib yataqdan dikəldim.

"İrina Vasilyevna sənə nə desə, əlini qoy sağ gözünün üstünə."

Bu, atamın mənə son tapşırığı idi...

Bu kənddəki malakan ailələrinin bəzi qayda-qanunları ilə məni bibim oğlu Bilal məlumatlandırmışdı. Ona görə də İrina Vasilyevna nə etməli olduğumu əvvəl söylə, sonra da əl-qol hərəkətləri ilə anladanda təəccüblənmədim. Yataqdan qalxıb onun arxasınca bayıra çıxdım və ilk səhər idmanını açıq havada başladım. Bu arada yuxudan oyanmış Svetlana da mənim böyrümdə durmuşdu və nənəsinin əl, qol, ayaq hərəkətlərini o da eynilə mənim kimi təkrarlayırdı.

Yeri gəlmişkən, bir-iki kəlmə də bibim oğlu Bilal haqqında: onu da üç il qabaq bu kənddə bir malakan ailəsinə vermişdilər ki, rus məktəbinə gedib, gələcəkdə böyük adam olsun. Amma o, bu kənddəki rus məktəbinə üç il gedib-gəlsə də, rusca azdan-çoxdan öyrənsə də, atam demişkən, atasının etimadını doğrultmamışdı.

Düzü, bu barədə məlumatlı olmağım ürəyimə nigarançılıq toxumu da səpmişdi: "Bəs, görəsən, mən necə, etimadı doğrulda biləcəyəmmi?"

Bibim oğlunun yalnız öz ailələrində yox, cəmi kənddə necə gözdən düşdüyünü hiss etməmək mümkün deyildi. Məni ən çox ürəkləndirən isə atamın bir kəlmə sözü idi: "Abbas zəhinni baladı. Beyni də suçəkən kimidi, nə söyləsən, hopdurur canına".

Hətta yüngülcə tərləməyimlə nəticələnən səhər idmanından sonra krantdan şarhaşar gələn sopsoyuq su ilə yuyunmağımı da İrina Vasilyevna axıracan izlədi və rus dilində nə isə söylədi. Mən o sözün mənasını başa düşməsəm də, təxminən anladım ki, necə yuyunmağımdan razıdır.

Rusca öyrənməklə bağlı nahara qədər çəkən məşğələdən sonra hiss elədim ki, müəllimim məndən narazı qalmayıb. Çünki onun dilindən çıxan dörd misralıq şeiri, mənasını anlamasam da, təxminən eyni ahənglə təkrarlayanda iki dəfə sağ əlini başıma çəkdi və bu zaman Svetanın altdan-altdan qımışdığını gördüm...

Amma bu minvalla başlanan yeni həyatım məni tez usandırdı: burnuma anamın qoxusu gəlirdi və Slavyankada heç bir ağac, heç bir gül-çiçək o qoxunun yerini vermirdi.

Bir dəfə, belə nisgilli anların birində evdən aralanıb iki həftə qabaq atamın məni gətirdiyi at yoluna doğru üz tutsam da, bir də gördüm ki, Svetlana arxamda dayanıb. Elə bil İrina Vasilyevna mənə nəzarət etməyi ona tapşırmışdı. Hər halda, onu arxamda görəndə məyus olmadım, əksinə, sevindim. Çünki bura evdən xeyli aralı yerdə və deməli, biz burda mənim anladığım lisanda danışacaqdıq... Əlbəttə, qızın tərsliyi tutmasa... Çünki hərdən yalvarıb-yaxarsam da, o, mənə rus dilində dediyi sözün mənasını anlatmırdı.

İrina Vasilyevna Slavyankadakı azərbaycanlı uşaqlarla oynamağı mənə qadağan etmişdi ki, mən yalnız rus dilində danışım və dərs ili başlanana qədər rusca anlayışım olsun.

Avqustun 25-də artıq qayda-qanunlarına alışdığım malakan ailəsində şənlilik oldu: Svetlananın ad günü idi. Mən hiss elədim ki, bu şənlilikdə Svetanı sevindirən anasından gələn məktubdu. Qızcıqaz məktubu mənə oxuyandan sonra bəzi cümlələrin mənasını, xəlvətcə, hər şeyi başa düşdüyüm dildə anladım. Və mənə məlum oldu ki, qızın atası anası ilə barışıb və onlar bir aydır ki, bir yerdədirlər və Draqobiç deyilən qəsəbədə ev tikmək istəyirlər...

O ad günündə mənə əyan oldu ki, oxumağı da, hüsnxətlə yazmağı da bacaran Svetlana məndən bir qarış hündür olsa da, iki yaş balacadı...

O şənliyə, təxminən İrina Vasilyevnanın yaşadığı olan malakan qadınları gəlmişdilər və bu təntənənin sonunda onların səs-səsə verib oxuduğu mahnılar qədər o axşam heç nədən təsirlənməmişdim. Əlbəttə, o mahnılarda nə barədə söhbət getdiyini, nədən danışıldığını qətiyyən anlamırdım, amma

nədənsə mənə elə gəlirdi ki, bir-birinə bənzəyən bu mahnıların hamısı ayrılıq haqqındadır...

Slavyanka kənd orta məktəbində dərslərin başlanmasına iki gün qalmış anamla bağlı nisgilimə atam gözlənilmədən son qoydu. O, mənə baş çəkməyə tək gəlməmişdi, anamı da atının tərkinə almışdı. Mən ürəyimdən keçən sözlərin heç birini anama deyə bilmədim: anama söyləyə bilmədim ki, burdakı heç bir gül, heç bir çiçək onun kimi ətirli deyil. Anamın da sanki nitqi qurumuşdu. Mənə söyləmək istədiklərini göz yaşlarıyla anladır. Amma ayrılanda:

-Ümidvaram ki, başımızı ucaldacaqsan, - dedi, - inanıram ki, ümidlərimizi göyerdəcəksən!...

...O gün məni heyratə gətirən şeylərdən biri də anamın İrina Vasilyevna ilə rus dilində mükəlliməsi oldu. Ağılıma da gəlməzdi ki, ucqar bir dağ kəndində yeddinci sinfi, sonra da Gəncədə tibb texnikumunu bitirən anam rusca danışa bilər.

Anam məni dönə-dönə öpüb duz kimi yalayandan sonra ayağını üzəngiyə basıb atın tərkinə qalxdı və o arada harasa getmiş Svetlana da gəlib çıxdı və anam ona biganə qalmadı.

-Bu qız kimdi?

Mən dərhal cavab verdim:

-İrina Vasilyevnanın nəvəsidir. - Və heç bilmirəm, necə oldusa Svetanın haqqında xoş sözlər də söylədim, - hələ beş yaşına təzə keşib, amma oxuya da bilir, yaza da..

Anamın yaş dolu gözlərində ani parıltı gördüm və o:

-Olsun, bala, olsun, - dedi, - anan qərirdi...

Bu, anamın tez-tez işlətdiyi kəlamdı, amma indi nə üçün dilinə gətirməsi müəmmalı qaldı.

Anam Svetanı nişan verib bir də dilləndi:

-Mehriban olun... - Və yenə də müəmmalı bir kəlam işlətdi, - bu dünyanın işini bilmək olmaz...

Bizim mehribanlılığımız isə elə həmin günün axşamı, mən deyərdim ki, gözə gəldi...

Svetanın gözlənilmədən hakışka daşını başıma çırpması, alnımdan şorhaşor qan axması bir anda oldu.

Başımın qanı üz-gözümə yayılsa da, hətta köynəyimi, finkamı islahatdan çıxartsa da, qan axan yer ağrıyırdı və mən qızın üzünə gülümseyirdim ki, rəngi üstünə gəlsin. Hiss eləyirdim ki, başımdan şoralanan qan onu qorxudub. Amma istəyirdim ki, qız toxtasın və həmişə olduğu kimi gülümsəsin...

Hadisədən hali olan İrina Vasilyevna başımı krantın altında soyuq su ilə yuyandan sonra yara yerini yodladı və ən axırda da günahkarı cəzalandırdı. Bu evdə biz uşaqlara qarşı cəza üsulu sadə idi: ən azı yarım saat üzü divara dayanmalı olurdun. Hələ ki, mən yalnız bir dəfə cəzalandırılmışdım. İcazəsiz həyətdən çıxıb azərbaycanlı uşaqlarla çiling-ağac oynadığıma görə...

Nəhayət ki, həsrətlə, həyəcanla gözlədiyim gün - sentyabrın biri gəlib çatdı. İlk dərs günüm hər şeydən əvvəl Svetanın göz yaşlarına görə yadımdan çıxmır yəqin ki... Svetanın göz yaşları o günün mənzərəsini heç vaxt dəyişməyə qoymaz. Məktəbə çatana qədər o da əli çantalı, mənimlə yanaşı, dabanbasdı yerisə də, onu sinfə buraxmadılar. Qıraətinə, əzbərdən söylədiyi mənzum parçalara maraqla qulaq assalar da, sinfin qapısı ağzında dayanmış arıq, incə sinif müəllimimiz Frida Fetkulovna son anda onun qarşısından çəkilmədi. Və o, sinfə, sinfdəki uşaqlara baxa-baxa, əvvəl xısnıxısn, sonra da hönkürtü ilə ağlamağa başladı. İrina Vasilyevna sinif

müəlliminin qulağına nə dedi, nə pıçıldadısa, heç nə soruşmadan məni içəri buraxdılar və birinci partada oturdular. Bir qədər sonra Svetanın kiridiyini də hiss elədim və məktəbdən qayıdanda gördüm ki, hakışka oynayır, amma məni gözü alan kimi hakışka meydançasından aralandı.

Onun sualları mənim ilk dərsləmə bağlı idi və mən o sorğulara rus dilində cavab verməli idim, çünki hiss eləyirdim ki, İrina Vasilyevnanın əlləri alma dərəcəyə, qulağı bizdədir.

Şam yeməyindən sonra İrina Vasilyevna məktəbdə yazdığım yazılara, çəkdiyim şəkillərə baxdı və əvvəl rusca, sonra da azərbaycanca soruşdu: "Bu gün nə öyrənmisən?" Mən nə üçünsə, bir qədər fikirləşəndən sonra cavab verdim:

-Heç nə...

-Niyə?

-Mən heç nə başa düşmürdüm.

...Amma, mən bu minvalla, heç nə başa düşməyə-düşməyə dərəcəyə başlasam da, dərslərin son günlərində - Slavyanka kəndi qızılqülə, qızılqülə ətrinə bürünəndə - məlum oldu ki, sinfin iki əlaçısından biri mənəm.

...Daha yerimiz xəlvət olanda da, Sveta ilə Azərbaycan dilində danışmağa cəhd etmirdim. Çünki nəyi isə anlatmaq üçün bir az fikirləşməli olsam da, rusca söz tapırdım. Bu məni yalnız evdə yox, məktəbdə də ürəkləndirirdi.

Dərs ilinə sona çatanaq bir neçə bayram yola salmışdıq: Yeni il, 23 Fevral, 8 Mart, 1 May və bir də Pasxa. Ən çox xoşuma gələn Pasxa bayramı olmuşdu. Amma günlərlə süfrəmizdən tükənməyən nemətlərə görə yox, malakan qadınlarının səs-səsə verib oxuduğu nəğmələrə görə; Svetlana o mahnılardan birini zümzümə eləyəndə sözləri də başa düşmüşdüm və anlamışdım ki, bu sözləri anlamayanda da yanılmamışam. Bu mahnı, həqiqətən də ayrılıq haqqında imiş...

O pasxa şənliklərinin bir günündə, təzəcə yarpaqlamış palıd, ağcaqayın ağacları və alçaq sinə daşları ilə yadımda qalan qəbiristanlığa getdik. Biz də bir neçə qəbrin daşında şam yandırdıq. Svetlana da eynilə nənəsi kimi dua eləyəndən sonra bir neçə şam yandırdı və arada mənə elə gəldi ki, o şamları qəfil başlayan yaz küləyi yox, aram-aram qəbiristanlığa yaxınlaşan mahnılar söndürdü...

...Dərs ilinin bitməsinə ən çox ona görə sevinirdim ki, anamla bağlı nisgilim bitəcəkdi və mən üç ay yayı onun qoxusunu, ətrini alacaqdım. Amma atla məni aparmağa gələn atama İrina Vasilyevna nə dedi, nə anlatdısa, atam tək qaydası oldu və mənim yalnız əla qiymətlər bəzəyən illik qiymət cədvəlimi də özümə götürdü ki, öz sözü, anama göstərib onu sevindirsin..

Mən atama, İrina Vasilyevnaya və sonra da Svetaya baxıb birdən-birə doluxsunanda isə üz çevirib atının belinə qalxdı və hələ də qulağımda cingildəyən bir kəlmə işlətdi:

-Kişi olan kəs ağlamaz!

SÖZÜN BU YERİNDƏ SABİQ SƏFİR QƏLƏMİ YERƏ QOYDU; BİRDƏN-BİRƏ ONA ELƏ GƏLDİ Kİ, BU MİNVALLA DAVAM ETSƏ, BU YAZINI TAMAMLAMAQ ÜÇÜN ONA HƏFTƏLƏR, AYLAR YOX, İLLƏR LAZIMDI. AMMA ÖMRÜN SƏKKİZİNCİ ONİLLİYİNDƏ İLLƏRƏ BEL BAĞLAMAĞA DƏYƏRMİ?

NƏ İSƏ... ELƏMƏDİ TƏNBƏLLİK, YAZDIQLARINI BAŞDAN-AYAĞA OXUDU VƏ YAZDIQLARI YAŞANTILARI İLƏ MÜQAYİSƏDƏ ONA SOYUQ GÖRÜNDÜ; DEMƏK, ÖZÜNÜ İFADƏ EDƏ BİLMƏYİB, HƏTTA BƏZİ ÜMUMİLƏŞDİRMƏYƏ GÖRƏ ONU TƏR BASDI, UTANDI... AMMA

SONDA BU QƏNAƏTƏ GƏLDİ Kİ, BU ƏLYAZMASINI YARIMÇIQ SAXLAYA BİLMƏZ, YA CİRİB TULLAMALIDI, YA DA TAMAMLAMALIDI...

...Üçüncü siniflə bağlı xatirələri haqqında həm də ona görə bəhs etməliyəm ki, artıq Svetlana da məktəb yaşına çatmışdı və biz dərsə qoşa gedib, qoşa da qayıdırdıq. Çox da uzun olmayan yol boyu nələrdən danışdığımız, əlbəttə, yadımda deyil, amma Svetlana, ümumiyyətlə, çox danışdı və onun dil boğazına qoymadan danışdıqlarından hələ də yadımdan çıxmayan bir kəlam da var. Təəssüflə dilinə gətirdiyi bir kəlam: "Bütün yollar bitir, bu yol da bitəcək..."

O anlarda, hətta mənə elə gəlirdi ki, bu qızın öz sözü deyil, ya hardasa eşidib, ya hardasa oxuyub, sən demə, o yol, həqiqətən də bitəcəkmiş, çox-çox sonralar bitəcəkmiş...

Sıra ilə əkilmiş alma, armud, ərik, gavalı ağacları, qızılgül, yasəmən kolları öz yerində, məncə, İrina Vasilyevnanın həyə-bacasını yaraşığa gətirən sıra ilə düzülmüş arı pətəkləri idi. O, demək olar ki, hər gün olmasa da, günəşin qiyafəsini dəyişib, qara tor niqabını, qara şlyapasının altından başına keçirəndən sonra bir-bir pətəklərin balıqbeli qapaqlarını qaldırır, arıların necə şirə qoymasına tamaşa eləyir, ölmüş arıları ətrafında dolaşan, donunun ələyinə dimdik çalan toyuqlara verirdi.

Arıların, pətəklərin ağzında fırlana-fırlana çıxartdığı səslər hərdən mənə zinhara gətirsə də, bu uğultudan qaçsam da, onları bir qədər yaxından izləyəndən sonra, bu canlılar mənə o dərəcədə doğmalaşdı ki, başladım ev sahibi ilə birlikdə arılara qulluq etməyə. Belə anların birində də arı mənə qaşımın altından necə sancdısa, beş-on dəqiqə keçməmiş sir-sifətim şişdi və bir gözüüm tamam yumuldu. İrina Vasilyevna neştər yerinə qatıq sürtəndən sonra dedi ki, yaranın şişməsi sağlamlıq əlamətidir.

Sveta isə sanki gülməyə bəhanə tapmışdı. Mənə gah yaxından, gah da uzaqdan baxıb uğunurdu. O anlarda mənə atdığı atmacaların da biri yadımda qalıb:

-A teper tı oçen fotoqeniçen...

Yalnız bu atmacadan sonra ev sahibəsi nəvəsinə acıqlandı və arılardan aralanıb quyunun qırağındakı skamyada oturandan sonra nəvəsinə yox, mənə buyurdu ki, gedib üst mərtəbədən onun yumağını, millərini gətirim.

Hələ o zaman bu qənaətə gəlmişdim ki, İrina Vasilyevna hər şeydən çox arılarına bənzəyir. Hələ mən onun bekar dayandığını görməmişdim.

Hətta hərdən qonşuya - televiziya verilişinə baxmağa gedəndə də yumağını, millərini özüylə aparırdı. Onda hələ hər yerdə olduğu kimi yalnız varlıların evində televizor vardı və məlum məsələdir ki, yalnız arıların və meyvə ağaclarının barına göz dikən İrina Vasilyevna o zümrədən olan bir insan deyildi. Ev sahibəsi, məncə, mənim könlümü almaq üçün soruşdu:

-Sənin əlcəyin var?

-Olmalıdı...

O:

-Olsun, - dedi, - birini də mən toxuyaram, qabaqdan qış gəlir...

Üçüncü sinif uşaqlıq həyatımda daha bir hadisə ilə əlamətdardır; mənə pioner sıralarına qəbul etdilər, məndən balaca məktəb uşaqlarının qarşısında and içib söz verdim ki, Vətənə layiqli övlad olacağam. Kim bilir, bəlkə o təntənəli vəd də, boynuma qırmızı qalstuk bağlanması ilə nəticələnən o mərasim də xatirimdə qalmazdı; Sveta evə gələndən sonra mənim necə and içməyimi yamsılamağa başlamasaydı... Sveta mənə yamsılamağa son aylar başlamışdı.

Svetlananın məni yamsılamasını, el arasında deyildiyi kimi, ağzımı əyməsini təbəssümlə qarşılayırdım, çünki belə hallarda, məncə, bir qədər yeknəsəq həyatımız təzələnirdi.

Svetlananın məni yamsılaması, hər deyəndə dodağı qaçmayan zabitəli ev sahibəsini də güldürürdü. Onun gülüşü isə mənim aləmində bu evin çırağı idi..

Beşinci sinfə getməyə başlayanda gündəlik həyatımda bəzi şeylər dəyişdi. Müəllimlərim də həmçinin. Mən daha yalnız Frida Fetkulovnadən yox, daha üç müəllimdən dərs almağa başladım. Və yadımdan çıxmayan bir məqam; botanika müəllimimiz Natalya Pankovna gündəliyimə adət etdiyim kimi "5" yox, "4" yazanda məni ağlamaq tutdu. Natalya Pankovna məni kiritmək üçün bilmirdi daha nə dillər töksün. Sınıf yoldaşlarımla arasında isə məni başa düşənlər də vardı, anlamayanlar da... Hər halda onlar bu sayaq erköyünlüyümü bir neçə dəfə görmüşdülər.

O günün daha bir örnək məqamı: qapıdan içəri girən kimi İrina Vasilyevna təşvişlə soruşdu:

-Şto s tobey sluçilos?

Məktəbdə baş vermiş hadisəni gizlətmək qərarına gəldim:

-Niçevə..

Amma o günün axşamı hiss elədim ki, İrina Vasilyevna məktəbə gedib və baş vermiş hadisəni təfəsilatı ilə öyrənib...

...O günlərin daha bir yadda qalan olayı: ev sahibəsi məni hər həftə hamama salıb çimdirdəndə və görəndə ki, trusikimi soyunmaq istəmirəm, dərinə getmədi və mən o gündən sonra duşun altına özüm girdim, özüm sabunlandım və anladım ki, bu yalnız mənə yox, İrina Vasilyevnaya da xoşdu.

...Beşinci sinfi də əlaçı kimi bitirib üç aylıq yay tətlinə buraxılanda atam mənə baş çəkməyə gəldi. Mən atın tərkində anamı görməyəndə məyus oldum, çünki axırncı görüşümüzə söz vermişdi ki, gələn dəfə anamı da gətirəcək.

Atamın mənim qiymət cədvəlimə gülümsəyə-gülümsəyə göz gəzdirdəndən sonra ev sahibəsini bir kənara çəkib nə dediyini eşitmədim.

Mənə verdiyi tapşırıq isə gözlənilməz oldu:

-Pal-paltarını yığışdır, gedirik.

Dərhal soruşdum:

-Hara?

-Kəndimizə.

...Sveta arxamca su atmasa da, növbəti atmacasını atdı:

-Ne zabıvay napisat pismo do vostrebovaniem...

Atamın məni nə üçün kəndimizə aparması hələ aydın olmasa da, sevinirdim; demək, üç ay yayı anamın ocağının başında keçirəcəkdim.

Təndir yandırmaq üçün çır-çırçı yığacaqdım, xəmir yoğurmaqdan ötrü bulaqdan su gətirəcəkdim və beləcə, bu dünyanın ən ətirli çiçəyinin qoxusunu alacaqdım. Amma ertəsi gün məlum oldu ki, rus dilini bir qədər də dərinəndən mənimsəyim deyə, atam mənə putyovka alıb və tezliklə Şuşaya - bütün kütləvi tədbirlərin rus dilində keçirildiyi "Oblastnoy" (vilayət) pioner düşərgəsinə aparacaq ki, mən orda həm kökəlim, həm də rusca söz ehtiyatımı artırım.

Həyatindəki azman armud ağacları ilə yadımda qalan bu düşərgədə erməni uşaqları çoxluq təşkil etsələr də, onlar rusdilli ermənilərdir, Stepanakert deyilən şəhərdən gəlmişdilər və erməni dilində hərdənbir danışdırlar və o zaman mən təxmin eləyirdim ki, qeybət qırırlar; təbii ki, ermənicə bilməyən pionerlərin qeybətini.

“Hayes, türkes?” Düşərgədə ilk günlər, hələ tanış olmadığım uşaqların mənə ən çox verdiyi sual bu idi. Türk olduğumu, mənə azərbaycanca da danışa bilən bir erməni qızı anlatdı. Özü də ona görə anlatdı ki, bu sualı cavabsız qoymayım.

Şahmat oynamağı da mənə o qız öyrətdi və aramızdakı üçüncü oyundan sonra mən onu dalbadal udmağa başlayanda, heyrətini qəzəblə bürüzə verdi:

-Tı ne turok, a yevrey!

Dünyada adına “yevrey” deyilən zəkali bir millət olduğunu da o gün mənə o erməni qızı anlatdı.

Bütün günü çal-çağırı kəsilməyən düşərgədə hər şeydən çox xoşuma gələn isə, nəyə qadir olduğunu göstərmək üçün biz uşaqlara verilən meydandı: axşamlar kimi oynamaqla, kimi oxumaqla, kimi də deklomasiya ilə öz bacarığını ortaya qoyurdu.

Belə yay axşamlarının birində “Yevgeni Onegin” poemasından böyük bir parçanı birnəfəsə söyləməyim məni bütün düşərgədə tanıtdı, hətta düşərgənin ən gözəl qızları da o gecə qarşımda oynayıb məni rəqsə dəvət etdilər. Və mən babamın bir kəlamını xatırladım: “İnsanın yuvası dilinin altındadır”. Bu sözün hikmətini də, deyəsən, onda anladım.

Düşərgədən eyni gündə üç məktub yola saldım: biri anama, biri İrina Vasilyevnaya, biri də Svetlanaya. Və çox keçmədən anamdan və sonra da İrina Vasilyevnadan cavab məktubları alsam da, Svetlanadan xəbər çıxmırdı və mən başlayırdım onun haqqında uzun-uzadı düşünməyə, xəyallar qurmağa...

Hər gün yeni gəlmiş məktubların sıra ilə düzülüyü masaya yaxınlaşırdım və gözlərimə inanmırdım; gözlədiyim məktub yenə yoxdu.

Fəal pionerlər mükafatlandırılanda, aramla oxunan siyahıda mənim də adım çəkildi və təbii ki, sevindim. Amma onda ağılıma da gəlmədi ki, atam buna məndən on qat artıq sevinəcək. Yuxarisına qızılı hərflərlə “Qramota” yazılmış bu möhürlü, imzalı sənəddə haqqımda nə deyilməsi, əlbəttə, yadımda deyil, amma xatirimdədir ki, atam evimizə gəlib-gedənlərin hamısına o sənədi göstərirdi. Hələ bu harasıdır, bir gün də gördüm ki, o sənədi üzü şüşəli çərçivəyə saldırıb və davadan qayıtmayan əmimin sinəsi ordenli, medallı şəklinin yanından asıb.

(Mən biləni, “Qramota” indi də ordan asılıdır.)

Dərslərin başlanmasına iki həftə qalmış atam məni atının tərkində Slavyankaya gətirəndə səbəbini də anlatdı: “Kömək eləyersən, biçin vaxtıdı...” Amma atam gedəndən sonra İrina Vasilyevna məni heç bağçada biçilmiş otu qotmanlamağa da qoymadı. Taxçadakı kitabları nişan verdi - darıxsan, birini götürüb oxuyarsan, - dedi.

Svetlana isə üç ayın ayrılığından sonra görüşəndə, heç mənə əl də vermədi. Sualımı isə məsxərə ilə qarşıladı: “Rano perepisivatsya tebe s devçonkami”.

Anamın qız uşaqlarının tez böyüməsi, erkən ağılınması barədə söylədikləri, sanki bir anda yerini tutdu: Sveta özünü elə aparırdı ki, elə bil o məndən yox, mən ondan iki yaş balaca idim...

...Evin qapısı hərdənbir döyüləndə Sveta məni də, nənəsini də qabaqlayıb qapını açmağa qaçırdı. Çünki bu qapını poçtalyon Yelena xaladan başqa kimsə döymürdü. Amma o bazar günü Svetlana qapını açanda içəri girən əli zənbilli, ayağı qaloşlu, başı çalmalı arvadı tanımadım. Qadın bir-iki addım atandan sonra soruşdu:

-İrəna öydədimi, dərdiş?

Dərhal başa düşdüm ki, bu kənddə İrina Vasilyevnaya “İrəna” deyənlər də var.

Heç bilmirəm bu yad qadının gəlişinə niyə sevinirdim?.. Onun sualını da həvəslə cavablandırıdım:

-Evdədir, - dedim, - xoş gəlmisiz...

Qadın altdan yuxarı məni maraqla süzəndən sonra təəccüblə soruşdu:

-Sən buralarda nə gəzirsən, ayə?

Səsə çıxan ev sahibi bu sualın cavabını məndən qabaq verdi:

-Rus məktəbində oxuyur, - dedi, - bizdə qalır.

Onların mükəlliməsindən bildim ki, bu arvad bal alverçisidi, ev sahibinin məhsulunu aparıb satır. Sonra da pulunu gətirir.

Ona görə onlardan aralanmırdım ki, o arvad eynilə mənim ana nənəm kimi danışdı: üzümü yana çevirəndə, elə bilirdim Ballı nənəmə qulaq asıram.

Arvad ev sahibinin qara, tor niqabını başına keçirəndən sonra bəzi təknələrin qapağını qaldırıb baxdı və:

-İrəna, bu payız balı süzməzsən, - dedi, - camaat harınnayıb, hamı şan bal istəyir...

Qadın getmək üçün ayağa qalxanda ev sahibəsi neçə aylardan bəri toxuduğu corabları, uşaq papaqlarını, papişları da saya-saya onun zənbilinə qoydu və mən bildim ki, İrina Vasilyevna yalnız arıların məhsuluna göz dikməyib...

Ən maraqlısı isə bu qəfil qonaq gedəndən sonra Svetanın onu yamsılaması oldu. Bu əsil tamaşa idi. Hətta İrina Vasilyevna nəvəsini öydü:

-Nastayaşşaya aktrisa!

Altıncı sinifdə dəqiq elmlərə yox, ədəbiyyata, tarixə maraq göstərməyim İrina Vasilyevnanın xoşuna gəlməsə də, məni bu yoldan döndərmək üçün də bir addım atmadı. Əksinə, oxuduğum ədəbi əsərləri mənimlə müzakirə etməyə başladı və mən bəzən saatlarla sürən bu müzakirələrdən sonra kəsinliklə bu qənaətə gəldim ki, İrina Vasilyevna ali təhsil almasa da, Bakıda universitet bitirmiş dil-ədəbiyyat müəllimimiz Tamara İdrisovnadən çox bilir....

Puşkinin "Ərzuruma səyahət" əsərini yenidən oxumağa başlamağım İrina Vasilyevnanı nə üçünsə təəccübləndirdi və mən bir xeyli fikirləşdim ki, səbəbini açıqlayım, ya yox? Susmağı qərara aldım və sonralar anladım ki, düz etmişəm.

Altıncı sinifdə sinfimizdə oxuyan qızların mənə ayrıca maraq göstərmələrinin səbəbini duyurdum. Anlayırdım ki, bu, mənim məktəbdəki nüfuzumla bağlıdır və düşünürdüm ki, ağılı başında olan qızlar gələcəyini taleyin ixtiyarına buraxmır və bu səbəbdən məndən ən azı diqqət uman bu qızların hamısına hörmətlə yanaşırdım.

Slavyankanın yasəmən qoxulu, slavyan nəğmələri ilə köklənmiş gecələrindən birində Svetlana gözlənilmədən cibimə bir kağız dürtüdü. Dərhal soruşdum ki, bu nədi?

-Nə olacaq, - dedi, - məktubdu...

Bu dəfə təəccüblə soruşdum:

-Özün yazmısan?

Ucadan güldü və rusca dedi ki, onun hələ südəmər uşaqlarla məktublaşmaq fikri yoxdur.

-Lyuba göndərib.

Bu artıq o vaxt idi ki, sinfimizdə kiminləsə adı hallanmayan qız qalmamışdı. Bu artıq o zaman idi ki, mən Svetlana haqqında daha çox düşünürdüm.

Sveta ərklə qolumdan tutub dedi:

-A nu ka napişi otvet, ona na ulitse jdyot...

Mən Lyubanın məktubuna cavab yazmadım və qərara aldım ki, ertəsi gün üzbaşurət sözümü deyərəm. Amma Lyuba buna imkan vermədi. Harda olur - olsun, mənə görə kimə yolunu dəyişirdi...

(Yeri gəlmişkən, sonralar Lyuba mənim ən yaxın dostlarımdan birini xoşbəxt elədi. Sözün həqiqi mənasında xoşbəxt. Üç oğul, iki qız gətirdi dünyaya. Kimsə yerində deyib: "İnsan çox vaxt səadətin açıq qapısından keçmir. Fəlakətin bağlı qapısını açmaq istəyir").

Altıncı sinfi də əla qiymətlərlə bitirəndən bir gün sonra, atam yenə atla mənə aparmağa gələndə dedi ki, mənə yenə də Şuşaya, həmin düşərgəyə göndərəcək. Bu xəbəri razılıqla qarşılayan İrina Vasilyevna isə, anlamı dərhal yaddaşıma hopan bir kəlmə işlətdi: "Uşaq özünü uşaq içində tanıyır".

Vidalaşanda slavyan ləhcəsində, amma təmiz Azərbaycan dilində:

- Şuşadan mənə hər həftə iki məktub yazarsan, - dedi, - birini azərbaycanca, birini də rusca. - Və dərhal da fikrini açıqladı. - Sən rus deyilsən, ana dilini yaxşı bilməsən, rus dili səni istədiyin mənzilə apara bilməz.

Düzü, o anda mən bu sözün alt qatını kəsdirə bilmədim. Və sanki ev sahibəsi də bunu sezdiyi üçün əlini başıma çəkdi:

-Sənin müşahidə, yazmaq bacarığın var, - dedi, - bu mənə sevindirir.

Vidalaşanda isə üzümü Svetlanaya tutdum:

-Sənə də məktub göndərəcəyəm, cavab yazacaqsan?

Elə zənn eləyirdim ki, Sveta bu sualdan sonra qızaracaq, utanacaq, amma əksinə, ucadan güldü və aşkarca sezilən kinayə ilə:

- Əlbəttə, yazacam, - dedi, - necə ola bilər ki, şahzadənin məktubunu cavabsız qoyasan?

Yəqin ki, İrina Vasilyevnanın sinə dolusu gülməyə vadar eləyən nəvəsinin həzircavablığı oldu və biz beləcə ayrıldıq.

Şuşadan İrina Vasilyevnaya hər həftə olmasa da, həftəəşırı məktub yazırdım, amma yalnız rusca, hiss eləyirdim ki, ana dilində yazmaq çətindi. Fikirləşirdim ki, bu müşkülün də yeganə yolu yazmaqdı...

İrina Vasilyevna mənim məktublarımı nəinki cavablandırır, hətta bəzi üslub, orfoqrafiya xətlərini qeyd eləyərək, məktubu özümə qaytarırdı ki, nəticə çıxardım. Şuşada sərin, yağmurlu keçən yay günlərinin birində, nəhayət ki, Svetlanadan cavab məktubu aldım. Əslində, buna cavab məktubu demək olmazdı. Zərfin içindən çıxan rəsmə xeyli baxdım. Mənə Şərq şahzadəsi qıyafəsində, tacıma da quş lələyi qoymaqla çəkmişdi və altından da yazmışdı: "Prints legendarnoqo Vostoka".

Svetanın bu ərkəsöylüyü mənə bir qədər hövsələdən çıxartsa da, bir qədər düşünüb-daşınandan sonra eynim açıldı. Hər halda, bu, yalnız ərkəsöylüyün, dəcəlliyin yox, həm də fantaziyanın nəticəsi idi. Bəlkə, o, həqiqətən də mənə şahzadə görmək istəyirdi?.. Və birdən-birə mənə elə gəldi ki, bu, Svetanın uydurması deyil, hansısa bir filmin qəhrəmanının əməlini yamsılayır.

Bizim kəndimizdən fərqli olaraq, Slavyankada hər axşam klubun işıqları yanırdı, hər axşam yeni bir film göstərilirdi və gecə yarısına kimi klubun işıqları, klubdan gələn səslər sanki Slavyankanın soyuq gecələrini isidirdi.

İrina Vasilyevna bizi yalnız bazar günləri kluba aparırdı və bəzi kinolardan da yarımçıq çıxarırdı. Mən bunun səbəbini başa düşürdüm, amma bilmirdim ki, Sveta da bunu anlayır, ya yox. Hərdən kinodan yarımçıq çıxmağımızı etirazla qarşılayanda, nənəsinin əlindən yapışb ayaqlarını yerə cırpanda fikirləşirdim ki, ya qanmır, ya da nənəsinin yanında uzun-uzadı öpüşənlərə baxmaqdan usanmır...

On-on iki gün çəkən qış, yaz tətili günlərində isə ev sahibəsi bizi hər axşam kinoya aparırdı və mən bildirdim ki, bu klubun, bu klubda göstərilən filmlərin daimi tamaşaçıları kimlərdi.

O tətil günlərində hər axşam klubda gördüyüm insanlardan biri Filip dayı idi, Filip Qriqoryeviç. Bimirəm, Filip dayı olmasaydı, o filmlərin bir çoxunun mənasını, məzmununu başa düşə bilərdim, ya yox? Filip dayı ekranda “konetc filma” yazılana qədər baş verən hadisələri şərh eləyirdi. Hətta hərdən hadisələrin necə qurtaracağını da dilinə gətirir və hamını heyrləndirirdi. Zalda azərbaycanlıların da olduğunu görəndə isə, Filip dayı başlayırdı ekranda səslənən bəzi dialoqları tərcümə etməyə.

Mən hərdən fikirləşirdim ki, görəsən, Filip Qriqoryeviçi il on iki ayı, hər axşam kluba çəkən nədi? Kinoya sonsuz maraq, yoxsa insanlara təmənnəsiz yaxşılıq? Hər halda, bu, onun həyat tərzı idi. Gündüzlər də bu kənddə ən çox eşidilən onun zindanının, çəkicinin səsi idi. Filip dayı dəmirçi idi.

Hər axşam işıqları yanan, içərisində oxunan yeni mahnılar reproduktorla bütün Slavyankaya havalanan klubdan başqa Svetlana ilə bir də kitabxanaya gedirdik.

Yalnız məktəb uşaqları yox, yaşlılar, hətta qocalar da hər ay yeni kitablarla zənginləşdirilən bu mədəniyyət ocağına yazılırdılar və bizim kimi oxuduqlarını qaytarandan sonra yeni kitablar aparırdılar.

Sveta daha çox heyvanat aləmindən, dünyanın flora və faunasından bəhs edən kitablara, mən tarixi romanlara maraq göstərirdim. Monqol-tatarların Şimal-Qərbə yürüşlərindən bəhs eləyən romanları su kimi içirdim və o romanlarda qələmə alınmış tarixi hadisələri Svetlanaya danışanda hiss eləyirdim ki, üzümə baxsa da, xəyalı ayrı yerdədir. Bir dəfə necə oldusa, kitabxanaçı Qalina Qavrilovnadən soruşdum:

- Sizdə malakanların tarixindən, həyatından bəhs edən roman varmı?

Qalina Qavrilovna bir qədər fikirləşəndən sonra sualıma sualla qarşıladı:

-Səni nə maraqlandırır?

Əslində, məni maraqlandıran Svetlananın xəlvətçə mənə pıçıldadığı bir kəlmə idi: demişdi ki, yüz əlli il qabaq onun ulu babalarını, ulu nənələrini Rusiyadan bu yerlərə sürgün ediblər. Səbəbini də söyləmişdi: həftənin hər günü süd içdiklərinə görə... Buna əsla inanmasam da, bu söhbət məni hələ də düşündürürdü...

Qalina Qavrilovna mənim duruxduğumu görəndə sözünün məbədini gətirdi:

-Rusiyanın tarixi, həm də malakanların tarixidi.

Mən daha uşaq deyildim. Dərhal başa düşdüm ki, oxumaq istədiyim roman ya bu kitabxanada yoxdur, ya da sadəcə olaraq Qalina Qavrilovna o romanı mənə vermək istəmir.

Vilayət pioner düşərgəsinin kitabxanasında da mən malakanların tarixi, həyatı haqqında roman oxumaq istədiyimi bildirdim, amma kitabxanaçı mənə Maksim Qorkinin “Ana”sını məsləhət gördü.

Vilayət pioner düşərgəsində hərdənbir bizi Şuşanın tarixi əhəmiyyət daşıyan görməli yerlərinə ekskursiyaya aparırdılar. Gördüklərimi, eşitdiklərimi yazıya alıb məktubla İrina Vasilyevnaya göndərirdim və xahiş eləyirdim ki, məktubu Svetaya da oxusun.

Bu minvalla bizi Şuşanın ən tamaşalı yerlərindən olan Cıdır düzünə də aparmışdılar və biz buradakı qədim qəbiristanlıqda Molla Pənah Vəqifin, Xurşud Banu Natəvanın, Qasım bəy Zakirin məzarlarını ziyarət eləmişdik, Vəqifin arvadı Xuramanın yadelli əlinə keçməsin deyə özünü atdığı yerə - çıxıntılı qara-boz qayaya, dibi görünməyən, qaşında bir əlçim duman sürünən dərəyə baxmışdıq.

Uşaqların bir çoxunu ağladan bu ekskursiyadan qayıdanda bizi bir qara qaya daşının yanında əyləmişdilər və demişdilər ki, İran şahı Ağa

Məhəmməd şah Qacar Vaqifin və onun oğlu Əli bəyin başını bu daşın üstündə kəsib. Belə ekskursiyalarda daimi bələdçimiz Roza Qəhrəmanovna isə bu qara daşın üzərində güclə sezilən qırmızımtıl zolağı nişan verib söyləmişdi: “Şairlə oğlunun qanıdı, daşa hopub...”

Yadımdadır, bu yerdə mən də ağlamışdım və bu daşın üzərindəki ölüşgəmiş çiçəkləri götürüb, yerinə Cıdır düzündən topladığım, hələ şəhi çəkilməmiş çiçək dəstini qoymuşdum.

Mən bu hadisəni də məktubla İrina Vasilyevnaya çatdırmışdım və o da mənə yazmışdı ki, bu hadisəni atan bilər, axı o, tarixçidi.

Növbəti ekskursiyalardan birində isə bizi düşərgənin arxasındakı xarabalığa apardılar. Burada haçansa yandırılmış, qapısı, pəncərəsi sökülüb dağılmış, ötən illərin yağışında, yağmurunda, çovğununda, tufanında bozarıb qaralmış, bir, iki qatlı evlərdən və bu evlərin uçqunları arasında boy vermiş şalğam, gicikən kollarından başqa heç nə gözə dəymirdi. Burada əlinin işarəsi ilə bizi əyləyən pioner baş dəstə rəhbərimiz Roza Qəhrəmanovna ayaq saxlayanda elə bildim ki, bu, nəfəsimizi dərmək üçündü, axı üzüyuxarı xeyli yol gəlmişdik. Amma Roza Qəhrəmanovna iri bir daşın üstünə qalxıb əsrin əvvəllərində milli zəmində baş vermiş hadisələrdən danışanda, məsələnin nə yerdə olduğunu anladım. Sən demə, ekskursiya məkanı elə bu xarabalıq imiş... Roza Qəhrəmanovna (yeri gəlmişkən, o həm də düşərgəmizin baş şeypurçalanı idi) qəhərli səsle söylədi ki, 1918-ci ildə istilaçılıq məqsədilə Qafqaza soxulan türk ordusunun barbar əsgərləri bu gördüyünüz evlərin dinc əhalisini qırandan sonra da, evləri beləcə yandırılar və indi bura canlı muzeydir, türklərin vəhşiliyini sübut eləyən muzey.

Təqdimatın bu yerində dəstəmizdəki erməni uşaqlarının qəzəblə mənə və mənim kimi erməni olmayanlara baxdıqlarını sərsəm də fərqi nə varmadım, amma anladım ki, bu ekskursiya dəstəmizdəki ülfəti, ünsiyyəti poza bilər.

Bu pioner düşərgəsində həqiqətən mehribançılıqdı. Erməni qızları daha çox Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından gəlmiş oğlanlarla dostluq edir, indidən ünvan verib, ünvan alırdılar. Sevgi məktubları isə Şuşaya hər gün yağın şıdırğı yağışlar kimi yağmağa başlamışdı. Nə gizlədim, hətta mənə də maraq göstərən bir erməni qızı vardı. Mən o qızın haqqında artıq yazmışam. Qədr-qismətdən o da mənim kimi bu düşərgəyə yenə gəlmişdi. İlk dəfə mənə bu düşərgədə “Hayes, türkes?” sualı ilə dindirən qızdan danışiram. Bu xarabalığa heyretlə tamaşa eləyərkən, mən həmin qızın da iri, ala gözlərində yaş gördüm və sezdim ki, o, göz yaşlarını məndən gizlətmək istəyir...

Roza Qəhrəmanovna, bəlkə də mövcud Şuşa şəhərindən heç də balaca olmayan bu xarabalığı küçəbəküçə, dalanbadalan, evbəev bizə göstərəcəkdə və kim bilir, türk əsgərləri haqqında daha nələr danışacaqdı?

Amma qəfildən və çox güman ki, səs-küydən ortalığa çıxan, beli o xarabalıq kimi boz, qarnının altı işim-işim işildayan ilan və elə o anda da şığıyıb o ilanı qamarlayan və caynaqlarında göy üzünə qaldıran quzğun, demək olar ki, bu ekskursiyaya son qoydu. Çünki uşaqlar qorxub qışqıra-qışqıra qaçdılar. Hətta Roza Qəhrəmanovnanın da rəngi avazıdı. Və sanki o anda anladı ki, burada hər şeyə o cavabdehdi. Birdən-birə, öz-özünə danışmış kimi, Roza Qəhrəmanovnanın dilinə gələn kəlmə də yadımdadır:

-A qovaryat çto v Şuşe zmeya ne bivaet...

O zaman İrina Vasilyevnaya yazdığım məktubların birində bu hadisədən də ətraflı söhbət açdım və xahiş elədim ki, heç olmasa, məktubun bu yerini Svetaya oxusun. Çünki Svetlana insanlardan çox, heyvanların həyatı ilə maraqlanırdı; quşların, sürünənlərin həyatı haqqında kitablar oxuyurdu. Əsla bəyənmədiyi isə sevgi romanları idi.

Hətta "Anna Karenina"nı da beş-on səhifə oxuyandan sonra kənara tullamışdı.

Düşərgə bayrağının təntənəli şəkildə endirilməsinə bir həftə qalmış atamdan aldığı məktub belə bir sualla bitirdi: "Pul göndərsəm, evimizə özün tək gələ bilərsən?" Dərhal teleqram vurdum: "Əlbəttə, gələrəm!"

...İlk dəfə, əlimdə çamadan yola çıxmağım, Şuşa avtovağzalında Gəncə avtobusuna bilet almağım və avtobusda yerimi tutandan sonra da tək olduğumu biruzə vermək, bəyan etmək istəyim mənə xoş anlar yaşadırdı...

Bunun adını sonralar qoydum; məşhur fimdə olduğu kimi: uşaqlığın son günü...

Doqquzdan həyətimizə girən kimi mənə halva iyi vurdu.

İnanmıram ki, dünyanın harasındasa anam kimi halva bişirən olsun.

İrina Vasilyevna da hərdən anamın mənə göndərdiyi qazan xörəkləri arasında ən çox halvanı bəyənirdi.

Halva qoxusu mənə şübhələndirdi. Qarşıma çıxan anamdan dərhal babamı soruşdum və onun şəhadət barmağıyla nişan verdiyi səmtə boylanıb astadan:

-Yeri behişt olsun... - Dedim. Və hiss elədim ki, anam sevindi, dilimdən çıxan bu sözdən sevindi; sanki mənə təzə bir şey kəşf etdiyinə görə sevindi...

...İlk dərs günü məlum oldu ki, bizim yeddinci sinif problem qarşısındadır və belə davam eləsə, Slavyankada orta məktəb bağlanacaq. Elə həmin gün sezdim ki, bu xəbər mənim qədər İrina Vasilyevnanı da, Svetanı da üzür. Amma üç gün sonra İrina Vasilyevna mənə ürəkləndirdi; dedi ki, raykoma gedib və haçansa bizim məktəbi bitirən katib deyib ki, nə qədər ki, o, bu rayondadır, belə şeyə yol verməz.

Beşinci sinifdə oxuyan Svetaya yenə də misal-məsələ həllində kömək etməyim, nəyisə ona başa salmağım mənə sevindirirdi; bu, mənə xoş anlar yaşadırdı. Belə anların birində ev sahibəsi soruşdu ki, böyüyəndə hansı sənətin arxasınca gedəcəyəm?

Sual qəfil olsa da, dərhal cavab verdim; həkim olmaq istədiyimi bildirdim. O, bir xeyli fikirləşəndən sonra "udaça tebe..."- dedi.

Svetlana isə bu ciddi sorğu-sualı məsxərəyə qoyub söyləyəndə ki, şahzadə doktor işləyə bilməz, ev sahibəsi nəvəsinə acıqlandı. Ümumiyyətlə, o, nəvəsinə lap uşaq yaşlarında olduğu kimi "uqol"a qoysa da, acılamırdı...

Maraqlıdır ki, o payız günlərindən birində anamın bişirdiyi qazan xörəkləri ilə mənə baş çəkməyə gələn atam da söhbət əsnasında sözünü belə bir məcraya salıb gələcək seçimimlə maraqlandı və axırda da dedi ki, mənə diplomat görmək istəyir.

Yeddinci sinifdə bizə tədris edilən fənlər sırasında ən çox kimyaya vaxt sərf etməyim onunla nəticələndi ki, şıltaqlığı, mənə qarşı atmacaları günbəgün əndazədən çıxan Sveta mənə yeni ayama ilə səsləməyə başladı:

"-Alximik!"

Fevral ayının iyirmi üçündə qızlar saqqızını oğurlamaq istədikləri oğlanları çeşidli hədiyyələrlə, əsasən, üstündə sovet əsgərinin şəkli olan açıqcalarla təbrik edəndə, mən Svetlananın da hədiyyəsini qəbul etdim. Bu bir daşdı. Üstündə qan ləkəsi olan bir daş... Həqiqətə daş. Yeddi il qabaq başımda iz qoymuş daş. Daş mənə sarı qıcağıb gülümsündü və elə gülümsündü ki... mənə elə gəldi ki, neçə illər ərzində mənə söyləmək istədiklərinin hamısını bu təbəssümlə dedi. O zaman sinfimizin qızları da mənə hədiyyələr bağışlamışdılar, amma hamısı itib-batdı... O daşdan başqa...

Payız ötdü, qış keçdi, yaz gəldi, yasəmənlər çiçəklədi və yenə də Pasxa şənlikləri başlayanda, Filip dayının arvadı Marusya xala dünyasını dəyişdi. Ev sahibəsi "pominka" mərasiminə gedəndə evdə ikimiz qaldıq.

Belə hallar dəfələrlə olmuşdu, amma bu dəfə sezdim ki, qız məndən aralanmaq istəmir; nə özü dərslərini oxuyur, nə də məni yazmağa qoyur. O, qəfil təklifi ilə məni diksindirdi: dedi ki, gəl karandaş-karandaş oynayaq. Könlünü qırmaq istəmədim. Şəhadət barmağı ilə çeçələ barmağının arası nə qədər balaca olsa da, sərrast atırdı və mənim nəinki karandaşlarımın, qələmlərimin də hamısını uddu. Mənim daha udurmağa bir şeyim qalmayanda, əllərimin ikisini də qaldırdım yuxarı. Elə güman eləyirdim ki, bundan xoşallanıb ududuqlarımı qaytarar. Amma qəfildən karandaşları, qələmləri ovuclayıb açıq aynadan bayıra - yağışdan sonra hələ qurumamış palçığın ortasına tulladı. Və mən ilk dəfə ona qışkırdım:

-Tı çoknutaya, şto li?

Elə bildim ki, qəzəblənər, amma gülümsədi... Elə gülümsədi ki, sifətindəki çillər də o təbəssümə qarışdı elə bil. Dilindən qopan kəlmə isə məni yerimdəcə dondurdu:

- Sən heç məni bir dəfə də olsa, öpmək istəmirsən?

Ayaqlarım elə titrəyirdi ki, bir addım da ata bilmədim. Ona nə demək istədiyim yadımda deyil, amma o anda hiss elədim ki, dilim də söz tutmur. Gücüm başımı aşağı salmağa, gözümlü yerə dikməyə çatdı...

O, bir anda çevrilib bağın sıx yerinə, yasəmən kollarının qolboyun olduğu dərəyə sarı qaçanda, mən də evdən çıxdım ki həyətin palçığına qarışmış karandaşlarımı, qələmlərimi toplayım ki, ev sahibəsi gələndə bu mənzərəni görüb nədənsə şübhələnməsin. Karandaşları, qələmləri palçığa bata-bata toplayanda bir gözüm yasəmən ağaclarının altında idi. Çoxdan bilirdim ki, o məkan Svetlananın ağlamaq yeridi. Anasının ayda bir dəfə yazdığı məktubları oxuyandan sonra orda gözdən itirdi.

İrina Vasilyevna həssas qadındı. Evə girən kimi baş vermiş hadisəni sanki otağın divarlarından oxudu.

-Şto zdes proisxodit? Kto kovo obidel?

Yəqin ki, hər ikimizin eyni anda gülməyimiz bu sorğu-sualı dərinləşməyə qoymadı. Amma o hadisədən sonra ev sahibəsinin bizi ikilikdə qoyub, harasa, uzun müddətə getməsi yadıma gəlmir. Ya Svetanı özüylə aparırdı, ya məni.

Məktəbimizin dram dərnəyinin rəhbəri, həm də mənim ədəbiyyat müəllimim Zoya Zaxarovnanın rəhbərliyi ilə Çexovun "Albalı bağı"nı tamaşaya hazırlayanda, məni də sınaqdan keçirdilər, Svetlananı da. Heç birimiz etimadı doğrulda bilmədik. Münsiflər heyətini mənim fiziki komponentlərim qane etmədi. Svetlanaya da dedilər ki, ağlaya bilmirsən.

Əslində, mən də heç zaman Svetanın gözündə yaş görməmişdim. O, bağı ayağına, yasəmən ağaclarının sıx yerinə sarı qaçanda və orda gözdən itəndə bilirdim ki, yenə anasından məktub alıb. Amma baş aç bilmirdim ki, anasının məktubları onu niyə ağladır? Və o, ağlamaq üçün niyə xəlvətə qaçır?

Yeddinci sinfin ikinci yarısını da əla qiymətlərlə tamamlayanda və atam hansı yollasa bundan xəbər tutub valideyn iclasına gəlmək istəyəndə, İrina Vasilyevna nə üçünsə razı olmadı, yenə valideyn kimi özü getdi. O, iclasdan qayıdanda isə ilk dəfə üzümə xoş söz dedi:

-Ya s toboy qorjus!..

Yay tətili başlasa da, hiss eləyirdim ki, atam məni Şuşadakı vilayət pioner düşərgəsinə göndərmək fikrində deyil. Yekə kişisən deyirdi, mal-heyvanımız artıb, mən də görürsən ki, təkəm. Amma İrina Vasilyevna nə dedi, nə anlatdısa, atam yenə də məni Şuşadakı vilayət pioner düşərgəsinə göndərdi.

...O yay da, daha hər qarışı mənə tanış olan düşərgənin bayrağı havada "yellənməyə" başlayandan sonra bizi vaxtaşırı ekskursiyaya aparırdılar. Gah çal-çağırılı İsa bulağına, gah zümzüməsi təbiətin bütün səslərini batıran Daşaltı çayının ətrafında salınmış Daşaltı kəndinə, gah da həmişə olduğu kimi Cıdır düzünə. Amma daha bu ekskursiyalarda bələdçimiz Roza Qəhrəmanovna yox, Hovasap Manukyandı.

Cıdır düzünə gedən yolun qırağındakı - artıq mənə ötən illərdən tanış olan, göy, amma ortasından qırmızı zolaq keçən iri daşın yanında o, şair Vaqifin və oğlunun türk Ağa Məhəmməd şah Qacar tərəfindən necə qətlə yetirilməsi, ata ilə balanın qanının necə bu daşa hopması haqqında danışandan sonra da ağladı və elə ağladı ki, uşaqların çoxusunu da ağlada bildi.

Düşərgədən qayıdandan sonra mən bu barədə tarixçi atamın rəyini öyrənmək istədim, amma atam çox müəmmalı cavab verdi::

-Qacar səltənət sahibi idi, səltənət sahibini hər şeydən əvvəl, öz səltənəti düşündürür. Məncə, Qacar dəli də deyildi...

Mən artıq Səməd Vurğunun "Vaqif" pyesini oxumuşdum və ona görə də soruşdum:

-Bəs şair yazanlar düzdü?

Tarixçi atam yenə də müəmmalı cavab verdi:

-Şair partiyanın əsgəridi... - Və sonra da ömür boyu məni düşündürən bir kəlmə işlətdi. - Düz düzdə qalıb həmişə.

Həmin yay düşərgədən qayıdandan sonra səkkizinci sinfə getmək üçün Slavyankaya gələndə və Svetlananı görmək istədiyimi bildirəndə, aldığım xəbərdən sarsıldım; bu, mənim həyatda aldığım ilk zərbə idi. Anası gəlib Svetanı aparmışdı Truskavetsə, təzə əri ilə məskunlaşdığı Draqobiç şəhərinə.

Bu dəfə Şuşadan Svetaya sovqat da gətirmişdim. Öz əlimlə tutub qurduğum rəngbərəng kəpənlər idi. O, ümumiyyətlə kəpənək aşığı idi. Hətta hərdən deyərdi ki, kəpənək olmaq istəyir.

"Kəpənlər bu dünyada cəmi üç gün yaşaya bilir..."

Bu da haçansa Svetanın dilindən eşitdiyim sözdü...

Məni dəftər-kitabdan da ayıran ayrılığın ilk həftələrində mənə elə gəlirdi ki, Sveta Slavyankadakı bəzi rəfiqələrinə yazdığı kimi mənə də məktub göndərəcək, amma bu, elə istək olaraq da qaldı, yalnız bir dəfə Yeni il ərəfəsində nənəsinə yazdığı məktubda, yaxın qonşuların sırasında mənə də salam göndərmişdi...

...Beləcə aylar keçirdi. Amma mən hələ də İrina Vasilyevnanın qızıl payıza qucaq açmış bağçasında hara baxırdımsa, onu görürdüm. Belə çıxırdı ki, mənim özümdən xəbərim olmayıb...

Səsim-ünüm kimsəyə çatmayanda, xəlvətce daşla danışmağa başladım; Svetadan mənə qalan hakışka daşıyla... Bu daşın başımdakı izi əlim toxunanda bilinirdi.

O günlərin birində dərstdən qayıdanda İrina Vasilyevna həmişə olduğu kimi salamımı aldı və məni diqqətlə süzəndən sonra soruşdu:

-Sənə nə olub?

Çiyrimi çəkib özümü gülümsəməyə məcbur elədim.

-Bəlkə, dalaşmısan kiminləsə?

-Yox..

-Bəlkə, hansı müəllimsə xətrinə dəyib?

-Yox... yox...

-Bəlkə, sənə yenə kimsə "dörd" yazıb?

"Demək, İrina Vasilyevna da bilir ki, haçansa "dörd" aldığıma görə ağlamışam.."

Bu suala da başımı bulamaqla münasibətimi bildirəndən sonra üç dəfə "yox" dedim.

İrina Vasilyevnanın üzünə, göy gözlərinə təbəssüm qondu.

-Onda, vurulmusan?

İzi azdırmaq üçün başımı bulayandan sonra da güldüm. Güldüm ki, bu sorğu-suala son qoysun. Amma, o, məni bu mükəllimədən yayınmağa qoymadı; bəlkə də düz elədi, nə bilim... Hər halda, bu, bizim münasibətimizdə yeni mərhələ idi. Kim bilir, bəlkə də, hər şeyi açıq danışmağın zamanı imiş...

-Burda qəribə nə var ki? - Dedi, - sənin vurulan vaxtı idi. Sevmək xoşbəxtlikdi. Yaradan bu duyğunu hər bəndəsinə vermir...

Onsuz da mən çoxdan bu nəticəyə gəlmişdim ki, İrina Vasilyevnadan heç nə gizlədə bilmərəm, ürəyimdə nə varsa, hamısını gözlərimdən oxuyur.

İrina Vasilyevna bu dəfə sualını ucadan güləndən sonra verdi:

-Bəlkə qız sənə naz eləyir?

Mən ona görə başımı aşağı saldım ki, gözlərimdən heç nə oxuya bilməsin.

-Minnəti olsun! - O dedi, - sən kimisini heç dünyanın o başında da tapa bilməz...

O günlərin birində mən təsadüfən güzgüyə baxanda anladım ki, ev sahibəsinin nigaranlığı əsassız deyil; gözlərimin altına çökən kölgələr öz yerində, gözlərimin odu sönmüşdü...

Dərs oxuduğum yerdə fikrim tez-tez yayınması məni qorxutdu və dərk elədim ki, günlər bu minvalla davam etsə, hər şeyi itirə bilərəm... Həm də dərk elədim ki, bizim bu balaca ailəmizin dadı-duzu Svetlana imiş...

Ümid, təsəlli yerim hansı romandasa oxuduğum bir kəlmə idi: "Zaman bütün acıları unutturur..."

Səkkizinci sinfi də uğurla bitirib yay tətilinə çıxandan sonra öz kəndimizdə bir neçə gün qaldım. Biçmiş zəmilərdən at arabasıyla saman daşıdım. Ot biçib qurutdum, taya vurdum. Çal-çəpərimizə əl gəzdirdim, amma birdən-birə bu qənaətə gəldim ki, İrina Vasilyevnanı tək qoymaq olmaz. Atam da mənim bu niyyətimi biləndə əsla fikirləşmədi:

-Haçan istəyirsən, - get, - dedi, - o cür insanı tək qoymaq olmaz...

Düzdür, Slavyankada övladları "quş olub şəhərlərə uçandan sonra" tənha qalan, yalqız yaşayan qadınlar, kişilər çoxdu və mən İrina Vasilyevnanı o qadınların, kişilərin arasında görmək istəmirdim. Çünki onlar, yalnız Slavyankanın küçələrində ayrılıq, ölüm-itim, etibarsız dünya haqqında mahnılar oxumurdular, çox vaxt o ki var içib başlayırdılar ağlamağa.

Yadımdadır, Slavyankanın belə məhzun günlərindən birində ev sahibəsi mənə öz həyat tarixçəsinin bəzi məqamları haqqında da danışdı və əyan oldu ki, almanlarla davanın qurtarmasına sanılı aylar qalanda nişanlısı əsgər yaşına çatıb və onu orduya çağırırlar. Boylu olduğunu Saşa müharibəyə gedəndən sonra bilib və intizarla cəbhədən məktub gözləyib ki, bu xəbəri ona bildirsin. Amma, o məktubu elə gözləyə-gözləyə qalıb... Və yeganə övladını Svetanın anasını müharibə qurtaran gün dünyaya gətirib...

Bu nisgilli söhbətin məcrasını dəyişmək məqsədilə çoxdan məni düşündürən sualı da ev sahibəsinə həmin axşam verdim:

-Sizə niyə malakan deyərlər? Siz ki, xalis russunuz...

Mənim, ümumiyyətlə, hər şeylə maraqlanmağım İrina Vasilyevnanın xoşuna gəlirdi. Bəlkə də elə bu səbəbdən mənim bu sorğuma bir xeyli fikirləşəndən sonra bir kəlmə ilə cavab verdi:

-Əlbəttə, rusuq!

Və mənim bu cavabla qane olmadığımı görəndə sözünə çox uzaqdan başladı:

-Yəqin ki, xəbərin var, oxumusan, on doqquzuncu yüzilliyin əvvəllərində artıq Rus imperiyası öz sərhədlərini Osmanlı, İran sınırlarına qədər genişləndirmişdi. Bu bölgələrdə at çapan kazaklardı, amma bununla belə, bu coğrafiyada rus yoxdu. Qalırdı nə?

Mən, təbii ki, sonsuz maraqla soruşdum:

-Nə?

-Rusları bu yerlərə toxum kimi səpmək!

Mənə elə gəldi ki, başımdakı tükləri də onun cavabı dikəltdi. Dinmədim və o, fikrini əsaslandırmağa başladı:

-Kim öz yurdunu-yuvasını qoyub işğal olunmuş ərazilərdə yaşamaq istəyərdi? Əlbəttə, heç kim. Kilsə çarın köməyinə gəldi. Daha doğrusu, car kilsə ilə anlaşıb bildi.

Yəqin ki, ev sahibəsi mənim bu tarixə sonsuz marağımı sezdiyi üçün tez-tez sözünə ara verirdi.

-Kilsə qərar çıxartdı ki, ənənəyə görə əsl pravoslav həftənin yalnız iki günü süd içə bilər!

Əlbəttə, bu, mənə bəlli deyildi, ona görə də ucadan güldüm.

-Gülmə! - İrina Vasilyevna dedi, - nə qədər gülməli olsa da, müti təbəqə mütilər bununla razılaşırdılar. Əhalinin ayıq, nisbətən mübariz təbəqəsi isə, bu qərarı qəbul etmədi və həftənin hər günü süd içməyə davam etdilər. Təqiblər, təzyiqlər başlayanda isə, hər gün moloko içənlər - yəni molokanlar "malakanı" deyə bağıra-bağıra küçələrə çıxdılar. Öndə malakanizm həyat tərzinin carçıları "kahinlər" gedirdi. Bəs kim idi bu kahinlər?

Mən yenə də maraqla soruşdum:

-Kim?

Ev sahibəsi az qala pıçıltıyla cavab verdi:

-Kim olacaq? Kilsənin casusları...

-Bu lap kinoya oxşayır, - mən dedim.

Ev sahibəsi təəssüflə:

-Amma həqiqətdi! - Söylədi və bir qədər fikrə gedəndən sonra sözünün ardını gətirdi, - Çar artıq öz məqsədinə çatmışdı... Qalırdı nə?

Kilsəyə - yeni ibadətgaha qarşı çıxanları imperiyanın ucqarlarına, həmçinin bu yerlərə göndərmək... İrina Vasilyevna bu tarixi söhbətini aşkarca sezilən kinayə ilə tamamladı. - Yola salanda Müqəddəs Ata onlara dua verirmiş; deyirmiş ki, hə indi gedin o yerlərdə həftənin hər günü süd için...

Mən sonralar da malakanlar, malakanizm həyat tərzini, yaşam fəlsəfəsi haqqında onlarca yazı varaqulasam da, yaddaşıma hopan İrina Vasilyevnanın bu söhbətidir.

Bu hekayətin sonunda xeyli mütəəssir görünən ev sahibəsinin eynini açmaq üçün soruşdum:

-Deyirlər, kartofu da bu yerlərə sizinkilər gətirib?

Nədənsə, bu sualın tamamında ev sahibəsinin gözləri doldu.

-Bəlkə də... - Cavab verdi, - amma nənəm bu barədə mənə heç nə söyləməyib.

Mən, nisgilli olsa da, rahatlıq gətirən bu axşamda ona daha bir sual verdim:

-Nənəniz Rusiyada doğulmuşdu?

-Yox. Burda doğulmuşdu. - O, cavab verdi. - Bizimkilər bu kəndi 1828-ci ildə salıblar.

Slavyanka kilsəsinin yeganə yazılı daşında da bu tarix həkk olunmuşdu.

SÖZÜN BU YERİNDƏ SABİQ SƏFİR QƏLƏMİ KƏNARA QOYDU, GÜNDƏLİYİN BU MƏCRADA DAVAM ETMƏSİ ONU DARIXDIRDİ: "AXI,

BU NAĞILLAR KİMƏ LAZIMDI?" SUALIN CAVABI İSƏ SANKİ QEYBDƏN GƏLDİ: "SÖZ SƏNƏTİ NAĞILLA BAŞLAMAYIBMI?"

Doqquzuncu, onuncu siniflərdə keçən günlərinin xatirəsi haqqında nə isə yazsa bilərdi, amma hadisələri saf-çürük eləyəndən sonra bu fikrindən də vaz keçdi.

O müddət ərzində, Svetlananın nənəsinə göndərdiyi məktublardan artıq ona bəlli ünvana, özünü toparlayıb bir məktub da yazmışdı, amma cavab almamışdı. Sveta nənəsinə göndərdiyi bəzi məktublarda qonşuların, yaxın dostların sırasında onun da adını çəkirdi, yazırdı ki, ona da qızılgül ətirli salamları təbiidi.

...Və nəhayət ki, onbirinci sinfi qurtaranda və öz evlərinə getmək üçün qış paltarlarını da yığışdıranda, İrina Vasilyevna ona alt qatı içindən ox kimi keçən bir sual verdi:

-Biryolluq gedirsən?

Axı, özü də bilirdi ki, bu evdən biryolluq getmir. Vaxtaşırı, imkan olduqca bu ocağa baş çəkəcək. Hətta bu fikirdə idi ki, ali məktəbə qəbul oluna bilməsə, gəlib onun yanında qalacaq, növbəti il imtahan vermək üçün onun yanında hazırlaşacaq.

Hələ kamal attestatı almamış, ADU-nun şərqsünaslıq fakültəsinə girmək qərarına atasının məsləhətilə gəlmişdi. Amma Bakıda atasının böyük vəzifə sahibi olan əmisi oğlu anlatdı ki, lap bütün imtahanlardan "əla" qiymətlər alsa da, müsabiqədən keçməyə də bilər və buna normal baxmaq lazımdı.

Bu məcrada atasına son sözü İrina Vasilyevna dedi:

-Göndərək gedib Moskvada imtahan versin.

Atası bir xeyli fikirləşəndən sonra dilləndi:

-Mən müəllim adamam, Moskva kimi şəhərdə tələbə oxutmağa gücüm çatmaz, axı...

Və yenə gözlənilməz təklif İrina Vasilyevnadan gəldi:

-Mən də kömək eləyəyəm.

O anlarda ona elə gəldi ki, atası bu təklifdən ürəkləndi və:

-Allah özü bir qapı açsın, - dedi və İrina Vasilyevnanın ona sarı uzanmış əlini sıxdı.

...Sonrakı hadisələr o qədər sürətlə cərəyan elədi ki, bir də öz adını, soyadını MDU-nun şərqsünaslıq fakültəsinə daxil olanların siyahısında görəndə rahat nəfəs aldı və sevincini hamıdan qabaq İrina Vasilyevna ilə bölüşmək qərarına gəldi. Moskvadan Azərbaycana ilk teleqramını vurandan sonra da İrina Vasilyevnanın bu teleqramı Slavyankada qarşısına çıxan bütün insanlara oxutduğunu xəyalında canlandırdı.

Qəbul kağızı, tələbə bileti ilə yanaşı, yataqxanada yer alandan sonra müəllim atasını xərcə salmamaq üçün Azərbaycana uçmaq fikrində deyildi. Amma İrina Vasilyevnadan teleqram alanda fikrini dəyişdi. O, yazırdı ki, bir-iki günlüyə olsa da, gəl ki, sənin qələbəni Slavyankada qeyd eləyək.

Amma cibində pulu olsa da, yaxın günlər üçün Bakıya bilet tapa bilmədi.

Moskvadan üçüncü teleqramı Ukraynaya, Draqobıç şəhərinə vurdu.

"Məni təbrik edə bilərsən, Sveta, MDU-nun tələbəsiyəm".

O anda elə güman elədi ki, bu teleqram nəyi isə dəyişəcək...

Teleqrama yataqxanadakı ünvanını da yazmışdı. Çünki bilirdi ki, bu yer tələbəlik illərində ünvanı olacaq. Qayğılı, şirinli-acılı tələbəlik illəri bir-bir arxada qalanda ana yurda hər ay iki məktub yazırdı: birini anasına, birini də İrina Vasilyevnaya.

İrina Vasilyevnadan aldığı cavab məktublarını indi də arxivində saxlayır və o məktubların birində altından qırmızı xətt çəkilmiş cümlələr var; "...cavanlıq yaz mövsümü kimidi, bilmirsən haçan gəldi, haçan getdi; ona görə də

ürəyinə yatanlarla, gözünü oxşayanlarla gəz, dolan, amma ayrı millətdən olan qızla, lap mələk də olsa, evlənmə.”

Şərqsünaslıq fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirəndə Universitet tarixində fəvqəladə hadisə qeydə alındı; ilk dəfə məzunun təyinatını SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinə verdilər və bu məzun Abbasov Abbas Abbasəli oğlu idi.

Bəyəm hələ neçə illər qabaq müəllim atasının ən böyük arzusu bu deyildimi?

Onu nazirlikdə çox saxlamadılar, gənc mütəxəssis kimi qaynar nöqtələrə göndərildilər: əvvəl Əfqanıstana, sonra İrana, daha sonra da Tacikstana.

Əfqanıstanda, Sovet səfirliyində sanballı vəzifə sahibi olandan sonra İrina Vasilyevnaya yazdığı məktubların geri qayıtmasını məktubla atasına bildirəndən bir ay sonra aldığı cavab onu bir qədər toxtatdı. Atası müfəssəl məktubla yazırdı ki, malakanlar evlərini dəyər-dəyməzinə satıb getdilər. Slavyankada qalan yalnız əlsiz-ayaqsızlardı. İrina Vasilyevnanın mülkünü Bakıda yaşayan bir ayırım alıb, indi orda villa tikdirir.

...Bu hekayətin məbədini yazmağa ehtiyac yoxdur. Səbiq səfirin yazdığı gündəliklərdə bütün sualların cavabını tapmaq mümkündür..

* * *

Bu gün mənə qibtə edənlər çoxdu: həm ad-sanıma, həm də güzəranıma görə. Amma heç kim bilmir ki, bir-birinə yaxın olduğu qədər də yad olan üç məmləkətdə otuz il səfirlik elədiym illərdə nələr çəkmişəm. Hansı mərtəbədə oturursan - otur, qürbət qürbətədi. Nə atamın tabutuna çiyin verə bildim, nə anamın, nə də anamdan artıq əziyyətimi çəkmiş İrina Vasilyevnanın.

* * *

-Siz kimi axtarırsınız?

Fikirləşdim ki, təklikdən, tənhalıqdan bezib danışmağa adam axtarır.

Çevrilib açıq pəncərədən mənə baxa-baxa gülümseyən ahıl kişiye ciynimi çəkməklə, əlimi yelləməklə kim bilir nə anlatdım?..

...Hə, bu da həmin məhlə, bu da həmin o xudmani evin yerində ucaldılmış villa. Diqqətimi bu iri tikilidən daha çox çəkən qoşataylı, dəmir darvazaya yapışdırılmış elan oldu: “Satılar”.

“Nə tez satılacaq oldu bi imarət?”

Qapını nə qədər döydümse, açan olmadı və həmin elanın altına öz sözümlü yazdım. Özü də həmin ləhcədə: “Aleram”. Təbii ki, mobil telefonumu da qeyd elədim.

Hər qarışı nəyi isə yadıma salan kəndi dörd dolansam da, tanıdığım malakanlardan yalnız Filip Qriqoryeviçlə qarşılaşdım. Əlində əsa, gözündə eynək darvazanın önündə oturmuşdu. Məni əsla tanımadı, danışdırsam da hiss elədim ki, heç nə eşitmir. Nə yazıq ki, onun nə dediyini də anlamaq mümkün deyildi; elə bil dili ağzına sığmırdı...

Bakı-Lvov təyyarə reysinə bileti aldığımı, Truskavetsə gedəcəyimi, İrina Vasilyevnanı axtaracağımı həyat yoldaşıma anlatsam da, inanmadı, elə güman elədi ki, zarafat eləyirəm. Bileti göstərəndə isə tutuldu.

Mən həyat yoldaşıma zaman-zaman bütün keçmişimi danışmışam; demək olar ki, gizli heç nə qalmayıb. O özü hər deyəndə zarafat götürməsə də, atmaca atmaqdan vaz keçməz.

-İrina Vasilyevna indiyə qalmaz, amma Svetlananı tapa bilərsən...

Əslində, mənə də elə gəlirdi ki, orda Sveta ilə qarşılaşa bilərəm. Və... nə üçünsə bu görüşü arzulayırdım...

Həyat yoldaşım maraqla soruşdu:

-Qayıdanbaşa da bilet almısanmı?

-Yox.

-Bəs nəyə? Axı, deyirlər ki, hər iki başa bilet alanda xeyli ucuz başa gəlir...

Əlbəttə, bunu bilirdim, amma haçan qayıdacağım bəlli deyildi, axı...

...Axı, mən İrina Vasilyevna ilə görüşməyə yox, onu nəbələd bir diyarda axtarmağa gedirdim...

Həyat yoldaşım bir də dilləndi:

-Sən mənim sözümü qəribçiliyə salma, İrina Vasilyevna indiyə qalmaz, amma Svetanı, yəqin ki, tapacaqsan.

-Nə bilirsən?

Həyat yoldaşım sanki bu sualı gözləyirmiş ki, yenə iynəsini batırsın.

-Sən ovdan əliboş qayıdan bala döyülsən, ...

Lvovda təyyarədən düşəndən sonra ona görə dəmir yolu vağzalına gəldim ki, Truskovetsə elektrik qatarı ilə gedim, yerli camaatın arasında olum, bəlkə adamların arasında 2002-ci ildə Azərbaycandan buralara köçən malakanları tanıyan oldu? Axı, mən hansı ünvana gedəcəyimi də dəqiq bilmirdim: yaddaşımdakı ünvana da bel bağlamaq olmazdı. Bəyəm hər gələn təzə quruluşun fəaliyyəti ad dəyişdirməklə başlamır?

Elektrik qatarında mülki insanlardan daha çox əsgərlər, zabitlər gözə dəyirdi və hiss olunurdu ki, bu zabitlər, bu əsgərləri harasa aparırlar. Elə bil öz aralarında hər şeyi danışib qurtarmışdılar. Vaqonun aynasından payızın mənzərələrinə baxan da yoxdu. Hiss olunurdu ki, hamısı mürgüləmək, gözünün acısını almaq istəyir.

Əlbəttə, buralarda müharibə gəldiyini bilirdim, amma inana bilmirdim ki, böyrümdəki skamyada qəzetdən süfrə salıb nə isə içənlərin və şirin-şirin söhbət eləyənlərin biri rusdu, biri ukraynalı. Sanki yaşlı ukraynalı mənim nə üçün təəccübləndiyimi sezdi və astadan:

-Bu müharibəni böyük dövlətlər aparır, - dedi, - bizim vəzifəmiz bu müharibədə ölməkdir.

Mülki insanların arasında Truskovetsdən, Draqobiçdən olduğunu etiraf edənlərin - kişili, arvadlı - hamısını dindirsem də, qanə eləyən bir cavab almadım. Məsləhət gördülər ki, Şəhər sovetinə müraciət etsəm, nəsə bir ip ucu tapa bilərəm.

Elektrik qatarı Truskovetsə çatanda hava qaralsa da, dağ yamaclarına səpələnmiş şəhər işıq selində üzən bir gəmini xatırladırdı.

Elə bilirdim ki, bütün postsovet şəhərlərində olduğu kimi, burada da otel problemi ilə üzləşəcəm, amma qapısını açdığım ilk oteldə üç çeşiddə, üç qiymətdə otaq təklif etdilər. Restorandakı ucuzluq da xoşuma gəldi və öz-özümə dedim ki, nə yaxşı ki, qayıdanbaşa bilet almamışam; İrina Vasilyevnanı tapmayınca, qayıtdı yoxdu.

25 sentyabr, 2015-ci il

Şəhər yuxudan oyanıb pəncərədən boylananda gözlərimə inanmadım; ona görə inanmadım ki, dünya atlasından yetərinə məlumatım var və bilirəm ki, Karpat ətrafı dənizlərdən çox uzaqdı; bu coğrafiyada böyük göl də xatırlamadım və mənə heyranlıq gətirən mənzərəyə baxa-baxa qaldım. Amma bir qədər sonra anladım və inandım ki, səhralar kimi meşələr də insanı ilğımla aldada bilirmiş...

Duman yavaş-yavaş çəkiləndən sonra isə Truskovetsin göydələnləri göbələyi, çiyləyi dərilməmiş dağ yamacını xatırlatdı.

Şəhər sovetinə getməmişdən öncə bütün gün üçün kirayələdiyim taksini, bir zamanlar Svetanın və eləcə də anası Mariyanın İrina Vasilyevnaya

göndərdikləri məktublardan, açıqcalardan yadımda qalmış ünvana sürdürdüm: Suxovolya, 102. Amma məlum oldu ki, bu ünvandakı tikililər çoxdan sökülüb. Və o anda mənə elə gəldi ki, bu ünvana bəslədiyim ümidlər əriyib qurtaran şam kimi söndü.

Şəhər sovetində yaşlı, amma son dərəcə sığallı-tumarlı dəftərxana müdiri məni soyuq qarşılasa da, Truskovetsə nə üçün gəldiyimi, kimi axtardığımı bildirəndən sonra üzünə anidən təbəssüm qondu.

-Sizə kömək etmək mənim vəzifəm olmasa da, yardımçı olmaq insani borcumdu... Amma mən inanmıram ki, sizin dayəniz olmuş bir qadın indiyə qədər yaşasın... Nəçə yaşınız var?

-Yetmiş.

Qadın bir qədər fikrə gedəndən sonra təəssüflə başını buladı.

-Əgər yaşayırsa, indi onun ən azı, doxsan yaşı olmalıdı...

Mən başımı yüngülcə tərpətməklə dəftərxana müdiri ilə həmrəy olduğumu bildirəndə, o, sanki öz savadını göstərmək qərarına gəldi.

-Mən bilən, malakanları ondoqquzuncu əsrin əvvəllərində Qafqaza Saratovdan, Tambovdan sürgün ələyiblər. Bəs o qadın niyə Truskovetsə qayıtmalı idi? Bəlkə gedib onu Saratovda, Tambovda axtarasınız?

Mən özümü nişan verəndən sonra dəftərxana müdirinə hər şeyi yerli-yataqlı danışmışdım. Onun qızının və qız nəvəsinin də bu şəhərdə, hansı ünvanda yaşadığını və indi o ünvanın, ümumiyyətlə, mövcud olmadığını vurğulamışdım və indi belə görünürdü ki, bu qadın mənə qulaq asmırmış. Ona görə də niyyətimi daha yerli-yataqlı biçimdə yenidən anlatmaq qərarına gəldim.

Bu dəfə dəftərxana müdiri heç bir sual vermədi. Amma işçilərindən birini mənə caladı və mən o sabah Truskovetsə niyə gəldiyimi, kimi axtardığımı üçüncü dəfə danışmalı oldum və birdən-birə məlum olanda ki, məni dinləyən bu dəftərxana işçisi, kargüzar azərbaycanlıdı, ürekləndim...

-İndiki zamanda sizi hər adam başa düşməz, - dedi, - amma var gücümle çalışacağam ki, sizə kömək ələyim... - Və dərhal da sözünün ardını gətirdi. - Bir həmyerli kimi yox ha, sadəcə, bir insan kimi.

Dünyaya eynək arxasından baxan, son dərəcə mülayim təbiətli bu insan məni o qədər ürekləndirdi ki... məni elə gəldi ki... bu gün olmasa da, sabah o məni İrina Vasilyevna ilə görüşdürəcək. Amma mənə bu sıcaq münasibətdən sonra bu diyarda kimi axtarmağım barədə rəsmi ərizə yazdıranda və bu sənədin surətini çıxarıb bir neçə ünvana yollayanda anladım ki, yox, bu xəmir çox su aparacaq. Hələlik vidalaşmaq məqamı yetişəndə isə onu restorana dəvət elədim. Gülümsədi.

-Mən ümumiyyətlə restorana getməyi səvmirəm, - dedi, - amma İrina Vasilyevnanı tapandan sonra hardasa üçlükdə oturarıq...

Və son olaraq məsləhət gördü ki, rəsmi yazışmaların cavabları gələnə qədər bekar dolanmayım, Draqobiçdə, yaşlı insanların arasında, ibadət yerlərində İrina Vasilyevnanın qızı Marqaritanı, nəvəsi Svetlananı soraqlaşım...

Ayrılanda mənə mobil nömrəsi ilə yanaşı, əl də verdi, ismini söylədi:

-Adil... - Və sonra da:

-Buralarda darıxsan, mənə zəng elə, - dedi.

26 Sentyabr 2015-ci il

Draqobiçə ona görə avtobusla gedirdim ki, bəlkə bir tanış üzə rast gəldim. Axı, hələ Tacikistanda olanda da atam mənə yazmışdı ki, malakanların arasında Draqobicə də köçənlər var... Və birdən-birə ağılıma gəldi ki, bəlkə elə Saratovda, Tambovda da adına Draqobiç deyilən yerlər var? Güman da bələdçidi, amma bu yerdə məni qane etmədi.

Avtobusda həqiqətən də tanış sifətlər çoxdu və onların Azərbaycan dilində danışdıqlarını eşidəndə, elə-belə, ünsiyyət qurmaq xatirinə soruşdum:

-Draqobiçə neçə dəyqəyə çatırıq?

Soydaşlarımızdan ikisi bir ağızdan:

-Uzağı bir saata, - dedilər və dərhal da onlardan biri - nisbətən yaşlısı soruşdu:

-Deyəsən, bu yerlərə nabelədsən, hə?

Mən bu yerlərdə birinci dəfə olduğumu dilimə gətirməklə kirisəm də, dilavər mü sahibim ünsiyyət üçün körpü ata bildi və məlum oldu ki, bu tərəflərdə ən ucuz həftəbazarı - yəni "tolkuçka" Draqobiçdə olur; hətta macarlar da, çexlər də, polyaklar da mal gətirirlər və ona görə də oraya gedir ki, bəlkə sərfəli bir alış-veriş qura.

Hər halda, bu məlumat mənə xeyli maraqlı göründü, çünki nədənsə fikirləşirdim ki, Slavyankadan xatirimdə qalan bir tanış sifətə insanların gur olduğu bir yerdə rast gələcəyəm və güman eləyirdim ki, bir beləsinə ürcah olsam, ipucu tapılacaq.

Bütün həftə bazarlarında olduğu kimi, burda da satan alandan çoxdu, hətta nə isə satan qaraçılar da vardı. Məni də o qızlardan biri əylədi və əlimi ovcuna alıb dedi:

-Vı işite koqo-to, a ya moqy vam pomaqat...

Təklif məni bir anlığa qıcıqlandırsa da, qaraçı qızdan aralandım, amma dərhal da özümü qınadım.

"Yox, gerek onu dindireydim..."

Və yadıma hardasa oxuduğum bir kəlam düşdü: axı, bu dünyada açarı yalan olan həqiqətlər də var...

Bekarçılıqdı, satılan, alınan mallara da fikir verir və hiss eləyirdim ki, iyirmi-iyirmi beş kilometrlikdəki Truskovetslə müqayisədə burda xeyli ucuzluqdu və inanırdım ki, insanları bu həftəbazarına gətirən də budur.

Siyasətçilər deyirlər ki, ucuzluğun açarı bolluqdu, amma mən bu fikirdəyəm ki, yox, ucuzluğun açarı yoxsulluqdu. Mən bu bazarda da yoxsullarla ünsiyyət qurmaq istəyirdim. Bilirdim ki, nabeləd adama axıracan qulaq asan onlardı.

İrina Vasilyevna, Marqarita, Svetlana ilə bağlı sorğularımı məsxərəyə qoyanlar da oldu, axıracan qulaq asıb kövrələnlər də.

Yadımdadır, əksər Sovet şəhərlərində mövcud olan həftəbazarları - tolkuçkalar hava işıqlanmamış başlanır, gün çıxanda da dağılırdı. Amma Draqobiçin həftə bazarı günortadan sonra da xeyli davam elədi və bu arada mənim dindirib-danışdırmadığım qoca, qarı qalmadı. Amma mənim fikrimcə, nəticə olmalı idi; axı, haçansa İrina Vasilyevna özü də mənə söyləmişdi ki, onu ana vətəni Tambovla yanaşı Truskovetsə bağlayan tellər də var. Bəlkə qızı Marqaritanı, sonra da nəvəsi Svetlananı bu yerə o tellər gətirmişdi...

Yaxınlıqda atışma səsləri eşidilsə də, bu həftə bazarındakı qələbəliyi pozmadı və hiss etdim ki, burda atışma səsləri də yoxsulluq kimi adıləşib.

Həftə bazarı tamam seyrələndən sonra daha çox köhnə tikililəri ilə diqqət çəkən bu şəhərin görməli yerlərini gəzməyə başlayanda bir yaşıl xiyabandakı Şərəf lövhəsinin önündə ayaq saxladım. Burda Rusiya-Ukrayna qarşıdurmasında həlak olan draqobiçlilərin şəkilləri asılmışdı. Lövhənin aşağısında bir neçə şam yanırdı. Ötüb-keçənlər bir anlığa da olsa, ayaq saxlayır, papaqlarını, şlyapalarını başlarından götürüb dua eləyirdilər. Şərəf lövhəsi ilə üz bəzək kafenin qarşısında birdən-birə əlli-altmış yaşlarında biri qara eynəkli, digəri çəp iki nəfər qarşıma keçdi. Və məlum oldu ki, "sobrazim" eləyib ara q içmək istəyirlər və mənim onlara qoşulmaq üçün pulum və vaxtım varmı? Əlbəttə, içmək niyyətim olmasa da, vaxtım vardı. Həm də fikirləşdim ki,

onlara qoşulmaqla bu qərib şəhərdə daha iki tanış qazana bilərəm və bəlkə mənim axtarışıma onlar da qoşular? Məlum oldu ki, qara eynəkli ukraynalıdı, çaş rusdu. Onlara vermək istədiyim sualı sanki gözlərimdən oxudular və qara eynəkli:

-Müharibəni böyük dövlətlər aparır, bizim vəzifəmiz ölməkdə, - dedi və qarşıdakı Şərəf lövhəsini nişan verdi.

Üç gün qabaq elektrik qatarında qarşılaşdığım insanlardan da eynilə buna bənzər bir kəlmə eşitmişdim.

Hələ 250 qramlıq araş şüşəsi yarı olmamış mən mətləb üstə gəldim, özümü nişan verib bu diyara gəlməkdə məqsədimi bildirdim.

Çaş anasının ruhuna and icib dedi ki, bu gün gecdi, amma günü sabah Draqobiçi evbəev dolanacaq...Sevindim. İnanmaq mənim uşaqlıq xəstəliyimdi...

27 Sentyabr 2015

Bu sabah "Riksona" otelinin qarşısında Svetlana zənn eləyib, biləyindən tutub saxladığım qadın, görünür, səmimiyyətimə əsla şübhə etmədi və ona görə də nəzakətlə özümə gülümsəyəndən sonra astadan dedi:

-İdite, işsə vaxtı Svetku, qəde vı yeyo poteryali...

Draqobiçdə tanış olduğum içki düşkünləri ilə günortadan sonra vədələşdiyimiz yerdə - həmin Şərəf lövhəsinin qarşısında görüşdük və məlum oldu ki, çaş rus sözünə əməl eləyib, şəhərin köhnə məhlələrində evbəev soraqlaşib, amma oralarda İrina Vasliyevna Oleynik adında, soyadında qadını tanıyan olmayıb.

Necə oldusa, Şərəf lövhəsinə bir də göz gəzdirdim və dənizçi köynəyindəki şəhid diqqətimi çəkdi; o da Oleynik idi. Oleynik Stepan Boqdanoviç. Və şəhidin şəklinə bir qədər də yaxından baxanda nədənsə qət elədim ki, hara getsə, bu şəhid İrina Vasilyevnanın nəslindəndi. Şəhidin sifətində donub qalmış təbəssüm elə bil İrina Vasilyevnanın gülüşü idi. Şekli nişan verib qara eynəkli ukraynalıdan soruşdum:

- A vı znali etoqo Oleynika?

Bir ağızdan cavab verdilər ki, tanımırılar, amma soraqlaşib evlərini tapa bilirlər.

Yadıma deryada batanın saman çöpünə əl atması düşdü.

Bir qədər sonra bizə verilən təxmini ünvana taksi ilə getməli olduq və o yolda da məsələdən halı olan taksi sürücüsü axtardığımız adamın yaşını soruşdu. Mən cavab verəndən sonra ucadan güldü.

- Nada yeyo iskat v kladbişax...

Taksi sürücüsünün bu sözü hansı məqsədlə söylədiyini dərhal anlamağım öz yerində, kinayə ilə verilmiş bu təklif ürəyimcə oldu və qərara aldım ki, Truskovetsin, Draqobiçin, Borislavın qəbiristanlıqlarına gedim...

Şəhidin haçansa yaşadığı ünvanı tapdıq. Birmərtəbəli taxta tikilinin divarına vurulmuş xatirə lövhəsini də gördüm, amma məlum oldu ki, ailənin yeganə övladı olan Styopa həlak olandan bir ay sonra anası da dünyasını dəyişib, atası da. Belə hasil oldu ki, Oleynik soyadıyla iz bulmaq mənasızdı.

Oteldən çıxan kimi özümə şəmsiyyə aldım. Ona görə ki, yağırıdı və gecə hava proqnozundan bilmişdim ki, bütün günü yağacaq və günün ikinci yarısında yağmur güclənəcək. Ruscanı mükəmməl bilən üçün Ukrayna dilini anlamaq o qədər də çətin deyil.

...Yenə də Truskovetsdən Draqobiçə avtobusla getdim ki, sadə insanlarla ünsiyyətdə olum, bu yerə nə üçün gəldiyimi bildirim, bəlkə bu yolla bir ipucu tapdım. Amma hiss etdim ki, bu avtobusda dindirdiyim üç insandan ikisinin malakanlar haqqında heç bir anlayışı yoxdur.

Draqobiçdə avtobusdan düşəndən sonra öyrəndim ki, qəbiristanlığın yaxınlığından marşrut keçmir, oraya ya taksi ilə gedə bilərəm, ya da piyada...

Yəqin ki, yola nəbələd olmasaydım, qəbiristanlığa piyada gedərdim. Amma taksi əylədim, ona görə ki, çox vaxt itirməyim.

Burda bütün insanlar kimi qəbiristanlıqların da çətiri var; bu, meşədi, meşənin baş-başa vermiş şam, ağcaqayın, küknar ağaclarıdır.

Qəbiristanlığın meşədə salınması şübhəsiz ki, zərurətdən doğub. Axı bu alanda açıq yer də yoxdu, hara baxırsan irili, xırdalı ağaclardır. Ağacların kölgəsi də, məşallah, dizəcən ot. Qəbiristanlığa yaxınlaşanda qarşıma çıxan beş-altı inəkdən biri mənə sarı çönüb böyürdü. Ot-alafın bolluğuna düşmüş bu ala inəyin daha nə istədiyini kəsdirə bilmədim və bu qənaətə gəldim ki, bu yerin inəkləri insanları ilə müqayisədə çox xoşbəxtidilər...

Hə, bu da qəbiristanlıq, insanların əbədi mənzili. Başdaşlarının demək olar ki, hamısı bir boyda, bir biçimdə. Fərqlənən yalnız sinədaşlarına yazılmış, məzmunu tanış yazılar, daşlara həkk olunmuş şəkillərdir.

Mənə elə gəldi ki, Draqobiçin qəbiristanlığı şəhərin özündən böyükdü. Ona görə də qəbirlərin qarşısında dayanmadan, ən kövrək yazıları belə axıracan oxumadan keçməyi qərara aldım ki, günbatanacan bu axtarışıma son qoyum.

Üstü çoxdan götürülmüş qəbirlərdən fərqli olaraq, yeni məzarların önündə hökmən ayaq saxlayırdım. Çoxu başdaşsız olsa da, üstündəki ağac nişana, bu ağaca çəpinə vurulmuş taxta parçası mərhum, ya mərhumə haqqında lazım olan məlumatı verirdi.

Başdaşına, daha doğrusu, baş ağacına sadəcə, "Neizvestnaya" yazılmış qəbir isə mənə düşünməyə vadar elədi, amma sonda bu qənaətə gəldim ki, hər zaman qayda-qanun, ölçü-biçi, mizan-tərəzi gözləyən bir insanın həyatı belə sonuclana bilməz... Qəbrin taxta etiketində dəfn tarixi ilə yanaşı, nömrə də qoyulmuşdu və mən kəsdirə bilmədim ki, bu nə üçündü.

Yamacda salınmış bu qəbiristanlığın aşağısında sıxlıqdı. Ölüləri bir-birinə çox yaxın basdırmışdılar. Görünür, ölünü yuxarı qaldırmaq hər adama xoş deyil. Axı, bunun qalxıb-enməyi də var. Necə ola bilər ki, bayramlarda gəlib əzizlə görüşməyəsen? Bu sirr deyil ki, Slavyanlar da ölümlərini dirilərindən əziz tutur. Xüsusən də təzə ölümlərini...

Daha bir təzə məzarın önündə ayaq saxladım. "Neizvestniy". Bu bir kəlmə isə, mərhum haqqında demək olar ki, heç nə anlatmırdı.. O anda içimdə başqa bir sual doğdu: "Bəs bu naməlum ölümləri kim basdırır, görəsən?"

Bu sualı məndən bir qədər sonra, əlində bir cüt ağ qərənfil qəbiristanlığa gələn və hələ götürülməmiş bir qəbrin yanında dizlərini yerə qoyub dua eləyən qadına verdim. O isə duasına ani ara verəndən sonra şəhadət barmağını qəbiristanlıqdan azacıq aralıdakı təcridə tikilmiş qübbəsi qızılı məbədgahı nişan verdi. Amma mən o ibadət evinə getməyi sabaha saxladım. Çünki axşam düşürdü. Axşam isə harda olur-olsun, insana qəribçilik gətirir. Nə yaxşı ki, elə o arada Adildən zəng gəldi. Şəhər sovetində tanış olduğum məmur Adildən.

Mərkəzi büvetin (gəlmələrin mədən suları içməyə gəldiyi pavilyonun) yanında görüşəndə elə bildirdim ki, İrina Vasilyevna ilə bağlı nəse bir izə düşüb. Amma məlum oldu ki, göndərdiyi sorğuların yalnız birinə cavab alıb və yazıblar ki, nə 2002-ci ildə, nə də ondan sonrakı illərdə Truskovetsdə Oleynik soyadında insan qeydiyyatda düşməyib. Mən də öz axtarışlarımdan danışdım.

-Darıxmayın... - dedi və soruşdu, - Siz əlamətlərə inanırsınız? - Və mən çiyinimi çəkəndə o, sözünün ardını gətirdi, - ürəyimə damıb ki, biz o qadını tapmasaq da, qızını, ya nəvəsini hökmən tapacağıq...

Məni evinə dəvət etsə də, getmədim. Xudmani bir qəhvəxanada türk qəhvəsi içdik. Xeyli söhbətləşdik. Məlum oldu ki, pioner yaşında bu şəhərdən olan bir qızla məktublaşmış. Və bu minvalla düz on iki il məktublaşmalar və axırda da bu məktubları onu gətirib bu şəhərə çıxardıb.

İndi bir qızı, iki nəvəsi var.

-Siz çox qərribə insansınız, - o dedi, - sizi hər adam anlamaz...

-Amma siz başa düşürsünüz...

Və o, ərklə sözümlə düzəliş verdi:

-Başa düşməyə çalışıram...

Sağollaşanda bir daha məsləhət gördü ki, qəbiristanlıqlarda axtarıma davam eləyim.

-Qəbiristanlıqda, o cümlədən cəmi ibadət yerlərində insanlar mehriban olurlar, - o dedi, - və soruşdu, - bilirsiniz nəyə görə? - bu sualın cavabını da özü dilinə gətirdi, - ona görə ki, qəbiristanlıqda dünyanın axırı, insanın aqibəti daha aydın görünür...

29 Sentyabr 2015

Draqobiç qəbiristanlığında üstündəki baş ağacına "Neizvestnaya" yazılmış daha bir məzara yaxınlaşanda üstündə çiçək də gördüm. Amma məlum oldu ki, bu çiçəyi heç kim gətirməyib, özü bitib burda.

Günortadan sonra məni məbədəgahda ədəb-ərkanla qəbul eləyən Otets Kiril (Kiril Ata) sözümlə axıracan dinləyəndən sonra, masasının siyirməsini çəkib ordan beş-altı ölü fotosu çıxartdı və o bozuntul şəkillərin arasında tanış simanı dərhal tanıdım.

Sevinirdim: ona görə ki, axtarışlarım bəhrə vermişdi. Kədərlənirdim: ona görə ki, İrina Vasilyevna belə bir aqibət yaşayırdı...

Şekli əlimə alıb diqqətlə baxanda Otets Kiril soruşdu:

-Ona?

Dərhal cavab verdim:

-Da...

-Pozdravlyayu vas! - Otets Kiril dedi və mənə əl verdi.

Fotonun arxasında karandaşla qeyd olunmuş nömrəyə baxdım: "7". Yeddi nömrəli naməlum məzarı xatırladım: qəbiristanlığın lap aşağısında, iki cüt bir tək ördəyin dümələndiyi gölməçəyə yaxın yerdə, demək olar ki, yol kənarında...

30 Sentyabr 2015

Bu gün şəhər bəyaz qərənfillərlə, bir qutu şamla həmin 7 nömrəli qəbrin ziyarətinə gələndə, artıq başağacının taxta etiketində İrina Vasilyevnanın adı, atasının adı, soyadı, həmçinin doğulduğu və dünyadan köçdüyü tarix yazılmışdı. Qərənfilləri qəbrin üstünə düzəndən sonra dua elədim. Mənim dualarım, çoxlarının anlamadığı tərkiblərdən uzaqdı və sadədi: "Allah günlərindən keçsin, yeri behişt olsun, tanrım ümidlərini göyərtsin..." və s.

...O duaların işığında ağılıma gələnər və verdim qərar məni yenə məbədəgaha - Otets Kirilin yanına gətirdi. Və söhbətimizin tamamında o:

-Udaça tebe, cigit! - dedi, - Vsemoquşiy vseqda spasyot tebe...

Qəbrin üstünü götürmək üçün yaxşı ustaların mobil telefonlarını da mənə Otets Kiril verdi.

01 Oktyabr 2015

Bu gün, nəhayət ki, mərmər sinədaşı, mərmər başdaşı ilə digər qəbirlərdən əsla seçilməyən abidə hazır olanda erməni usta soruşdu :

-Nə yazaq, ara, yazaq ki, kimdən yadigardı?

Mən bir qədər fikirləşməli oldum.

-Yaz ki, oğlu Abbasdan yadigar...

Usta elektrik "karandaşını" şəkəkəyə qoşmaqla bir daha qəbristanlığın sükutunu pozdu.

Başdaşına vurdurduğum şəkli mən Bakıdan özümlə gətirəndə ağılıma da gəlməzdi ki, belə tezliklə o şəkil mənə başdaşından boylanacaq.

Ustaları yola salandan sonra sinə daşında bir neçə şam yandırdım və hələ şamlar əriyib sönməmiş bu fikrə gəldim ki, daha burda dayanmağa dəyməz. Sısqa yağış da kəsənə oxşamırdı...

Qəbiristanlıqdan təzəcə çıxmışdım ki, Adildən zəng gəldi.

-Abbas müəllim, hər şeydən xəbərim var, Otets Kiril mənə hər şeyi danışib, yerli qəzet sizin haqqınızda məqalə yazacaq, Lvov teləkanalına da xəbər veriblər bu barədə, qoy yazsınlar, qoy çəksinlər, qoy bizim haqqımızda bədgüman danışanlar gözlərinə su versinlər, qoy görsünlər ki...

Mən onu sözünü bitirməyə qoymadım.

-Heç nəyə ehtiyac yoxdur, - dedim, - mən biletdən almağa gedirəm, salamat qalın...

...Qəbiristanlıqdan uzaqlaşa-uzaqlaş fikirləşirdim ki, ola bilsin, Svetlana da haçansa bu yerlərdə nənəsinin qəbrini axtaracaq, amma yəqin ki, çox asanlıqla tapacaq və məni xatırlayacaq...

Truskovetsin travellərindən birində biletdən növbəsinə dayananda həyat yoldaşımdan zəng gəldi.

-İrina Vasilyevnanı tapdın?

-Tapdım.

-Bəs Svetlananı?

Zarafat etmək qərarına gəldim.

-Onu hələ axtarıram.

Və həyat yoldaşım söhbəti dəyişdi.

-Elə-belə zəng vurdum, burda salamatçılıqdı, amma neçə gündür yağır.

- Elə burda da yağır...

Otele qayıdandan sonra yenə Adildən zəng gəldi:

-Xəbərim var, artıq Bakıya biletdən almısınız, bəs indi biz müxbirlərə nə cavab verəcəyik?

-Onlar mənsiz də yazmağa söz tapacaqlar, - dedim, - narahat olmayın.

-Demişəm, yenə də deyirəm, siz çox qərribə insansınız...

Və mənə elə gəldi ki, o bu sözü mənə bir daha söyləmək üçün telefon açıb.

Ona cavab verməyə söz tapmadım, amma hardansa yadıma Mövlananın bir kəlamı düşdü: qərribə insanlardan qaçmaq yox, onlara doğru getmək lazımdır... Həyatı zینətləndirən onlardır...

Hardansa uzaqlardan qayıtmaq ərəfəsində həmişə rahatlığımı itirmişəm. Yenə də həmin duyğunu yaşayanda cavan yaşlarımdan məni ovudan bir mahnı yadıma düşdü: "Günəşin üzü soldu, Quşlar yuvaya doldu, Dərdin bana, arkadaş, Bu gün də axşam oldu"... Amma o axşam bu yerdə qarğadan başqa quş gözə dəymirdi. Hara baxırdın, qarğalardı. Yadımdadır, son dəfə Slavyankadan çıxanda da axşamdı və göy üzündə yalnız qarğalar uçuşurdu...

03 Oktyabr 2015. Truskovets

♦ P o e z i y a

Şövkət Zərin HOROVLU

TORPAQ ÖMRÜMÜZ

Bu dərd baş daşına dönüb
Boy verir boyuna yurdun.
Gözümüzdən bulud-bulud
Tökülür qoynuna yurdun.

Boyat yaddaşlardan gəlib
Dərd bizə baş qoyub yatıb,
Qırıq ömürlərin üstə
Özü çiçək-çiçək artıb.

Hoy deyib hoylanır elə
Zil üstə avazı gəlir.
Kirpiyimdən yaş çilənir,
Elə bilir yazı gəlir.

Sükut içində xışlanıb
Bu ağac, yarpaq ömrümüz.
Daş qıfıllı qapılardan
Boylanır torpaq ömrümüz.

Dolanıbdır boynumuza
Ömür- ömür çəkir dara.
Biz gedirik sonsuzluğa,
Bu dərd bizlə gedir hara?

DANIŞAQ

Getdiyin yerdən mənə
Bir ismarış göndər,
Bir məktub yaz,
Sən aramızı kəsən
divarın o üzündən,
mən bu üzündən,
Sən soyuq dünyadan,
Mən Günəşdən, Aydan,
Sən ayrılıqdan, mən vüsaldan
o ki var danışaq,
Üzür məni susmaq.
öz dünyanda necədi
mənsiz yaşamaq,
daşların sükut dilində danışmaq?
Ağ dumanın arasından
Hər gecə yuxuma mələklər enir,
Yuxumun səbri tükənir.
Uzaqdan, lap uzaqdan
ümitsiz bir vüsəl mənə əl eləyir,
həsrətim kövrəlir.
Qayıt, pəncərəmdə gileylənən
Küləklərin,
Ağ libaslı mələklərin
dilində danışaq,
üzür məni susmaq.

QISMƏTİMDİ

Bağımızdakı güllər
Bu il də açdı, sənsiz,
Bəyaz gecələrimin
Yuxusu qaçdı, sənsiz.

Gülüm, qınama məni
Təklilik yaman çətindi,
Qayıt, ömrümə qayıt,
Dünya ölüm-itimdi.

Sən də vüsəl adında
Qəlbində bir niyyət tut,
Gözlərim göy üzüdü,
Əl uzat, nəmin qurut.

Dalınca sərgərdanam,
Yoxdur özgə diləyim,
Sən gəl sinəmdə dincəl,
Mən çöldə gecələyim.

Ağlamıram, yağış da yox,
Kirpiyim nədən nəmdi?
Bəxtə asi deyiləm,
Tənhalıq qismətimdi.

GEDİM

Cəbrayılın işğalından 25 il keçdi

Siz mənə bir çiçək göndərin, dağlar,
Telini bir kərə qoxlayım, gedim.
Məni nəğmə-nəğmə çalın, küləklər,
Nəğməni yadımda saxlayım, gedim.

O yerlərdən doğma bir səs gətirin,
Qürbət sıxır məni, nəfəs gətirin.
Döşlərdən bir dəstə bənövşə dərin,
Sinəmin üstünə bağlayım, gedim.

Ömrün payızı da, yazı da olur,
Dərdin rəngi çoxdu, azı da olur.
Bəzən də yazıya pozu da olur,
Payıma düşəni haxlayım, gedim.

Bu dünya gələni yaman çaşdırır,
Yalan şan-şöhrəti göz qamaşdırır.
Gəlimi-gedimi başabaş durur,
Əhdin-etibarın yoxlayım, gedim.

Bu ürgə at ömrə, axı, nə deyim.
Əylənmək olurmu, çəkim yedəyin?
Bir məzar önündə başımı əyim,
Cocuqtək doyunca ağlayım, gedim.

HAQQINI HALAL ET

Hər il el-obaların anım günündə biz də ölürük.

İçimə tökülüb sözlərim bu gun,
Sanki şeirim də xəzan çağıdı.
Gözümə sığışıb bu boyda vətən,
Hələ də gözümə o, göz dağıdı.

Tanrım, bu dərdlərin sonu bilinmir,
Arxada qoyduğum göz yaşım dinir.
Yorğun ayaqlarım yollara çökən
Gecələrin duman şəhində çimir.

Dünyamız bir belə nədən dəyişib,
Mən də seyirçitək baxıb gedirəm?

Söz də meydanında kəsərdən düşüb,
Kağız-qələməmi yığıb gedirəm.

Ömrün də deyəsən yuxusu gəlir,
Qoy gedim bir hovur yatım, dincəlim.
Burnuma torpağın qoxusu gəlir,
Torpaq həsrətimə çatım, dincəlim.

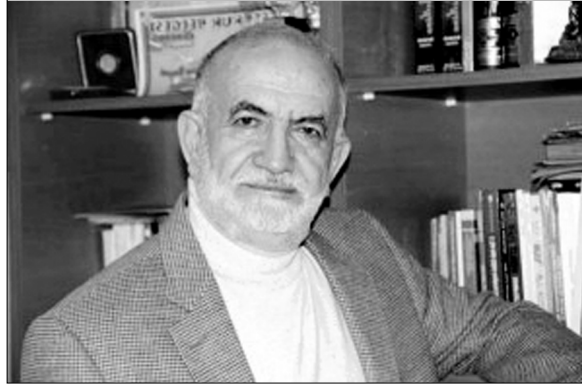
Rəsmini, ey vətən, gözümə şəkdin.
Bağışla, bu qədər cürət edirəm.
Yanında olsaydım, nə edəcəkdim?!
Haqqını halal et, çıxıb gedirəm.

SƏNDƏ ÖLMƏK DƏ GÖZƏLDİ

Senanın üzü Xəzərim kimi
Parıldayır,
Göy qurşağı duyğularım min rəngə çalır.
İçimdən bir gözəllik boylanır.
Ağ qağayı xəyalın uçub
Çiyinə qonur
Bakım, küləkli şəhərim,
Dəli "Xəzri" saçlarını
Dağıdıb çiyinə tökən,
"Gilavar" üzünə astaca
Sığal çəkən
Dünya gözəlinə bənzərim.
Yəqin sahilində kövrəlib
Gənclik illərim,
Payızək saralıb
Əllərimi sevgi-sevgi
Oxşayan Güllərim,
Uzaqdan - uzağa
Gözlərimlə qucaqlayıram səni
Qara qızıl gövhərim.
Əlləri uzaq əsrlərə
Uzalı "Qız qala"nı,
Daş döşəməli, dar küçəli
"İçəri şəhər"ini,
Üstündə dalğalanan,
Azadlıq himni çalan
Üçrəngli yelkənimi.
Yuxumda da sənə gəlirəm,
Səni ümidgahım bilirəm.
Varlığın mənə ilkinlikdi,
əzəldi,
Səndə yaşamaq,
Səndə sevmək,
Səndə ölmək də, gözəldi.

Paris, 2017

♦ Xatirələr, duyğular

Məmməd İSMAYIL

ÖMRÜN UŞAQLIĞI VƏTƏNDİ BƏLKƏ, SONRA ƏLDƏN ÇIXIB İTƏN VƏTƏNDİ...

NAKAM ARZULARIN ZOĞALI RƏNGİ

(Dava-şavanın, təkliyin, kimsəsizliyin, varlı və yoxsul qarşıdurmalarının nə olduğunu anlamayan yaramaz uşaqlığım, yerinə yetirilməsi heç də mümkün olmayan arzularıyla o talesiz qadının başına elə olmazın oyunlar açacaqdı ki?! İndi yaşın yetmiş səkkizində o uzaq illərin anama dərd gətirən keçib getmiş, enerjisi boyatmış, hardasa gec də olsa gözü doymuş arzuları andıqca və anamın soyuqdan, şaxta və qabardan çat-çat olmuş və qarşılığında oğlu tərəfindən heç nə almamış əllərini xatırladıqca göyür-göyür göynəyir, hönkür-hönkür ağlayıram. Amma bu ağlamağın kimə nə faydası?)

İlboyu velosiped almaq arzusu, qarşısı alınmaz, yerinə yetirilməsi imkansız istəkləri ilə o qədər bezdirmişdi ki, anası - qağayın canı üçün, qoy payız gəlsin, meyvələr yetişsin, satıb sənə velosiped alacam, ümidli sözlərini azı yüz dəfə təkrarlamışdı. Payız yetişib və onlar ana-bala zoğallı meşədədirlər. Çəpəki Günəş işıqları saralmağa başlayan yarpaqlara yansıyıb qan qırmızı zoğalları alov rənginə boyayır, hələ tam yetişib lalıxlamamış meyvələr uzaqdan gəl-gəl deyir. Az aşağıda daşları payız nəmindən mamır bağlamış Söyüdlü bulaq kölgəlikdənmi, yoxsa kökləri suda olduğundanmi hələ yaşıllığını itirmemiş qoxusu dərəni başına götürən yarpızların arasıyla gümüldüyə-gümüldüyə axıb getməyindədir. Başqa zamanlar olsa, bu qəmli gümültülərə dalar, xəyalı onu ağlının kəsib, gözünün görmədiyi yerlərə aparardı, indi isə canını dişinə tutub, zoğal yarpaqları üz-gözünü dalayıb ülgüc kimi kəssə də, budaqdan asdığı qarğı səbətə minbir həvəslə zoğal yığmağındadır. Aradabir qonşu ağaclarda səbətini doldurmağa çalışan anasının səsi gəlir, yenə oğlunu

həvəsləndirməyindədir: - Hə gözümün işığı, dər görək, hansımız çox dərə-cəyik?

...Şənbə gecəsinin səhəri bazara açılacaqdı. Obaşdanın tülküdurmazından yoldaydılar.

Kənddən rayon mərkəzinə azı on yeddi kilometr yol var. Hava hələ yenicə ağarcıqlaşır. Anası zoğal dolu səbəti belinə şələləyib, lap əhliləşdirilməyə çalışılan vəhşi ürgə kimidir, vücudu heç zaman alışmadığı yükə dilsiz müqavimət göstərir. Kəndir çiyinlərini kəssə də, hörmə səbət belini əzsə də, ciyəri od tutub yansa da, anasına bir söz demir... Özgə vaxt olsaydı, belini əzik-əzik edən səbəti çoxdan atardı... Amma bu dəfə dözüb durur.

Anası yenə dilinin şirin yerinə salıb: - Anan sənə qurban, a kişi qırığı, yaman günün ömrü azdı, ha bir az döz, bir azdan bazardayığ. Zoğalımız babat pula getsə, sənə üçtəkərli velsəvet (anası velosipedi belə adlandırırdı) alacam. Bax, görərsən.

Ananın "bir azdanı", "budu burası" uzandıqca uzanır...

Neçə illərdir velosiped həsrətindədi. Atasız, köməksiz böyüyən varlığının atasının üzünü heç olmasa bir dəfə görməkdən başqa bəlkəsiz ən böyük arzusu velosipedinin olmasıdır. Elə bilir, əgər anası ona velosiped ala bilsə, dünya onun olacaq. Arzuların uzaqlığı, əl çatmazlığı idi bu. Hər dəfə payız gələndə, mer-məyvə yetişəndə ümidi artardı. Amma andıra qalmış o illərin meyvəsinin pulu pul deyildi ki?...

Ağlı azacıq kəsməyə başlayandan ilk dəfə idi ki, rayon mərkəzinə gedəcək, şəhər görəcəkdilər... Doğrudur, bir-iki dəfə anası ələcsiz qalıb onu yanına salıb özüylə bazara, rayon mərkəzinə aparmışdı, amma buna getmək demək olmazdı, ağlının kəsməyən çaqlarıydı onda, yaddaşına ilişib qalan elə də çox şey yoxdu. Amma bu dəfə, amma bu dəfə səsini uzaqdan eşitdiyi paravozları lap yaxından seyr edəcəkdilər... Qatar keçib getdikdən sonra relslərdən birinin üstünə çıxıb, gözüyumlu xeyli yol gedəcəkdilər... (Özü özünü qınayacaqdı: bəs belini əyib çomaq qarmağına döndərən zoğal dolu səbəti nə edəcəksən?

Bu qəfil gələn fikri tez də başından qovmağa çalışacaqdı...) Fikrində niyyət tutub yüzəcən sayacaqdı, işdi, yıxılmasa, deməli, anası yığdıqları zoğalı satıb mütləq ona velosiped alacaqdı...

Hələ ona qədər bazar yolunda qarşısına çıxan uşaqlardan biri mütləq velosipedli olacaqdı. Onu uzaqdan görünə təhər-töhürümü, nəyisə xoşuna gələcək, şəhərli oğlan bu kənd oğlunun qəlbindən keçənləri biləcək, düşüb velosipedini ona verəcəkdilər. O da bir göz qırpmında velosipedi asfalt küçə boyu sürəcəkdilər... Anası ona baxıb məəttəl qalacaqdı: - Ay başına dönüm, bu uşaq bu velsəved sürməyi harda öyrəndi? Ana hardan biləydi ki, oğlu hər gecə şirin yuxularında velosiped sürməyi necə öyrənib?!...Yuxularda oğul hətta kəndlərinə dəmir yolu da çəkirdi... Qəribəsi də o idi ki, relsli-şpallı yollar sanki qatarın təkərlərinə dolanmışdı, paravoz irəlilədikcə bu yol zolağı açılır, arxada hazır dəmir yolu qalırdı...

Şəlləyin kəndiri çiyinlərini kəssə də, velosipedin xatirinə səsini çıxarmır. (Məşədən min zülüm-zillətlə döşüdükləri zoğalı satacaq və ona velosiped alacaqdılar, ananın verdiyi vəd beləydi. Beləcə, bu vədin arxasınca dişini dişinə sıxıb bazara - ümidə doğru addımlarını saya-saya irəliləyirdi.) İmkani daxilində oğlunu əziz xələfi kimi yalnızbaşına böyüdən öz yükü özünə bəs edən ana, oğlunun düşdüyü vəziyyəti yaxşı görsə də, sanki özünü görməməzliyə vurur... Yol acı bağırısaq kimi uzanır. Tovuz haraburaydı...

Səhərin acı yeli arandan dağlara doğru əsməyində, qoynuna, qoltuğuna dolub yaxası açıq köynəyini bayram şarı kimi şişirtməyindədir. Canına üşütmə dolur. Bu üşütmə təkəcə payız obaşdanının ayazından deyil, həm də içində

hələ bazara - rayon mərkəzinə qədər neçə qəbiristanın yanından keçmək qorxusu da var. Gündüz olsaydı nə vardı, obaşdanın alatoranında keç görüm bu qəbiristanlıqların yanından necə keçirsən?! İçindəki qorxunun əsas günahkarı anasından başqası deyil. Neçə dəfə ona - özünü qurddan, quşdan qoru, atan bizə dost yerinə düşmən qoyub gedib, a dərdin ürəyimə, sözləri içinin içində özünə elə yer eləmişdi ki...

Hələ qəbiristan goreşənləri ilə bağlı kənddə dolaşan söz-söhbətlər... Ağzı yanmış qonşu arvadları elə bil bir-birinə him-cim eləmişdilər, birinin yerinə beşini danışdılar... Doğrudur, indi tək deyil, anası yanındadı, amma atasının düşmənlərinə, ya da elə məzar goreşənlərinə anası nə edə bilərdi ki?! Belindəki yükün ağırlığı bir tərəfdən, o biri tərəfdən də içini dolduran qarabasmalar yolboyu davam edəcəkdi. Bir də gözlərini açacaqdılar ki, Uzun yola çatıblar. Rayon mərkəzinə 10-12 kilometr qalmış dağ ətəyindən dəmiryoluna qədər aran zəmilərini kitab səhifələri kimi ikiye ayıraraq ortasından keçən dümdüz bir yoldu bu, getdikcə qurtarmaq bilmir, keçib qurtarana qədər də yüksüz adamınkı adama dəyir, o ki qalmış yüklü olasan...

Hava ağarcıqlaşmağa başlayır, bunu Uzun yol boyu sıralanan elektrik, telefon dirəklərinin görünməsindən də bilmək olur. Əvvəllər saymışdı, Uzun yolun başından dəmir yoluna azı iyirmi dirəyin yanından keçməliyidilər. Bu mazut qoxulu dirəklərin qara görkəmi rüzgarlı havada səs-səsə verən dəmir məftilləriylə uzaq-uzaq şəhərlərdən gələn yeniliklərin xəbərçisi kimi səbəbi bilinməyən bir duyğu ilə xəyalını qanadlandıraraq yerindən oynadır, onu görmədiyi diyarlara, bəlkə arzusunda olduğu velosipedin buraxıldığı yerlərə səsləyir. Kürəyini zoğal səbəti əysə də, çiyinlərini səbət bağlanan kəndir yağır etsə də, bu mazut dirəklərini saya-saya yanlarından keçdikcə dözüb durur, bilir ki, bu dirəklər onu qatar ayağına, bazar yerinə, alacaqları velosiped dükanına az da olsa yaxınlaşdırır. Yenə dirəklərarası çəkilmiş məftilləri Kürdən əsən yellər dil-dil ötdürür və o dil-dil ötən məftillərə pozulmaz bir nizamla düzülən siğirçinlərin səhər nəğməsi başlayıb, hardasa Kürün o biri sahilində Ceyrançöl tərəflərdə Böyük Qafqaz dağ sisiləsinin ardından çıxmağa çalışan günəşin ilk şəfəqləri quşların qanadlarında bərq vurur. Ona elə gəlir ki, siğirçinlər səhər-səhər günəşi qarşılamağa, yolçuları uğurlamağa çıxıblar. Siğirçinlərin məftil üzərindəki bu pozulmaz cərgəsi günəşin ilk şəfəqləri altında şişə çəkilmiş göz üstündəki kabab tikələrinə bənzəyir. Bu bənzətmələr içindən keçdikcə öz-özünü qınamağı da unutmur: indi sən bunları düşünən vaxtıdır?

Bazara səhər alatoranında hamıdan qabaq çatıblar. Yavaş-yavaş hava aydınlaşır, alatoranda güclə seçilən qaraltılar yavaş-yavaş qaraltıdan adama çevrilir, ətrafı qonşu kəndlərdən gələn satıcılar bürüyür. Adına bazar deyirsən, görünür, bazar belə də olmalıdır. Nə qədər adam var burda?! Adam sıxlığından başı hərələnir. Tərs kimi də hamının gətirdiyi zoğaldı, elə bil bütün dünyanın zoğalını dərib bazara töküblər. Onların zoğalına gözünün ucuyla da baxan yoxdu... Satıcı bolluğu, alıcı qıtlığı azmış kimi, velosiped satılan dükan da ikiaddımlıqdan gəl-gəl deyir. Elə bil zavoddan təzə çıxıblar. İkitəkərli, üçtəkərli bu velosipedlərin təzə rənginin bayıra çıxan qoxusunu bazarın kəşafətəyi də batıra bilmir.

Satılmayan zoğal səbətləri ilə dükan pəncərələrindən aydınca görünən qəttəzə velosipedlərin arasında qalıb, neçə dəfə qəsdənir ki, gedib onlara lap yaxından baxsın, anası imkan vermir: - Görmürsənmi adam əlindən tərpmək olmur, bura sən gördüyün kənd yeri döy ey, istədiyin yerdən vurub çıxasan, bazardı, itazarının nə qədər oğrusu, cibgiri, dələduzu desən burdadı, otur oturduğun yerdə, qoy zoğalımızı satax, sonra onsuz da o velsəvedlərdən birini sənə alacam.

İçində anasının ümidli sözlərinə elə inanmaq istəyir ki?! Amma zoğallarına gözünün ucuyla da baxan yoxdursa, onda necə?! İçində yüz dəfə üzünü göylərə tutub: - Ya Allah baba, elə elə ki, zoğalımız satılsın, məni naümid qoyma, - deyib yalvarsa da payız gününün altında qaldığından içindəki meyvələri bir az da qızarıb lalıxlamış səbətlərə yaxın düşən yoxdu. Zoğallı meşədə ağacların başında yanan yanaqları gəl-gəl deyən zoğallar bazar xəfəsində pula getmədiklərindən elə bil xəcalət çəkir, pörtüb-qızarırlar... Onsuz da yol yorğunu olan ana-bala qəm içindədir.

Gün günortadan əyilir, bir az əvvəl bazarı çil-çıraqban eləyən qüruba doğru əylməkdə olan günəşin sozalmaqda olan şəfəqləri onun velosiped arzuları kimi öləzimeyindədir. Axşamacan, çox olsa, beş-on kilo zoğal satıblar. O isə anasını məcbur edir ki, gedib velosiped satandan xahiş etsin ki, - nə olar, bu günə pulumuz bu qədərdir, qalanını da gələn bazar günü verərik, oğlumun arzusunu gözündə qoyma, əmisi, onsuz da dükan ağzına qədər velosipedlə doludur, alanı da, yoxdur. Anası: - Nisyəyə kimdi bizə velsəved verən, a dərdin ürəyimə, eybi yox, bu həftə olmasın, gələn həftə olsun, gələn həftə gələndə meyvəylə bahəm toyux-cücə də gətirər, satf istədiyin velsəvedi alarix, - desə də, oğul ayaqlarını yerə vurub ikidəbir anasını dümsükləyib məcbur edir ki, gedib dükan satıcısından xahiş etsin.

Ana, oğlunun dediklərini bir müddət qulaqardına vurur, amma sonra bu təkidlər işini görür, nə ağıl eləyirsə, köpü hələ senməmiş ağzıyarım səbətləri qonşu qadına tapşırıb ciyərpərasının əlindən tutub velosiped satılan dükana doğru aparır. Ürəyi sinəsinə sığmır, gup-gup gupbuldayır, bəs necə, anası satıcı oğlanı qılıqlayıb yola gətirəcək, velosipedlərdən ən gözəlini seçib alacaq, o da xəyallarının gerçəkləşdiyini görüb sevincdən ayaqları dolaşa-dolaşa dükan qapısından çölə çıxan kimi illər uzunluğunu həsrətini çəkdiyi velosipedin belinə atlanacaq, axşamüstülərin əl-ayaq yığışından adamları seyrəlməkdə olan bazar boyu süzdürəcək və adamlar baxıb heyrlənəcək, hamıdan da çox anası: - Ay başına dönüm, bu uşaq, bu velsəved sürməyi harda öyrəndi?

(Harda öyrənəcəkdi? Elə gecə olubmu ki, yuxularında velosiped sürməmiş olsun?!)

Ana ağzına qədər velosipedlə dolu olan dükana girdikdən sonra tərəddüd içindəydi, piştaxtalara, təzə əşyalarla dolu rəflərə göz gəzdirib nəyisə götür-qoy edir, elə bil tərəddüdünü yenmək üçün vaxt qazanır, oğlu böyrünü kəsdirib durmasaydı, tumanının ətəyini dartışdırmısaydı, dilindən qıfıl açılmazdı. Bəlkə də oğlunun təkidinə uyub dükana girdiyinə görə min peşmandı, amma geri qayıtmağa da yeri qalmayıb. Köynəyinin yaxasından tüklü sinəsi görünən satıcı oğlan başqa alıcılarla alış-verişarası hərdən onlar tərəfə də göz atır, zəhmli baxışlarından: Nədi, nəyə gəlifsiz, nə istəyirsiz - sualları yağın gözləriylə ananın da, oğlunun da nimdaş əyin-başını narazı-narazı süzür. Və artıq bu gözlərin sahibindən fayda gəlməyəcəyini bilə-bilə oğul anasının tumanının ətəyini bir də ümitsizcə dartışdırır: niyə dillənəmirsen, nəyə gəldiyimizi niyə demərsən?

Ana günəşi batmaqda olan payız qürubu kimi qapqara qaralıb, içində burulğanlar tüğyan edir. Oğul isə fikirləşir ki, bəxtəvər bu satıcı oğlanın başına, gör nə qədər velosipedi var, qalib paslanır, birini elə pulsuz-parasız ona bağışlasa dünya dağılmaz ki?!.

Satıcının ötkəm baxışlarından ağıl bir şey kəsməyən ana oğlunun əlindən tutub bayıra çıxmaq istəyir. Oğul ümidinin üzöldüyünü görüb fəryad edir: - Getmirəm, get-mir-əm. Əvvəlcə al, sonra gedək. Get-mirəm, get-mi-rəm. Ana da dilə gəlir, səsinin qısıq yerinə salıb: - Ay yaradanın yanılsın, bura dövlətin dükanıdır, kimdi bizə nisyə velsəvet verən? Gələn həftə alarix, gələn həftə.

-Yox, mən elə indi istəyirəm, indi.

-İndi pulumuz yoxdu, söz verirəm gələn həftə mütləq alacam.

Ümidi hər yerdən üzülən oğul israr edir:

-Yox inanmeram, inanmeram, sən satıcı əmiyə de, bəlkə verəcək, sən de...

Elə bil ana oğlunun bu gözlənilməz dirəşməyindən, ətəkçəkişdirməyimdən özünə gəlib ümitsiz əllərin girdi-çıxdısından kənarları didilmiş yan cibindən satılan beş-on kilo zoğaldan yığılan on-onbeş manatı daxilın üstünə qoyub üzünə üz bağlayıb handan-hana cavan satıcıya fikrini kəkələyə-kəkələyə çatdırır (əslində dediyi sözlər ananın yox, oğlun ona dediyi sözlərdi, sözü sözüne əzbərləmiş kimidi): - Bu günə pulumuz bu qədərdir, qalanını da gələn bazar zoğal, toyuq-cücə satıb verərik, oğlunun arzusunu gözündə qoyma, əmisi, onsuz da dükan ağzına qədər velsəvetlə doludur, alanı da ki, yox, olardan birini mənim oğluma ver, no..?!

Cavan satıcı anama sözünün ardını gətirməyə macal vermir: - Ay arvad, heç nə danışdığını bilersən, bura səninçün bazar deyil ey, devlet dükanıdır, bizdə nisyə mal verilmir, başımı boşuna ağrıtmayın, - deyib bağırır, - tez olun, tez olun, sürüşün burdan, tez olun, haydı, haydı.

Oğul vəziyyətin ümitsiz olduğunu görür. Dünya gözlərində qaralır, illər uzunluq uzaqdan-uzağa həsrətiylə yaşadığı velosipedlə dolu bir dükan ola və onlardan birini də sənə qıymayalar. Güllə kimi bayıra - qonşu qadının yanında qoyduqları zoğal dolu səbətlərin yanına qaçır. Qaçmağı ilə də min bir əziyyətlə, bəlkə min ağacdən birçə-birçə dərib ağzınacan doldurduğu qarğı səbətin içinə çarılıq-corablı girib xıncım-xıncım etməsi bir olur. Anası əl-ayağına dolaşmaq istəyir, amma sonra nə fikirləşirsə, kənara çəkilib hönkür-hönkür ağlamağa başlayır, satıcıları, alıcıları seyrəlməyə başlamış bazarda hamı heyretində bu tükürpərdici mənzərəyə baxır. Camış gönüdə kalmanı çarığı, anasının hördüyü dizinəcən çıxan ağ corabları zoğalın qırmızısından qan rənginə boyanır. Anasının hərdən oğlunu kişi qırığı sayıb sümük saplı bıçağı əlinə verib beçə kəsdirəndə, beçənin kəsik başından fışkıran qanın ağ yun corablarını qanqırmızı etməyi vardı. Bəlkə insan arzuları da canlıdır, onun da başı kəsildə tökülən qanı qanqırmızı olur, kim bilir?!

Nədənə onun uşaq ağlına elə gəlir ki, tapdalanan, qanına qəltan olan, xıncımlanan min bir əziyyətlə dərdiyi zoğal deyil, elə onun başa varmayan yetim, başı kəsik arzularıdır ki, hələ ömür yollarında dəfələrlə beləcə üzü qızarıb, boynu buruq qalacaq...

* * *

Ana-bala ağlaya-ağlaya kəndlərinə qayıdırdılar. Gündüzün qayğısından yorulmuş yollar da zülmətində idi...

QAĞA DA BİR QAĞAYDI, VAXTNAN ƏLBƏYAXAYDI...

— I —

Ağstafada rayonlararası "Qabiliyyət bayrağı" qəzeti redaksiyasında işləyirdim, necə deyərlər, əlim təzəcə çörəyə çatmağa başlamışdı. Doğrudur, hər gün Əsrikdən Ağstafaya qırx kilometr yolu gah piyada, gah da yük maşın və qatarlarıyla gedib-gəlməli olurdum, amma bu çətinlik gözümə görünmürdü. Zarafat deyildi, təzəcə arzuma, özü də lap uşaqlıq arzuma çatmışdım, işimin adı adi korrektör olma da, redaksiyada hamıdan az maaş

alsam da, qəzetdə işləyirdim. Nə çox, nə az, universitetdə kitabxanaçılıq şöbəsində qiyabi oxuduğum altı ildə jurnalistika bölümündə oxuyan özündənrazi tələbələrin tənəli baxışları altında bu günləri az arzulamamışdım. İndi burda qəzetdə lap ən kiçik vəzifə olsa da, iş tapıb işləmək rayonda yaşayan, məqalə və şeir yazan, arzulasa da, jurnalistika fakültəsinə daxil ola bilməyən bir gənc üçün göydəndüşmə bir xoşbəxtlikdi.

Məqsədim tərcümeyi-hal yazmaq olmadığından, bu sətirləri oxuyacağınız yazıya məcburi giriş də saya bilərsiniz.

Günlərin birində redaksiyaya Bakıdan iki şair gəlmişdi. Hələlik adları məndə gizli qalsın. Qələmimi sınamaq istəyirəm, bu şairləri həssas oxuculara tanıda bilsəm, deməli, çəkdiyim zəhmət və vaxt boşuna getməyib...

Deyəsən, mətləbi uzatdım axı. Hə, şairlər gəlmişdi ki, yerlərdə görüşlər keçirib, hal-əhval tutsunlar, həm özlərinin, həm də oxucu salonlarının havasını dəyişsinlər. Rayonlardakı görüşləri zamanı - şəhərdən gələn məşhur şairlər yerlərdəki istedadları da unuturlar, onların inkişafı qayğısına da qalırlar, düşüncəsiylə yerli gənc şairlərdən birini də özləri ilə götürmək istəmişdilər. "Şahlıq quşu" uçub mənim başıma qonmuşdu.

Silsilə görüşlərin ilki Gədəbəydə olmalı idi. Dekabrın sərt ayazı aranda qılınc kimi kəsirdi, onda görün dağlıq Gədəbəydə necə olardı?! Mənim də ki, əynimdə nazik nimdaş bir plaş. (Yetimliyın üzü qara olsun, uşaqlıqdan o günə kimi əynim palto görmüşdümü ki, paltonun nə olduğunu da biləydi?!) Gədəbəyin qış soyuğunun qarşısına bu nimdaş plaşla çıxmaq selin qabağını qumla kəsmək kimi bir şey olardı. Dışım bağırsağımı kəsirdi, ayda, ildə bir namaz, onu da şeytan qoymaz. Günlərin gen zamanında tapmadığım paltonu bu dar macalda aramaq, olsa-olsa, deryada balıq sevdası olardı. Əlac kimdənsə palto almağa qalırdı. Amma kimdən? Çox baş sındırmağa gerek qalmadı. Redaktor müavinimiz Ələddin İncəli tərəddüd etmədən təzəcə aldığı paltonu asılıqandan götürüb mənə uzatdı: - Bura arandı, mən 2-3 günlüyünə paltosuz da keçinərəm, sən dağa gedəcəksən, al, geyin, - dedi.

Paltonu sevinə-sevinə alıb əynimə keçirəndə içimdən bir ilan qıvrımı fikir şütüyüb keçdi: mən olsam, bunu etməzdim. Çünki, Ələddin İncəli də şair idi, həm də yaxşı şair idi və yəqin ki, ürəyindən Bakıdan gələn şairlərə qoşulub görüşlərə getmək də keçirdi. Buna baxmayaraq, qibtə hissini boğub, paltosunu, özü də hələ heç əcərisi çıxmamış paltosunu mənə verirdi.

Nə isə palto görməyən bədən ola, bir də təzə palto, geyəsən, güzgü qabağında tamaşasına dayanasan. Tərslikdənmi, yoxsa xoşbəxtlikdənmi bilinməz, redaksiyanın dəhlizində təzəcə quraşdırılan bədənnüma güzgü də nəyi varsa üzünə vurmağa adam axtarırdı.

Əlimə düşən fürsəti anındaca dəyərləndirirəm. Əynimdə təzə palto, güzgüylə üz-üzə durmuşam. Ömründə palto görməyən bədənimin çiçəyi çırtlayıb ışıq-ışım ışıldayır. Başım, öz şuxluğuma, əlbəttə, paltonun verdiyi şuxluğa elə qarışıb ki... Bir də gözümü açanda arxamdan güzgüdən yosma boylu, ovçu paltarında bir adamın mənə boylandığını görürəm, oğurluq üstündə tutulmuş uşaq kimi azacıq utansam da, özümü o yerə qoymuram. Arxamda dayanan Bakıdan gələn şairlərin yaşlı tayıdır. Amma aramızdakı bu yaş və nüfuz fərqi də az qala paltonun şux duruşu önündə təsirini itirir. Elə bil yaşlı şair də bunu hiss edir, boy-buxunumuz, zahiri görkəminiz arasındakı kəskin fərqdən, ya nədənsə ötkəmcə dillənir:

-Ayə, ay mübarək insan, ayə bu kimin paltosudur keçirirsən əyninə? Başın haqqı, heç sənə yaraşmır, rədd elə çıxsın getsin, çıxar əynindən.

Bu, qabaq dişləri çoxdan haqqın rəhmətinə getdiyindən sözləri çeynəyib tökən yaşlı şairin səsidir.

Cavabımı gözləməmiş, sözünə davam edir:

-Ayə, soyun ver yiyəsinə, ayə bə bilmərsənmi özgə danası bağlayanın çatısı əlində qalar, çıxar getsin. Palto sənə nəyinə lazımdır, Gədəbəy olanda nə olar, maşında gedib, maşında qayıdajıqsan.

Sonra da sağına, soluna boylanıb bir az daha yavaş səslə: - Rədd elə, canın haqqı saa yaraşmer, indi bizi görüb özünü səxavətli göstərdiyne nə baxersan, savax, biriyün əlli dəfə başına qaxejaq, çıxar ver yiyəsinə, çıxar...

İndi kimə inanaydım, gözüməmi, özüməmi, yoxsa qağayamı?! (Yaşlı şairin ayaması "Qağa" idi. Tay-tuşları onu çox zaman eləcə "Qağa" deyə çağırırdılar. Deyəsən, bu qoyulan ad onun canına sarı yağ kimi yayılırdı.) Özgə vaxt olsa idi Qağanın hər əmrinə can-başla boyun əyərdim. Axı sözə-baxmanın, xidmətgöstərmənin arxasında sabahın, bir az ümidli, bir az gümanlı gəl-gəli vardı, Qağa insafa gəlib hardasa dil tərpedə, yazılarımı çap elətdirə bilərdi, yaxud elə Bakıda hansısa redaksiyada işə düzəlməyimə kömək eləyərdi, canım Tovuzla Ağstafa arasında hər günlük var-gəldən, palçıq ayaqlamaqdan qurtarardı.

Hələ dilə gətirməsəm də, ürəyimdə bu istəklər vardı və indi olmasa da ələ düşən ilk fürsətdəcə balabanda qandıracaqdım. Hələlik isə təzə paltonun təsiri yaşlı şairə yaranmaqda olan ehtiramdan daha üstündü...

Səhəri məxsusi bizimçün ayrılmış taksi "Volqa" Ağstafadan Gədəbəyə üz tutmuşdu. Yollar buz bağlamışdı, hara baxırdın ağ kəfənə bürünmüş kimi görünürdü. Mənzil başına hələ çox vardı və biz nə olur-olsun, axşam saat dördə Gədəbəyə, başlayacaq görüşə çatmalıydıq.

Gədəbəy haqqında təsəvvürüm aşıqlarından, bir də kartofundan başqa yox dərəcəsinə idi. Onda televiziya da yoxdu ki, heç olmasa, azdan-çoxdan bir təsəvvürüm olaydı. Bu elə yaşlı şairin də Gədəbəyə ilk gedişi idi. O ki qaldı onun yol yoldaşına, əslən Gədəbəydəndi və Gədəbəydəki görüş də elə onun təşəbbüsü ilə baş tutacaqdı.

Söhbət yola körpü salmışdı, haçan Tovuzu keçib, Şəmkirə üz tutmağımızdan xəbərim olmamışdı. Əslində, söhbət iki adamın - Bakıdan gələn şairlərin arasında gedirdi, mənə isə dilucu "hə", "yox" cavabı qalırdı. Ovçu paltarında olan yaşlı şairin dərdi açılmışdı, dağı arana, aranı dağa qatırdı. Və dilə gətirdiyi fikirlərini əvvəlcə Bakıdan bir yerdə gəldiyi yol yoldaşına (daha çox da ona!), hərdən də mənə "düzdümü" deyib təsdiq etdirmək istəyirdi. Çibinlənən at kimi başımız enib-qalxmaqdan zoqquldamağa başlamışdı.

-İlyuşa, sən başın, o "Dərələr" mahnısını heç dinləmişənmi: mışıl-mışıl dərələr, yaşıl-yaşıl dərələr... Adama deyərler, ayə, ay öyün yıxılıf, tufanan dağılsın, ay asfaltda doğulub, küçədə böyüyən, ayə bilmərsən, bir biləndən öyrən dana, aya dərə də mışıl-mışıl yatarmı, ayə bə dərədən axan su onu yatmağa qoyarmı, hay? Düzdümü?

"Düzdü" demə, gör gününü!

Yaşlı şair əsib-coşur, ağzından köpük daşlanır. Gədəbəyli şair isə su içən toyuq misalı deyilənləri təsdiq edirmiş kimi, uzun boğazlı yumru başını qaldırıb-endirir, udqunduca gözə girən hulqumu enib-qalxır, "bortovoy" maşın motorunun porşinləri kimi aşağı-yuxarı var-gəl edir...

Onun bu davranışları, həvəssiz "hə", "hı"ları yaşlı şairi haldan çıxarır. Elə bil həzzinin acgöz ehtiyacını söndürmək üçün daha tutarlı dəlil və tərifi marğına yatıb.

-Hələ sən o Şəki lotusunu demərsən, başın haqqı, ondan şair çıxmaz, boş şeydi, bir quraşdırdığı qafiyələrə bax "dəmbadə", "bir-bir", "min-min", yox bir, cin-cin. Bu necə şeir yazmaqdı, ə, dili bilmir ey, dili bilmir, zor döyül kü?!

Qağa gah Bakıdakı şairləri yuyub-sərir, gah aşıqların söz-söhbətinə ağız büzür. İndi də ovçuluq söhbətlərinə keçib (Əyninə ovçu gödəkçəsini boşuna keçirməyib ki?!):

-Canınçün, yoxdu da bu ölkənin yiyəsi, ayə gör iş nə yerə çatıf ki, allahın gürcüləri Qarayazıdan keçib, Qazaxdan addıyıf düz Yevlağacan Kürün baliğının, Ceyrançölün qur-quşunun axırına çıxerlar, bir deyən yoxdur ki, ayə, ay allahın gürcüsü, oy yaxşı şeydi, get, öz dədənin dağılmişında eylə dana. Ayə deyən kimdi? Ayə hamı cibini güdör ey, başın haqqı, daşa-torpağa sahib olub baxan kimdi, hay?! O günüsü Tifilisə getmişdim, bilersən Qağan orda nə qiyamət qopardı?!

Su içən toyuq misalı deyilənləri təsdiq edirmiş kimi, uzun boğazlı yumru başını qaldırıb-endirən, udqunduqca gözə girən hülqumu atılıb-düşən gədəbəyli şair fürsəti fəvtə vermir, Qağanın məşhur misralarını arada ağna-ğaz eləyir:

***Sevirəm Tiflisi, sevirəm, ancaq,
Öləndə Qazaxdan götürün məni.***

Tanış misraları yerində səslənib canına sarı yağ kimi yayılsa da, Qağa özünü o yerə qoymayıb söhbətinə davam edir:

-Maa nə desələr yaxşıdı, ayə adamın deməyə dili də gəlmer, "dağılmışınıza yiyə durun, açıq qaba it də girər, biznən dava eləməkdənsə, torpağınızın dişədəyən nəyi var keç i qıymətinə satan öz qoruqçularınıza qulaqburması verin." İnsaf da yaxşı şeydi, bir baxıma köpək oğlunun gürcüsü doğru deyir dana. Amma başın haqqı, o köpək oğlanlarının hansı biri burda əlimə keçsə, çəkib bağanağını ayıraram, mən vuran bir də qalxıb ayağa durmur, düzdümü, İlyuşa?!

Artıq Qağanın aradabir gədəbəyli şairimizi beləcə öz ayamasıyla çağırmışına da alışmışdım...

Bu ara elə bil Qağanın söhbətlərinin içindən çıxdı, ya nəsə, uzaqda şosse yoldan dağlara uzanan qarlı çöllükdən aşağıya üzünə bizə tərəf gələn çiyli qoşalüləli, beli patrondaşlı, yan-yörəsindən dovşan və qırqovul sallanan ovçu göründü. Bunu gören qağanı sanki ilan vurdu:

-Ayə, əylə maşını, tez ol, tez ol, əylə, köpək oğlu gürcüdü, - dedi, - əylə, dərisini boğazından çıxarajam it oğlunun. Sürücü əmrə müntəzir, tələsik əyləci basdı. Əyləc basılmağıyla şairin yerə atılmağı bir oldu, sanki bir az öncəki hap-gopunun həqiqət olduğunu sübuta yetirmək istəyirdi. Hamımız maşından düşüb hadisənin nə ilə qurtaracağını gözləyirdik. Qağa əynindəki ovçu gödəkçəsinə sığmır, atılıb-düşür, söyür-söyür söylənirdi. Gah gürcüçə qırıldadır, gah azərbaycanca, gah da rus dilinə keçirdi. Söhbətin əvvəlindən xəbərsiz olan ovçu gürcü çaş-baş qalmışdı, əvvəlcə bir şey kəsdirə bilmirdi. Handan-hana özünə gəldi, ya içindəki gürcü hikkəsi baş qaldırdı, ya nədənsə, hücuma keçdi:

-Kto ti takoy, qatso otstan, radi boqa. Yesli ni otstaniş...

Qağa elə bil bu qəfil cavabı gözləmədi, təzədən gül ağzını yumub-açdı:

-Svolıç ti, mne ne uznayeş, aqa ne uznayeş? İndi mən saa göstərəjəm kim olduğumu, - deyib yan-yörəsinə boylandı, daş axtardığı hər halından bəlli idi, amma ətraf qar örtüyünə büründüyündən, daş tapmaqda çətinlik çəkdi.

Qağanın qılımindan daş axtardığını gören gürcü nə ağıl elədisə, öz dilində söyə-söyə qoşalüləni üzünə götürməyi ilə Qağaya tərəf tuşlamağı bir oldu.

Sizcə Qağamız neylədi? Gözümü açmağa macal tapmamış, Qağanın qaçıb arxamda gizləndiyini gördüm:

-Ayə, köpək oğlunun gürcüsü dəlidi, ayə, vursa da, qoy səni vursun, məni vursa, millət şairsiz qalar...

Bayaqdan qəzəblənən gürcü gördüyü mənzərədən məmnun-məmnun qoşalüləsinə təzədən çiyinə asaraq, əlini yelləyə-yelləyə yolun alt tərəfinə keçib yavaş-yavaş qarlı ağacların arxasında görünməz oldu.

Araya düzü-dünyanı bürüyən qar rəngində dərin bir sükut çökmüşdü. Qağa da, elə biz də çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdıq. Yaxşı ki, keçilməz dağ yollarının çətinliyi ilə üzləşməyin şəriksiz sahibi sürücü özünə gəldi, təzəcə işə düşən mühərrikin səsi “yolçu yolda gərək” deyirdi.

Gədəbəyə çatanda gün axşam olmuşdu, görüşə nə az, nə azacıq iki saat gecikmişdik, amma allahdan, bəndədən uzaq bu dağ rayonunda belə görüşlərin nadir hadisə olduğunu nəzərə alsaq, dünəndən görüş olacağını bilən oxucuların soyuğa, şaxtaya aldırmadan rayon klubunda canlarını dişlərinə tutub bizi gözləməklərinə təəccüblənmək o qədər də düz olmazdı. (Şeirin belə sevilən zamanları da vardı!) Bəs necə, onların görüşünə kim, kim, şeirləri, nəğmələri dillər əzbəri olan Qağanın özü gəlirdi.

Gecikməyimizin səbəbini təkcə gürcü ovçusunda axtarmaq insafsızlıq olardı. Buraya Gədəbəyin çətin yollarını, bir də heç şübhəsiz, Qağanın duzlu-məzəli qeybətlərini də əlavə etmək lazım gəlir. Necə ki, sürücü də adamdır, onun da bizim kimi iki qulağı var və o qulaqların eşitmə qabiliyyəti bəlkə də ayaqlarının əyləmə qabiliyyətindən elə də az deyildi.

Qışda dağ yerinin axşamı tez düşür, biz rayon partiya komitəsinin binasının qabağına çatanda toran əlləşirdi. Və bir andaca “gəldilər” sevinci ikimertəbəli binanın bütün otaqlarına yayıldı, adamlar heyətə axışmağa başladılar. Əsil məsələ də elə bu qarşılanma mərasimində baş verdi.

Hər yerdə gözə girən boy-buxunum burda da məni pis vəziyyətdə qoyacaqdı. Gələn-gələn, əlbəttə, ovçu paltarı geymiş, yosma boylu Qağaya yox, boyuma-buxunuma, əynimdəki təzə paltoya baxıb ilk əvvəl mənə yaxınlaşacaqdı. (Burda bir xüsusu da vurğulamaqda yarar var ki, Gədəbəydə hələ televiziya kanallarının yayınları olmadığından adamlar Qağanın özünü yox, sözünü tanıyırdılar):

-Ay Qağa, belə xoş gəlib, səfa gətirmisiz.

Mən isə utana-utana əsil Qağanı göstərirdim. Hər yeni gələn əvvəlkinin səhvini təkrar edir, bu təkraredişi ilə də Qağanı haldan çıxarırdı.

Olub-bitənləri öfkə ilə seyr edən Qağanın dişli bağıracağını kəsdiyi hər halından bəlli idi...

Zal ağzına qədər dolu idi. Gözləməkdən gözlərinin kökü saralmış adamlar yer-yerdən, - “gəldilər”, “gəldilər”, - deyirdilər. Kim isə: - Ayə, Qağa bunların hansıdır, deyə astadan soruşurdu.

- Ə, o boyda kişini tanımadın? O drap paltolu, uca boylu Qağadı də, - deyirdi. Qağa başqa cür ola bilməz ki?

O biri səs:

- Şöhrətin bu boyda respublikanı götürə, özün də belə cəfcavan olasan.

Salon soyuq olduğundan, rayon partiya komitəsinin katibi özü də paltosunu soyunmamış, bizi də soyunmağa qoymamışdı. Qağanın nimdaş ovçu gödəkçəsinə gözucu baxıb: Qağamızı xəstələndirsek, Bakıdakılar bizi daş-qalaq edərlər, - deməyi də unutmamışdı...

Bizim rəyasət heyətində görünməyimizlə səs-küyün kəsilməyi bir oldu. Gecənin aparıcısı, eynəkli kişi aram-aram danışdıqca elə bil ağacdələn qurumuş taxtada dən gəzirdi, taqquiltısı zalı başına götürmüşdü: tak-tak. Sözünün əvvəli də Qağa idi, sonu da. Elə gecəni aparmaq üçün sözü Qağaya verəndə də taqquiltısı kəsməmişdi.

Qağa burnunun altında nəse üyüdüb töküdü:

- Ay mübarek, ay turşməzə insanlar, sizi xoş gördük. Allah dağ adamlarına versin, nə var, dağ adamlarında var, mərifət də, kişilik də, qonaqpərvərlik də, düzdümü?

Qağa hər kəlməbaşı dodağını yalayır, mırıq dişlərinin arasından fısıldayıb çıxan cümlənin sonunda isə fikirlərini təsdiq üçün “düzdümü” kəlməsini ard-arda calayırdı:

- Bağışlayın ki, birinci dəfədir sizin bu gözəl diyara görüşə gəlirik. Bu da sizin həmyerliniz, gözəl şairimizin... (Qağa biz nöqtələrlə verdiyimiz adı gur səslə çəkirdi) işidir. Sağ olsun ki, bizi sizinlə görüşdürdü, düzdümü? Yer-yerdən təsdiq nidaları ucalırdı: Düzdür. - Gəlin indi də sözü sizin əziz həmyerliniz, bizim gözəl şairimizə ... verək, canınız üçün zalım oğlu elə bil Səmədi itələyib, yerində durub. (Yəqin Səməd deyəndə kimin nəzərdə tutulduğunu bildiniz. Əslində, bu sözlərin onun haqqında deyilməsini Qağa hər kəsdən daha çox istəyirdi: Zalım oğlu elə bil Səməd Vurğunu itələyib yerində durub.)

Qağanın sadıq silahdaşı öz həmyerlilərinin qabağında Qağanın tərifli sözlərini doğrultmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır, Qağanın şəninə tost deyir, hərdənbir bu təriflərdən mənə də ucundan-qulağından pay düşürdü. Bunu gören Qağa arada üzünü mənə çevirdi: - İndi saa söz verəjəm, duruf maa yazdığın şeiri oxuyarsan, yaxşımı? - dedi.

Düzü çaşıb-qalmışdım, nə edəydim, necə edəydim?! Deyimmi mənim sizə yazılmış şeirim yoxdu, yaxşı düşərdimi, deməyim, necə deməyim, axı mənim belə bir şeirim yoxdur, yaxşısı budur, düzünü deyim. - Qağa, mənim sizə yazılan şeirim yoxdur, axı, - deyə dilimin ucunda mızıldandım.

Qağanı od götürdü:

- Ayə, bə sən neyə şairsən, sənin yaşımda mən ağzımla quş tuturdum, belə, yazmamısan, yazarsan. Bəs sən necə şairsən, bədahətən şeir deyə də bilmərsən, hay?

Nə cavab verəydim, nə deyəydim? Desəm də bir xeyri vardımı? Yaxşısı budur, susub işin sonunu gözləyəydim. Mən belə fikirləşirdim, görünür, Qağa isə susmağımı razılıq işarəsi bilmişdi. İndi də sözü mənə verirdi:

- Qədimdən qədim Azərbaycan poeziyasına yeni-yeni ədəbi qüvvələr gələr, onlardan biri də bu gün sizin qarşınızda çıxış edəcək filankəsdir, deyərək (Adımı, soyadımı uzada-uzada deyirdi, bilmək olmurdu, danışığı belədir, yoxsa məni lağa qoyur) məni göstərdi. Şəxsən mən, onun ilk uğurlarına böyük ümid bəsliyerəm, özü də bəzi gənclərimiz kimi yerindən-yurdundan perikib Bakıya-fılana qaşmıyır, elə öz torpağındaca bulaq kimi qayneyir. Elə buna görə də mən yüz yerli şairin içindən seçib onu sizin görüşünüze gətirmişəm.

Zalda pıçıldı başlamışdı, məni Qağaya oxşadanlar sirrimin açıldığından, ya nədənsə, səs-küy salmışdılar. Görünür, Qağa da bunu hiss eləyib məndən heyif alırdı:

-Birbaşa şeirini oxu, söz-möz, çıxış-mıxış lazım döy.

Əlbəttə, ürəyimdən bir-iki xanə söz, cavab nitqi demək keçməmiş deyildi, əl əli yuyar, əl də dönüb üzü demirlərmi? Amma yaxşı düşməzd, zala toplaşanlar mənim tərifli sözlərimi necə başa düşərdilər axı?! Onlar yaşlıdırlar, təcrübəlidirlər, məni tərif edirlər, bəs mən hansı haqla onlara tost deməliydim. Elə ona görə də Qağanın sözünə şeksiz əməl elədim, başladım yadımda qalan bir-iki yazımı əzbərdən söyləməyə, insafən, pis də qarşılamadılar, bəlkə zaldakıların bir çoxu məsələdən xəbər tutmayıb, məni əvvəlki kimi Qağa hesab edirdilər, ona görə belə həvəslə əl çalırdılar, kim bilir?

Qağanın onsuz da sallaq olan dodağı yer süpürürdü.

Görüşdən sonra qonaqlıq veriləcək, Qağa da durmadan içəcək və danışacaqdı. Mehmanxanaya gəldiyimizdə gecə gecədən keçmişdi. Təklidə qaldığımızda Qağa aranı xəlvət eləyib ayaqdan-başa məni süzəcək və acıqlı-acıqlı fısıldayacaqdı:

- Ayə, bə vaxtında saa demədimmi bu palto zəhirmar saa yaraşmır, geymə onu. Di ha geydin, yaxşımı oldu, hay?

İndi-indi anlamağa başlayırdım ki, mən redaksiyada güzgülənəndə Qağa niyə elə cidd-cəhdlə bu təzə paltonu geyməyimə imkan vermək istəmiş...

Ye donum, ye, misalını gözü gözlər, üzü üzlər görmüş Qağa da bilməyib, kim biləcəkdə?!

Sonra Şəmkirdə, Tovuzda, Ağstafada görüşlərimiz olacaqdı, hər dəfəsində də Qağa məndən ona yazdığım (əslində yazmadığım) şeiri oxumağımı tələb edəcəkdə. Mən də ki...

Növbəti görüşümüz Qazaxda olmalıydı. Redaksiyada oturub bu görüşə cidd-cəhdlə hazırlaşır və görüşün vaxtını xəbər verəcək zəngi gözləyirdim. Dəstəkdən Qağamızın şair dostunun bir az xırıltılı, bir az da əsəbi səsi eşidiləcəkdə. Amma mən onun sözünü yarıda kəsəcək: - Görüşümüz nə vaxt olacaq? - deyər soruşacaqdım.

-Bugünkü görüşdə sənin iştirakın məsləhət görülmədi.

Niyəsinə hardasa bilə-bilə:

-Niyə? - deyəcəkdim.

-Qağa belə məsləhət gördü.

Yenə inad edəcəkdim:

-Axı niyə, səbəb nədir?

Xəttin o başında azacıq pauzadan sonra:

-Belə, Qağa deyir ki, onu (yəni məni) neçə görüşdə sınaqdan keçirdim, zənnimə lənət, məni yanıldı, onun nəyi, harası şairdir, səfeh, ağılına fikir vermək əvəzinə, bıqına fikir verir, şairin də o boyda lopa bıqı olarmı, ə? Bir də Nuh Nəbidən Toyuzdan şair çıxmıy, duruf indimi çıxajaq, çıxsa-çıxsa, Toyuzdan aşiq çıxar, "ölөрөм, а Xeyransa, çınqıdı-çınqıdı". Qoy rədd olsun cəhənnəmə, ödəkdə, adamı tərifləməyi də bacarmır.

Bu sözlərdən sonra nə deyəydim?

Doğrudan da elə o zamandan fikirləşdim ki, Qağa doğru deyir, mənə həyatda yer olmayacaq, çünki adam tərifləməyi də bacarmıram.

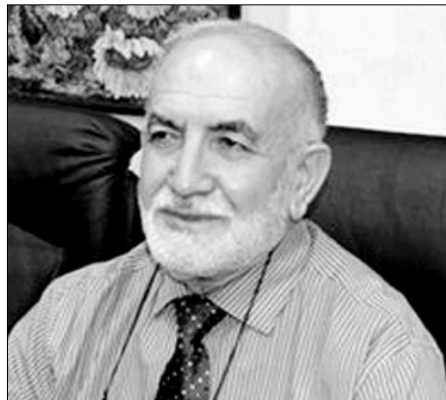
QAĞA: - ONNAN YERLİ-DİBLİ ŞAİR OLMAZ

– II –

Günlərin birində Abbas Abdulla, Sabir Rüstəmxanlı Qağa ilə birlikdə Tovuzda gedirlər...Tovuz ola, şairlər ola, şeir ola... Söz dönüb-dolanıb məndən düşür.

Abbas Abdulla soruşur:

-Qağa, bu Məmməd İsmayıldan ağılın nə kəsir?

-Soğan döy, sarımsaq döy, nə kəsək?

Sabir Rüstəmxanlı sözə qarışır:

-Şairliyini soruşuruq, Qağa.

(Bu o zamanlar idi ki, mən Moskvaya İkillik Ali ədəbiyyat kurslarında oxumağa getmişdim.)

Qağa hər zamankı kimi, bu qəfil sual qarşısında dodaqlarını yalamağa başlayır:

- Ay qırıxmallar, bir dəfə dediyimi maa yüz dəfə söylətməyin. Hazır bir dəfə dedimsə, Toyuzdan şair çıxmayacaq, deməli, çıxmayacaq, çıxsada aşiq çıxar, ölərəm a Xeyransa, çinqıdı-çinqıdı.. O ki qaldı Məmməd diyirsiz, Əhməd deyirsiniz, nə deyirsiniz, bilmerəm, ona, ondan yerli-dibli şair olmaz. Bilərsinizmi niyə? Ayə, evi yıxılmışın oğlu Əsrikdə gözünü açmamış, bir də gördük Toyuzdadır. Toyuzda yumurtası ilinməmiş, bir də gördük poyuzun guldandan yapışıf Bakıya gəlir... İndi də Bakıya üz-gözü öyrəşməmiş, "yeslə" "neti" qammamış, bir də eşitdik ki, Moskovadadı... savax eşitsəniz ordan da kosmosa üz tutuf, çaşır-eləmiyin, ayə, bə adama deməzdərmi ay Allah öyünü yıxsın, di bir yerə kül tök, görək sonun nə olur dana. Başın haqqı, ayağı yerə dəyməyən, qılçası altına sığmayan beləsindən şair çıxmaz, dedim axı Toyuzludan çıxsada-çıxsada aşiq çıxar, "ölürəm a Xeyransa, çinqıdı-çinqıdı..."

– III –

Bir dəfə Yazıçılar İttifaqının binası önündə bir dəstə cavan şair görüb ayaq saxladım. Söz hardansa dönüb dolanıb yenə gəlib Qağadan düşdü. Yəqin bu cavanlar Qağayla mənim aramda keçən hadisələri ucundan-qulağından eşitmişdilər...

-Məmməd əmi, o palto məsələsi necə olmuşdu? - Yer-yerdən dilləndilər.

Palto məsələsini dəfələrlə danışdıqımdan, bir də təkrarlamağa həvəsim qalmadığından, elə oradaca eləmədim tənbellik, ilk ağılıma gələn fikirlərdən Qağayla bağlı yeni bir anekdot quraşdırdım...

Deyirlər, - dedim, Qağa o dünyadan xəbər göndərüb.

Qağanın adını eşidən cavanların bir andaca dodaqları qaçmağa başladı. (Öz adımdan danışsam, heç belə reaksiya verməzdilər.)

Hamısı bu xəbərə inanmış kimi, yer-yerdən:

-Nə xəbər göndərüb ki?!

(O zaman hələ N.Xəzri və B.Vahabzadə dünyalarını dəyişməmişdilər.)

Xəbər göndərüb ki, O Baxtiyarla Nəbiyə deyir ki, xalq şairi adı, sonra Dövlət mükafatı alanda mənim döşümdən itəliyə özələrini qabağa verdilər, ölüm gələndə qaçıb gizləndilər, ölümün cənginə mən keçəsi oldum... İndi onlara deyir, bu qaranlıq dünyada yollarını gözləməkdən gözümün kökü saralıf, bə nə vax gələjəklər?

Bunu eşidən cavanlar hardasa könülsüz-könülsüz gülümsədilər...

Amma aradan cəmi iki gün keçəcək və mən yenidən Yazıçılar İttifaqına gedəcəkdim. Elə pilləkənləri yenidən qalxmağa başlayacaqdım ki, yenə 2-3 gənc şairlə qarşılaşacaqdım. (Yox, onlar 2 gün əvvəl görüşdüyüm gənclər deyildilər.)

Məni görəndə elə bil bu fürsəti çoxdan gözləyirmişlər kimi, yer-yerdən su quşları kimi ötüşəcəkdilər:

-Məmməd müəllim, xəbəriniz var Hüseyn Qağa o dünyadan xəbər göndərüb, - deyə, mənim iki gün öncə quraşdırdığım anekdotu elə həvəslə özümə qaytaracaqlardı ki, mənə onlara qoşulub şaqqanaq çəkib gülmək qalacaqdı.

Deməklə deyir ki, gerçəkdən də "Qağa" adında bir sehir və sirr varmış...

BƏ BİZƏ NİYƏ DEMERSƏN?**– IV –**

Kənddə yaşadığım zamanlardı. Qiyabi oxuyurdum. Qana dönsün belə oxumağı, ildə iki dəfə yüz yerdə işləməyə çalışıb, ölüm-zülüm, sadəcə, yolpul tapmaq, sonra da ağzını əjdaha ağzı kimi açıb yolunu gözləyən tanrı-tanımaş şəhərə gəlib 15-20 gün ac-yalavac oxu görüm, necə oxuyursan?!

Məqsədim xatirə yazmaq olmasa da, deyim ki, bu 15-20 gündə dərk edə-cəkdim ki, divar lövhələrindən, reklamlarından, afişələrindən, küçə danışığı-larından tutmuş daşına, divarına qədər hər şeyi ögey və yad olan bu şəhərin “Bir dön bizim Bakıya bax” misraları ilə aşağıdan-yuxarıdan heç bir əlaqəsi yoxdu. Çünki hər yönü ilə baxdığım Bakı bizim Bakı deyildi. Acından başım hərlənə-hərlənə birtəhər dərslərdə candərdi oturub, sonra da dabanıma tüpü-rüb bir-bir bazarları gəzmək vardı bu şəhərdə. Yamaqlı asfalt yolları ayağına yatmayan, hündür-hündür binaları gözlərinə yad olan bu şəhərin küçələrində qarışqa kimi hardansa gəlib qəm yumağına dönməyən bu kimsəsiz oğlanın çəkil-məz dərdi vecinə də deyildi, vecinə olsaydı, ona belə yad-yad, köntöy-köntöy baxmazdı.

Yenə bu şəhərin küçə və yollarına baxanda, bazarları pulun olmasa da, da-nışığı anlamaq biləcəyini dillə mənə daha yaxındı, bazarın dili hardasa kəndlərin, mənim tanıdığım camaatın dili idi. Desəm ki, sadəcə, 15-20 günlük uzaq qal-dığım dil deyildi, olsa-olsa, ac-yalavac vücudumu biz tərəflərdən tanış bir adam görüb 2-3 manat borc almaq istəyi idi, hər gün məni bazarlara çəkib aparın... Amma demək olar ki, bütün cəhdlərim elə bu bazarların al-ver orta-mında yox olub gedirdi... Keçdiyim yollara baxmaqdan gözlərim ağrımağa başlamışdı: Bəlkə, Allah eləmiş, yollardan təsadüfən pul tapa bildim. Amma mənim Allahım olduğu kimi, pul itirənin də Allahı var. Və mənə sevinc gətirə-cək tapdığım pul kiminsə faciəsi olacaq. Bunları da düşündürdüm və düşündük-cə də qılınca gələn ac qarnıma baxmayaraq, pul tapmamağıma sevinirdim də.

Üç gün idi ki, ac idim. Qaldığım yataqxanada büzüşüb ya bir qurtarıcı təsadüfi və bəlkə də ən doğrusu, ölümümü gözləyirdim. Birdən səhərdən bəri açılmayan qapım açılacaq, Tovuzdan şəirin dostlaşdırdığı bir tanışımın içəri girdiyini görəcəkdim. (Hardasa hər fərdin bir xəyali qurtarıcı ağ oğlanı var, mənim ağ atlı oğlanım onda da, elə indi də şeirdir!) Bəlkə bu təsadüfi gəliş olmasaydı, kimsə xəbər tutmadan elə acıqdanca ölüb gedəcəkdim.

Şeir dostu vəziyyətimi görüb:

-Məndə də cəmi bir abbası var, sən gözlə, mən indi gəlirəm, - deyib özünü tələsik bayıra atacaqdı. Az keçməmiş, əlində bir “buxanka” çörəklə bir limonad şüşəsi geri dönəcəkdi. Və biz o çörəyi də, o şüşənin içindəki limonadı da qardaş malı kimi ikiye böləcəkdik. Bəlkə də dünyanın ən dadlı yeməyi olacaqdı yediyimiz.

Bütün bunları niyə yazıram? Və bu yazdıqlarımın adibəlli Qağayla nə ilgisi var? Yazıram ki, o zamanlar şeir və şeirə sevgi olmasaydı, yəqinsiz mən, o həyat burulğanlarında yox olub gedərdim. Şeir yazırdım və bu şeirlər mənim həyat tualcağımdı, sevincim, ümid yerim bircə o vardı və mən qohum-qardaş, arxa-kömək yerinə ona inanmış, ona sığınmışdım. (Həyatımın sonrakı mərhələləri də bu inamımda, sığınmağımda heç də yanlış olmadığını dəfələrlə sübut edəcəkdi...) Hətta qiyabi oxuduğum və institutlara rüşvətin girdiyi o illərdə şeir yazmağım olmasaydı, yəqin ki mən ali məktəbi də bitirə bilməyəcəkdim. Sevmədiyin bir fakültədə (kitabxanaçılıq!), həm də qiyabi

oxuyasan, oxu, görüm necə oxuyur, dələduz müəllimlərdən qiymət al görüm, necə alırsan? Sinifkomumuz (ona kefkomumuz da deyə bilərsiniz!) hər imtahanda mənim şeirlərim çap olunmuş hansısa köhnə tarixli qəzeti müəllimin masasının üstünə sərir, mənim cavabvermə zamanım gələndə - Müəllim, bu, şairdir, baxın dünənki qəzetdə də şeirləri çıxıb - deyər və mənə tramvay altında qalan 3-dən, 4-dən yazdırardı...

Deməyim odur ki, yaxşı ki canımda qara sevda kimi qarşısızalmaz bir şairlik sevdası vardı. Və bu sevda bütün uğursuzluqlarımda yardımına qoşar, qolumdan tutardı...

Sonradan mənə rəqib olacaq yaşıdlarımın əksəriyyəti ya ali məktəbi çoxdan bitirmişdi, ya da əyani oxuyurdular. Bu da onlara mərkəzdə və redaksiyalara yaxın olmağa kömək edirdi... Mənə isə bileti cibində yanmış sərnixin kimi yaşıdlarımı sabahın mübhəm bəxtiyarlıqlarına aparən zaman qatarının arxasınca pay-piyada arzu, təəssüf, həsədqarışıq bir həvəs və hikkə ilə o qatarın dalınca bəlkə çataram, düşüncəsi ilə qoşmaq qalırdı...

Dediyim kimi, artıq ilk şeirlərim uzun mücadilələrdən sonra Bakıda mərkəzi mətbuatda çap olunmağa və adımlı duyurmağa başlamışdı. (Bu barədə "Payız" sənədli hekayəmdə geniş bəhs olunduğundan, burada təkrara ehtiyac görmürəm!)

Hətta şeirlərimi nəşriyyatlarda hazırlanan müxtəlif mövzulu almanaxlara da məndən xəbərsiz salmağa başlamışlardı. Bunlara nümunə olaraq İ.Tapdıqın, gerek ki, "Azərnəşr"də nəşrə hazırladığı təbiətə həsr olunmuş şeirlərdən ibarət "Salam günəş" almanaxında "Payız" və "Qış" şeirlərimin çap olunacağını eşidəndə necə sevindiyimi sözlə ifadə etməkdə indi də çətinlik çəkirəm. Səbəbi təkcə şeirlərimin məndən xəbərsiz almanaxa salınması deyildi. (Təbii ki, sevinc həyəcanlarımda içində bunlar da vardı!) Əsas səbəb bu almanaxda klassik şairlərin təbiət şeirlərinin yanında mənim də yazılarımda yer alması, təsdiqin təsdiqi idi...)

İ.Tapdıq bu yaxşılığında qalmayacaq, mənim ilk şeirlər kitabımı da hazırlamağa başlayacaqdı. Kitab nəşriyyatın 1965-ci il hazırlıq planına salınmışdı... və mənim də bircə uçmağa qanadım çatışmırdı... İ.Tapdıq hətta kitabın üz qabığını da sifariş vermişdi. "Qönçələr açılanda" adlanacaq və yaşıdlarımın paxıllığı, şikayətləri sayəsində heç vaxt da çıxmıyacaq bu kitaba rəssam mənim istəyimlə çox anamlı bir tərtibat hazırlamışdı: Qönçə kimi açılan əl və əlin içindən çıxan gül... (Mən o "oblojkanı" - üz qabığını acı bir xatirə kimi hələ də arxivimdə saxlamaqdayam.)

Dediyim kimi, şeirlər kitabımın çıxacağını eşidən yaşıdlarım (eşidən deyəndə ki, bu "eşidilməyin" əlbəttə əsas səbəbkarı mən özümdüm, gənc, təcrübəsiz, sevincə ac kəndli balası nə edərdisə, onu etmişdim, qarşıma çıxanın kim olduğunu düşünmədən kitabımın çıxacağını söyləmişdim. Artıq üzü üzlər, gözü gözlər görmüş və kənd sadələvhlüyünü şəhər hiyləsinə calaq etmiş istedad əvəzinə dil və qeybətləri gəlişən və nəşriyyatların və redaksiyaların dövrəsində şirəyə yığılan milçək kimi dolaşan bu gənclər sirrimi öz ağzımdan alıb qapalı qapılar arxasında şikayətə başlayacaq və istədiklərinə də nail olacaqlardı. Mənim "qönçələrim" açmamış, soldurulacaq və mənim bir kitabımın yerinə on altı gəncin "kəpənək qanadı" kitabçıqları çap ediləcəkdə. Və beləcə mən sirrin açıldıqca heydən düşdüyünü gec də olsa anlayacaqdım. (Anlayacaqdımmı?! Həyatımda sirrimi aç-aça neçə dəfə pis vəziyyətdə qaldığımı yazmaqla bitməz!!!)

O gənclərdən sonunda sadəcə, 2-3-ü şair ola biləcəkdə. Adlarını çəkmək istəmədiyim və indi dünyasını dəyişən o adamlar yollar boyu mənə qarşı qışqanclıqları davam etdirsələr də, onlar deyən yox, tale deyən olacaqdı. (Burada əsla sevinmədən bir şeyi deyim ki, yollar boyu pisliyimi istəyən kimlər

vardısa, tale deyilənin tərs şapalağı onları həyat səhnəsindən silib atacaqdı. Bu tale sirrindən xəbəri olmayan bəzi adamların hərdən indi də mənə pislilik etdiklərini görəndə onlara acıgım tutmaq əvəzinə yazığım gəlir, çünki başlarına gələcəklərdən əvvəlcədən xəbərdaram...)

On altı gənc "şairin" "kəpənək qanadı"na bənzər kitabları çap olunmağına olunmuşdu, amma yeni kitablarının plana düşmək məsələsi müşkül işə dönmüşdü. İlyas Tapdıq mənə deyəcəkdi ki, nəşriyyatda bəhanə birdi: o onaltılardan hər hansı birini çap etsək, yerdə qalanlar da üstümüzə hücum çəkəcəklər: niyə onu çap edirsiniz, bizi yox?!

"Gənclik" nəşriyyatının direktoru Əzizə Əhmədovanın yanına gedəcəkdim. O da eyni cavabı verəcəkdi: Bizlik bir şey yoxdur, bu, Dövlətnəşrkomun qərarıdır, onlara müraciət edin. Mən də məcbur qalıb o zaman Dövlət Nəşriyyat və Poliqrafiya Komitəsi sədrinin müavini işləyən rəhmətlik Bayram Bayramovun yanına gedəcəkdim. Bayram müəllim mənə eyni şeyi söyləyəndə, mən də cavabında: - Bayram müəllim, biz bəyəm sürüyük ki, hamımıza eyni şey uygulanır? Özünüz də yaxşı bilirsiniz ki, 16 nəfərin hamısı eyni istedadda deyil, mən demirəm ki, mütləq mənim kitabımı çap edin, nəşriyyat əlyazmamı alıb rəyə versin, əgər yaxşı rəy verilsə, çap edilsin, olmasa, onsuz da çap edilməyəcək, deyəcəkdim.

Sözlərim Bayram müəllimin ağılına batacaq, telefonu götürüb elə yanımdaca Əzizə Əhmədovaya telefon açacaq və mənim fikirlərimi ona təkrarlayacaqdı. Beləcə, əlyazmamı qəbul edəcəklərdi.

H.Hüseynzadənin iç üzünü bundan sonra açılacaqdı. (H.Hüseynzadə, yəni Hüseyn Arif ilə bağlı görüşlərimi başqa yazılarda bildirdiyimdən və bildirəcəyimdən burada fikrimi qısa kəsirəm.)

Aradan bir neçə gün keçmişdi ki, rəhmətlik Tofiq Bayram mənə zəng etdi: -Ə, - dedi - axşam bizə gələrsən, səninlə işim var. - Tofiq Bayram həqiqətən də xeyirxah adamdı.

Tofiq Bayramın evində olmamışdım, heç onunla butulka aşinalığım da yoxdu. Amma imkanı çatdıqca istedadı olanları müdafiə etdiyindən xəbərim vardı.

İçən olduğunu bildiyimdən, axşam bir şüşə araq alıb Montindəki evinin yolunu tutdum. Həyat yoldası məni çox mehriban qarşıladı. İçəri keçdiyimdə əlimdəki araq şüşəsini görən T.Bayram: - Ə, bu nədir, gətirmisən? - deməyi də unutmayacaqdı. Kiçik yazı masasının çevrəsindəki stullara oturdum. Sonra yazı masasının üstündəki qovluğunu mənə göstərərək: - Hüseyn qağa məni çağırıb sənin papkanı verib: - Bunda Sumqayıt, Daşkəsən, Neft daşları, komsomol mövzuları yoxdur, mənfi rəy yaz gətir, papkasını qoltuğuna verək, sənin mənfi rəy yazdığını hardan biləcək, onsuz da biz rəyçinin kimliyini heç kəsə bildirmirik, - dedi. Mən də nə "hə" dedim, nə "yox", - baxaram, - deyib papkanı evə gətirdim. Diqqətlə oxudum, düzünü deyim əlyazmanın içindəki beş-altı əla şeir olmasaydı, mənfi rəy yazacaqdım. Amma o beş-altı şeir əlimi-qolumu bağladı. Bilirsən də, heç yerdə işləmirəm, balalarımı rəy pulu ilə dolandırırım. Amma nə olacaq olsun, mən beş quruşa görə öz iradəmin ziddinə gedə bilmərəm. Al papkanı, mənimlə görüşdüyünü də kimseyə söyləmə, əlyazmaya yeni şeirlərini əlavə et gətir, müsbət rəy yazacam, sonrası nə olup olacaq, - dedi.

...Əlyazmamı hazırlayıb T.Bayrama verəcəkdim, o da müsbət rəylə yenidən "Gənclik" nəşriyyatına təqdim edəcəkdi. Beləcə, zorluqla da olsa çapıyım həcmində kitabım 1968-ci ilin planına düşəcəkdi. Amma aradan çox keçməmiş, İlyas Tapdıq kitabımın plandan çıxarıldığını, həm də onu "Qağamızın" çıxardığını söyləyəcəkdi:

-Müzakirə zamanı Əzizə xanım (Əzizə Əhmədovanın nəzərdə tutulduğunu bildiniz!) Qağamıza planın həcmi böyükdür, azaltmaq lazımdır, - deyəndə Qağamız:

-Azaltmaq deyirsiniz, azaldırıq. Elə birinci öz yerimizdən başlayıram, budu ha, - deyib planda birinci sənin adının üstündən xətt çəkdi, sonra da başqa bir-iki adamın.

Kitabımın H.Hüseynzadə tərəfindən plandan çıxarıldığını gören İlyas Tapdıq: - Əzizə xanım, - Məmməd davakarın biridir, sonra elə biləcək ki, onu plandan biz çıxarmışıq, qoy kim çıxarıbsa, qarşısına imzanı da o atsın, - deyibmiş. Və beləcə, köşəyə sıxışdırılan H.Hüseynzadə imza atmaq zorunda qalıbmış.

Ümidsizlik də bir ümiddir...

H.Hüseynzadənin bu davranışı onu bir şəxsiyyət yox, həm də bir şair kimi də gözümdən salacaqdı.

Rəhmətlik əmimoğlu vardı, polisdə işləyən, Qoca adında! Qağa ilə möhkəm dostdular. Dostdular deyəndə ki, Qağa başına da beş on ac-yalavac gənç şairləri toplayıb ikidə-bir Qocanı xərcə salardı. O aralar, yeni kitabımı plandan çıxardıqdan sonra sözümlə Qoca ilə çəp gələcəkdi:

-Bu mənim sənin kitabını plana saldırmaq üçün Hüseyn qağaya gündə qonaqlıq verməyim, bu da sənin qədərbilməzliyin!

Qocanın bu sözləri cızdağımı çıxaracaqdı. Həm kitabın plandan çıxarılma, həm də boynuna bu boyda haqsız minnət qoyula.

Əsəbimdən nə deyəcəyimi bilməyib: - Səndən pis adam yoxdur bundan sonra mənə görə H.Hüseynzadəyə bir quruş da xərcləsən. O "Qağa" dediyin kitabımı plana salmaq yerinə öz əlləriylə plandan çıxarıb, sən də boynuma yox yerdən minnət qoyursan, deyəcəkdin.

Bu sözüm rəhmətliyə təsir etmiş olmalı ki, bundan sonra H.Hüseynzadəni yaxına buraxmayacaqdı. Bunu gören H.Hüseynzadə İ.Tapdıq: - Allah evini yıxsın mərdüməzarın (yəni mənim! - M.İ.), əlimə yaxşı qaz keçmişdi, yolurdum, hürküdüb aradan çıxardı. (H.Hüseynzadəni, T.Bayramı xatırlamışkən burada bir anıma da deyirmək istəyirəm. Zuğulbada Gənc yazarların növbəti respublika müşavirəsi keçirilirdi. Yenə vəznlər qovğası gündəmdəydi. Amma bu dəfə hecəçi yaşlı şairlər də müşavirəyə qatılmışdılar. Xüsusilə H.Hüseynzadə ilə T.Bayram partlamağa hazır barıtdılar. Müşavirə başlamış, rəqiblər yerlərini almışdılar. Mübahisənin qızgın çağında Tofiq Bayram söz alıb sərbəstçilərə hücumu keçmişdi. Sərbəstçilər yer-yerdən hay-küy salıb ona mane olmağa çalışmışdılar. Aranın qızıxdığını gören H.Hüseynzadə tələsik sivişib qapıdan bayıra çıxmaq istədi. Bunu tribunadan gören Tofiq: - Ə, Qağa, bəs deyirdin sən başla, mən də arxanca gəlirəm, məni qızıqdırıb haraya gedirsən sorusu salonda gülüşməyə səbəb olsa da Qağa zarafatından da qalmadı: - Aqlın olaydı, qabağa düşməyəydin, - deyib qapının arxasında görünməz oldu...)

Sonra Əzizə Əhmədovanın yanına gedib haqqımı tələb edəcəkdin, insafən o xanım da, - söz vermirem, amma son anda baxım görüm bir şey edə bilərəmmi, ümidli cavabı ilə məni yola calacaqdı.

Aradan bir xeyli keçdikdən sonra nəşriyyatdan qulağıma şad xəbər çatacaqdı. Plana Mərkəzi Komitədə baxılarda İ.İsmayilzadə və Ə.Salahzadənin planda çapıyım olan kitablarını iki çapıyım edəcəkmışlər. (Bunları sonralar eşidəcəkdin!) Bəlkə də artıq söz-söhbət, sərbəst-heca təəssübkeşliyi məsələsi çıxmasın deyə planda qırmızı qələmlə mənim də (sən demə Əzizə Əhmədova sözünün üstündə durub məni nəşriyyatın 1969-cu il hazırlıq planına salıbmiş) adımın önündə bir çapıyım yerinə ikiçapıyım yazmışdılar. Kim yazmışdı, yazan kimdi, yazdırın kimdi, mənimçün sirr olaraq qalacaqdı. Hər halda, burada Teymur Elçinlə R.Rzadan, ikisindən birinin əlinin olması şəksizdir.

İlyas Tapdıq planın Mərkəzi komitədən gələn son variantında qırmızı qələmlə edilmiş bu düzəlişi mənə göstərmişdi. Məqsədimizi H.Hüseynzadənin özünü huşsuz, laubəli göstərməyinin arxasında hansı nələrin gizlənmiş olduğunu bir-bir yazmaq olmadığından, fikrimi qısa kəsirəm. Əlbəttə, bu yazının yazılmasının amacı nə T.Elçin və R.Rzanın xeyrxahlığı, nə də H.Hüseynzadənin yamanlığıdır. Ona qalsa, mən gerek burada N.Xəzrinin, C.Əlibəyovun, N.Abdullayevin, A.Hüseynzadənin, İ.Qasimovun xeyrxahlığından ağız dolusu yazam. Amma burada məqsədim bir başqadır. Yəni yaşlı nəsillərin bizlərə münasibəti ilə yaşlılarımızın arasındakı münasibətin fərqliliyi...

Bu xəbərdən az sonra iş yerimə (onda mən AzTV-də işləyirdim!) zəng ediləcəkdi. Bu, Qağadan başqası deyildi:

-Ayə, ay mübarək insan, sən ki, Mərkəsi Komitədə adamın var, bə bizə niyə demərsən?

Bu sualın qarşısında Qağaya nə deyilməli idi, mənim yerimə varın da cavabı siz söyləyin.

NƏ BİLMƏK OLAR, BƏLKƏ HEÇ ONDAN ŞAİR ÇIXMAYACAQ

YAZILMIŞ VƏ HEÇ YANDA ÇAP OLUNMAMIŞ VƏ OLMAYACAQ ÖN SÖZ

"Payız" adlı sənədli hekayəmdə Qağa ilə tanışlığımızın tarixini yazmışdım, təkrara ehtiyac olmasa da deyim ki, Qağa ilə təsadüf nəticəsində o zamanın yelligeden "Kommunist" qəzeti redaksiyasında tanış olmuşdum, o da məni "Payız" şerimi çap elətdirmək üçün "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində məsul katib işləyən Əlfi Qasimovla tanış edəcəyini vəd edib bir gün sonra saat 10-da Yazıçılar Birliyinin qabağında onu gözləməyimi söyləmiş və səhəri gün dedi ki, vaxt bir tərəfə qalsın, sonra da gəlib çıxmamışdı... (Amma "Payız" şeiri Qağanın dəstəyi olmadan "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində çap olunacaq və xeyli də diqqət çəkəcəkdi...)

O hadisədən sonra təsadüfən Qağa ilə Yazıçılar İttifaqında təkrar qarşılaşacaqdıq. Məni görəndə heç nə olmamış kimi:

-Nejəsən, ay turşməzə insan, yenə buralara nə qazan qaynatmağa gəlmisən? - deyə mırıq dişlərinin arasından hüdülüyüb tökəcəkdi.

Nə cavab verəydim məni Yazıçılar İttifaqının qabağında beş saat boş-boşuna gözlədən adama! Könülsüz-könülsüz cavab verdim:

-Şeir gətirmişdim.

Sanki bu cavabımı gözləyirmiş, qolumdan tutub məni kabinetlərin hansınasa doğru çəkəcəkdi. Bəlkə də keçmiş (keçməmiş!) günahını yumaq istəyirdi, kim bilir:

-Bəri gəl görüm, Nəbiyə deyəyəm, sənə Yazıçılar İttifaqına keçirsin.

Və biz artıq Nəbi Xəzrinin otağındayıq. (O zamanlar rəhmətlik Nəbi Xəzri İttifaqın şeir üzrə katibi idi!) Və... Nəbi müəllim bu qəfil gəlişə bir anlam verməyəcəsinə matdım-matdım bizə baxcaqdı. Bunu görəndə Qağa tərəddüd etmədən:

-Nəbi, tanıyarsanmı bu cavan oğlanı, başın haqqı çox istedadlı şairdi, deyəyəm elə indi onu Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edək, nə fikirləşərsən?

Nəbi Xəzri yəqin ki, Qağanı ovcunun içi kimi tanıdığından:

-Ay Hüseyn, ittifaqa qəbulun şərtlərini bilmərsənmi, gerek ittifaqa qəbul edilməsi üçün adamın əvvəlcə kitabı çap olunsun, sonra ittifaq məsələsinə baxılsın, - dedi və üzünü mənə tutub:

-Yanında şeirlərin varmı?

-Var,- cavabımı aldıqdan sonra telefonu götürüb harayasa zəng etdi. (Sonralar biləcəkdik ki, zəng etdiyi adam o zamanlar "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru olan yazıçı Əbülhəsən Ələkbərzadə imiş.)

Çox keçmədən, N.Xəzrinin otağına orta yaşlı bir adam gələcəkdi. Nəbi Xəzri məni göstərib:

-Əbülhəsən müəllimə dediyim gənc şair budur, rayondan gəlib elə indi yığılıb şeirlərini oxuyub müzakirə edin və bəyəndiyiniz şeirləri də gecikdirmədən çap edin, - deyəcəkdi.

Əbülhəsən müəllimlə dərindən danışmaq otağında görüşəcəkdik. Rəhmətliyi ilk dəfə idi ki, göürdüm. Yanağının allığı bələnin başını aşan yaşyla uyuşmurdu. Hər insanda adına uyğun mütləq nəşə bir şeylər olur. Və bu "nəşə" yazda yarpaqları yamyaşıl olan hər ağac payızda - qocalanda özünə uyğun rəng aldığı kimi, insan yaşa dolduqca özünə dönür, adına uyğunlaşır. Əbülhəsən müəllimin yaşına uyğun gəlməyən allığını qoruyan yanaqları yağlı bir böyük "Ə" hərfini andırırdı.

Həm yerini aldıqdan sonra üzünü mənə tutub:

-Əzizim, əzizim, hə oxu görək nə gətirmisən? - deyəcəkdi. (Mənə canıyananlıqla yaxınlaşdığı hər hərəkətindən bəlli idi. Sonradan öyrənəcəkdik ki, həyat yoldaşı bizim tərəfdən, Tovuzdanmış.)

Baş redaktorun bu canıyananlıqından ürəklənib şeir dəftərimin vərəqlərini bir-bir çevirməyə başlayacaqdım. Axırda 6-7 şeirimi çap üçün bəyəncəklərdi. "Azərbaycan" jurnalında 1-2 dəfə çap olunmuşdum, amma çap olunmaq üçün bir doyumluq şeirim ilk dəfə idi ki, bəyənilirdi, bu da mənə hələ nisyə olsa da, sonsuz sevinclər gətirirdi.

Əbülhəsən müəllim yaxşı silsiləsini davam etdirmək fikrində idi:

-Əzizim, əzizim, məşallah bir otaq dolu şairsiniz, yaxşı, bu kişi haqqında təqdimat yazısını kim yazacaq? - deyərək otaqdakıları bir-bir sınaqçı baxışlarla gözədən keçirəcəkdi.

Elə bil Qağa bu təklifə bənd idi:

-Əbülhəsən müəllim, onun eləğlusu mənəm, mən dura-dura kim yazacaq? Narahat olmayın, özüm yazajam. (Bilmək olmurdu Qağa kimə yaranır, baş redaktora, yoxsa bir dəfə aldadıb görüşünə gəlmədiyindən, mənəmi?)

Beləcə, hardasa 6-7 şeirim bəyənilib "Azərbaycan" jurnalının fevral nömrəsində çap olunacağı vədinin qanadlarında o qış havasında Tovuzda ümiddən qanad taxıb uça-uça gedəcəkdik: Fevrala nə qalıb ki, papağını hərledim, bir də gözümü açıb görəcəyəm ki, fevral budu gəlib.

Həqiqətən də bir də görəcəkdik ki, fevral, özü öz soyuğundan "əllərini" hovxura-hovxura gəlir...

Bunları yazmaqda məqsədimi anlayacaqsınız...

O zamanlar (Yaşlılar xatırlamamış olmaz!) Azərbaycan radiosunda "Ədəbi jurnallarımızın səhifələrində" adlı aylıq veriliş vardı. Bəlkə indi də var, bilmirəm). Bakıda çap olunan jurnallar Tovuzda hardasa 15-20 gündən, bəzən isə bir aydan sonra çox gecikmə ilə gəlirdi. Jurnalın gəlişini gözləyəndə qədər mənimki mənə dəyərdi. Əlac "Ədəbi jurnallarımızın səhifələrində" verilişini dinləməyə qalırdı... Çözüm həftəlik radio proqramlarını izləməkdə qalmışdı. Nəhayət ki, proqramda tanış verilişin efirə verilmə tarixini öyrənəcəkdik, sanki dünyanı mənə verəcəklərdi... Mütləq o proqramı dinləməliydim, amma harda? Kəndimizdə vur-tut, cəmi bir evdə radio vardı, batareya ilə işləyən radio. O da bizim evdən çox uzaqda, kəndin ucqarında tanış bir müəllimin evində idi. Proqram efirə gündüz getsə, dərd yarı idi, gecə gedəcəkdi, tərs kimi həm də gecə gecədən keçəndən sonra - saat 23:30-da. Tərəddüdə yer qalmamışdı, vaxt var ikən, o müəllimlə görüşməli, mətləbimi deməli, "behimi" almalıydım...

Amma o gecənin ülgüc kimi kəsən qarının, ayazının yanında bir də yollarında qarqarasını qırıb baldırqapan köpəkləri də vardı və onları da gözə almalıydım. Başqa çarə yoxdu, alacaqdım da...

...Gecə gecədən keçir, ev sahibinin uşaqlarının başları mürğü səcdəsinə əyilir, bir-bir yatmağa çəkildilər. Ev sahibini də sabah erkənin dərs saati gözləyir, amma içində dilxor olsa da, üzə vurmur. Evin xanımı tüstüsü göz yandıran höyüş odunun tıs-pısıyla qaynatdığı çayı da içib qurtarmışdı. Adam nə qədər çay içər? Buna paltar yuduq desək, daha doğru olardı. Piltəsi yanıb-yanıb içinə düşməyə hazırlaşan onluq lampasının azalıb sozalan işığında otağın alatoranında canım sıxılsa da səbrimi basıram... Və nəhayət, mürğülü diktör proqramın başladığını elan edir, sevinirəm, fikrimcə elanı eşidən ev sahibi üzə vurmasa da, məndən daha çox sevinir: başladısa, qurtaracaq da... Bütün varlığımla radio cihazından gələn xırıltılı səsə qulaq kəsilmişəm. Radio cihazı otağın küncündə məndən xeyli uzaqdakı köhnə masanın üstündədir, utanmasam, gedib özümü radio cihazının yanına salar, qulağımı səs gələn yerə sıxaram. Sıxaram ki, eşidəcəyim adım qulağımdan canıma sarı yağ kimi yayılsın və heç nə qulağımdan yan keçməsin! (Yepyekə bir qulağa dönmüşəm desəm, daha doğru olar.) Öz-özümə fikirləşirəm ki, gərək Tovuz - rayon mərkəzinə gedib bu verilişi əmimqızıgilin evlərinin yanındakı mazutlu dirəyin başındakı səsi xırıltı ilə çıxan paslı radiodan dinləyəydim. Sonra da fikirləşir ki, qışın oğlan çağında, gecənin on ikisində mazutlu dirəyin başındakı radionu necə dinləyə bilərdi ki?!

Mazutlu elektrik dirəyinin tən ortasından yerli adamların nəyinə görə "təvərə" adlandırdıqları bir dəyirmi radio asılmışdı. Əl çatıb "qulağını" burmaq mümkün olmadığından, ağac başında leylək yuvasını andıran o radio səhərin gözü açılandan gecə yarısına qədər qulaq asılıb asılmadığından asılı olmayaraq öz-özünə oxuyur, söyür-söyür söylənirdi. Yazları əmisi qızı axşamlar onun yerini bayırda üstü tənək yarpaqları ilə örtülü üzüm çardağının altında salırdı. O yayın aylı gecələrində dərdindən dəli-divanə olduğu qonşu qızı düşünürdü, düşünürdü ki, bir dəfə, tək bir dəfə paslı radiodan onun adı çəkilseydi və adının çəkildiyini qonşu qızı öz qulaqlarıyla eşitsəydi, yəqin dilinin kilidi açılar, bəyənmədiyi bu kəndli oğluna "hə" cavabı verərdi. Amma bu arzusu arzu olaraq qalırdı, bütün gecəni yatmaq fikrində olmazdı, kaş heç radio da yatmayaydı ona səhərə qədər qulaq həyanı olaydı. Amma radiolar da insanlar kimi yatır, vaxtı çatanda onların da "yuxusu" gəlir...

İndi bayırdakı küləkdən tüstüsü geri təpən sobanın kənarında tüstü gözünü çıxara-çıxara bunları fikirləşir, fikirləşir ki, gərək radioda şeirinin (ya da şeirlərinin oxunacağını vaxtında o qıza çatdıraydı, çatdırsaydı, çatdıra bilsəydi, bəlkə də o qız evdəkilərdən xəlvəti o verilişə qulaq asa bilərdi. Asardı mı? Asa bilərdimi?

Aparıcı yaxşı ki, verilişi "Azərbaycan" jurnalını vərəqləməklə başlayır, əvvəlcə jurnalda gedən nəsr əsərlərindən söz açır, sonra növbə şeirə çatır. Qulaqlarıma inanmıram. Diktör jurnalda çap olunan şairlərin adını çəkəndə yerimdə donub qalıram. İlk çəkilən onun adıdır - Qağanın. Əvvəlcə şeirlərinin adı çəkilir, sonra da bir şeiri bütöv oxunur. Bu necə ola bilər axı? Bəlkə heç şeirlərim jurnalın bu nömrəsində çap olunmayıb. Əgər belədirsə, gecənin bir aləmində yuxusuz qoyduğum bu ailə üzvlərinin üzünə necə baxacağam. Amma, görünür, Allahım varmış, nəhayət ki, növbə "Ədəbi gənclik" bölümünə çatır və bu bölümə çəkilən adlardan ilki mənimdir, özümə gəlirəm, amma Qağanın mənim haqqımda yazacağı ön sözdən heç nə deyilmir. Yaxşı ki sonda, nümunə kimi bir şeirimi də səsləndirirlər...

Ən azından, adımın ölkə radiosunda çəkilməsinin qüruruyla ev sahibinə təşəkkür edirəm... və özümü tipi boranın, burulğanın içinə atır, evimizə doğru

yol alıram, amma nə gecənin tipi-boranı, nə də qılınc kimi ayazı mənim eyni yuxa vücudumun vecinə deyil, nə də olsa, adım radioda çəkilib, şerim musiqi sədaları altında efirə verilib...

(Bu tale deyilən zalım balasına nə deyəsən axı? Aradan 25-30 il keçəcək, mən bir zamanlar adımın çəkilməsini bütün vücudumla arzuladığım əmimqızıgilin həyətinə toya gələcəm, o paslı mazutlu dirək də, o dirəyin başındakı radio da yerindədir və xırıltılı səsi yenə də ətrafa yayılmağındadır. Bir zamanlar adımın çəkilməyini min könlüdən arzuladığım o Radio Verilişləri Komitəsinin başındakı adam da bir başqası yox, mənəm. Bu təzad içimdə atlı burulğanlar yaradır, yaşsa xəlvətə salıb gözlərimdən daşlanmaq istəyir, ay səni gidi dünya:

**Gördüyü yuxular çin olsa nolar,
Yəqin ki dünyanın gəlməzdi sonu;
Dirəkdən asılan paslı radyolar
Bir dəfə adını çəksəydi onun.**

**Nələr çağlayardı can həvəsində,
Ona da çatsaydı bəxtin sırası.
Ya da qəzetlərin bir köşəsində
Gözə görünseydi üç-beş misrası.**

**Sözləri düşsəydi dilə-ağıza,
Qonum-qonşulardan duyan olsaydı.
Yetim çağlarını sevməyən qıza
Gedib bu xəbəri deyən olsaydı...**

**Ürəyə damması vardı sonunda
Bilirdi qarşıdan gələn çağları;
Bir vaxt o qəzetin, o radyonun da
Şeirinin sehrinə dalacaqları.**

**Yetimlik dərdiydi hələ ki dərdi
(Düşdüyü Məcnunun düşdüyü yoluş...)
Vaxtında gəlsəydi, daşmı düşərdi
Sonradan gələcək şöhrət kor olmuş.**

**...Yeni öyrəşirdi hələ yad yola,
Belə başlamışdı əvvəli sonun;
Dirəkdən asılan paslı radyolar
Hələ ki adını çəkmirdi onun...**

Aradan xeyli keçdikdən sonra martın sonlarına doğru nəhayət ki, "Azərbaycan" jurnalının şeirlərim çıxan fevral nömrəsi öz "ayağıyla" kəndimizə də gələcəkdi. Jurnalı sevincək alıb vərəqləyəcək, adımlı axtaracaqdım. Şeirlərimin yer aldığı səhifəni açanda gözlərimə inanmayacaqdım; mənim xəyalını qurduğum səhifələrin yerini, cəmi bir səhifəyə sıxışdırılmış şeirlər almışdı. Nə Qağanın ön sözü vardı, nə də bəyənilmiş 6-7 şeirim. Sadəcə, bir səhifəyə sıxışdırılmış özümə bənzəyən üç şeirim gözümün önündə yetim-yetim boynunu bükməyində idi...

Çox sonralar Bakıya gedəndə təsadüfən jurnalın o zamankı məsul katibi Əliağa Kürçaylı ilə qarşılaşacaq və şeirlərimin başına getirilənlərin səbəbini soruşacaqdım. Ə.Kürçaylının cavabı qısa olacaqdı:

-Boynu batmasın Hüseynin, fevral nömrəsində həm sənin haqqında yazdığı ön sözü vardı, həm də öz şeirləri, bir nömrədə iki imzası olmasın deyə, dedik ki, ya ön sözün getsin, ya da şeirlərin. O da utanmadan:

-Hələ bilmək olmaz ondan (yəni məndən - M.İ.) şair olacaq, ya yox, öz şeirlərimi verin. Biz də elə etmək məcburiyyətində qaldıq. Qaldı şeirlərin azlığına, o da Hüseynin "xidmətidir". Ön söz yazmaq üçün sənin şeirlərini evinə aparmışdı, ön sözlə birlikdə qaytaranda əlində olan şeirlər çap etdiklərimizdi. Biz də məcbur olub Hüseynin bizə gətirdiyi o üç şeiri çap etdik.

Aradan çox şeyləri dəyişmək gücünə sahib zaman zaman keçəcək, keçməsiylə də qalmayıb çox şeyləri yerbəyer edəcəkdi...

Artıq Bakıdaydım və Azərbaycan televiziyasında öncə də vurğuladığım kimi, "Odlar diyarı" adlı ayda bir dəfə efirə gedən elmi-kütləvi televiziya proqramını hazırlayırdım. Az zaman içərisində tamaşaçılar tərəfindən ən çox izlənən bir veriliş olmuşdu. Bu o zaman idi ki, Abbas Abdulla dostum "Ulduz" jurnalında işləyirdi. Hardan ağına gəlmişdisə, Hüseyn qağa haqqında məqalə çap etmək istəyirdi. Və nədənsə (Bəlkə də bu, Hüseyn qağanın öz təşəbbüsü olmuşdu, bilmirəm) Qağa ilə aramızın sərin olduğunu bilə-bilə o yazını mənim hazırlamağımı istəmişdi.

Əvvəlcə bu işə qol qoymaq istəməyəcəkdim, amma Qağanın başıma gətirdiyi oyunları xatırlayıb - fürsət öz ayağıyla qapına gəlmiş, "əvəz" almağın bundan da münasib zamanı olmayacaq, fürsət bu fürsətdir, deyib razılaşıacaq və Qağayla vədələşib günlərin birində o zamankı Basın küçəsində yerləşən ev qapısının zəngini çalacaqdım. Qağa özü məni qarşılayacaqdı. Mən Qağanın iş otağında görüşəcəyimizi zənn etmişdim, amma belə olmayacaqdı. Qağa, görünür, məni yaradıcılıq ortamına hazırlamaq üçün əvvəlcədən dəhlizdə "təşkil olunmuş" yazı masasının ətrafındakı stullardan birinə oturmağa dəvət edəcəkdi. Özü isə masanın arxasındakı stulda əyləşəcəkdi. Masanın üstü səliqəsizdi, amma hər iki küncündə bir yığın kağız qalaqlanmışdı. (Görünür, mənzil darlığı çəkən əksər Azərbaycan şair və yazıçısının başına gələn bir əziyyətdir bu. Otaqların azlığı Azərbaycan yazıçısını hardasa "dizüstü ədəbiyyat" yaratmağa məcbur edir. Hüseyn qağa da bu vəziyyətdən xali deyildi.) Məqsədim bunları uzun-uzadı yazıb oxucuları yormaqla olmadığından, birbaşa mətləbə keçsəm, yerində olmazmı?!

İlk dəfə idi ki, qağa haqqında yayılan laubəlilik, unutkanlıq rəvayətlərinin kökündən yanlış olduğunu görəcəkdım. Demək olar ki, Qağa mənim əvəzimə sualları da özü qoyur, cavabları da özü verirdi, mənə qalan qələmin qarasıyla kağızın ağını qaraltmaqdı. Həqiqətən də qarşımda gördüyüm, əvvəllər tanıdığım adama oxşamırdı. Hərdən Qağa sualların cavabına ara verəndə yazı masasının iki küncünə qalaqlanmış kağızlara göz gəzdirmək keçirdi ürəyimdən. Hər hərəkətimi qaz oyanıqlığı ilə izlədiyindən, anındaca dillənəcəkdi:

-Başın haqqı, birində "Zal qızı" dramımdı, o birində "Dilqəm" dastanı, bundan yorulanda onun üzərində işləyirəm, ondan yorulanda bunun.

Kağızlara toxunmaq istəyəndə əlimin üstündən vurub:

-Dəymə, dəymə, düzənini pozub, aranı qarışdırma, - deyəcəkdi.

O günkü görüşümüzdən yaxşı bir ədəbi portret alın bilərdi...

Etdiyim qeydlərin qaralaması arxivimdə hələ də qalır. Amma gecikmiş əvəz-əvəzmi, yoxsa mənim gənclik tənbelliyimmi, o yazının ağlmasının olmasına imkan verməyəcəkdi...

ALMA (Hekayə)

"Gözüm baxa-baxa sevdiyim qızı, burda əllərimdən alıblar mənim" deyirdi haçansa yazdığı şeirin acı mısraları. Deyirdi deməyinə, amma gözü uzaq gələcəyi dumanlı da olsa görür, qulağı uzaq gələcəkdəki peşmanlığın acı fəryadını aydınca eşidirdi. Amma ondakı həliylə xəyalındakı uzaq gələcək ara-

sında o qədər uzaq bir məsafə vardı ki?! Və bəlkə buna görə də dərd içində qıvrılsa da bir təsəlli də tapırdı. Olsun, deyirdi, bir gün bizim də gələcəyimiz gələr. Onun görüb təsəlli tapacağı gələcəyi kimsə görmürdü, görə bilməzdi də. Amma o, gördüklərini başqalarının da görməsini istəyirdi. İstəyirdi ki, insanlar bunu görüb içlərinə bir şey qoysunlar. Onu yaxıb-yandıran sevdii qıza qovuşa bilməməyindən daha çox, xəyali gələcəkdə gördüklərini kimsənin görə bilməməsi idi. Bəlkə o qız, ya da onun simsarları onun gördüyü gələcəyi görseydilər, görə bilsəydilər, qızlarının toyuna yox, vayına yığışardılar... Ona yox, başqasına çalınan toy səsinə nələr çəkməmişdi, Allah heç kimə bu boyda dərd göstərməsin... Bu elə dərd idi ki, təsviri kağıza, qələmə sığmaz...

* * *

İndi o, xəyalındakı gələcəyin bugünləşən gerçəkliyi içində idi... İş onda deyildi ki, həyətin səliqəsi-sahmanı, düzəni pozulmuşdu, bir az aralıda dikdirdə qaralan ocaq yerlərinin yanında xeyrat qazanları cərgələnmişdi... Bir az bəridə zirzəmi qapısının kəndarında isə köhnə bir masa üstə his basmış qulplu samovar ölgün-ölgün tüstülənirdi, yas çadırı sökülsə də, stol və stulları ilə mağarın hələ sökülməmiş dirəkləri sıralanmışdı... Görünür, hələ rəhmətliyin qırxinacan bu düzən pozulmayacaqdı... Amma gözəgörünən hər şeydə bir ölü sükutu, yas haləsi vardı və hər şey sanki dilsiz görkəmi ilə burdan bir ölü keçdi deyirdi... Bir az aralıda başına yaylıq, belinə şal bağlamış bir qadın kiçik samovarda çay qaynadırdı. Samovarin hələ alışmayan tıs-pısından boğuq tüstü qalxırdı, qadın aradabir əyilib samovarin dəmkeşindən üfürür, sönməkdə olan közü közərtməyə çalışır, amma dəmkeşdən qalxan isti, hisli buxar üzünü-gözünü qarşısından, tez də başını qaldırıb üzünü küsmüş adam kimi yana çevirirdi... Baş samovara elə qarışmışdı ki, həyətdə gələnləri ya görmür, ya da onlara əhəmiyyət vermirdi. Ölünün yeddisi çıxsa da, görünür, qırxinacan hələ bu qapını vaxtsız-vədsiz döyənlər olacaqdı. Bu qaynadılan samovar da hər ehtimala qarşı pıqıldayacaqdı: bəlkə xəbərsiz-ətərsiz gələn oldu...

Darvazaya çatır-çatmaz, bu həyətdə gəldiyinə peşman olmuşdu. İllər boyu xəyal etdiyi, gözündə yüz dəfə canlandırmaq istədiyi bu həyətdə nə olur-olsun, heç indi də gəlməməli idi, onun sevgi seyrini pozmamalı idi, pozmağa haqqı da yoxdu. Bu həyətdə onun gözünün ilk ovu, eşqiylə yanib tutuşduğu ilk sevgisinin sahibi yaşayırdı... Evlər də canlı varlıqlar kimidir, onların da özlərinə məxsus sirri-sehri, dərdi-səri var, dillərini bilib danışdıran olsa, kim bilir, bəlkə də his çəkmiş, qarsımsı daş-divarı ilə içini çəkə-çəkə hönkürərdi...

O qız ona yox, bir başqasına, bu həyətin oğluna qismət olmuşdu. İndi qismət olduğu o bir başqası dünyasını dəyişmişdi... İşin ən qəribə yanı o idi ki, o bir başqası ilə düşmən olmamışdılar... Bəlkə heç o bir başqası evləndiyi qızı onun sevdiiyi bilmirdi. Bir də lap biləydi, aldığı aldığdan sonra daha yenən yeniləndən niyə düşmən olmalı idi ki? Heç o da qabağa düşüb sevdiiyi qızı aldığına, ala bildiyinə görə o bir başqası ilə düşmən olmaq istəməmişdi... O, yetimin biri idi, bir anası, bir özü, bir də yetim taleyi, başqa kimi vardı ki? Var olan qohumundan biri də anasının təkidi ilə elçi kimi qızın atasının ağzını aramağa getmişdi. Söhbəti saldıqdan sonra öz doğmaca qardaşı oğlunu nəzərdə tutub "onu da görürsən, bizi də" deyib qızın atasına eyham vurmağı da unutmamışdı. Qızın atası da eyhamı anında göydə alsa da, "mənim yetimə verəcək qızım yoxdur, bir də hələ mənim qızımın nə yaşıdır ki, ərə də verəm, mən qızımı oxudacam, - cavabı ilə elçinin ürəyinə su səpmişdi. (Əslində, elçi də elə bu cavabı almaq üçün "onu da görürsən, bizi də"

deməmişdimi?! Qaldı qohumunun bu elçiliyə razı olmağına, üz üzdən utanır, razı olmayıb nə edəsi idi ki, onu elçiliyə göndərən anaya getmirəmmi, sənin oğlunun evlənən vaxtıdır mı, lap elə deyək gedib üzə saldım, sözündən çıxmayıb qızı oğluna verdilər, onu hansı evinizə, hansı güzəranınıza gətirirsiniz? Qohumları bunları ürəyindən keçirsə də, ananın üzünə deməmişdi, deyə bilməmişdi. Getmişdi, amma yaxşı qızdı, özü də varlı-hallı bir kişinin qızı, daha belə bir qız yetim-yesirə niyə qismət olsun. Hazırca getmişkən öz qardaşım oğlunu da balabanda qandıraram qızın atasına, ağzını arıyaram, fikirləri də içindən keçməmiş deyildi).

Axırda qızı varlı-hallı bir başqasına, yəni indi yasına gəlmiş adama verəcəkdilər. Sonralar anasının gileyinə qızın atası hər şeyi yerli-yataqlı anlatmaqdan da çəkinməyəcəkdi: - Göndərdiyin ağız aramağa gələn adamınız, "onu da görürsən, bizi də" deyəndən sonra mən nə etməli idim ki, bir də ay qız, incimə, hələ oğlun özünə yeməyə əppək tapmır, alıb mənim qızımı nəynən dolandıracaqdı...

Yox, o, aradan otuz ildən çox vaxt keçdikdən sonra da, nə olur-olsun, bu həyətə gəlməməli, çoxdan unudulmuş yaraların qaysağını qopartmamalı idi. Qəsdənmi, ya sevdiyi qızı onun əlindən ala bildiyindən duyduğu peşimanlığa görəmi, ya nəyə görəsə, bu evin sahibi harda görəsə, ona bir dost kimi yaxınlaşar, hal-əhval tutar, təkidlə evinə dəvət edərdi... Amma bu təklifi o, bir dəfə də qəbul etməmişdi, edə bilməmişdi, etməzdi də... Çoxdan Bakıda yaşayırdı. Tanınmış jurnalistdi, aradabir şeir də yazırdı... Televiziya veriliş aparmağı, tez-tez müxtəlif proqramlarda çıxış etməyi də vardı. Var sahibi ola bilməsə də, ad sahibi olmuşdu, demirlərmi adını çıxart, dəyirmanda dur... Həm də dağ kəndindən çıxıb az-çox bir bu qədər ad çıxaran ikinci birisi də yoxdu. Bunlara görəmi, ya da nə həvəsdənsə, bu ev sahibinin də şeir yazmağa başladığını arada kəndə gələrkən rayon qəzeti redaksiyasına uğradığı zamanlarda öyrənmişdi. Onu görən kimi qəzetin redaktoru redaksiyaya göndərilən şeirləri qarşısına tökər, onları dəyərləndirməsini xahiş edərdi, qalaq-qalaq şeirlər içərisində ilk dəfə bu evin sahibinin də şeirini görəndə çaşıb qalmışdı: bu nə zamandan şeir yazan oldu?!

Rəqibinin yazılarını diqqətlə oxumuşdu, amma bu yazıların bəyəniləcək bir yanı yoxdu. Redaksiyaya gələn şeirlər haqqında redakturun xahişi ilə tənqidi məqalə yazanda əlinə fürsət düşüb deyə rəqibini tənqid etməmişdi, eləcə, redaksiyaya şeir göndərənlər siyahısında onun da adını yazmışdı. İldə-ayda bir üz-üzə gələndə nə o rəhmətlik şeiri haqqında bir şey soruşmuşdu, nə o özü bir şey söyləmişdi. Amma öz içində rəqibinin şeir yazmasının səbəbini xanımın təkidində axtarmışdı. Niyə ki, deməyin, çünki hələ orta məktəbin son sinfində oxuyarkən, onlardan iki sinif aşağıda oxuyan o qızı görüb bir könlüdən min könlə vurulanda, bəlkə də ilk yadda qalacaq misralarını mızıldamışdı:

***Baharda gəlmisən bahar yurduna
Özün də baharsan, belə deyirlər.
Bəs niyə bu adı veriblər sana,
Xəzan yaraşarmı gülə deyirlər...***

Öz yanından qoşduğu bu bənddə sevdiyi qızın adını gizləmişdi. Bəlkə özü deməsəydi, şerindəki qıfılbəndin nə olduğunu kimsə bilməyəcəkdi. Amma o, bu sirri saxlaya bilərdimi? Təkcə bir dost sirri olsa idi, etibardan düşməsin deyə, bəlkə canını dişinə tutub saxlaya bilərdi, amma bu onun öz sirri idi, həm də sevgi sirri... Sevgi də ki, qönçə kimi bir şeydi, gül ona görə qönçə olur ki,

günün birində açılınsın, gül olmayan qönçə kimə lazımdır? Sevgi sirrini uşaqlıq dostu Oğuzla açacaqdı. Oğuzun ağzı da ki şadara-şavaşdı, durub Novruza deyəcəkdi, Novruz Qocaya, Qoca da ki, külli-aləmə yayacaqdı...

O zaman ürəyindən keçmişdi ki, Qoca da çıxartmayıb kim çıxardası idi, onun da o qızda gözü olmasaydı, əmisi gedib qızın atasına, onu da görürsən bizi də, deməzdi ki?

Bütün bunları düşünə-düşünə indi bu həyətə gəlməsinin peşmanlığını çəkirdi. Amma gəlməyə də bilməzdi, çünki üzə düşmüşdü... Ölen rəhmətliyin maması oğlu ilə çox yaxın dostdular. Əslində, bu dostluğun da öz səbəbləri vardı. Yaşları arasında xeyli fərq olsa da, nəydi onları bir-birinə yaxın edən? Adlarının eyni olmasını? Yox, yəqin ki, bu deyildi. Eləysə bəs nə? Yəqin ki, bu dostluğun əsas səbəbi bu kənddən çıxanlar arasında yalnız ikisinin bu balaca dağ kəndinin başını uca edə bilmələri idi.

Bu dəfə kəndə təsadüfən gəlmişdi, bu evin sahibinin qəfil ölümünü də kənddə eşitmişdi. Gəldiyini kənddə çoxları bilirdi. Başqa zaman olsaydı, bəlkə də o yas yerinə getmək istəməzdi. Amma indi qəfil basdıran dolu kimi qarşısına çıxan bu hadisədən yan keçə bilməzdi, çünki yan keçmək bəhanəsi qalmamışdı. Bir də rəhmətliyin uşaqlarının anasıyla aralarında otuz-otuz beş il bundan əvvəl keçən hadisə çoxdan unudulub getmişdi. Ölənlər ölmüş, qalanların dərdi-azarını qurtarmışdı çoxdan külü də torpağa dönən o ocağı təzədən üfürüb közərtsin. Əyər bu yas yerində iştirak edib baş sağlığı verməsə, kənd adamları, yas yeri bir yana qalsın, adaşının yanında gözükölgəli qalardı. Həm də kəndin ağzını tutsan, qulağı danışardı, - bəs deməzsənmi dostunun dayısı oğlu ölüb, bu da kənddə ola-ola onun yasına getməyib...

Adaşı həyətin ortasından başını qaldıraraq aynabəndə tərəf səsləndi:

-Ay uşaq, döşəkçədən-zaddan bir şey gətirin, oturmağa...

Aynabəndin gün işığındanmı, odun sobası tüstüsündənmi saralmış pərdəsi azacıq aralandı. Yox, o başını qaldırmadı, istəsə də qaldıra bilməzdi, elə bil başının üstündə var olan həya pərdəsi ona bu imkanı vermirdi. Yuxarıdan gələn səsdən fəhmlə bunun belə olduğunu hiss etdi:

-Niyə orda durmusunuz, çıxın yuxarı dağılmışa, onsuz da dağılmışdı, indi daha da viran oldu...

Bu, onun - bir zamanlar dərindən dəli-divanə olduğu qızın kallaşmış, kişiləşmiş səsi idi. Əslində, o, bu səsi çox olsa bir-iki dəfə, o da təsadüfən eşitmişdi. Elə isə bu səsin onun səsi olduğunu hardan hiss elədi axı? Özü verdiyi suala özü də diksindi: Bəs sən görmürsənmi bu, kinin, qəzəbin, dağılışığın arxasında bir damın altında yaşanan və xoş da yaşanmayan bir ömrün sonunda fürsət tapan könlünün hayqırıqları... Başqa kim bu səsi çıxara bilər, bu harayı çəkə bilər ki? Və ona elə gəldi ki, hayqıran heç o otuz beş, qırx il əvvəl gördüyü incə-mincə, nərmə-nəzik, qarabuğdayı qız deyildi, kolxoz anbarına yaxın olduğundan, köhnə, çürüməkdə olan çatısında hər zaman yuva quran və sevişən vaxtlarında qurultuları aləmi başına götürən göyərçinləri ilə ikimərtəbəli köhnə daş evin özü idi, otuz-qırx ildən bəri susmaqdan bağı çatlayan daşıyla, divarıyla dilə gəlib hayqırırdı: "Niyə orda durmusunuz, çıxın yuxarı dağılmışa, onsuz da dağılmışdı, indi daha da viran oldu".

Ömründə ilk dəfə idi ki, bu mənzilə ayaq basacaqdı, amma bu səsdən sonra ona nədənsə elə gəldi ki, elə bu otuz-qırx ildə o da gözəgörünməz bir şəkildə bu evdə yaşayıb, ən azından, ruhu, sözü-söhbəti ilə bu evdə olub... Bəlkə bu fikirlərin ağına gəlməsinə səbəb olan rəhmətliyin abırına sığınub ömründə ilk dəfə yaxın qohumlarından biri ilə ona göndərdiyi ismarışın yadına düşməyi idi: - Əəə, ona deyir, ikidə-bir televizora çıxıb mənim evimə dava salmasın...

Bu ismarışı aldıqdan sonra olmayan papağını qabağına qoyub fikirləşmək istəmişdi ki, ay dili-qafil, axı, mənim televizora çıxmağımın bu adama nə istisi-

soyuğu var. Mən ki, ömrümdə bir dəfə də olsun nə onun, nə də onun xanımının adını dilimə gətirməmişəm. Bir də nə haqla gətirəsiydim ki?! Heç bir dəfə də olsun bu evin xanımı ilə üz-üzə gəlməmişdi, cəsarət edib ona qəlbini açmamışdı da, bircə o alma məsələsindən deməsindən başqa... O, bu evin xanımını eləcə uzaqdan-uzağa görüb bəyənmişdi. Bəlkə bunlar heç də az məsələlər deyilmiş... Kiçik bir meyvə toxumundan qollu-budaqlı bir ağac yaranmış kimi, o söz-söhbətlər də böyüyüb-böyüyüb bu mərtəbəyə ulaşmışdı. Elə o ismarışdan sonra rəqibinin niyə şeir yazdığını və yazdığı bir yana qalsın, hətta onu çap etdirmək üçün redaksiyaya göndərməyinin səbəbini də yavaş-yavaş anlamışdı... Deməli, o evin çatısında göyərçinlər qur-qur qurultamırmış, damın altında da gurultular varmış. Və bu gurultular da rəqibinin ona ismarış göndərməsinə səbəb olmuşdu... O qurultular və gürültülər bu evin canına elə sinmişdi ki, o gürültülərə səbəb olan adamı, yəni onu gören kimi daş, divar diliylə dərđini, etirazını, kinini kəlimələrə tökmüşdü...

İlk dəfə üz-üzə gələcəkdilər... O özünü buraya gəldiyinə görə lənətləyirdi. Gəlməsəydi, bu evin həndəvərində görünməsəydi, bəlkə otuz beş-qırx ildə içindəki dərđi, iztirabı, əzabı canına sindirən bu evin heç daş dilinə də açar düşməz, danışmazdı. İndi daşı-divarı dil açan bu evin onu dil açmağa məcbur edən xanımının dili hay-hayla açılırdı. Amma artıq geriye yol qalmamışdı, yuxarıdan eşidilən zəhimli, acıqlı, öfkəli səsin əmri ilə yuxarı çıxmağa başladılar. Əvvəlcə adaşı, arxasınca da o... İkinci mərtəbəyə qalxan pilləkənin qalxıb-enilməkdən cilasını çoxdan silinib getmiş taxtaları ayaq basdıqca cır-cır cırıldayır, etiraz edirdi. Pillekənin başında kəndçi şapkası kimi evdən irəli uzanan çardağın altında evin giriş qapısının önündə elə bil ayaqqabı sərgisi açılmışdı. İrili-xırdalı, çirkli-palçıqlı ayaqqabılar düzensiz şəkildə evin girəcəyinə səpələnmişdi. Yox, görünür, bunlar qonaqlara aid ayaqqabılar deyildi, elə bu evin altında yaşayanlarındı. Səhih bilməsə də rəhmətliyin ondan çox uşağı olduğunu eşitmişdi. Bəxti üzünə gülməmişdi, bir-birinin ardınca qızlar qapısını döymüşdü. O da inadına oğul doğuzdurana qədər arvadından əl çəkməmişdi: gec də olsa istəyinə çatmış, sonuncu övladı oğlan olmuşdu.

Adaşı pilləkənin başında ayaqqabılarını soyunmamışdan əvvəl geriye qanrılıb damağındakı siqaretini barmaqlarının ucuylla aşağı fırlatdı. Siqaret kötüyü yana-yana qəmli payız çənində qızılı iz buraxa-buraxa aşağı enməyə başladı. Siqaret kötüyünün qızılı parıltısını adaşından çox o izlədi. Bəlkə də özündən asılı olmayaraq, qeyri-iradə bunu etmək zorundaydı, elə bil içəri girməyini bir an da olsa gecikdirmək üçün vaxt qazanırdı... O, otuz-qırx ilin əvvəlində qoyub gəldiyi və adının ətrafında sevginin nə olduğunu öyrəndiyi qızı bu qədər amansız ayrılıqlardan sonra ilk dəfə görəcəkdə. O qızdan bir nam-nişan qalmışdı? Görəsən, çoxmu dəyişib? Dəyişib də sözdü... Bə bir-birinin yanında cərgələnən ayaqqabılar yerdənmi çıxıb? Yox, gerek bir bəhanə gətirib heç bu evə gəlməyəydi. O da vaxt tapmışdı kəndə gəlməyə, ya on-onbeş gün əvvəl, ya da on beş-iyirmi gün sonra gəlsəydi, heç adaşı ilə qarşılaşmaz, onun xatirinə bu ölü yerinə gəlməyə məcbur olmazdı.

Siqaret kötüyünün quyruqlu qırmızımtıl izi aşağı fırlandıqca gözü Əsrək çayının o tayına sataşdı... Meşələrə qızılı payız xəzanı çökmüşdü, talalarda ötən yağışdan göy sızqı qalxmışdı, meşənin başının üstündəki Çaxmaq qaya payız sisindən görünməz olmuşdu. Çənli-çisəkli havaya bir matəm qaramatı çökmüşdü. Evin lap qənşərində kolxoz anbarının çökməkdə olan kirəmidləri üstündə qumru və göyərçinlər qurultularıyla bir-biri ilə yarışa girmişdilər... Evin böyük həyətinin aşağı qurtaracağında bağça vardı... Bağça meyvə ağacları ilə dolu idi. Gözü yarpaqları yenicə tökülməyə başlayan alma ağacına sataşanda, az qalsın büdreyib yıxılacaqdı. Özünə güclə toxtaqlıq verdi... Bu alma ona

nələri xatırlatmadı? Yanaqları alov-alov yanan bu alma onun bir zamanlar indi bu evin yaslı xanımı olan qadına göndərirdi almaya necə də bənzəyirdi. Bəlkə də heç bənzəyib, eləməirdi də; alma olduğundan onu çoxdan unutduğu xatirələrə qaytarırdı. Bəlkə də, kim bilir, elə doğrudan da bu alma onun göndərirdi almanın eynisi idi. Allah, Allah bu nə düşüncələrdi belə iki daşın arasında fikrini dolaşdırır. Yadına gələnlər gördüyü almanın özü kimi elə dipdiri, capcanlı idi ki?!... Əmisigilin bağında bir alma ağacı vardı, heç yerdə bənzərinə rast gəlmədiyi bu almanın yetişmiş meyvəsinin çəkisi bir kiloqramdan artıq gəlirdi. Hardan ağlına gəldisə (Bəlkə də adına uyğun gələn nağılın da təsiriylə!) sevdanın başına qonduğu bir payız günündə əmisigilin alma ağacının başından yanağı allanan almanın birini gözü tutacaqdı. Alma yavaş-yavaş allandıqca onun da içində bir sevgi alovlanacaqdı. Yaşının on səkkizində gözünün tutduğu, yanağı allanmış olan almanı Oğuzla məktəbdə bir yerdə oxuduqları qıza göndərəcəkdə. Oğuz əvvəlcə nəm-nüm edib almanı aparmaq istəməyəcəkdə, axırda dostluqları xatirinə inadından vaz keçəcəkdə: "Buna görə məni məktəbdən qovsalar, günahı özündə gör!!!"

Günlər bir-birini qovacaq və beləcə, cavab gözləməkdən qıza göndərirdi alma kimi gözünün kökü saralacaqdı. Qızdan isə cavab gəlməyəcəkdə. Bir gün Oğuz apardığı almanı suyu süzülə-süzülə geri qaytaracaqdı: - Allah işini kəssin, belə qız göndərdiyin almanı çantasından çıxarıb müəlliməmizin gözü qabağında az qalsan başıma vuracaqdı, müəllimimiz də dişinin dibindən çıxanı deyib məni dərstdən qovdu, bunumu istəyirdin, hay?

Alma daha da saralmış və artıq yavaş-yavaş çürüməyə də üz tutmuşdu.

Gözü bağçadakı almaya sataşandan bəri daldığı xəyallardan belə görünürdü ki, o alma ilə bağlı xatirələri əsla solub saralmayıbmış, eləcə, yenidən yada düşməyə fürsət gəzirmiş. Kəndlərində təkə əmisigilin bağında olan və lap çoxdan da quruyub kökü kəsilən bu alma bu evin bağçasına necə gəlib çıxıb? Özü verdiyi suala içinin içində özü də cavab verirdi: Evləndiyi adama şeir yazdıran qız, bir zamanlar geri qaytardığı, amma arxasınca da gözü qaldığı o yaşıl almadan bir nişanənin həyətlərində olmasını istəməzdimi?

Rəhmətlik də, görünür, qadının bir sözünü iki eləməmiş, çır almaya calaq vurmaq nə çətin iş imiş ki? Və beləcə bir zaman geri qaytardığı alma indi onların qapısında bol-bol yetişir və o, geri qaytarılan almanı xatırlada-xatırlada qızı uzaq gəncilk çağlarına da qaytarırdı. Əslində, dərd geri qaytarılan almanı xatırlamaq deyildi, əsas olan o almanı göndərən və bir zamanlar onu dəlidivanəcə sevən oğlanı xatırlamaqdı. Doğrudur, o alması geri qaytarılan zalım oğlu özünü unutdurmağa qoymurdu, həftə səkkiz, mən doqquz televiziya, radioda çıxışlar eləyir, qəzetlərdə yazıları çıxırdı. Düzdür, qəzetləri izləmək imkanı yoxdu o gəlinin, amma ağ-qara televizor gözünün önündə, radio qulağının dibində idi. O qız bu çıxışlarda özü ilə bağlı nəse bir işarə axtarmaq istəsə də, cəhdi boşa çıxırdı. Hətta öz-özünə o məni istəyib-eləməyib, istəyib-eləsəydi, adımı çəkməsə də, heç olmasa balabanda bir şey qandırar, adi bir eyhamsa da vurardı... Amma sevməmişdisə, atamın ağzını aratdırmağı, mənə şeir yazmağı, pay göndərirdi o bir kiloqramlıq alma nə idi. Nə olsun ki, mən onun almasını saxlayıb-saxlayıb ilənənə yaxın özünə qaytarmışdım. Yox, ay qız, bu özünə qaytarmaq deyildi ha, başına vurmaqdı, sən axmaq da başı boşluğundan beləcə də etmişdin...

Bu nə düşüncələr idi həm öz yerinə, həm də almasını geri qaytaran qızın yerinə bu dar macalda başından keçirdi belə? Heç yeridir? Yaxşı ki, adaşı qış ayaqqabısının uzun qaytanlarını açmaqla məşğuldu, yoxsa bu düşüncələri onu ələ verərdi. Pilləkənlərin başından kəndin aran tərəfi də güzgü kimi görünür. Sevdidi qız gör neçə ildi bu küləfirəngidən eyni mənzərəni seyr edir. Doğ-

rudan edirmi görəsən? Əgər onu o qızın yadına salacaq bir şey vardisa, o da başqa bir şey yox, elə bu el yolu olmalı idi. Kənddən çıxıb arana doğru üz tutan Əsrik çayı da, el yolu da üzü suyuyla tale məcrasını davam etdirməkdə dirlər... Qız onu da bilməmiş deyildi ki, onu bir zamanlar canı qədər istəyən oğlanı elə ağara-ağara, qıvrıla-qıvrıla üzü arana doğru gedən bu kənd yolları alıb aparmışdı. Bəlkə atası "yox" cavabı ilə oğlanın elçisini peşman etməsəydi, ya da elə özü oğlandan gələn almanı geriye qaytarmasaydı, ya da göndərdiyi məktubu dərstdə müəlliməyə verib aləmə faş etməsəydi, ya da oğlanın özü elçi, alma, məktub göndərmək yerinə fürsət tapıb onun qabağını kəsib ürəyini açsaydı, aç bilsəydi, heç bu arana uzanan kənd yolları bu oğlanı əvvəlcə kəndin əlindən, sonra da elə onun əlindən alıb apara bilməzdi... Əgər bütün bunları o qız düşünmüşdüsə, yəqin çox sonralar, ərə gəldikdən və ər evində ağzı yandıqdan və onun da adının-sanının yayılmağa başladığı vaxtlardan sonra düşünərdi, yoxsa əvvəl düşünsəydi, yaşanılan otuz-qırx il tamam başqa məcrada, başqa cür yaşanardı. Bunları fikirləşməyində idi ki, adaşı dirseyinə toxundu: - "Nə fikrə dalırsan, Allah rəhmət eləsin, gedən hamımızdan getdi, yüz fikir bir borcu ödəməz, keç içəri görüm".

Amma bu təkidə baxmayıb içəri birinci girməyəcəkdi, adaşını qabağa verdi.

Qapı ön salona açılırdı. Ortada böyük qaz sobası alov dilləri ilə dəmbildəməyində idi. İçəridə kənd evlərinə məxsus, his-qaz, meyvə qoxusu qarışıq bir hava vardı. Bəlkə içəridəkilər buna çoxdan alışmışdılar, amma bu qoxudan bayırdan, təmiz havadan gələn adamın burun pərləri çatlayırdı... Qaz sobasının arxa tərəfində divar uzununu vurulan xalçanın üstündə rəhmətliyin şəkli asılmışdı. Çərçivənin üstündə qara örtük olsa da, şəklin üzü örtülməmişdi. Çoxdan bəri idi ki, rəhmətliklə qarşılaşmamışdılar. Bəlkə də bu rəhmətliyin on beş-iyirmi ili bundan qabağının şəkliydə, kim bilir. Deyirlər ki, ölən adamın şəklinə ölüm hüznü elə öldüyü andan çökməyə başlayır. Fikrindən darıncaldı bu hiss də keçdi. Yəqin bu dəfə də belə olmuşdu... Ürəyindən keçdi ki, bəlkə elə bu evin xanımı üzü örtülü olan şəkli onun gəldiyini bildiyinə görə açmışdı. Çünki, çərçivənin üstündəki qara örtüyün səliqəsizcə loğalaqlanıb, arxaya qatlanmış da bundan xəbər verirdi: Bax, ürəyindən axmaq fikir keçib, eləməsin, mən seçimimi lap cavanlığımdan eləmişəm, nə olsun ki, ölüb, onun yeri həm evimin, həm də ürəyimin başında olacaq...

İçinin içindən basdıra bilmədiyi bir səs də yüksəlirdi: - Ay xanım, tək belə olsun, mənim buraya gəlişim özümü göstərib keçmiş günləri xatırladıb səndən qisas almaq ha deyil ki, belə düşünürsən; heç adaşım olmasaydı, bəlkə yüz il yüz ilə qala, sizin həyatın kəndarına ayaq basmazdım, bassaydım, elə ərinin sapsağlam, gur-gur guruldayan vaxtlarında ayaq basardım, yəqin sən də bilməmiş olmazsan, rəhmətlik ərin təkidlə məni evinə dəvət edəndə fürsətdən istifadə edib gələrdim, onda gəlmədim sə... deməli, heç zaman səninlə üz-üzə gəlmək istəməmişdim, indi də adaşımın üzündən keçə bilmədim, yoxsa mənim sənə xarabanda nə işim vardı... Yaxşı ki, içində özünün özünə dediyini özündən başqa eşidən yoxdu.

Adaşı onun susduğundanmı, ya nədənsə, şübhələnmiş kimi, çevrilib üzünə baxdı. Yəni niyə susursan, özge zamanı dil boğaza qoymursan, indi nə olub sənə, dilinə qıfıl bağlamısan, keç bir söz de, dil-ağız elə...

Adaşının bu səssiz harayını eşitməmiş deyildi, doğrudan da başqa məclis olsaydı, dil-dil ötərdi. Amma indi burada kimə üz tutub danışaydı ki? Rəhmətliyin ata, anası lap çoxdan dünyalarını dəyişmişdi, böyük qardaş, bacıları vardisa da, ayrı yaşayırdılar. Anaları dura-dura oğul-uşağı qabağa dura bilməzdi ki? Ana da bu hay-macalda yəqin necə üzə çıxacağını fikirləşirdi. Bir az əvvəl ikinci mərtəbədən gələn səs də bəlkə heç onun səsi

deyildi, içində yıgıldığından bağı çatlayan daşın, divarın səsi idi:

-Niyə orda durmusunuz, çıxın yuxarı dağılmışa, onsuz da dağılmışdı, indi daha da viran oldu..

Qaz sobasının baş tərəfində adaşıyla oturmuşdular. Balkondakı ayaqqabıların sayı ilə evdəki adamların sayı uyuşmurdu... Sanki heç o balkondakı ayaqqabıların sahibləri bu evdə yaşamırdılar, bəlkə də hərəsi bir күncə sığınmış, işləri, gücləri ilə uğraşırdılar. Hərdənbir salona daxil olanlar da kölgə kimi səssiz gəlib, səssiz gedirdilər. Nə qədər təkid etsələr, "lazım deyil" desələr də, süfrəyə mürəbbəli çay gətirilmişdi...

O, bütün bu olub-bitənləri gözünün altıyla izləyirdi. Danışmırdılar. Qaradınmız olan adaşı da elə bil ağzına su alıb susmuşdu. Halbuki, heç olmasa ordan-burdan bir şey danışa bilərdi. Qara haşiyəli çərçivədən baxan rəhmətliyin ruhu da sanki onlarla birlikdə idi. Hətta ona elə gəlirdi ki, şəkildəki adam ona tərs-tərs baxmağa başlamışdı. Sanki qapıdan içəri görəndə ilk dəfə gözüne sataşan da gördüyü şəkillə indi gördüyü şəkil eyni deyildi. Baxışları itiləşmiş, sifəti xeyli ciddiləşmişdi.

Susub danışmırdılar, nə danışası idilər ki? Rəhmətliyin ölüm səbəbini adaşı azından on dəfə təkrarlamışdı: Son bir neçə ayda yemək boğazından keçmirdi. Kəndə gəldiyimi bilib məni də evinə çağırmışdı. Özü öz əliylə bir qara qoç kəsmişdi, amma kəsdiyi qoçun ətindən bir tikə də dilinə vurmadı:

-Bu gün mənim son günümdü, sabah yolçuyam, arxamca ağlayıb-eləməyin, - dedi.

Həm də bu dediklərini üzülə-üzülə, ağlaya-ağlaya yox, gülə-gülə zarafata salıb dedi.

Biz məclisdəkilər də bunu rəhmətliyin növbəti zarafatı kimi qəbul etdik, hərdən belə zarafat etdiyinə öyrəncəli idik axı. Nə biləydik dedikləri doğru imiş... Gecəni yatıb sabah oyandıqları zaman onu yatağında ölü görüblər.

Adaşım sözünün dalını getirə bilmədi, qəhər boğazında kilidləndi...

Rəhmətliyin ölümünü hiss etməyi kənddə hamını heyrləndirmişdi. Buna görə də bu hadisəni kimə gəldi danışır, bir dəfə yox, beş dəfə təkrarlamaq istəyirdilər..

Adaşı nəhayət ki, bu yas haləsindən evin daş-divarının çatlayacağından qorxub üzünü salonun o biri başının alacaqaranlığına tutub səsləndi:

-Azz, a gəlin, uşaqlara da, yas dəftərini gətirsinlər, özün də bir bəri çıx.

Bayaqdan bu səslənişi gözləsə də, ürəyi qəfəsdəki quş misalı çırpınmağa başladı. Kaş heç adaşı onu çağırmaıaydı... İndi onlar necə üz-üzə gələcəkdilər axı? Gələ biləcəkdilermi? Bəlkə bayaqdan o gəlin deyilənin üzə çıxmamağının əsas səbəbi də elə üzleşmək istəməməsi idi. Adaşı onların içindən keçənlərdən hardan xəbər tuta bilərdi ki? Xəbər tutmadığına görə də içində səbəbi ona məlum olmayan bir nigarançılıq vardı.

- Bu gəlin niyə belə qanacaqsızlıq eləyir. Heç əvvəllər belə elədiyi - filan yoxdu, indi birdən-birə buna nə oldu belə?

Bu sözləri pıçıldayan kim idi, adaşımı, yas içində bağı çatlayan daş-divarımı, yoxsa elə onun öz daxlili səsini, ayırd eləyə bilmədi?

SƏS

(QÜRBƏTİN YUXULU GECƏLƏRİNDƏN)

Bu onun ikinci dəfə gördüyü yuxudur. Rayonların hansındasa (sonradan görəcəyik ki, dağ rayonudur) bayram şənliyi keçiriləcək. Buraya şairlər də dəvət olunub. Onu da bu şənliyə dəvət ediblər. Aşkarda

olduğu kimi, yuxusunda da (gördüyünün yuxu olduğunu bilməsə də) içini alt-üst edən bir şey var; vətəndə olmamağın unudulmuşluq, saya sayılmazlıq havası, ovqatını qeyb etmək kompleksi! Sanki vətəndə olmamağında bir suçu, günahı var. Neçə müddətdi vətəndə deyil və belə tədbirlərə də qatılmır. Bayram şölənləri yenə əvvəlki kimi keçirilir, yoxsa müstəqillikdən sonra yeni bir havamı gəlib, o nə oxuyacaq, yoldaşları nə oxuyacaq, camaat necə qəbul edəcək? Ortada, ortada deyəndə ki, içində bir ələm cavabsız suallar var. Və necə olursa bu suallarla başı qarışır, başı ayazıyanda da şairlər dəstəsindən aralı düşdüyünün fərqi var. Nə edəcəyini bilmir. Hardansa bayram yerindən səslər gəlməyə başlayır, qurulmaqda olan mikrafonların boğuş, xırıltıları, qır-qırdı bu. Bir azdan şölən başlayacaq, amma o, hələ də hazır deyil. Hazır deyəndə ki, salafan torbada geyəcəyi pencəyi, oxumaq üçün götürdüyü şeir kitabı, başqa bir neçə ayın-oyun... Mehmanxanadamı, qonaq evindəmi, bu şeylərini haraya qoyacağını da bilmir. Fikri şeirlərin görüşündə və bu görüşdə oxuyacağı şeir və ya şeirlərdədir. Tələsir və tələsdikcə də kələfi dolaşdırır. Amma radiogücləndiricidən gələn səslər görüşün başladığını xəbər verir. Əvvəlcə yerli müğənni və şairlərin çıxışı verilir, səsləri gəlir. İndi, Allah bilir, hər kəs yerlərini tutub, ona yer qalacaqmı? Yox, necə olsa, yer saxlayarlar. Fikrindən keçirir ki, əvvəllər vətəndə - vəzifələrdə işlədiyi vaxtlar olsaydı, yanından əl çəkərdilərmə? İndi necə olmuşdu onu büsbütün unutmuşdular?! Unutmuşdularmı? Bəlkə də özü günahkardır. Ehtiyatlı olmalı, görülcək işlərin planını öyrənməli idi.

... Əlindəki şeylərlə birlikdə bayıra çıxır, səs sanki yaxınlıqdan gəlir, necə olsa gedib yetişəcək, növbəsi çatdığına çıxıb şeirlərini oxuyacaq. Amma hansı şeirini? Bilmir ki? Heç olmasa vaxtında bayram keçirilən yerdə olsaydı, oturacağı yeri bilsəydi... Vəziyyətə baxıb arxayınca oxuyacağı şeiri də və ya şeirləri də müəyyənləşdirərdi. Gələn səslə arasındakı məsafə sanki günah kəndirinə dönüb əl-ayağına dolaşır, əlfini çaşdırırdı...

...Bayıra çıxmış, əlində də salafan torba. Adamlar arı kimi qaynaşır, bayram yerinə tələsirdi. Ona bir elə də əhəmiyyət verən yoxdu. Amma üst-başından buralar adamına oxşamadığı bəllidi. Üst-başı demişkən, üst-başını harada dəyişəcəkdi, əlindəki salafan torbanı həyəcədən qeyri-ixtiyarı ilə sıxıb əzişdirmişdi ki, yəqin içindəki pencəyi inək ağzından çıxana dönmüşdü. Adamların getdiyini, səs gələn tərəfə üz tutmuşdu. Hətta adamlardan bir-ikisi ona yardım da etmək istəyirdi. İçindən keçdi ki bunlar bazburudlarından keçmiş rayon partiya komitəsinin işçilərinə bənzəyirlər. İndi haranın işçiləridir, bir Allah bilir. Fikrindən bunlar keçərkən adamlar harayasa yox olurlar. Təkbaşına özü səs gələn yeri tapmaq istəyir, amma səs gələn yer səsin eşidildiyi qədər də yaxın deyilmiş.

Getdikcə gedirdi. Lap Cırtanın nağılındakı kimi idi, bilmirdi it hürənə, ya işıq gələne getsin. Amma bir qulağı gələn səsdə idi. Müğənni mahnısını bitirib indi də şeir oxumağa başlamışdı:

-Burda böyük şairlərimiz şeir oxuyacaqlar, yaxşısı budur fürsəti fəvta verməyib mən də əvvəlcədən öz şeirimi oxuyum, - deyirdi.

Bu səsləri eşitdikcə onun da fikri qarışırdı, hansı şeirini, ya da şeirlərini oxusun. Gözü önünə bir zaman coşdurduğu salonlar gəlirdi. Əvvəl harda, sən harda deyirdi öz-özünə. Bəlkə bayramla bağlı bir şeir oxusun, bayramla bağlı şeiri varmı oxuya da. Toyla bağlı şerini oxusa, yerinə düşərmə? Yəqin ki düşməz... Bu zaman önünə yuxa yayanlar çıxır. Yol kənarında ocaqlarını çatıb yuxalarını yamaqdadılar. Bu mənzərədən içi işıqlanır, - tapdım deyir nə oxuyacağımı? Yolda gördüyüm bu səhnəni xatırladar və "Çörək" şeirimi oxuyaram: "Süfrəm kimi açıqdır, alnım da ürəyim də..." İçi işıqlanır, çıxış

açarını bulub. Bu zaman deyəsən yuxa yayanlar da onu tanımışlar. Nəse aralarında xosunlaşırlar, yəqin deyirlər ki, heyif bizim əlimiz boş deyil, yoxsa gedib əl-əlbət bu şairin şeirini dinlərdik. Bəlkə də heç şəxsən tanımırlar, ona belə gəlir. Yəni buralı olmadığı hər halından bəllidi. Amma canında tanındığından doğan bir qürurun vərdişi vardı və bu ölən vərdiş yenidən dirilir, ona ləzzət verirdi: Heyif o günlərdən...

Yol acı bağırsaq kimi uzanır. Gözündə böyük bir bayram keçirməyə hazırlanmış kiçik bir əyalət şəhərinin qarqaşası və mənzərələri canlanır. Və hər mənzərə də onda qərribə duyğular oyandırır. Qulağı səsdə azmı, çoxmu getdiyi bəlli deyil. Birdən yolunu bataqlıq kəsir. İndi bu bataqlığı necə keçəcək. Keçsə, o bulaşq ayaqqabılarla hansı məclisə getmək olar. Bura sadəcə, bataqlıq deyil, eyni zamanda, qarla örtülmüş bir yamacdır. Və yuxarıdan aşağı yalnız Hollivud filmlərində gördüyü ultraçağdaş maşınlar sürüşə-sürüşə enmədədir. Fikirləşir ki, bəklə bu maşınları onu yoldan alıb bayrama yetirmək üçün yollamışlar. Bunu düşünürdü ki, qara rəngli maşınlardan biri sürüşüb fırlanır və az qala, onu da altına alacaq. Silkinib kənara çıxır. Sıçramağı ilə də əlindəki torbanın üstünə yığılır. Torba yarıpalçıq, yarıqar içindədir. Torbanı açır, pencəyi əzik-əzik olub. Hələ torbadakı tək kitabı... Kitabın üz qabığı dəmir tənəkə kimi ikiyə qatlanıb. Heyif! Nə qədər düzəltmək istəsə də, alınmır. İçindən qərribə bir fikir keçir, əlac əzbər bildiyim şeirlərdən oxumağa qalır. Bu kitabı necə əlinə alıb adamlar qarşısına çıxırsa bilərsən? Bu zaman kədr dəyişir, uzaqdan antik amfiteatrları andıran açıq hava teatrının yandan bir qismi görünür. Sevinir, deyəsən, artıq yaxınlaşmışam. Amma səhnə haradadır, şairlər harda oturub, ona yer varmı? Bu suallar içini yeyir. Tələsik özünü hadisə yerinə çatdırmaq istəyir. Sağ tərəfdə tikanlı məftildən çəpərli bir yer var, oradan keçə bilsə, qısa yolla görüş yerinə çata bilər. Önünü çarpayı dəmirələrinə bərkidilmiş tikanlı çəpər kəsib. Necə olursa-olsun, bu çəpəri aşırıb bir an öncə yoldaşlarına qoşulmalıdır. Amma tikanlı məftilləri əli ilə əyib qırmaq istəsə də, bir şey alınmır, əlac çəpərin üstündən aşmağa qalır, aşdığına şalvarının arxası tikanlı məftillərə ilişir. Bu zaman qarşısında ona yardım etmək istəyən xarici filimlərin hiyləgər qəhrəmanlarına bənzəyən və buralar adamı olmadığı hər halından bəlli olan şux geyimli bir adam çıxır. Adamın onu canavar quzunu sehirlədiyi kimi sehirləmək istədiyini vücudu ilə hiss edir. Adam torbanı əlindən alıb içinə baxır və torbanın içindən öncə dediyimiz əşyalarla birlikdə bir yastı şüşəli viski də çıxır. Viskini görəndə adamın gözləri işıqlanır. Və bu zaman qurulu saatin zəngi çalır və yuxusundan oyanır.

QEYB OLAN QIZIL, GERİ QAYIDAN PUL

İnsanın əməli özü öz yolunu işıqlandıran, gecə yol gedən maşına bənzəyir. Maşın öz içindən işıq salıb öz yolunu aydınlatdığı kimi, insanın əməli də onun gələcək yoluna işıq tutur. Yalnız bir fərq var; maşın ötür keçdikdən sonra yollar yenidən qaranlığa bürünür. İnsanın xeyirxah əməli isə hər zaman aydınlığını qoruyur, insan bu dünyadan köçüb getsə belə...

Bazar günüdür. Burda Çanaqqala-Kəpəz arasındakı yeni kiraladığım evdə qoltuq ağacı ilə gəzib-dolaşan, əzab çəkən qızım Sevincə baxa-baxa bu dünyanın gözəgörünməz işdəklərinə çaşır qalırım. Və bu çaşqınlıq da məni bu sətirləri yazmağa məcbur edir. Belə görünür ki, bu dünyadakı gözə görünənlərin gücü görünməyənlərdən çox zəifdir...

Payızdır. Və bu payız bir çox problemləri və xatirələri də bərabərində gətirir. Payız məni şair edən fəsildir. Adından ad alan ilk həqiqi şeirimi də

mənə o yazdırıb. Payızla bağlı düşüncələrimi mən bir çox şeirimdə və sənədli hikayələrimdə dilə gətirmişəm, amma bu gün belə görürəm onunla ilgili deyiləsi yenə də nəşə qalmış. Əkinçilər yaxşı bilir - payızda kartof çıxarırlarkən əgər bel naşı bir adamın əlindədirsə, məhsulun çox hissəsi yer altında qalacaq. Amma fəhmli əkinçi elə o fəhmiylə də beli naşının əlindən alır və kartof tağlarının yalnızca bir tərəfini deyil, dörd tərəfini də qazır və əvvəl çıxan kartofdan daha iriləri yer altından gün işığına çıxır. (İndi modern ədəbiyyata "kökləndirilən" oxucu bu satışlarını oxuyub çiynlərini çəkir: ilingünün bu vaxtı bu nə kartofdur belə? Bəlkə o, bu gileyində haqlıdır da. Amma! Amması da budur ki, görünür ələ alınan mövzular da belədir. Yazdığın mövzunun sonacan tükəndiyini düşünmək ağılsızlıqdır. Sözü uzatmayım, hələ uşaqlıqdan kəşf etdiyim bir həyat qanunum var, hər beş ildən bir ilhamla bərabər, payız mənə çəkilməsi zor olan müsibətlər də gətirir. Beş il öncə bu vədələri mən Bakıda bir xəstəxana küncündə üç dəfə əməliyyat keçirdikdən sonra ölümə can çəkişirdim. Altmış illik yubileyimi xəstəxana divarları arasında keçirirdim. Sanki bu ağır xəstəlik ondan ötrü gəlmişdi ki, bu yubiley söhbətini mən birdəfəlik qatlayıb bir kənara qoyam. Yeni başım öz dərdimə elə qarışmalı idi ki, bu yubiley məsələsini birdəfəlik unudum. Onsuz da mənə yubiley keçirilməyəcəkdi. Yəqin başım üstümdə olsaydı, nə də olsa, yubileyim keçirilmədiyindən pisikəcəkdim. İndi isə ağrıdan nəinki yubileyin keçirilməməyini, hətta adımlı da yadımdan çıxarmışdım... Builki payız gələndə isə sağıma, soluma baxmağa başlamışdım - bəla hayandan gələcək? Amma mütləq gələcəyini bilirdim. Həm də indi də altmış beş illiyim bu payıza düşürdü... Qəribədir, elə bu arada da "Literaturnaya Qazeta"-da "Peyğəmbərin kəhanətləri" adlı məqalə oxumuşdum. Və yazını oxuya-oxuya başımın tükü ayağa qalxmışdı. Yazı Lermontovun öncəgörmələri haqqında idi. Şairin bir çox şeirlərini oxuyub paralellər aparmış və mən də öncəgörmənin, ürəyədammanın izlərini görmüşdüm. Bu yazıda isə başqa bir kəhanət fikrimi çəkdi..." Bir zamanlar şair Vladislav Xodiseviç yazırdı ki, kiçik bir peyğəmbərliyi xatırlayıram. İki il öncə - yəni 1912-ci ildə Lermontovun şeirlərini sevən bir qadın demişdi: Bax, mənim bu sözlərimi xatırlayırsan, hətta Lermontovun yubileyini belə necə lazımdır keçirməyəcəklər, nəşə mane olacaq. Və doğrudan da elə bir şey baş verəcək ki, Lermontovun yüz illik yubileyi keçirilməyəcəkdi. Şairin 100 illik yubileyi savaşın dəhşətləri ilə eyni vaxta düşmüşdü. Bu, birinci dünya müharibəsi idi. İş elə gətirəcəkdi ki, şairin bir sonrakı yubileyi də ikinci dünya müharibəsinə düşəcəkdi. Və nə yazıq ki, o qadının bu "kiçik peyğəmbərliyi" özünü doğruldacaqdı.

Bu örnəyi mənimlə Lermontov taleyi arasında bir paralel aparılması üçün söyləmədim. Məqsədim bəzi kəhanətlərin həqiqətən də təsadüf olmadığını sübut etmək idi. Hətta son günlər çox pis yuxular da görməyə başlamışdım. Bu yuxuların hamısında mütləq yanımda qalan qızım Sevinc də vardı və hər gördüyümdə də başına pis işlər gəlirdi... Yuxu gördüyüm günün səhəri yuxularımın məzmununu danışmasam da, - qızım, - deyirdim, - ehtiyatlı ol, sənənlə bağlı pis yuxular görürəm. Həm də neçə aydır, işsiz-gücsüz dolanırsan, yenicə sənə iş tapmışıq, üç-dörd günə işə başlayacaqsan, elə et ki, bir şey olmasın.

Bu sözləri mən niyə deyirdim və onları mənə söylədən kimdi? Amma, görünür, dedirdən dedirdirdi. Kirədə qaldığım mənzilin uğuru da bizə düşməmişdi. Buraya köçdüyümün üçüncü günü Bakıdan elə pis xəbər gəldi ki, beşillik payız uğursuzluq zəncirinin ilk həlqəsinin artıq həyatıma daxil olduğunu hiss etdim. Bacım, atadan-anadan tək nişanəm olan bacım dünyasını dəyişmişdi. Yaşayan varsa, ölən də olacaqdır. Söhbət ölümə deyil, əsas olan odur ki,

yeganə qardaşı onun son nəfəsində yanında deyildi. Və ən önəmlisi mən yaxşı bilirdim ki, yer üzərində; bulaq başında, çay suvatında, Ay işığında ayaqlarını suya salıb üzü Allaha mənə Tanrıdan uğur istəyən, yerdən göyə dirək olan ikinci bir adam bir daha olmayacaqdı. Və əgər su üstündə, bulaq başında könüldən, candan dua edən sonuncu adam da dünyasını dəyişdisə, deməli, ölüm növbəsinin ilk adamı bundan sonra mən olacaqdım...

İndi də beşillik payızın uğursuzluq silsiləsinin ikinci bəlası, qızımın ayağının qırılması baş vermişdi. Sarsılmışam. Görən bunun səbəbi yalnız bu evin bizə düşmədiyimidir, ya da gerçəkdən ağılıma gələn və gəldiyindən də ağılımdan həyata keçən payız uğursuzluqlarıdır? Bunun bir səbəbi olmalıdır axı?!

Beş-altı gün öncə iş otağında oturduğum yerdə qapımı tanımadığım bir adam açdı. Sanki mənə tanıyırmış kimi, salam verdi. Amma salamında bir ürkəklik, inamsızlıq da vardı. Əlindəki qəzeti mən tərəf uzadıb: - Mən Hamdi bəyin (Həmdi bəy bizim kafedranın müəllimidir!) yanından gəlirəm... Bir bu qəzetə baxın (qəzetdə bir qızın şəklə və kiçik bir məqalə vardı). Niyə, nə səbəbə bilmirəm, elə o dəqiqə içimə doldu ki, indicə deyəcək ki, qızım çox xəstədir, onun müalicəsi üçün xeyli pul lazımdır, o da məndə yoxdur, - Həmdi bəyin yanında oldum, o mənə kömək etdi, siz də... Doğrudur, cibimdə pulum azdı, amma o azı da adam kimi çıxarıb adama verə, üzrxahlıqla yola sala bilərdim. Amma mən adamın kobud bir şəkildə ağzından vurdum: - Yanımda pul-filan yoxdu, olsa, verərdim.

Adam kor-peşman, suyu süzülə-süzülə otağımdan çıxdıqdan az sonra elə bil yuxudan ayıldım. Amma duyğular axını bu oyanışı bir az ləngitdi, öz-özümə - "sən nə etdin, nə etdin" - dedim. Yadımdan çıxıbmi qızın xəstə olarkən İsrailə həkimə aparmağa pul toplamaq üçün qapı-qapı gəzdiyini və varı ola-ola ən yaxşı tanıdığı adamların da sənə "yox" dediyi və bu "yox" kəlmələrini eşitdikcə belinin sındığını?! Allah qorusun, indi yenidən başına belə bir iş gəlsə, uşaqlardan biri ağır xəstələnsə... (ya elə özün!) pula ehtiyacın olsa... Bunları içimdə götür-qoy edə-edə dəhlizə keçdim, sanki adam bir andaca yağlı əppək olub göyə çıxmışdı... Tapa bilsəydim, həqiqətən də cibimdə nə varsa, son qəpiyinə qədər ona verəcəkdim... Amma adam sanki sadəcə mənə sınağa çəkmək, sınağa çəkməyi ilə də içimi sındırmaq üçün gəlmişdi və qəfil gəldiyi kimi, qəfil də çıxıb getmişdi. Bəlkə heç uşağı-filan da xəstə deyildi, mənə idarə edən güc mənə yenidən sınaqdan çıxarmaq üçün onu mənim yanıma göndərmişdi? Çünki mənim gerçəkdən də belə bir sınağa ehtiyacım vardı. İnsan çox qərribə məxluqdur, başına gələnləri zamanla elə unudur ki, sanki heç bir şey olmayıb. Amma buna layiq olmasam da, Allahım öz sirr qapısını bir çox dəfə mənə aralamışdı. Bu lütfü dəyərləndirə bilmişdimmi? Bütün bunları adam bir anın içində yox olduqdan sonra düşünməyə başlamışam. İçim titim-titim titrəyir: - Mütləq uşaqların başına bir iş gələcək. Bu gələn Tanrı paralel örnəyi, xatırlatması idi. Nə yazıq ki, zamanında Tanrı tezliyində düşünə bilmirik. Sonrakı peşmanlıq fayda verməz misalı da boşuna yaranmamış. Mütləq qızların başına bir iş gələcək, bunu əvvəlcədən bilirəm, amma nə? Yağış yağacağını əvvəldən bilən adam heç olmasa dalda bir yere çəkilir. Qəmin hardan gələcəyini bilmədikdən sonra onu necə önləyəsən? Qızların başına mütləq bir iş gələcək! Öz içimdən qopan bu hiss eləcə içimdə əks-səda verib, yankılanır...

Bu da səbəbsiz deyil. Doxsanıncı illərin başlarında Türkiyəyə Konyada keçirilən Aşıqlar bayramına gəlmişdim. Burada şair kimi çıxışlarım böyük qızıl mükafatla mükafatlandırılmışdı. Konyadan İstanbula gəlib bir az uşaqlar üçün bazarlıq edəcək, sonra Bakıya dönəcəkdim. İstanbulun Qapalı çarşısında satıcı və alıcıların "Hacı" deyərək müraciət etdikləri səyyar satıcıdan uşaqlar üçün pal-paltar alacaqdım. Bazardan bir xeyli uzaqlaşdıqdan sonra fərq edəcəkdim

ki, beş paltarın yerinə üçünün pulunu ödəmişəm. Ödəmədiyim elə də böyük pul deyildi. Haramın mənə düşmədiyini çox yaşı bildiyimdən, geriye qayıdıb adamın pulunu ödəmək istəyəcəkdim... Amma geri qayıtmağa tənbellik edəcəkdim: - Adamı mən bilə-bilə aldatmamışdım ki, paltarların qiymətini özü hesablayıb özü almışdı, burada mənim suçum nədir axı, deyə içimdə özümə təsəlli verəcəkdim. Amma bir hiss də içimin içindən üzümə dirəşəcəkdi: - Suçun yoxdursa, bəs bu içinə daman qorxuqarışıq peşmançılığın nədir? Çıxsaxı, axırına bu hiss çıxacaq.

Bəzən ikinci dərəcəli fikirlər beynimizdə bizdən xəbərsiz birinci plana keçir və birinci planda olanları arxa plana itələyir. Amma arxa planda olanlar da bizdən xəbərsiz elə hey öz əvvəlki yerinə - birinci plana keçmək istəyir, keçir də. Bu arada nələr olur və son haraya gedib çıxır, bax, əsas izləməsi budur...

Bakiya qayıtdıqdan sonra Tovuzdan Novruz Həsən Bozalqanlı telefon açıb Milli Məclisə seçilmək üçün namizədliyini irəli sürdüyünü söyləyəcək və mənə də seçki kampaniyasına kömək etməyə çağıracaqdı. Novruz Türkiyədən uğurla qayıtdığını, qızıl medal aldığını bildirdi. - "Bax, gələndə medalı da gətir, qoy sevinən sevin, sevinməyən də ...deməyi də unutmayacaqdı".

Sözünü yerə salmayacaqdım. Axşamı Tovuzda Novruzgildə idim. Gedəndə qızıl medalı özümə götürmüşdüm. Novruzun namizədlik qərargahı elə öz evində yerləşirdi. Çox olsa, 6-7 adam vardı. Aldığım qızıl medal əldən-ələ gəzməyə başladı.

Arada baş qarışacaq, gözümlə açanda artıq medalın yoxa çıxdığını fərq edəcəkdim, gördüm deyən olmayacaqdı. Bu hadisə Novruza da pis təsir edəcəkdi: Üzülmə deyəcəkdim, - əmi, qızılın yoxa çıxmağı kimsənin yox, öz günahımdır. Qayıdıb Qapalı çarşıda Hacı kişinin qalan 5 quruş pulunu versəydim, bu qızıl da yoxa çıxmazdı. Bu 9-10 adamdan kim götürdü onu, niyə götürdü, hələ də bu sual Novruzu düşündürməkdə və narahat etməkdədir. Amma mən rahatam, bilirəm ki, altın Qapalı çarşıda parasını yarımçıq ödədiyim "hacı"nın cibindədir. Elə əməlin belə də qarşılığı olacaqdı...

Başına bu işlər gəlmişdi. "Başına gələn başmaqçı olur" misalını da bildirdim. Bilirdim, amma əməl etmirdim. Bu hadisə Allahın mənə verdiyi həyatı dərs idi, həm də neçənci dəfə...

Bu fikirlər axınıni bilgisayarımın beyninə tökürəm və yan otaqdan dörd divar arasında qalan, işindən-gücündən olan qızımın qoltuq ağaclarının yerə çırpılan gileyli səsi gəlir. Bu səsdə hər qulağın eşitmədiyini, eşidə bilmədiyini o qədər sirli şeylər var ki? Qızım çox narhatdır. Amma mən tutduğum əməlim qarşısında xəcalət çəkir və Allaha şükürlər oxuyuram ki, nə yaxşı ucuz qurtardıq. Allah qorusun, daha betəri də ola bilərdi...

O aralar uşaqlıqda gözümdə qalan arzumun gözünü qürbətdə doydurub velosiped almışdım. Axşamlar işdən sonra Dardanel boğazının sahili boyu velosiped sürməyim vardı...

Pis yuxular gördüyüm gecələrin bir səhərində Sevinc: - Ata, sən bu yaşda velosiped sürə bilirsən, mənə isə imkan vermirsen, - deyib inad etmişdi.

Uşaqlığında marağı olduğundan, qızlardan sadəcə, Sevincə velosiped almışdım, amma ad onun olmuşdu, velosipedin dadını isə böyük bacıları görmüşdü, yeni Sevinc velosiped sürməyi yaxşı öyrənə bilməmişdi. İndi bir tərəfdən, gördüyüm pis yuxulara, o biri tərəfdən velosiped sürməyi bilməyinə görə ona icazə vermək istəmirdim. Amma şənbə günlərinin birində yenə inad edəndə əlacsız qalıb yaşadığım binanın çevrəsindəki boş yerdə sürməsinə icazə verəcəkdim. Amma qapıdan çıxanda, içimə nəse dammış kimi: - Güzgüyə bax, üz-gözün geri qayıdanda bu gördüyün kimi olmaya bilir, deyə tənbeh etməyi də unutmayacaqdım. Kaş heç belə tənbeh etməyirdim.

Sevinci çox həvəsində olduğu velosipedə öz əllərimlə mindirəcəkdim, bir sürə tuta-tuta yanı ilə yüyürəcəkdim, sonra Sevinc uşaqlıq vərdişinin bərpasından sevincək olacaq, velosipedi daha sürətlə sürüb məndən uzaqlaşacaq və döngəni dönmək istəyərkən də qəfildən yıxılacaqdı. Mən yanına çatanda iş işdən keçmişdi, yerindən qalxmaq istəsə də, qalxa bilmirdi, üzünə elə bir peşmançılıq hissi yayılmışdı ki, danlamağa da üzüm gəlməyəcəkdi. Öz ayaqları ilə getdiyi yolu qayıda bilmirdi, sağ ayağı sınmışdı.

Qızının sınan ayağı və qızının müalicəsi üçün yanıma gələn və hardasa otağımdan ümitsiz yola saldıığım adam... İçimi parçalayan bu paralellər... Ayağı sındığına görə qızımı danlasam da, əsas günahın onda yox, özümdə olduğunu da bilirdim...

* * *

Elə hey içimdən bir hiss keçir ki, bu qutsal Ramazan günlərində kaş iş otağımın qapısını bir başqası yardım üçün döyəydi, ona kömək olaydım, içimdəki bu cavabı məndən olmayan sorulardan qurtula biləydim.

İstər inanın, istər inanmayın, ertəsi gün qapımı əlində qəzet tutmuş bir başqa adam döyəcəkdi. Əlindəki qəzeti mənə uzadıb məqaləni göstərməyə çalışacaqdı. Məqalədə yanıma gələn adamın və oğlunun şekli vardı. Oğlumun ürəyi iki yerdən dəlikdi, - deyəcəkdi. Sözüünün arxasını bu dəfə də gətirməyə qoymayacaqdım, pul kisəmi çıxarmağımla içindəki olan-qalan pulu adamın ovuclarına basmağım bir olacaqdı.

Adam da sevinirdi, mən də. O zaman mənə elə gəldi ki, bu adam da elə əvvəl əliboş qayıtdığım adamdı, bu dəfə məni peşmanlıqdan qurtarmaq üçün başqa görkəmdə, başqa libasda, başqa bəhanəylə yanıma gəlmişdi. Bəlkə gəlməmişdi, göndərilmişdi.. Adam getdikdən sonra qızımın ayağının daha tez sağalacağına içimdə elə böyük inam vardı ki...

* * *

İzmirə qələm dostum Ömürün toyuna getməliydim. O günkü hadisələr bu günkü kimi ağılımdadır: Hədiyyə almaq üçün tanış qızıl dükanına girmişəm. Məni həmişəki kimi gülər üzlə qarşılayıblar. Yarım altın alıb pulunu ödəmişəm. Satıcı qızlar qızılı qutuya qoyub mənə verirlər. Amma qutunun üzərindəki rezinin bağlanması xoşuma gəlmir, düzəltməsinə istəyirəm. Bu zaman qutu əlimdən sürüşüb yerə düşür. Yerdə boş qutu və qapağı var. Gözümüzün önündə qızıl yoxa çıxır. Dükan sahibi, satıcı qızlar piştaxtanın yan-yörəsini ələk-vələk edirlər, tapılmaz ki, tapılmaz. Bir-birimizə təəccüblü gözlərlə baxa-baxa qalmışıq. Dükan sahibi çaşqınlıq içində: - Yəqin piştaxtanın altına düşüb arxayın vaxtda baxar, axtarıb taparıq, deyib mənə yeni bir qızıl verirlər. Mən də, heç nə olmamış kimi, işimin-gücümün arxasınca gedirəm...

Aradan xeyli vaxt keçib və mən bu dəfə də dükan sahibinin Dövüz bürosuna gedirəm. (Bu büro da qızıl dükanına aiddir). Dövüz bürosundakılar məni alışıdığım sayğı ilə qarşılamırlar. Bu mənim pisimə gəlir. Səbəbini düşünürəm, amma tapa bilmirəm. Evə qayıdanda birdən yadıma qızıl əhvalatı düşür. Hə, deməli, qızıl dükanındakılar məsələni Dövüz bürosundakılara da deyiblər. Allahım, deyirəm, - sənə agahdır ki, bu işdə mənim zərre qədər suçum yoxdur, durduğum yerdə günah sahibi oldum. Qızıl almağa gedərkən çiyimdən aşırıdığım və bir gözü də hər zaman bir az aralı olan çantada nəse axtarmalı oluram və... çantanın bir az aralı olan gözündən dükanda yox olan qızıl çıxır. Yerimdəcə donub qalıram. Bu qızıl

buraya necə düşdü, axı, asğılalmaz bir şeydir. Bu, şeytan əməlidir ki, var. İçimə rahatlıqla birlikdə bir nıgaranlıq da çökür, həm də gizləmirəm, bu ara pulumun da qurtaran vaxtlarıdır. Bu qızılın qiyməti isə ən azı 90 lirədir. Həm də onsuz da aradan 2 aya yaxın bir zaman keçir, "verməsəm, nə olacaq ki" şeytani düşüncəsi də dolur içimə. Amma acı təcrübəm var axı. Bir an öncə qızılı sahibinə verib rahatlanmalıyam. Gec olduğunu fərq edib... gərək sabah dükan açılan kimi aparıb verəm, deyirəm. Səhər saat 9, dükandayam. Dükan sahibi və satıcı qızlar yerindədir. Mənim içəri girdiyimi görüb əvvəla, olduğu kimi gülər üzlə qarşılamırlar. Gülərzünlük bir yana qalsın, hətta şübhəli-şübhəli baxmaqdan da çəkinmirlər: - Bu yenə hardan gəldi, bir xata çıxarmasa yaxşıdır.

İçimdəki arxayınlıqla:

-Nə oldu, - deyirəm, altını tapdınız mı? Yer-yerdən axtarmadığımız yer qalmadı, yox, - cavabı gəlir. Amma mən tapdım, - deyirəm və hadisəni sizə danışdığım kimi danışdıqdan sonra qızılı çıxarıb piştaxtanın üzərinə qoyuram. Dükan sahibi üzünü qızlara tutub gülümseir...

Bu sətirləri oxuyub: - Özünü təmizə çıxarmağa çalışır deməyin. Mən də sizin kimi təmizlikdən dəm vuranın çox zaman oğru olduğunu yaxşı bilirəm... Amma bu sətirləri yazmaqda amacım var. Mayın 15-dir... Azərbaycana - mənə dünyalar qədər əziz olan əmoğlum Şemistanın 40-ında iştirak etməyə getməliyəm. Maaş günüdür. Başqa şəhərdə yaşayan ev sahibimin ev kirəsini poçt ilə göndərməliyəm. Maddi vəziyyətim o qədər də yaxşı deyil, səfər də bir xeyli pul aparacaq... Ev kirəsi 219 lirədir. Pulu poçta verib qəbz alıram. Amma qəbzə baxmaq da yadıma düşür. Bakıya - Tovuzla gedib göz yaşları içində geri qayıdıram: Doğma adamların son nəfəsinə, gör necə bədbəxtəm, çata bilmirəm. Bu cümlələri yaza-yaza içimdən bir hiss də ilan kimi qıvrılıb keçir: Mənim son nəfəsimə necə, çatan olacaqmı?

Mənə ayəndə-sayəndə zəng vuran ev sahibi telefon açır. Məhməd bəy, - deyir, nədən bu ay mənə 119 lirə göndərmisiniz? Arada sizi aradım, bulamadım.

Ona məmləkətimə getdiyimi söyləyirəm və bu ola bilməz, hər ay olduğu kimi bu ay da 219 lirə göndərmişəm, deyirəm. Qəbz dururmu, - deyir ev sahibi.

- Əlbəttə durur. - Dursun,dursun, - deyir ev sahibi, yəqin bizim yerli poçtla bir problem var.

Ev sahibinin zəngindən sonra kağızları qarışdırıram və... qəbzə 219 yox, 119 yazılıb. Arada 100 lirə yoxdur. Əlbəttə, 100 lirə böyük para deyil və bunu faciəyə döndərməyə də dəyməz. Amma axı mən 219 lirə ödəmişəm, ara yerdə 100 lirə niyə yox olmalıdır. Poçta gedirəm. Vəziyyəti məmurlara danışır və qəbzləri göstərirəm. - Qalsın, - deyirlər, - baxarıq, əgər qəbzlərlə yığılan pul arasında bir fərq varsa, o zaman sən pulunu geri qaytararıq. Amma gərək sən arxivdə qalan kağızında 219 lirə yazılmış olsun. 2-3 saatdan sonra yenidən poçta gedirəm və poçtda çalışan qız: - Araşdırdıq, bu, sənə bizə doldurub təqdim etdiyiniz kağız. Burada 119 lirə yazılıb, 219 deyil, amma ümumi hesabda 100 lirə artıq çıxdığına görə, deməli bu, sizin pulunuzdu, alın paranızı, - deyirlər və bu zaman heç özüm də istəmədən içimə bir hiss dolur və o qızıl məsələsi ilə bu hadisə arasında bir əlaqə və paralel olduğunu düşünürəm. Mənim geri qaytardığım qızılın indiki qiyməti də nə az, nə çox, elə 100 lirədir...

♦ P o e z i y a

Könül ARİF

YOXLUĞUN ÇƏRÇİVƏSİZ ŞƏKİLLƏRİ

1-ci şəkil

Qəfil atəş kimi
Onlarla göyərçin qanadları açıldı havaya
Sübh çağı!

Oyandım
Öncə göyərçinlərin
Güllə kimi başıma sıxdığı
Sübhün açıldığını anladım

Sonra -
Yoxluğun düşdü yadıma...

"Durub ölüm" dedim
Ağlayıb qaldım

2-ci şəkil

Qabları
Soyuq suyla yuyanda
Əllərimə köçür yoxluğun

3-cü şəkil

Sükut...
Sükut xofu!!
SÜKUT XOFU!!!

4-cü şəkil

Evdə insan səsləri
Çöldə insan səsi
İnsan gülüşü,
İnsan surətləri!!!

...və heç biri
İlahi,
Heç biri
O deyil...

5-ci şəkil

Saçlarımı kəsdirdim
Telefonu söndürdüm
Təzə paltar geyindim
Daha nə qaldı?

Hə,
İndi
Ölə bilərəm.

Elnur UĞUR

İSTƏK

İstəmirəm evlər pəncərəsindən yıxılsın,
istəyirəm bütün pəncərələr
Üzü günəşə açılsın.
Qapıları pas tutmasın,
nərdivanlarda tor qurmasın böcəklər.
Yox, gülsüzlükdən utanmasın dibçəklər.
Əlsizlikdən büzüşməsin əlcəklər.
Uşaq geyimi mağazalarında
geyimlər qışqırməsın vitrinlərdə.
Geyimlər də,
deyimlər də,
fərqli-fərqli biçimlər də
vaxtında sərf olunsun.
Dünya gündə neçə dəfə fırlanır fırlansın.
Nə günahsız yerə biri zorlansın,
nə də hansısa ağ vərəq
mürəkkəb axıntısından korlansın.
İstəyirəm pəncərələrindən gülsün evlər,
qapısında hicran ölsün ayaqların.
Bəşər hicranı öldürdükcə dirilir.
Hər gün
bir qaranlıq otaq pəncərəsi görəndə,
Mənimçün həyatın
fatihəsi verilir.
İstəmirəm dost,
ya düşmənin təkliyini.
Ayrılıq elə çəkir ki tənhalığın tətियini,
ruhlar kabab olur öz odunda.
Kaş dünyanı sevgi adlı fonda
çəkəydi rəssamı.

Ömür boyu görəydik damı
sevgi damır.

DÜŞÜNCƏ ŞEİRİ

Həyat paradokslarla doludur,
Qaçdığında arxaya qalanlar,
oturduğu yerdə öndə olanlar az deyil.
O qədər şahzadə doğulanları
dilənçi öldürdü ki, həyat.
Başına ip saldıığımız fikirlərin
köləsinə döndük, deyilmi?
Hər baxdığına gördüm deyilmir.
Həyat təzadlar üstündə qurur
xoşbəxtliyi də, bədbəxtliyi də.
Azmi xoşbəxtlik yatır
birinin bədbəxtliyində?
Axsaq fikirlərin əlindəki çəlik,
Sinəmin altında gündəlik
bir qiymət yazır hər dəydiyində.
O qədər beşim var ki
Ömür gündəliyimdə,
biri heçə, heçi köçə,
daşıya bilməyəcəksə məni məndən.
Demək, böyüməmişəm.

GÖZƏL

Bəstəboy şeirlərim,
Bir az boy atsa, gözəl.
Könlümə yatsa, gözəl.
Məni məndən aparan,
Bu çovğun, bu urağan,
Eh, mənə çatsa, gözəl!
Şəhla gözlü sətirlər,
Sözü qat-qat ətirlər,
Bu qat o qatsa, gözəl.
Hər gün əkdiyim fikir
Yerdən göyə baş çəkir,
Ömrü uzatsa, gözəl.

SƏSİNİ BAĞLA YARANA

Səsini bağla başına,
arzuları ört üstünə,
uzan ümid adlı çarpayıda.
Gözlə,
bəlkə, qayıda
o dəmlər.
Himlər,

cimlər,
kimlər,
daha kimlər
qaçırtmasın yuxunu.
Sən bacardıqca çək yayını,
at oxunu,
Görəcəksən hardansa qan sızır.
Onda başa salacaqsan qansızı.
Hər yaradan qan axmır.

YAŞAYIRSAN

Sallanırsan yerlə göyün arasında,
bir boşluqdan - havadan.
intihar etmək istəyirsən sabahkı günə.

Tanrı da göydən günəşi top kimi,
hər gün cərimə zərbəsi kimi vurur danın qapısına.
Topun yox, qapının səsinə diksinirsən,
Bir də görürsən,
yaşayırmışsan,
istəsən də,
istəməsən də.
Bir də,
geriyə dönüşü olmayan yolun,
düşündükcə sonun,
Zəhərini də şərbət bilib
çəkirsən başına ömrü.

DOĞULUŞ

Yenə dolub göyün üzü,
Ağrı çəkir buludlar da.
Çığırtsın duymursanmı?
Şimşək-şimşək sancılarda.
Körpə-körpə yağış doğur
Göy bətnindən yer səthinə.
Bu ki eşqdir axıb gedir
Bir batindən bir batinə.
Göydə doğan sancı gülür
Yerdə ölən bir damcıda.
Kaş sabaha ümid doğa
Hər gecəki bir sancıda.

Neftçala

♦ İmadəddin Nəsimi - 650

Azərbaycan klassik poeziyasının və ədəbi dili tarixinin Nəsimi zirvəsi

Azərbaycan dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə bir çox görkəmli şəxsiyyətlər, böyük söz ustaları, nadir düha sahibləri bəxş etmişdir: Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli... Azərbaycan klassik ədəbiyyatının nəhəng simalarından, böyük şəxsiyyətlərindən olan bu şairlərin hər biri yaratdıqları əsərlərinin, istər yüksək bəşəri dəyərlərinə və işıqlı fikirlərinə, istərsə də bənzərsiz poetik özəlliklərinə görə bütün dövrlərin zamandaşları olan, sağlıqlarında özlərinə heykəl ucaldan əbədiyaşar sənətkarlar, dahi söz ustalarıdır. Azərbaycan ədəbiyyatının bu parlaq simaları sırasında Seyid İmadəddin Nəsiminin özel yeri və məqamı, xüsusi çəkisi və sanbalı vardır. Bu, bir danılmaz həqiqətdir ki, Nəsimi dedikdə, ilk növbədə, öz əqidəsi və amalından dönməyən, bu yolda canından belə keçməyə hazır olan əyilməz və yenilməz bir söz ustası yada düşür, dar ağacından asıldıqda belə, başını dik tutan, məğrurcasına dayanan şəhid şair göz önünə gəlir.

Seyid İmadəddin Nəsimi Azərbaycan klassik poeziyasını həm məzmun və ideya, həm də yeni janrlarla zənginləşdirən, ona yeni nəfəs gətirən novator bir şair kimi tanınır. Mütəfəkkir şairin ədəbiyyat tariximizə gətirdiyi yeniliklər sırasında birinci olaraq qüdrətli sənətkarın anadilli poeziyamızda fəlsəfi qəzəlin, xüsusilə də hürufiliyin təbliğinə həsr olunmuş şeirlərin kamil nümunələrinin yaradıcısı olduğunu qeyd etmək lazımdır. Məlum olduğu kimi, Nəsimiyə qədər anadilli ədəbiyyatımızın İzzəddin Həsənoğlu və Qazı Bühranəddin kimi tanınmış nümayəndələri də fəlsəfi məzmunlu qəzəllər yazmışlar. Lakin bu, danılmaz bir gerçəklikdir ki, onların şeirləri istər insana böyük dəyər verən yüksək humanist fikirlərinə, istər poetik keyfiyyətlərinə, istərsə də dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə Nəsiminin fəlsəfi qəzəlləri səviyyəsinə çatacaq dərəcədə deyil.

İmadəddin Nəsiminin Azərbaycan ədəbiyyatı, bütövlükdə türk dünyası ədəbiyyatına gətirdiyi daha bir yeniliyi türk əruzunu formalaşdırması, onu daha da təkmilləşdirməsi və yüksək məqama çatdırmasıdır. Qeyd edək ki, Nəsimi yaradıcılığında əsas yer tutan qəzəl janrına dair nümunələr əruz vəzninin çeşidli bəhrlərində (rəməl, həzəc, rəcəz, mizare, xəfif, mütəqarib və s.) yazılmışdır. Nəsiminin anadilli şeirləri şəkil və janr baxımından da rəngarəngliyi ilə seçilir ki, bu cəhətdən də böyük şair sələflərindən fərqlənir. Belə ki, mütəfəkkir şair anadilli Azərbaycan ədəbiyyatında məsnəvi şəklində, eləcə də mürəbbə, müstəzad və təcribənd janrlarında ilk dəfə qələmini sınayan qüdrətli söz ustasıdır. İzzəddin Həsənoğlu və Qazı Bühranəddin yaradıcılığında sözügedən janrlara

təsadüf edilmir ki, bu cəhət də Nəsimiyə Azərbaycan ədəbiyyatında yenilikçi, novator bir şair statusunu qazandırmış olur. Bundan əlavə, məlum faktlara söykənərək demək olar ki, Nəsimi poetik əsərlərini Azərbaycan türkcəsi ilə yanaşı, fars və ərəb dillərində də yazan ilk Azərbaycan şairidir. Türkiyə araşdırıcıları tərəfindən əlyazmaları aşkara çıxarılan, lakin, indiyədək nəşr edilməyən və Nəsimiyə aid edilən “Müqəddimətül-həqayiq” (“Həqiqətlərin başlanğıcı”) adlı nəsr əsərini də nəzərə alsaq, böyük şairimiz eyni zamanda həm nəzmlə, həm də nəsrə ana dilində əsər yazmış ilk Azərbaycan müəllifi sayıla bilər.

İmadəddin Nəsimi Azərbaycan klassik ədəbiyyatında daha bir “ilk”ə imza atmış şairdir. Belə ki, İmadəddin Nəsimi anadilli lirik şeirləri ilə Yaxın və Orta Şərqdə ədəbi məktəb yaradan ilk Azərbaycan şairidir. Böyük şair zamanın fəvqündə dayanan işıqlı fikirlərinə görə şəhidlik zirvəsinə yüksəldikdən az sonra Azərbaycan şairləri ilə yanaşı, indiki Türkiyə, İran, Türkmənistan, Özbəkistan, Kırım torpaqlarında yaşayıb-yaratmış bir sıra söz ustaları Nəsimi yaradıcılığının güclü təsiri altında olmuş, onun şeirlərinə nəzirələr və təxmislər yazmışlar. Həmin sənətkarlar sırasında XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən Nemətullah Kışvəri, Həbib və Füzulinin, eləcə də XV yüzillikdə yaşayıb-yaratmış Osmanlı şairlərindən Əhməd Paşa və Nicatinin, yenə həmin yüzilliyin çağatay söz ustalarından Lütfi, Səkkaki və Əlişir Nəvainin adlarını çəkmək olar. Maraqlıdır ki, Cahanşah Həqiqi (Qaraqoyunlu), Şah İsmayıl Xətai (Səfəvi) və Sultan Süleyman Qanuni (Osmanlı Türkiyəsi) kimi hökmdar, sultan şairlər də əsərlərində Nəsiminin adını ehtiramla yad etmiş və onun qəzəllərinə çoxlu sayda nəzirələr yazmışlar.

İmadəddin Nəsimi ana dilində qələmə aldığı lirik şeirləri ilə ədəbiyyat tariximizə əbədi möhürünü vuran, Yaxın və Orta Şərqdə böyük şöhrət qazanan, ədəbi məktəb yaradan mütəfəkkir şair olmaqla yanaşı, eyni zamanda, milli varlığımız, mənəvi sərvətimiz - ədəbi dilimizin cilalanması, zənginləşməsi və təkmilləşməsində misilsiz xidmətlər göstərmiş qüdrətli söz ustası kimi tanınır. Nəsiminin yüksək poetik keyfiyyətləri ilə seçilən cilalanmış şeir dili XIV əsr Azərbaycan ədəbi dilinin ən kamil, mükəmməl nümunəsidir. Şairin bənzərsiz şeir dili Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibini incə mənə çalarları ilə, bir sıra diqqətçəkici yeni söz və ifadələrlə daha da zənginləşdirdi, ədəbi dilimizi öz tarixi inkişafının ən mükəmməl mərhələsinə, zirvə nöqtəsinə qaldırdı. Azərbaycan ədəbi dilinin parlaq təzahürü olan Nəsiminin şeir dili zəngin semantik çalarlı, dərin mənə tutumlu, axıcı və ahəngdar, yüksək poetik özəllikləri ilə seçilən bir dildir. Akademik Tofiq Hacıyevin yazdığı kimi, Nəsimi “həm ana dilinin bütün leksik-semantik imkanlarını üzə çıxardı, xalq dilinin idrak potensialını aşkar etdi, həm də ərəb və fars dillərindən zərurət həddində məhz ehtiyacı olan qəder, ifrata varmadan material mənimsədi, bununla da Azərbaycan ədəbi dilinin fəlsəfi, elmi ifadəçi səviyyəsini təmin etdi. Nəsimi ədəbi dilin qrammatik quruluşca da müəyyən dərəcə cilalanmasına nail oldu”. Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbi dili tarixində XIV yüzillik istər rəngarəng dil və üslub xüsusiyyətləri, istərsə də bütövlükdə mükəmməlliyi və kamilliyi baxımından xüsusi bir mərhələni təşkil edir və onun ən yüksək zirvəsində, ən uca məqamında Nəsimi dayanır. Cəsarətlə demək olar ki, orta əsrlər Azərbaycan türkcəsinin şirinliyi və məlahətliliyi, oynaqlığı və axıcılığı, əzəməti və coşqunluğu, lirikliyi və poetikliyi ilk dəfə məhz Nəsiminin anadilli şeirlərinin nümunəsində tam dolğunluğu və mükəmməlliyi ilə yazılı ədəbi dil səviyyəsində parlaq şəkildə özünü göstərir.

Nəsiminin anadilli şeirləri, xüsusilə də qəzəlləri ilk növbədə milli mənşəli sözlərin bolluğu, hər bir misra və beytin özünəməxsus oynaqlığı və melodikliyi, ahəngdarlığı və ritmikliyi - bir sözlə, musiqililiyi ilə seçilir ki, poeziya üçün önəmli olan bütün bu keyfiyyətlər də oxucuya, dinləyiciyə yüksək estetik zövq verir, onun könlünü, ruhunu oxşayır, güclü təsir bağışlayır. Qeyd edək ki, bu

incə məsələ heç də təsadüfi deyil. Məsələ burasındadır ki, Nəsimi hürufilik məzmunu daşıyan qəzəllərinin bir qismini bilavasitə səma məclislərində dərvişlər tərəfindən oxunmaq məqsədilə qələmə almışdır. Məhz bu səbəbdən də üsyankar şairin qəzəlləri müəyyən mənada uca dağlarda, gen düzlərdə yaşayan çılğın dərvişlərə xas olan özəl bir melodiya və oynaq musiqi havaları üzərində köklənmişdir. Bütövlükdə götürdükdə, Nəsiminin qəzəlləri həm dilinin sadəliyi və axıcılığı, həm də saflığı və təmizliyi ilə seçilir ki, bu da şairin xalq ruhuna, canlı ümumxalq danışq dilinə söykənməsi, bu tükənmək bilməyən qaynaqdan böyük uğurla və ustalıqla bəhrələnməsi ilə bağlıdır. Şairin aşağıdakı məşhur misralarında bunu əyani şəkildə görmək olar:

***Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?
Al ilə ala gözlərin aldadı aldı könlümü,
Alini gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.
Qiyətini dodağının dəgmə xəsisə sorma kim,
Mən bilərəm ki, can ilə susamışam zülalınə.
Gözlərinə əsir olan halımı oldur anlayan,
Kim ki bu halə düşmədi, qoy vara kəndü halinə.***

Şairin bu qəzəlinin ilk dörd misrasında fikir və xəyal sözləri istisna olmaqla, bütün sözlər milli sözlərimizdir, türkmənşəli leksemlərdir. Birinci beytdə böyük şairin qafiyə yerində işlətdiyi xəyalinə və xəyali nə cinas qafiyələri özəl bir diqqətçəkiciliyi ilə yadda qalır və yüksək emosiya yaradır. İkinci beyt isə, ilk növbədə, səslərin xüsusi bir ahəngi, ritmi və melodiyası: “a” və “l” səslərinin yaratdığı assonas və alliterasiya ilə diqqəti çəkir və bənzərsiz poetikliyi, qeyri-adi obrazlılığı ilə yadda qalır. Böyük şairin bu beytdə “al” sözünü böyük məharət və yüksək ustalıqla həm “hiylə” (birinci misrada), həm də “qırmızı” (ikinci misrada) mənalarında işlətməsini də ayrıca olaraq qeyd etmək lazımdır. Nümunədə işlənmiş “könül düşmək”, “könül almaq”, “can ilə susamaq”, “gözə əsir olmaq”, “hala düşmək”, “kəndü halına varmaq” kimi deyim və obrazlı ifadələr isə, Nəsiminin canlı xalq danışq dilinə yetərinə bələdliyindən və ondan böyük məharətlə istifadə etməsindən xəbər verir.

Nəsiminin aşağıdakı misraları da dilinin sadəliyi və saflığı, eləcə də oynaqlığı və ahəngdarlığı ilə diqqəti çəkir:

***Yüzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil,
Gözlərim yaşın rəvan etmək dilərsən, etməgil.***

Bu beyt də axıcılığı, yüksək ritmi və musiqi ahəngdarlığı ilə seçilir. Nəsimi burada “etmək” sözünü həm təsdiqdə, həm də inkarda, özü də əmr şəklində işlətməklə beytdə yüksək ekspressivlik yaradır, oxucuya böyük estetik zövq duyğuları aşılayır.

Nəsiminin şeir dilinin başlıca qaynağı təbiiliyi və sadəliyi, eyni zamanda yüksək obrazlılığı ilə seçilən ümumxalq danışq dilidir. 600 ildən də çox bir müddət öncə yazılan bu şeirlərdə xalq ifadə və sözlərinin işlənməsi bugünkü oxucunu heyran etməyə bilmir. İmadəddin Nəsiminin Azərbaycan bədii-fəlsəfi fikir və ədəbi dil tarixində tutduğu bu cür yüksək məqama görə ki, böyük şair və mütəfəkkirin ədəbi irsi Azərbaycanda ən çox araşdırılan və nəşr edilən klassik sənətkarlar sırasında ilkin yerlərdən birini tutur.

Böyük şairin əsərləri ölkəmizdə ilk dəfə 1926-cı ildə işıq üzü görmüşdür. Azərbaycan əlyazmalarının toplanması və nəşri sahəsində əsil vətəndaşlıq qeyrəti göstərmiş əlyazmaşünas-mətnşünas alim Salman Mümtaz həmin il “Azərbaycan ədəbiyyatı” başlığı altında buraxılan silsilə kitablar seriyasından Seyid İmadəddin Nəsiminin əsərlərini də bir qədim əlyazma əsasında ərəb əlifbası ilə nəşrə hazırlayaraq oxuculara ərməğan edir. Sonralar - 1962-ci ildə görkəmli ədəbiyyatşünas Mirzağa Quluzadə Nəsiminin “Seçilmiş əsərləri”ni kiril əlifbası ilə nəşr etdirmişdir. Nəsiminin ölkəmizdə keçən əsrdə nəşr

olunmuş kitabları sırasında akademik Həmid Araslının 1973-cü ildə tərtib etdiyi şairin “Seçilmiş əsərləri” sanbalı və mötəbərliyi ilə seçilir.

İmadəddin Nəsimi irsinin tədqiqi və nəşri sahəsində dönüş mərhələsi bilavasitə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ana dili və ədəbiyyatına, mədəniyyət və incəsənətə - bir sözlə, mənəviyyat məsələlərinə yüksək dəyər verən ulu öndərin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə 1973-cü ildə Nəsiminin 600 illik yubileyi nüfuzlu beynəlxalq təşkilat olan YUNESKO-nun tədbirlər siyahısına daxil edilmiş və həmin il geniş şəkildə qeyd olunmuşdur. Bu möhtəşəm yubiley tədbirləri çərçivəsində 1973-cü ildə mətnşünas-dilçi alim Cahangir Qəhrəmanov tərəfindən hazırlanmış Nəsiminin anadilli əsərlərinin elmi-tənqidi mətni ərəb qrafikası ilə nəşr edildi. Azərbaycanda İmadəddin Nəsimi irsinin araşdırılması sahəsində mühüm elmi nailiyyətlərdən sayılan bu dəyərli elmi-tənqidi mətnin hazırlanmasında mütəfəkkir şairin anadilli əsərlərinin 5 əlyazmasından və iki əski nəşrindən istifadə olunmuşdur. Qeyd edək ki, Nəsimi əsərlərinin sözügedən elmi-tənqidi mətni həm şairin ədəbi irsinin tədqiqi istiqamətində gələcək araşdırmalar üçün geniş yol açdı, başlıca qaynaq rolunu oynadı, həm də əsərlərinin müasir elmi nəşrləri işini asanlaşdırdı. Çünki, görkəmli rus şərqşünası Yevgeni Bertelsin qeyd etdiyi kimi, hər hansı bir şairin əsərlərinin elmi-tənqidi mətni olmadan onun həyatı və dünyagörüşü, eləcə də yaradıcılığı haqqında dəqiq və düzgün fikir söyləmək çətindir. Onu da əlavə edək ki, professor Cahangir Qəhrəmanov bu sanballı işə girişməzdən öncə 1970-ci ildə Nəsiminin dili mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və həmin il “Nəsimi “Divan”ının leksikası” adlı dəyərli kitabını nəşr etdirmişdir. Adı çəkilən sanballı kitab Azərbaycanda Nəsimi irsinin bu istiqamətdə araşdırılması sahəsində ilkin araşdırmalardan biri kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Yeri gəlmişkən onu da əlavə edək ki, C.Qəhrəmanovun bu kitabı bir sıra məşhur türkoloqların (məsələn, Əmir Nəcibin) tədqiqatlarında başlıca qaynaqlardan biri kimi yer alır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, İmadəddin Nəsiminin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında və zənginləşməsində misilsiz xidmətləri olmuşdur. Məhz bu mühüm və əhəmiyyətli amili nəzərə alaraq, 1973-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutuna Nəsiminin adı verilmişdir.

Ulu öndərin layiqli varisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dövlət siyasətində də mədəniyyət və ədəbiyyata, eləcə də dövlət atributlarından olan Azərbaycan dilinə böyük diqqət və qayğı göstərilir. Məhz bu qayğının nəticəsidir ki, ölkə Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamına əsasən Nəsiminin iki cildlik “Seçilmiş əsərləri” kütləvi tirajla nəşr olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü və qayğısı ilə 2017-ci ilin may ayında Parisdə YUNESKO-nun baş qərargahında İmadəddin Nəsiminin vəfatının 600 illiyi qeyd olunmuşdur. 2018-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycanda ilk dəfə olaraq “Nəsimi: şeir, incəsənət və mənəviyyat” festivalı keçirilmiş və bu möhtəşəm tədbir çərçivəsində Moskva Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun binasında mütəfəkkir şairin büstü ucaldılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 15 noyabr 2018-ci ildə “Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncam imzalamışdır. Böyük söz ustasına dövlət qayğısının və dərin ehtiramın daha bir bariz nümunəsi olan Sərəncamda deyilir: “Nəsimi dünya poeziyasının ən kamil nümunələri sırasında diqqətəlayiq yer tutan əsərlərində daim insanın özəmətinə, insani məhəbbəti və şəxsiyyətin azadlığını tərənnüm etmişdir. Anadilli şeirin humanist ideyalarla, yeni məzmun, deyim tərz və bədii lövhələrlə daha da zənginləşməsində unudulmaz şairin misilsiz xidmətləri vardır. Nəsiminin mənbəyini xalq ruhundan almış parlaq üslubu orta əsrlər

Azərbaycan dilinin məna imkanlarını bütün dolğunluğu və rəngarəngliyi ilə əks etdirir. Sənətkarın yaradıcılığı bir sıra xalqların bədii-ictimai fikrinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir". Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin "Nəsimi ili" elan edilməsi haqqında" 11 yanvar 2019-cu il tarixli Sərəncamı isə mütəfəkkir şairin Azərbaycanın ədəbi-mədəni fikir tarixində tutduğu yüksək məqama dövlət səviyyəsində böyük dəyər verildiyini bir daha açıq-aşkar şəkildə sübut edir. Bu Sərəncam eyni zamanda böyük söz ustasının bədii təfəkkürünün məhsulu olan bütün əsərlərinin müasir ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik, şərqşünaslıq və fəlsəfə elmlərinin nailiyyətləri işığında hərtərəfli və sistemli şəkildə öyrənilməsi, bədii irsinin daha geniş miqyasda təbliği üçün geniş imkanlar açır.

İmadəddin Nəsimi irsinə dövlət səviyyəsində göstərilən bu cür yüksək diqqət və qayğı Azərbaycan humanitar elminin nümayəndələri qarşısında böyük şairin həyat və yaradıcılığının tədqiqi istiqamətində bir sıra vacib işlərin həyata keçirilməsini, bu sahədə mövcud olan boşluqların aradan qaldırılmasını təxirəsalınmaz bir vəzifə olaraq qoyur. Nəsimi irsinin tədqiqi və nəşri ilə bağlı görüləsi işlər sırasında, ilk növbədə, böyük şairin anadilli əsərlərinin latın qrafikası ilə yeni elmi-tənqidi mətninin və onun əsasında akademik nəşrinin həyata keçirilməsini qeyd etmək lazımdır. Düzdür, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, professor Cahangir Qəhrəmanov bu işi 1973-cü ildə əldə olan əlyazmalar əsasında yüksək səviyyədə həyata keçirmişdir. Lakin ötən illər ərzində Nəsimi əsərlərinin dünyanın müxtəlif ölkə kitabxanalarında saxlanılan yeni və daha mötəbər əlyazma nüsxələri aşkara çıxarılmışdır. Bundan əlavə həmin tənqidi mətn 46 il öncə ərəb qrafikası ilə hazırlanmışdır. Bütün bunları nəzərə alaraq, düşünürük ki, C.Qəhrəmanovun hazırladığı tənqidi mətni də işə cəlb etməklə Nəsimi əsərlərinin yeni elmi-tənqidi mətninin latın qrafikası ilə hazırlanması məqsədəuyğun olardı.

Yuxarıda kiçik bilgilərdən də göründüyü kimi, ölkəmizdə İmadəddin Nəsiminin ədəbi irsinin nəşri sahəsində görülən işlər kifayət qədərdir. Bununla belə, şairin əsərlərinin istər əvvəlki illərə aid nəşrlərində, istərsə də son dövrün məhsulu olan çaplarında müəyyən mübahisəli məqamların, kiçik çatışmazlıqların mövcudluğunu da danmaq olmaz. Bu qəbildən olan bəzi incə məqamlara bir mətnşünas-dilçi kimi öz münasibətimizi bildirmək istəyirik. Hər şeydən öncə qeyd edək ki, Yaxın Şərq ədəbiyyatı klassiklərinin divanlarındakı şeirlər ənənəvi olaraq ərəb əlifbasının müvafiq hərflərinə (sözün son hərfinə) uyğun şəkildə hazırlanır və müasir mötəbər, akademik nəşrlərdə də bu tarixi prinsipə əməl edilir. Məsələn, yuxarıda adını çəkdiyimiz Nəsimi divanının C.Qəhrəmanov tərəfindən 3 cildə tərtib olunmuş elmi-tənqidi mətni bu şəkildə hazırlanmışdır. Klassik şairlərin divanlarının Türkiyə nəşrlərində də bu ənənə mütləq şəkildə gözlənilir, yəni şeirlər çap variantlarında məhz ərəb əlifbasının müvafiq hərflərinə uyğun şəkildə yerləşdirilir. Azərbaycanda son dövrlərdə nəşr olunan Nəsimi əsərlərində isə, bu qaydaya əməl edilməmiş və şeirlər kiril əlifbasının hərflərinə uyğun şəkildə yerləşdirilmişdir. Nəsiminin ikicildlik "Seçilmiş əsərləri"nin 2004-cü il nəşri, təbii ki, latın əlifbası ilə işıq üzü görmüşdür. Bununla belə, sözügedən nəşrdə latın əlifbasının deyil, kiril əlifbasının hərflərinin sıralanma qaydası əsas götürülmüşdür ki, fikrimizcə, bu incə məsələyə sırf diqqətsizlik üzündən fikir verilməmişdir. Düşünürük ki, Nəsimi əsərlərinin gələcək nəşrlərində bu məsələnin həlli məqsədəuyğun olardı. Onu da qeyd edək ki, professor Qəzənfər Paşayevin nəşrə hazırladığı "Nəsiminin İraq divanı"nda qəzəllərin yeri əlyazmada olduğu kimidir, yəni ərəb əlifbasının hərflərinə uyğun şəkildə sıralanmışdır.

Nəsimi əsərlərinin gələcək akademik nəşri üçün əhəmiyyətli olan digər bir incə məqam isə, şairin divanında yer alan qəzəllərin bəhrinin və təfiləsinin göstərilməsi ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, Türkiyəli nəsimişünas alim Hüseyn Ayanın tər-

tib etdiyi Nəsiminin türkcə divanının tənqidi mətnində (Ankara, 2014) bu qayda-ya əməl edilərək şeirlərin bəhri də göstərilmişdir. Qəzənfər Paşayevin tərtib etdiyi kitabda da qəzəllərin bəhri səhifənin başlanğıc hissəsində qeyd olunmuşdur. Yuxarıda qeyd olunanlardan daha vacib və əhəmiyyətli digər bir məsələ isə, böyük şairimizin davamçıları olan eyni təxəllüslü başqa şairlərin qələminin məhsulu olan ayrı-ayrı şeirlərin Nəsiminin türkcə divanına daxil edilməsidir. Mütəxəssislərə məlum olduğu kimi, orta əsr katibləri bir sıra hallarda köçürdükleri mətnə birləşmədən müdaxilələr etmiş, onlar üçün aydın olmayan ayrı-ayrı sözlərin əvəzində, onların öz dövrləri üçün işlək olan və müasirləri tərəfindən anlaşılan qarşılıqlarını işlətmişlər. Bundan əlavə, ən problemli məsələ orta əsr əlyazmalarında bir müəllifin əsərləri sırasına digər müəlliflərə məxsus şeirlərin daxil edilməsi hallarının olmasıdır. Buna nümunə olaraq görkəmli türk şairi Yunus Əmrənin “Söz” rədifli gəraylısının uzun zaman Şah İsmayıl Xətaiyə aid edilməsini, eləcə də böyük özbək söz ustası Əlişir Nəvainin bir rübaisinin Məhəmməd Füzulinin türkcə divanının ayrı-ayrı əlyazmalarında yer almasını göstərmək olar. Oxşar hala Nəsiminin türkcə divanında daha çox rast gəlmək mümkündür. Bunun başlıca səbəbi isə, əqidəsi yolunda şəhid düşən İmadəddin Nəsimi şəxsiyyətinin və ədəbi irsinin təsiri ilə şairin ölümündən sonra sənətkarın qızgın tərəfdarları və davamçıları olan bir sıra şairlərin Nəsimi təxəllüsü ilə şeirlər yazmasıdır ki, onlardan ən məşhuru XVII əsr müəllifi Qul Nəsimidir. Görkəmli nəsimişünas C.Qəhrəmanovun yazdığı kimi, İmadəddin Nəsiminin XVII əsrdən sonra köçürülmüş divan nüsxələrində Qul Nəsiminin bir neçə şeiri də yer almışdır. Nəsimi divanına başqa şairlərin şeirlərinin daxil edilməsinə ən yaxşı nümunə mütəfəkkir şairin guya ölüm ayağında yazdığı və bir beytində zahidin ikiüzlülüüyü ilə bağlı məlum epizodun yer aldığı “Ağrımaz” şeiri sayıla bilər. Bəlli olduğu kimi, bu şeirin Nəsimiyə aid olmadığı çoxdan sübuta yetirilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Nəsiminin həyatı ilə bağlı son dövrdə aparılan və tarixi qaynaqlara söykənən ciddi araşdırmalar əqidəsi, amalı yolunda şəhid düşən, əbədiyyətə qovuşan şairimizin dünyasını dəyişməsi məsələsinə tam aydınlıq gətirmişdir. Belə ki, orta əsr qaynaqlarında Nəsiminin faciəli ölümü ilə bağlı verilən bilgiler sübut edir ki, fədakar şair heç də bir vaxtlar qeyd olunduğu kimi, şəriət xadimlərinin fitvası ilə qətlə yetirilməmişdir, əksinə, Misir sultanı Şeyx əl-Müəyyədın buyruğu ilə əvvəl dar ağacından asılmış, sonra isə nəşinin dərisi soyularaq qollarından biri şairə rəğbət bəsləyən qonşu bölgənin yerli hakimlərindən olan Əli bəy Zülqədərə, digəri isə onun qardaşı Nəsrəddinə göndərilmişdir.

İndi isə Nəsiminin “Seçilmiş əsərləri”ndə yer alan, lakin şairimizə aidliyi müəyyən qədər şübhə doğuran aşağıdakı mətləli bir qəzəli diqqətə çatdırırıq:

Afərin olsun nigarın zülfi ilə qaşınə,

Gər macal bulsam, həbibin çevriləydim başınə.

Bu qəzəlin Nəsimi qələminin məhsulu olmasını bir neçə cəhətdən şübhəli sayırıq. Birincisi, yuxarıda ilk beyti verilmiş qəzəl Cahangir Qəhrəmanovun tərtib etdiyi Nəsimi divanının elmi-tənqidi mətni üçün əsas götürülmüş beş əlyazma nüsxəsində və əsərin iki əski çapında yoxdur. Bu qəzələ Hüseyn Ayanın Türkiyədə nəşrə hazırladığı Nəsiminin türkcə divanının sanballı tənqidi mətnində, eləcə də Qəzənfər Paşayevin tərtib etdiyi yuxarıda adı çəkilən kitabda da rast gəlmirik. Qəzəl yalnız Cahangir Qəhrəmanovun Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətni tərtibi işini başa çatdırdıqdan sonra əldə etdiyi İstanbulun Bayəzid kitabxanasına məxsus bir əlyazma nüsxəsində yer almışdır. Qeyd edək ki, Hüseyn Ayan tərtib etdiyi Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətnində bu əlyazma haqqında qısa bilgi vermiş, lakin nüsxənin mötəbərlik səviyyəsini nəzərə alaraq ondan bir qaynaq kimi istifadə etməyi lazım bilməmişdir. İkincisi isə, qəzəlin rəqibə qarşı səciyyəli məzmunu bütövlükdə götürdükdə Nəsiminin lirik şeirlərinin ümumi ruhuna və ideya-məzmun özəlliklərinə müəyyən mənada uyğun gəlmir. Belə ki, qəzəlin sonrakı beytlərində lirik qəhrəman öz rəqibinə açıq-aş-

kar bir şəkildə ağır qarğışlar yağdırır, hətta onun susuz, qidasız bir yerdə ölməsini və leşinin qarğa-quzğuna yem olmasını arzulayır:

**Şol rəqibi görə idim çah içində bir kərə,
Gilliyəydim başinə şol səd həzaran daş yenə.
Ey rəqib, bir yerdə olgil ki, bulunmaz aşu su,
Qarğavü quzğun yığılsın laşinə, hey laşinə.
Buduna çıxsın ufalar, gözünə həm qarə su,
Qoy tutulsun dil-qulağı, bir neçə daş dişinə.
Dedilər, miskin Nəsimi, doğruya yoxdur zaval,
Müddəilər qalib oldu, hazır olgil başinə.**

Üçüncüsü, qəzəldə işlənmiş gilləmək, ufalar, başinə çevrilmək və s. kimi ifadələrə Nəsimi dövrünə aid türkcə yazılı abidələrin və poetik nümunələrin dilinə dair məlum qaynaqlarda rast gəlmirik. Qeyd edək ki, bu sözlərdən birincisi - gilləmək mətnin məzmunundan da göründüyü kimi, atmaq, tullamaq anlamındadır və dilimizin bir sıra şivələrində eyni mənada gillətmək şəklində işlənir. Müasir ədəbi dilimizdə isə bu sözün diyirlətmək anlamı qeydə alınmışdır. Maraqlıdır ki, çağdaş türk dilində bu sözə, ümumiyyətlə, rast gəlmirik. Fikrimizcə, gilləmək sözü Azərbaycan ədəbi dilinin sonrakı dövrünə aid bir leksik vahiddir. Deməli, qəzəlin dil faktları da onun Nəsimiyə aidliyi məsələsini təsdiq etmir, əksinə, şübhə altına alır. Və nəhayət, dördüncüsü, yuxarıdakı qəzəlin ilk beytində qafiyə yerində işlənmiş başinə sözü sonuncu beytdə də eyni mənada yer alır ki, bu hal da klassik qəzəllər üçün məqbul sayılmaz. Bütün bu amillərə əsasən düşünürük ki, yuxarıdakı qəzəl şəhid Nəsimi dühasının və bənzərsiz şəxsiyyətinin vurğunu, pərəstişkarı olmuş, buna görə də eyni təxəllüsü seçmiş sonrakı dövrün digər bir Azərbaycan şairinə məxsusdur. Qəzəlin dil xüsusiyyətləri də onun təxminən XVII - XVIII əsrlərin məhsulu olması haqqında mülahizə yürütməyə əsas verir. Qeyd edək ki, Nəsiminin əsərlərinin mövcud nəşrlərində yer almış daha bir neçə qəzəlin şairimizə aidliyi bizdə şübhə doğurur.

Nəsimi əsərlərinin Bakı nəşrlərində diqqəti çəkən və ayrıca araşdırma tələb edən mühüm məsələlərdən biri də şairin bir sıra şeirlərinin fərqli variantlarda çap olunmasıdır. Məsələn, şairin "Neylərəm" rədifli məşhur qəzəlinin son beytinə diqqət yetirmək kifayətdir. Belə ki, şairin əsərlərinin müxtəlif nəşrlərində sözügedən beytin müxtəlif fərqli variantlarına rast gəlirik. C.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnində həmin beyt bu şəkildədir:

**Dilbər aydır, ey Nəsimi, səbr qıl, etmə fəğan,
Şimdi əfğan etməsəm, danla fəğanı neylərəm?**

Sözügedən tənqidi mətnə birinci misradakı səbr qıl sözünün Nəsimi divanının bir əlyazmasında sabir ol variantının da olması göstərilməklə yanaşı, digər bir əlyazmada ikinci misranın tamam fərqli biçimdə yer alması da diqqətə çatdırılır:

Bən bu gün səbr eyləsəm, daxi fəğanı neylərəm?

Türkiyəli nəsimişünas alim Hüseyn Ayanın tərtib etdiyi Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətnində həmin beyt bu şəkildədir:

**Ey Nəsimi neyiçün eylərsən əfğanü fiğan,
Mən bu gün səbr eyləsəm, tanla fiğanı neylərəm?**

Nəsimi əsərlərinin 2004-cü ildə Bakıda nəşr olunmuş "Seçilmiş əsərləri"ndə isə, yuxarıda verilmiş bu beytin birinci misrasındakı "səbr qıl" sözü "sabir ol" şəklindədir, ikinci misra isə, Hüseyn Ayanın tərtib etdiyi mətndəki kimidir, sadəcə olaraq, burada tanla (sabah) sözünün danla fonetik variantı işlənmişdir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Nəsiminin bu məşhur qəzəlinin ilk misrasının mötəbər qaynaqlarda aşağıdakı variantına da rast gəlirik:

Dilbərə, mən səndən ayrı təndə canı neylərəm?

Bununla belə, şairin əsərlərinin 2004-cü il Bakı nəşrində yuxarıdakı misradakı təndə sözü ömrü şəklindədir. Fikrimizcə, misranın yuxarıda təqdim

olunan variantı məntiqi baxımdan daha uğurludur. Qeyd edək ki, bu cür misalların sayını istənilən qədər artırmaq mümkündür. Şairin əsərlərinin yeni elmi-tənqidi mətni isə, fikrimizcə, bu cür çoxvariantlılığa son qoya bilər.

Nəsimi əsərlərinin Bakı nəşrlərində nəzərə çarpan daha bir incə məqam böyük şairin əsərlərində işlənmiş türk mənşəli bir sıra qədim sözlərin açıq-aşkar bir şəkildə müasirləşdirilməsi cəhdi ilə bağlıdır. Buna nümunə olaraq şairin aşağıdakı məşhur qəzəlini göstərmək olar:

***Səndən iraq, ey sənəm şamü səhər yanaram,
Vəslini arzularam daxi bətər yanaram.***

Beytlə bağlı ilk növbədə onu demək lazımdır ki, qəzəlin əlyazmadakı yazı variantını əsas götürərək birinci misradakı iraq sözünün sonundakı “ğəyn” hərfinə əsasən bu leksik vahidi iraq şəklində transkripsiya etmək məqsəduyğundur. Qeyd edək ki, professor Qəzənfər Paşayev Nəsiminin İraq divanında bu sözü doğru olaraq elə iraq şəklində vermişdir. Nəsimi divanının Bakıda Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan qədim əlyazmasında da həmin sözün yazılışı onun məhz iraq şəklində oxunmasını tələb edir. Maraqlıdır ki, akademik Həmid Araslinin tərtib etdiyi Nəsimi divanında həmin qəzəlin üçüncü beytində haqqında danışdığımız söz elə iraq şəklindədir:

***Məndən iraq olduğun bağrımı qan eylədi,
Oldu gözümdən rəvan xuni-cigər yanaram.***

Nəsiminin “Seçilmiş əsərləri”nin 1985-ci il və 2005-ci il nəşrlərində isə qəzəlin istər mətllə beytində, istərsə də, üçüncü beytində bu söz iraq şəklindədir.

İndi isə Nəsiminin “Səndən iraq, ey sənəm...” qəzəlinin yuxarıda verdiyimiz mətllə beyti ilə bağlı daha bir mühüm və əhəmiyyətli məqama öz münasibətimizi bildirmək istəyirik. Qeyd edək ki, klassik mətnlərin transkripsiyası, daha doğrusu, transfoneliterasiyası zamanı dil faktları ilə yanaşı, ədəbiyyat məsələlərinə, xüsusilə də poetika, vəzn və qafiyyə ilə bağlı incə məqamlara da - bir sözlə, şeirin bədii imkanları və özəlliklərinə də xüsusi diqqət yetirmək olduqca mühüm və vacib məsələlər sırasındadır. Məsələyə bu mövqedən yanaşdıqda, fikrimizcə, yuxarıda verilən qəzəlin mətllə beytindəki yanaram və arzularam sözlərinin yanərəm və arzulərəm şəklində oxunuşu daha məqsəduyğundur:

***Səndən iraq, ey sənəm, şamü səhər yanərəm,
Vəslini arzulərəm, daxi bətər yanərəm.***

Fikrimizi əsaslandırmağa çalışaq. Birincisi, beytdə rədif kimi işlənən yanərəm sözünün, eləcə də ikinci misradakı arzulərəm lekseminin orijinalda (əlyazmada) yazılışı onların məhz bu şəkildə oxunuşunu tələb edir. İkincisi isə, bu sözlərin təqdim etdiyimiz variantda oxunuşunu qəzəldə qafiyyə yerində işlənən sözlər: səhər, bətər (əslində bətər olmalıdır: farsmənşəli bədtər (daha pis) sözünün qısaldılmış formasıdır), qəmər, düşər, əgər və s. tələb edir. Belə olduqda şeir səs uyurluğu, poetika baxımından daha oynaq, daha ahəngdar səslənir, xüsusi bir ritm yaradır, qulağı oxşayır və şeirin musiqililiyini, axıcılığını daha da artırmış olur. Aydınlıq üçün onu da qeyd edək ki, beytin ikinci misrasında işlənmiş arzulər(əm) sözü bətər kəlməsi ilə daxili qafiyyə yaradır. Onu da qeyd edək ki, Nəsimi əsərlərinin kütləvi nəşrləri mütəxəssislər üçün deyil, müasir oxucu üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bununla belə, düşünürük ki, tarixi fonetika, tarixi dialektologiya, bütünlüklə ədəbi dil tarixi baxımından Nəsiminin əsərlərinin dilinə, imlasına toxunmaq olmaz. Məhz buna görə də şairin əsərlərinin akademik nəşrinə böyük ehtiyac duyulur.

Bundan əlavə, vaxtilə yüz, yürək, degil, qarşu və s. şəklində olan sözlərin müasirləşdirilərək üz, ürək, deyil, qarşı kimi verilməsini də akademik nəşr üçün məqbul saymaq olmaz. Onu da qeyd edək ki, Nəsimi şeirlərinin müasir nəşrlərində bu məsələdə bir pərakəndəlik, açıq-aşkar bir dağınıqlıq müşahidə olunur. Nümunə olaraq şairin “Seçilmiş əsərləri”ndəki iki qəzəldən verilmiş aşağıdakı beytlərə nəzər salaq:

**Camalın rövzeyi-rizvan deyilmi?
Dodağın çeşmeyi-heyvan deyilmi...
Yarın cəfası cümlə vəfadır, cəfa degil,
Yarım cəfa qılır əhli-vəfa degil.**

Göründüyü kimi, birinci beytdə rədif kimi işlənmiş deyilmi sözü müasirləşdirilmiş, yəni deyilmi şəklində təqdim edilmiş, ikinci beytdə isə orijinalda olduğu kimi degil variantında verilmişdir. Onu da qeyd edək ki, birinci beytdəki camal sözü sözügedən kitabdakı bəzi şeirlərdə yuxarıda verilən nümunədəki kimidir, digərlərində isə cəmal şəklindədir:

**Surəti-həqdir cəmalın, ey nigar,
Uş nəbinin sözləri bürhanımız.**

Onu da diqqətə çatdırmaq ki, birinci misradakı həq sözü Allah anlamında işləndiyi üçün onun böyük hərfə verilməsi, bununla da semantikasının seçdirilməsi düzgün olardı. Aşağıda bir beytini verdiyimiz “Ey üzü gül, ləbləri mərcanımız” misrası ilə başlayan bu qəzəldə yüz (üz) və qarşu (qarşı) sözləri müasir deyimdəki variantı ilə verilmişdir ki, bu məsələyə də Nəsimi əsərlərinin gələcək akademik nəşrlərində diqqət yetirilməlidir:

**Üzünə qarşı sücud eylər mələk,
Səcdəyə inkar edər şeytanımız.**

Məlum olduğu kimi, klassik ədəbiyyat nümunələrində şəxs və işarə əvəzliliklərinin oxşarlıq, bənzərlik məzmunu bildirən - cılayın şəkilsizliyi ilə (əslində, şəkilsizləşmiş qoşmadır) işlənməsi geniş yayılmışdır. Məsələn, Nəsiminin aşağıdakı beytində olduğu kimi:

**Ey aşiq, anın zülfünə yapış bu cahanda,
Bir ancılayın dilbəri-əyyar ələ girməz.**

Bu qəbildən olan səciciləyin (sənin kimi) əvəzliyi isə Nəsiminin İraq divanında, bəlkə də, texniki qüsurlardan bu şəkildə getmişdir:

**Aləmdə bu gün səncəliyim yar, kimin var?
Gər var desən, yox deməzəm, var, kimin var...
Eşqin qəminə eyləmişəm könlümü məskən,
Göz məncəliyin “məxzəni-əsrar” kimin var?**

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Nəsiminin aşağıdakı məşhur misraları:

**Həç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.**

Şairin İraq divanında bu şəkildədir:

**Həç kimsə Nəsimi sözünü fəhm edə bilməz,
Bu quş dəgildir, bunu Süleyman dəxi bilməz.**

Aydındır ki, məntiqi baxımdan yuxarıdakı beytin birinci variantını düzgün saymaq lazımdır. Nəsimi əsərlərinin əksər əlyazmalarında həmin beyt məhz bu şəkildədir.

Bundan əlavə, Nəsimi şeirlərində işlənmiş bir sıra qədim türk sözlərinin şairin əsərlərinin sonunda verilən lüğətə düşməməsi də təəssüf doğurur. Buna nümunə olaraq qüdrətli sənətkarın aşağıdakı beytini göstərmək olar:

**İkilikdə qalan əzəzil olur,
Mələksiyərət insan ol, anı gıdər.**

Beytdə işlənmiş gıdərək sözü qədim türk ləksemdir: yox etmək, aradan qaldırmaq deməkdir. Bu söz ana abidəmiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda, eləcə də XIII-XV əsrlərə aid bir sıra poeziya nümunələrində sıx-sıx işlənmişdir. Onu da qeyd edək ki, beytin ikinci misrasındakı vergül işarəsini biz qoymuşuq, misranın çap variantında bu işarə yoxdur. Halbuki, burada vergül işarəsinin qoyulması beytin məzmununun açılması baxımından vacibdir. Belə ki, şair demək istəyir ki, mələksasiyyətli insan ol, ikiliyi təbiətindən götür, yox et.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dilçi mütəxəssislərə də yaxşı məlum olduğu kimi, durğu işarələrinin düzgün işlədilməsi mətnin qavranılmasında mühüm rol

oynayır. Fikrimizə nümunə olaraq Nəsiminin “Seçilmiş əsərləri”ndə yer alan aşağıdakı beytə diqqət yetirmək kifayətdir:

***Səndən ayru könlümün yoxdur vəfalı yarü dust,
Ey cəfasız hüsni-kamil, yariğarım, qandasın?***

Beytin ikinci misrasında işlənmiş yariğarım leksik vahidi söz birləşməsidir və əslində, bu cür yazılmalıdır: yar-i ğar (mağara dostu). Qeyd edək ki, bu birləşmə islam aləmində məşhur olan bir hadisəyə işarə məqsədilə klassik Şərq ədəbiyyatında çox işlənən bir ifadədir, daha doğrusu, Məhəmməd peyğəmbərin (s.) Məkkədən Mədinəyə gedərkən o həzrətlə birgə mağarada gizlənən birinci xəlifəyə - Əbu Bəkrə verilən ad-ləqəbdir. Onu da diqqətə çatdırmaq ki, fars dilinə məxsus bu qəbildən olan izafət birləşmələrinin Azərbaycanda yazılışı bu şəkildə qəbul edilmişdir: yari-ğar, şəbi-hicran (ayrılıq gecəsi), çeşmi-siyah (qara göz) və s. Yuxarıdakı nümunədə isə bu söz birləşməsinin bitişik yazılması onun mənasının anlaşılması məsələsində müəyyən çətinlik yarada bilər. Təəssüf hissi ilə onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıdakı söz birləşməsi Nəsimi divanının son nəşrlərinin birində yadigar kimi getmişdir.

Nəsimi əsərlərinin son dövr nəşrlərində qabarıq şəkildə nəzərə çarpan daha bir incə məsələyə toxunmaq istəyirik. Bu, ilkin qaynaqda - əlyazmada olan bəzi sözlərin müasir nəşrlərdə müəyyən qədər dəyişdirilməsi, daha doğrusu, orijinaldakı variant əvəzində onların fərqli şəkillərinin verilməsi ilə bağlıdır. Şairin aşağıdakı beyti buna nümunə ola bilər:

***Kimin ki yoxdurur gənci-nihani,
Ya anca mülk ilə mal anda neylər?***

Nəsiminin “Neylər” rədifli qəzəlindən götürülmüş bu beytin ikinci misrası şairin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnində bu şəkildədir:

Ya bunca mülklə mal anda neylər?

Göründüyü kimi, misranın müasir çap variantında bunca sözü ona yaxın mənalı olan qədim türk leksemi anca (o qədər, o cür) ilə əvəzlənməklə yanaşı, mülk sözünə qoşulan hissəcik (bağlayıcı) azacıq fərqli şəkildə verilmişdir ki, bu da, təbii ki, mətnşünaslıqda yolverilməz bir hal sayılır.

Beləliklə, böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin türkcə divanının Bakıda işıq üzü görmüş son nəşrləri haqqındakı bu kiçik qeydlərimizin yekunu olaraq belə bir qənaətimizi diqqətə çatdırırıq ki, qüdrətli söz ustasının əsərlərinin müasir əlifba ilə yeni elmi-tənqidi mətninin hazırlanması və türkcə divanının mükəmməl akademik nəşri məqsəduyğundur. Belə bir işin həyata keçirilməsi ölkəmizdə geniş şəkildə qeyd olunan böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə və “Nəsimi ili”nə əsl töhfə olardı. Bundan əlavə, Nəsimi yaradıcılığında qabarıq şəkildə özünü göstərən Nizami Gəncəvi və Mövlana Cəlaləddin Rumi təsiri ətraflı şəkildə işıqlandırılmalıdır. Bu müstəvidə həmçinin Cahanşah Həqiqi və Nemətullah Kişvəri, Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında Nəsimi təsirinin də geniş araşdırılması qarşıda duran vəzifələr sırasındadır.

İmadəddin Nəsimi əsərlərinin dilçilik istiqamətində araşdırılması məsələsinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda şairin anadilli əsərlərinin mükəmməl izahlı lüğətinin hazırlanması işinə artıq başlanılmışdır. Yaxın gələcəkdə İmadəddin Nəsiminin anadilli əsərlərinin müasir dilçilik elminin müxtəlif aspektlərindən geniş və hərtərəfli şəkildə araşdırılması da nəzərdə tutulur.

Möhsün NAĞISOYLU

♦ P o e z i y a

Rəfiqə ŞƏMS

DÜNYANI KORLAMAYIN

Bir az adam olun, zalım adamlar,
Yoxsa Yer yerindən oynaya bilər.
Toplara tuşlanıb gələcəyimiz,
Amandı, nəsillər qınaya bilər.

Bədi doladınız barmağınıza,
Yazıqdı bu dünya - başı hərlənir.
Durulub duruya çıxınca bir də,
Çəkirsiz çirkaba, kirə - kirlənir.

Hələ üstündədi Tanrının gözü,
Bircə kəlməsiylə bərqərar olub.
Necə qarışıbsa, necə çaşıbsa,
Dünya yaşamağa biqərar olub.

Özü öz başına dar gəlir daha,
Qayaya dirənib hər ayı - günü.
Onda gözəl idi, onda var idi,
Taniya bilmirəm indi üzünü.

Sinəmə sığmayır şair ürəyim -
Dünyanın dərдинin izinə düşüb.
Yerinə qoymaqcın Ayı, Günəşi,
Gedim Allahımın dizinə düşüm.

SƏNSİZ ÖLMƏYƏCƏM Kİ

Bu ahın sinə dağlamaz -
Gedər daşlara-dağlara.
Güzarımız düşməz bir də
Ötən çağlara, çağlara.

Evin daralıb başına,
Aramızdan rüzgar əsir,
Buz baxışın qılınc kimi
Başımı savaşıq kəsir.

Gəzirsən günahsız kimi -
Ruhum, canım darmadağın.
Mənə çox da bel bağlama,
Çəkəm, çəkdiyin bu dağı.

Fikrin hələ boz-bulanıq,
Caşib-coşub durularsan.
Bir mərhəmət diləylə
Bir ömürcə qovrulursan.

Dilim daşları əridər -
Vəcdanın dilə gəlməz ki.
Bir naxələf yarıdan ötrü
Ürəyim düşüb ölməz ki...

ACI SÖZ

Qapım dost qapısı, odam - el evi
Niyyətin bəd isə, qapımı döymə.
Bir qarış yol gedir dildən ürəyə,
Dilinə sahib ol, ürəyə dəymə.

Ömür yollarında darılma, çaşma,
Bu yolda irəli-geri var, qardaş,
Demirəm kilid vur dilinə - dinmə,
Sözü də deməyin yeri var, qardaş.

Getməz söz yarası, yüz məlhəm ola,
Sözünə sığal çək, qanmazı qandır.
Dünyanın özü də sözdən yaranıb,
Sözlə hər könüldə bir çıraq yandır.

Nəyimiz qalacaq addan savayı,
Ağayla nökrin sonu ki, birdi.
Ürəyim bir haqsız sözdən qırılıb,
O kəlmə yıxılıb - öldüyüm yerdi.

QÜRBƏTƏ GEDƏN SEVGİ

Bir sevda yolundan döndük, - Nə yaxşı
hələ gediləsi bu yol yarıydı.
Bu sevda qürbətə gedən sevginin
Geriye dönməyən son qatarıydı.

Səni kim əylədi yolayrıcında,
Bu yol - Urum yolu, sonu görünməz.
Ötər mənə olan ehtiyacın da,
Mənsiz bu dünyanın Günəşi sönməz.

Eşqimiz yozumsuz dəli bir yuxu -
Dolaşır qürbətin küçələrində.
Sevgini böldüyün qızlar, gəlinlər
Asılır narahat gecələrimdən.

Üzümdə illərin acı həsrəti,
Dözəcəm, qayadı, daşdı bu dözüm.
Getdiyin yolları yığdım gözümə,
Bəlkə bu yollardan yığıla gözüüm.

ŞÜBHƏ

Mən yaman qorxuram özüm-özümdən,
Ağlıma nə gəlsə - başıma gələr.
Hələ də naşıyam - duymuram səni
Çıxacaq axırıma axır "bəlkələr".

Elə bir ayağın evindən qaçaq,
Deyəsən, özündən qaçırsan, - "qoçaq".
Burdasan, gözündən oxunur ancaq
Səni yenə çəkir uzaq ölkələr.

Sərmisən yollara duyğularımı,
Sirrə çevirmisən yuxularımı,
Doyunca dadmamış könül barımı
Gör nələr deyirsən, eh, nələr, nələr...

Gözünü yollara dikənlərə bax,
Uçulmuş saraytək çökənlərə bax,
Mənim çəkdiyimi çəkənlərə bax,
Mən çəkdim, səninlə Allahın bilər.

GECƏ DÖYÜLƏN QAPILAR

Gecə döyülən qapılar
Bağrımı yarır - ölürəm.
"Xeyirdimi bu vaxt görən?" -
Yüz yol ölüb-dirilirəm.

Gecə döyülən qapının
Nə qanı var, nə ürəyi.
Dağlarca təpərin olsa
Yerə qoyacaq kürəyi.

Gecə döyülən qapılar,
Ağrıların ən nəhəngi.
Verdiyi hər müdhiş xəbər,
Bir doğmanın əcəl zəngi.

Tükdən asılı ürəyim
Gecəyə keşikçi olur.
Zəhmi, vəhmi - hər nəyi var
Qor kimi içimə dolur.

Gecə qapı döyən barmaq
Sınsın - mətləbə çatmasın.
Qafilləri bu dünyanın
Pis üzünə oyatmasın.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Səyyarə MƏMMƏDLİ

DƏDƏLƏRİMİZƏ

("Özgə atına minən tez düşər", yoxsa...)

Düşürə bilmədik, Dədə,
Özgəni öz atımızdan!
Yüz ilə yaxındı, Dədə,
Düşmüşük biz atımızdan!

Tutduğunu buraxmayan
Kor əlində qalmışdıq biz!
Haqdan bizim ola-ola,
Yurd çölündə qalmışdıq biz!

Bizim ata minən "özgə",
Çapır yurdumda dördnala!
Hər çapanda dörd bir yanı
"Mənim" deyib, ala-ala!

Özgə atına minən heç
Belə uzaq getməmişdi!
Haqsızın xeyrinə bir iş
Belə asan bitməmişdi!

Atın öz yiyəsi olub
Bizim ata minən, Dədə!
Onsuz da dəyişir bizdə
Məsəli tərs denən, Dədə!

KAŞ DÖNÜB QUL OLAYDIM

Kaş dönüb quş olaydım,
Bezdim adam olmaqdan!

Quş əvəzi qəfəsdə
"Adam" olub qalmaqdan!

Quş olub səmalarda
Süzəm belədən-belə!
Əsir torpaqlarımı
Gəzəm belədən-belə!

Bataqlığına batsam
Çör-çöpüylə qorunam!
Göllərində yuyunub,
Daşlarında qurunam!

Çatıb Göyçə elinə
Qanad verib görüşəm!
Deyəm: "Adamtək getdim,
Quştək gəldim görüşə!"

Dimdiyimlə daşıyıb
Oduna su çiləyəm!
Onu qurtarmaq üçün
Ovsunlana lələyim!

Adamtək yaramadım,
Kaş bunlara varaydım!
Qalan insan ömrümü
Quştək başa vuraydım!

HƏR GÜN

Günümüzün neçə saati
saata baxmaqla
keçir görən!?
Neçə saat sərf edirik,
darıxmağa,
tələsməyə,
dözməyə...
Dəqiqələri az qala
gözümüzlə çəkirik
irəli,
Tez "aparsın" deyə bizi...
Beləcə,
hər gün
saat-saat enirik axşama
və
saat-saat qalxırıq
ömrümüzü.

◆ H e k a y ə l ə r

NARINGÜL

Öləziyən işıq

Qoca həyətdəki yaşıl otların arasıyla uzanan dar cığırda elə var-gəl Qədirdi ki, gəzişməkdən daha çox ətrafdakı sükutu qovana bənzəyirdi. Kənardan müşahidə edən: “Bu adam, vaxtın suyunu çıxardır,” qənaətinə də gələ bilərdi.

Həyətin ortasıyla uzanan cığır qocanın öz ruhuydu, onu çəkib həyətin bu başından o başına aparırdı. Bu həyətdə hər şey onun canına hopmuşdu. Cığırın başındakı su qurğusunu da özü ixtira etmişdi. Quyudakı buz kimi sərin suyu bu qurğuyla yuxarı vurur, bəh-bəhlə gündə neçə dəfə əl-üzünü yuyub sərinləyirdi. O başda, həm həyətin, həm də cığırın sonunda, ayaqyolu yerləşirdi. Qoca gəzintiyə çıxarmış kimi, ehtiyacı oldu-olmadı, gündə neçə dəfə buraxılırdı. Həyətdəki irili-xırdalı meyvə ağacları, axar-baxarlı yerdə düzəldilmiş taxta oturacaq - hər şey - ona doğmaydı. Qocadan başqa bu həyətdə intəhasız bir sükut da yaşayırdı. Qoca onu səbrlə dinləyir, yoldaşlıq edirdi onunla.

Amma əvvəllər buralar belə deyildi. Burda yaşayanların hay-küyü qarışıq xor kapellasını xatırladırdı. Hamı danışır gülür, sevinir, nə barədə işə mübahisə edirdi. Qoca da məmnunluqla bu səs-küyü dinləyirdi. Bəzən erkək: - nə olub, bir az asta danışın da, qonşular köçəcəklər əlinizdən, - deyərək həyətdəkiləri danıyardı. Eh, gözəl günlər idi... İndi qoca o günləri xatırlayıb köksünü ötürürdü.

Qoca istəsəydi, yenidən bu həyətdə qələbəlik yaratmağa qadirdi. Uzaqda yaşayan qızlarını, başqa ölkədə məskən salmış oğlunu çağırır gətirər, hamını başına yığar, bu həyəti yenidən canlandırardı. Amma nə mənası vardı ki?! Bir müddət sonra yenə hər şey öz əvvəlki halını alacaq, hamı dağılışıb gedəcəkdi. Ona əbədi olmayan heç nə gerek deyildi.

Qızı həmişə şəhərdən xəbərsiz, çox vaxt da səhər tezdən, çiçəklərin üstündə şəh qurumamış gəlirdi. Gəlişilə əməlli-başlı işıqlanırdı həyətbaca. Qızın kəndə gəldiyi maşın çox bahalıydı, bu kənddə belə bahalı maşın yoxuydu. Əslində, onun gəlişini bir-iki qonum-qonşunun görməsi də pis olmazdı. Amma gəldiyi maşın ərinin dostunun maşını olduğundan bu arzusunun üstündən xətt çəkirdi. Ərinin işi çox idi, odur ki, tez-tez kəndə gələ bilmirdi.

Qocanı qızının bir belə yolu yad kişiylə bir maşında gəlməsi qəti açmırdı. İradını da bildirmişdi ona. Qız da öz “dərsini” almışdı, odur ki, bu səhər qapıda tək görünmüşdü.

Qoca adət etdiyi ləng addımlarla cığırda yeriyirdi. Eyvanın məhəccərinə söykənmiş qız baxışlarını atasının küreyinə zilləmişdi, hər an onu səsləyib nə isə soruşa bilərdi. Bəlkə də, heç belə deyildi, amma qocaya elə gəlirdi. Bu isə, onun hər günkü yerisinin ləngərini bir qədər dəyişirdi. Əslində, yerisinin azca da olsa dəyişilməsi heç xoşa gələn deyildi. Qoca illər ərzində öz hökmrənliyini qoruyub saxlamağa çalışmışdı.

Şəhərdə yaşayan qızını da qoca özü çağıraraq gətirtmişdi. Onunla məsləhətləşmək, hər şeyi ölçüb-biçmək istəyirdi. Həyatının son günləri barədə danışacaqdı qızıyla: gündəlik vəziyyətini, dolanışığını, xəstəliyini, lap elə öləndən sonra yasının necə təşkil edilməsini - hər şeyi müzakirə edəcəkdə. Həyatının axarını, nəticəsini əvvəldən müəyyənləşdirməyə adət etmişdi. Qabaqcadan fikrində tutduğu qrafik üzrə hərəkət edirdi həmişə.

Qoca addımlarını yavaşlaidib əncir ağacının altındakı oturacaqda əyləşdi. Burdan həm evin eyvanı, həm də qonşu qadının bostanı görünürdü. Qonşu qadın onun ruh yoldaşındı, ikisi də son vaxtlar tək olduqlarından, günlərini birlikdə keçirirdilər; balacaboy, ağbəniz, arıq bədənli qadındı. Ömrünün qürubunu yaşamasına baxmayaraq, sifətinin cizgiləri öz zərifliyini qoruyub saxlaya bilmişdi. Üzünə baxıb heç cür yaşını təyin etmək olmazdı, zalım qızının saçları da ağarmırdı heç. O isə bilirdi qadının yaşını. Səssiz-səmirsiz, bir kəlmə danışmadan duyurdu qadını, onun varlığına şükürlər edirdi. Qadın, qocanın indiki zamanıydı və bu zaman məvhumu hər ikisi üçün çox vacib idi.

- Deyəsən, qızın gəlib...

Qadın birdən-birə hasarın arxasından peyda oldu; səsinə bir ərköynlük duyulurdu. Son vaxtlar bu qadın onun ürəyini hamıdan yaxşı oxuyurdu.

- Gözün elə bizim həyətdə olsun.

Əslində, istəyirdi qadına dil-ağız etsin, bir-iki kəlmə xoş söz desin, qeyri-ixtiyari belə dedi. Həmişə beləydi qoca. Özü də bilmədən şirin-şirin danışdıqları yerdə qəfildən bir-iki zəhərli sözlə sancırdı qadını. Amma qadın incimirdi.

Qadın başını aşağı salıb soğan ləklərinin arasında qurdalandı. Üzündə xoş təbəssüm vardı; xoşbəxtliyə də bənzətmək olardı.

Bu an qocaya daha vacib olan, eyvanda elə hey fırlanan, qab-qacağı o tərəf-bu tərəfə daşıyan qızıyla edəcəyi söhbətdi... Qız əyninə qara rəngli, zərif paltar geymişdi; uzaqdan çox gözəl görünürdü. Paltarın açıq yerlərindən ağ, işıqlı və hamar dərisi parlayırdı. Qoca eyvandakı qızını gözəlti süzüb ürəyində onunla qürreləndi.

Qız əlindəki bahalı telefonla kiminləsə danışdı. Deyəsən, mübahisə edirdi.

- Sən məni başa düşə bilmirsən e... Anlada bilmirəm səni, səbr elə, görüşəndə hamısını danışarıq.

Açıq-aşkar bilinirdi ki, xəttin o başındakı adam qızı üçün əhəmiyyətli adamdı. Telefondakı adamla mübahisə etdikcə üzünə qüssə qonurdu. Yəqin ki, bu dəqiqə atasının varlığını belə unutmuşdu, bütün fikri o adamın yanında idi. Nə olursa-olsun, qoca qızının bikefləməsini istəmirdi. Yaxında olsaydı, soruşardı ki, bu kimdir, uzun-uzadı nə danışırısan onunla? Ancaq lüzum görmədi. Onsuz da axır vaxtlar qızı ilə söhbəti heç alınmırdı.

Qoca qızının uşaqlığını xatırladı: tez-tez təpiklərini yerə döyərək ağlayardı. Göz yaşları üzünə yuvarlanar, sarı, qıvrım saçları bir-birinə qarışırdı. Qız o vaxtlar da inadçıydı, istədiyini almayınca əl çəkməz, hamını özünə razılaşmağa məcbur edərdi. Qoca bu qızını o biri uşaqlarından daha çox sevirdi, ərköyn böyütmüşdü onu. Bu ərköynlük, deyəsən, get-gedə hökmrənliyə çevrilmişdi. Qızı o biri uşaqlara da hökm etməyə, onları idarə etməyə başlamışdı. Əlbəttə, bunun qocaya dəxli yoxdu. Qoca heç... O, özü hökmandı. Əvvəllər olduğu kimi, yenə bu ailənin başçısıdır, nə dəyişib ki...?!

Görəsən, bu gün də bir-birini anlaya biləcəkdilərmə? Bəlkə, heç ümumiyyətlə, nə vaxtdan bəri qəlbini, düşüncəsini zəbt etmiş, həll olunmasını gözlədiyi narahatlığını qızına açıb-tökməyin mənası yoxdu? Ola bilsin ki, qız yenə də: "nə istədiyini özün də bilmirsən", - deyə onu məzəmmət edəcəkdə. Elə isə, onu çağırıb gətirməyin nə mənası vardı? Qoca köksünü ötürdü.

Qoca çəpərin alçaq yerindən qonşu həyətin bostanına tərəf boylandı. Qonşu qadın nədənsə gözə dəymirdi, sanki qəsdən evə çəkilməmişdi. Qoca yaxınlıqdakı çöl quşlarını hündürdən söydü. Çəpərin arxasından xışıltı eşidildi. "Burdasanmış, burda dayanıb izləyirsənmiş, burda olduğunu özün hiss etdirmirsən". Ürəyində qadınla danışdı. Qadın da onu görmürmüş kimi, tərəvəzin dibini boşaltmağa başladı. Amma qoca hiss etdi ki, qadının fikri hasarın bu üzündə, qulağı da səsdədir.

İstədi qonşu qadına desin ki, qızım gəlib. Qoy görsün, bilsin ki, tək deyil, onu axtarırlar. Qadın özü çəpəri bu tərəfə adladı.

Qız eyvandan qadını görüb aşağı endi. Onunla çoxdan görüşmədiyi əziz adamlar kimi görüşdü, şirin-şirin söhbət etməyə başladı. Qoca qızının istiqanlılığına həmişə mat qalırdı. O, istənilən adamı dərhal ələ almağı bacarırdı. Qadın da qızla əməlli-başlı söhbətə girişmişdi. Deyəsən, qız atasını möhkəm-möhkəm qadına tapşıırırdı.

Qadınla söhbətini bitirən qız tələm-tələsik eyvana qalxdı.

Bir az ləngidikdən sonra qoca da eyvana qalxdı.

Qız yenə telefonla danışdı, bu dəfə əhvalı yüksəlmişdi:

- Hə... Oldu, yaxşı, incimirəm. Narahat olma, anladım. Qız atasını görüb tez telefonu söndürdü, üzünə laqeyd ifadə verdi.

Qoca dilxor oldu: "Nə qədər telefonla danışmaq olar? Kimdir axı bu adam?!" Hər halda, Kamal deyildi. O olsaydı, qızı belə ehtiyatlanmazdı. Dodaqaltı kürəkənin dalınca qeyzləndi: "Qadını nəzarətsiz buraxmazlar. Əsl kişi heç vaxt qadına etibar etməz!" Özünü saxlayammayıb bir qədər sərt şəkildə qızına təpindi:

- Kamal səni niyə tək buraxıb, gərək özü gətirərdi.

Qızı dərhal narazılığını biruzə verdi:

- Bilirsən ki, o, iş adamıdır, bir dəqiqə boş vaxtı olmur. Yenə hər şeydən gileylənmə, axır vaxtlar çox deyngən olmusan. Gəl yeməyini ye! Deyəsən, yemək də yemirsən, çox anqlamısan.

Yeməyi ikisi də könülsüz yədi. Qocanın nəinki yeməyə, heç danışmağa da həvəsi yoxdu. Qızıyla götür-qoy edəcəkləri, danışacaqları - hər şey qeybə çəkilməmişdi. Başa düşdü ki, qızı ilə danışmağa elə bir söhbət qalmayıb. Onsuz da lazım olanları uzun müddətdir görüşlərində hissə-hissə, anbaan danışib əritmişdilər...

- Nə deyirsən, gedirsən bizimlə şəhərə?

Qoca bu sualı neçənci dəfəydi eşidirdi. Bilirdi ki, bu hər ikisinin arasına bəndsiz, güvənsiz körpü kimi atılmış bir sualdı və heç birinin bundan yapışmaq, xilas olmaq fikri yoxdur. Qız onsuz da atasının nə cavab verəcəyini bilirdi.

Qoca qızının sifətinə baxdı. Onun üzünün hamar, ağ dərisi ilan qabığına bənzəyirdi, par-par parıldayı, adamın gözlərini qamaşdırırdı. Gözlərinin dərinliyində xudpəsəndlik və hiyləqarışıq bir ifadə vardı. Bu gözlərin dərinliyindən umduğu sevgi və nəvazişi axtarıb tapmağa qocanın hövsələsi çatmadı.

- Həyətdən meyvə də uşaqlar üçün.

Qız əlindəki selofan torbanı götürüb dinməz-söyləməz atasının arxasınca həyəte endi. Ağacların üstü meyvəylə doluydu. Hər ikisi həvəslə, yetişmiş meyvələri torbaya yığdılar.

Qoca xeyli dirçəlmiş kimi görünürdü. O, sevinclə ağacların arasında gəzişir, uşaq kimi suallar verir, ağacların budağını silkələyərdi. Kənardan baxan elə düşünərdi ki, qızının getməyinə, tezliklə bu həyətdə azad olacağına sevinir.

Qoca artıq ürəyində qızı ilə sağollaşmış, onu yola salmışdı. İndi qalan şeylər barəsində düşünürdü. Düşünürdü ki, həyət-bacanı səliqəyə salmaq lazımdı. Evin arxasını ağartmaq gərəkdir, nə vaxtdır əl dəymir. Bilmək olmaz dünyanın işini. Əcəldi, birdən sabah qapını döydü... Ürəyində yas üçün qurulacaq mağarın yerini də müəyyənləşdirdi. Hər halda, adam çox olacaqdı. Şəhərdən gələnlər, qohumlar, tanışlar, hamı tökülüşüb gələcəkdi.

Qızı meyvə dolu torbalarını gətirib qapının ağzına qoymuşdu, yol tədarükü görürdü. Sürətlə o tərəf-bu tərəfə qaçır, heç nəyi yaddan çıxarmamağa çalışırdı. Telefonu qocanın yanında həyətdə qalmışdı. Telefonun zəngini eşidən kimi tez özünü ora çatdırırdı.

- Yəqin Kamaldır, - deyə atasına izahat verdi.

Qocanın ürəyindən qızını uşaq vaxtlarında olduğu kimi cəzalandırmaq, əməlli-başlı tənbeh etmək keçdi. Yüngülcə köksünü ötürdü.

Qızı onu qucaqlayıb kövrəldi:

- Özünə fikir ver, dərmanlarını iç! Yenə tək qaldın, ürəyim sənin yanında qalacaq.

Qoca istədi ki, həyəti göstərib soruşsun: "Mən heç, bəs bu sükutu, sükutu neyləyim?" Bildi ki, qızı həmişəki kimi, yenə onu anlamayacaq. Bir söz demədən qızını sinəsinə sıxdı. Ürəyinə bir doğmalığ, hərarət axdı.

Qız yolun ortasına çatıb yenidən səsləndi:

- Tez qayıdacağam. Yenə gələcəyəm.

Qoca artıq onu eşitmirdi. Fikri başqa yerdəydi. Həyətdə qayıdıb bir xeyli aşağı-yuxarı var-gəl etdi. Evə çıxmağa tələsmədi. Qonşu qadının səsi gəlirdi. Qocanı görüb çəpərin bu üzünə adladı.

- Qız getdi?

Qoca başının işarəsiylə onu yanına çağırırdı, əliylə işarə edib yanında yer göstərdi. Qadın on beş yaşlı qız kimi nazlanaraq gəlib onun yanında əyləşdi.

- Gözün bizim həyətdə olsun. Birdən ölüb-eləsəm, xəbər tut. Qəfildən ölüb evin içində qalaram, heç kim bilməz, biabır olaram. Axşam eyvanda işığı yanılı qoyacağam. Əgər görsən ki, lampa uzun müddət sönməyib, deməli, ölmüşəm. Qalanını özün bilirsən...

Qoca bu sözləri bəlkə yüzüncü dəfəydi söyləyirdi, hər dəfə də qadın onun "cavabını" lazımınca verirdi:

- Ölən deyilsən, qorxma, yalandan hay-küy salma. Sən bizim hamımızı öldürüb sonra öləcəksən!

Qadın əlləriylə dizlərini ovuşdurdu. Deyəsən, getməyə hazırlaşdı. Qoca onun qolundan tutub saxladı:

- Hərdən acılamışam səni. Amma xətrini çox istəyirəm, lap çox! Ən əziz, ən yaxın adamsan mənə, inan buna. Qoca əməlli-başlı kövrəlmişdi.

Qadın da kövrəldi, həm də nədənsə utandı. Sanki qoca ona evlənmək təklif edirdi, başını aşağı saldı. Bu dəfə həmişəki günlərdən fərqli olaraq xeyli ləngidi qocanın yanında. Birlikdə soğan ləklərinə baxdılar, bostanı gözdən keçirdilər, həyət-bacanı gəzdilər. Hasardakı keçiddə qadın yenə də özünəməxsus şəkildə sağollaşdı:

- Bir də belə sarsaq-sarsaq danışma! Səhər tez dur, yatıb qalma! Əncirləri yığmaq lazımdır, belə getse, quşlar axırına çıxacaqlar. Səsləyərsən, gəlib kömək edəmə.

Qoca bir söz demədən evə tərəf getdi. Ev başdan-başa sükut içindəydi. Yerinə girib yorğanı başına çəkdi, nədənsə ürəyi titrəyirdi. Uzun, quyu kimi dərin, sonsuz bir gecə başladı.

Ertəsi gün qocanın eyvanında yanılı qalmış lampanın közərən işığı uzun müddət sönmədi. Sonra günəş dağların arxasından şaxələnmiş şüalarını inadla kəndə doğru uzatdı. Şüalar get-gedə böyüdü, işıq selinə döndü. Gur şüaların altında əriyən lampa işığı get-gedə öləziyib tamamilə görünməz oldu.

Böyürtkən mövsümü

Küçənin ortasında, yoldaşlarından bir qədər aralıda maşınına söykənərək müştəri haraylayan sürücüyə birdən-birə iki nəfər yaxınlaşdı və bu sürücü üçün bir qədər gözlənilməz, eyni zamanda, göydəndüşmə oldu.

Yaxınlaşanlardan biri 30-35 yaşlarında qadıncı, bahalı olmasa da, əyninə son dəbə uyğun paltar geyinmişdi, saçlarının rəngi paltarının rənginə tam uyğun idi. İncə mütənasib bədəni vardı ki, bu da qadını yaşından xeyli cavan göstərirdi. Qadının bir əlində üstü incə naxışlı əl çantası, o biri əlində xeyli ağır olduğu kənardan hiss olunan iri yol çantası vardı.

O biri sərnəşin üz-gözündən sevinc və gəncliyə xas ərköynlük yağan idmançıbədənli, yaraşıqlı oğlandı. Yəqin ki, yaşı 25-dən çox olmazdı. Oğlanın da əlində yolçu olduğundan xəbər verən yük çantası vardı.

Üz-gözünü tük basmış, sifətindən laqeydlilik və yorğunluq yağan sürücü bir anın içindəcə dirçəldi, müştərilərinin qabağına yeridi:

- Hara gedirsiniz?

Sual hər ikisinə aid idi, qadın da, oğlan da demək olar ki, eyni anda xorla cavab verdilər:

- Sultanlıya.

Verilən cavab hər üçünü qane etdi, üçünün də üzünə eyni anda təbəssüm qondu.

Sürücü maşının yük yerini açdı. Oğlan cəld hərəkətlə çantasını yük yerinə qoydu, sonra bir söz demədən qadının əlindəki çantanı götürüb yük yerinə yerləşdirdi.

Təşəkkür etməyə macal tapmamış, oğlan maşının dal qapısını açıb qadını nəzakətlə maşına dəvət etdi:

- Çox sağ olun!

Qadının minnətdarlığını oğlan eşitmədi. O, sürücüyə qoşularaq başqa bir müştəri axtarır, hərdənbir də şən səslə nə isə danışır, hündürdən gülürdü. Əhvalının əla olduğu uzaqdan bilinirdi.

“Cavandır, həm də yaraşıqlı və özünə inamlıdır, yəqin ki, öz yaşıdı olan qızların çoxu ölür bundan ötrü”. Qadın maşının pəncərəsindən oğlanı süzdü, sonra maşının salonundakı kiçik güzgüdə laqeydliklə özünə baxdı, oğurluq edirmiş kimi, o tərəf-bu tərəfə boylanaraq üz-gözünü yüngülcə bəzədi. Maşının oturacağına söykənib gözlərini yumdu. “Bu son fəslə də bitirə bilsəydim, əla olardı, daha bir də qayıtmazdım əvvəlki fəsillərə”. Qadın yarımçıq qalmış romanını düşündü və birdən-birə bərk darıxdı.

- Gedək, deyəsən, bu gün o tərəfə gedən olmayacaq, - deyə sürücü təəssüf qarışıq səslə qərarını verdi.

- Fikir eləmə, pulunu ödəyərək.

Oğlan özündən razı halda qabaqda, sürücünün yanında əyləşdi.

Maşın şəhərin haylı-küylü, basırıq küçələrindən çıxıb rahat və geniş asfalt yola düzəldi.

- Sultanlıda kimlərdənsiz?

Oğlan güzgüdən çəpəki qadını süzdü.

- Tanımazsan, mən artıq xeyli vaxtdır o tərəflərdə yaşamıram.

Sonra qadın nəzakətlə gülümsünərək günahkar kimi əlavə etdi:

- Heç özüm də orda çoxunu tanımıram.

Əslində, oğlan o qəsəbəyə yaxın başqa qəsəbədə yaşayırdı və qadın ad çəksə belə, orada heç kimi tanımayacaqdı.

Oğlan yanpörtü əyləşib qadını süzdü: "Pis deyil, cavan olmasa da, cazibəlidir".

- Nədənsə, gözəl qadınlar həmişə şəhərin mərkəzində yaşamağa üstünlük verirlər.

Oğlan söhbətə körpü atmağa çalışdı.

Qarşısından gələn böyük yük maşını qəfildən yolun ortasına çıxdı, sürücü güclə əyləci basdı, maşın ləngər vurub yenidən yoluna davam etdi.

- Bilirsən, mən uşaq vaxtdan uzaqlarda, böyük şəhərlərdə yaşamağı arzulamışam. Həmişə fikirləşmişəm ki, nə vaxtsa çox böyük, tanınmış adam olacağam, məsələn, tutaq ki, dahi bir yazıçı. Neçə ildir, böyük bir roman başlamışam, ancaq heç cürə tamamlaya bilmirəm, hələ də yarımçıqdır, lap mənim öz həyatım kimi. Hər dəfə də son fəsildə ilişirəm. Təsəvvür elə ki, həmişə son fəsil ürəyimə yatmır və adətım üzrə sonluğa görə bütün əsəri dəyişməli oluram.

Qadın təəssüflə ah çəkdi və üzünə qüسسə qondu. O, həmişə romanı haqqında danışanda kədərlənir, əhvalı korlanırdı.

Oğlan yüngülcə köks ötürərək qadından icazə alıb siqaret yandırdı, gözünü yolun kənarı ilə uzanan düzənliyə zilləyərək siqaretini sümürdü.

"Siqaret çəkmək çox yaraşır ona, yəqin özü də bilir bunu". Qadının baxışları güzgüdə oğlanın baxışlarıyla rastlaşdı, dərhal gözlərini yayındırdı.

"Gözəl qadındır, bununla əylənmək, lap elə bir müddət dostluq etmək pis olmazdı".

Bütün bunların sürücüyə dəxli yox idi. O, diqqətlə yolu izləyirdi.

- Bəlkə də, bu sənə gülməli görünər, amma mən romanda yaşadığım həyatı əks etdirmək istəyirəm, öz həyatımı, - qadın dilləndi.

Oğlan maraqla və aqgözlüklə onu süzdü.

Qadın nədənsə oğlanı nağıl qəhrəmanlarından hansınasa bənzətdi, xatırlaya bilmədi, amma heç şübhəsiz, öz qəhrəmanı deyildi.

"Başlandı... Yerə düşən kimi təklif edəcək, bir bəhanə tapıb uzaqlaşmaq gərəkdir, elə etmək lazımdır ki, xətrinə də dəyməsin. Birdən bacarmasam, çox israr etsə... Yox, nə mənası var ki, onsuz da hər şey yarımçıq qalacaq. Yarımçıq heç nə istəmirəm, mənə həyat bütöv lazımdır! Həm də romanımı tamamlamaq üçün lazımdır". Qadına elə gəlirdi ki, romanına öz həyatını köçürür və birdəfəlik beyninə həkk etmişdir ki, romanın son səhifəsi mütləq bitkin və mənalı olmalıdır.

Maşın adamsızlığı və kasıblığı ilə uzaqdan seçilən kafenin qarşısında dayandı. Xırda daşların üstündə mürgüləyən it kənara sıçradı.

Ağ xalat geyinmiş ofisiant oğlan gözə göründü və dərhal yox oldu. Sürücü maşından düşən kimi tələsik addımlarla kafenin arxasında gözdən itdi. Qadınla oğlan üzbəüz qaldılar.

Oğlan gülümsünərək qadının əlindən yapışdı, onu kafenin kənarındakı otu dizə qədər çıxmış bağa tərəf çəkdi.

Qadın müqavimət göstərdi, amma müqaviməti oğlanın əhəmiyyət verəcəyi qədər güclü alınmadı.

Oğlan heç nəyə fikir vermədən qadını sinəsinə sıxdı. Kafenin işçilərindən biri boğazını arıtladı, öskürməkdən daha çox yaxında olduğunu hiss etdirənə bənzədi. Hər ikisi başını qaldırdı. Sürücü üzünü onlara tərəf əyləşib çayını hörtüldədirdi. Həyətin ortasında dayanmış it qulağını şəkəlib onlara baxırdı. Qadın oğlanı yüngülcə özündən kənara itələdi. Oğlan, sürücü və qadın əyləşib birlikdə çay içdilər. Ordan-burdan söz açsalar da, söhbətləri alınmadı.

Yolun qalan hissəsi hamar deyildi və maşının qəsəbəyə yaxınlaşdığı hiss olunurdu. Qadın sürücünün üzünün bir hissəsi görünən güzgüdə özünə baxmağa çalışdı. Çəpəki boylansa da özünü görə bilmədi. Ürəyində güzgüləndi.

Oğlan yolun kənarı ilə uzanan düzənliyi gözlərinə yığaraq düşündü: “Dü-şəndə telefonunu alaram. Sonra görüşərik, yəqin özünün də ürəyindəndir”. Uzaqdan başı qırmızı örtüklü evləri görcək şən səsle dilləndi:

- Mən çatdım.

Sonra oğlan qadına tərəf əyilərək gülümsündü:

- Yəqin ki, görüşəcəyik.

Əlindəki telefon nömrəsi yazılmış balaca kağız parçasını qadına uzatdı.

Qadın kağız parçasını ovcunda bərk-bərk sıxdı.

Maşın tərpənən kimi təkərlərin altından qalxan toz içəri doldu. Oğlan maşından düşdükdən sonra qadının ürəyinə səbəbi özünə də məlum olmayan xəfif bir qüssə qondu. Sonra fikirləşdi ki, şəhərə qayıdan kimi romanını tamamlayacaq. Daha heç bir bəyənmemək-filan olmayacaq. Bəsdir daha... Hər şeyin bir sonu olmalıdır. Dərhal da hiss etdi ki, çox yorulub və təqətsizdir. Pəncərəni bir qədər aşağı endirərək oğlanın verdiyi sırayla rəqəmlər yazılmış kağız parçasını cırraraq küləyin ağzına verdi, kolların üzəri ilə uçuşan kağız parçalarının arxasınca xeyli baxdı.

Yolun kənarı ilə uzanan kolların üstü qara, qırmızı toz basmış böyürtlərlə dolu idi. Görünür, bu il yay bu tərəflərdə həmişəkindən bir qədər tez başlamışdı.

Zöhrə FƏRƏCOVA

Məzara qoyulan nişan üzüyü

- Hər dəfə burdan keçəndə, ürəyim ağrıyır. - Yarım saatdır gözünü avtobusun pəncərəsindən ayırmayan komandir, nəhayət, dilə gəldi.

Bayaqdan yol yoldaşının susqunluğundan tənə gəlmiş Mahmud dirçəldi:

- Niyə? - tələm-tələsik soruşdu ki, komandir yenidən xəyala dalmasın.

- Mənim qardaşım o kənddəndi.

- Qardaşın?

- Qardaşım... Müharibə bizi əvvəl döyüş yoldaşı, sonra qardaş elədi...

Komandir başı ilə sağ tərəfdə şosseyə birləşən kənd yolunu göstərdi. Ancaq o yol qarşıda üç tərəfə ayrılırdı, sağa, sola, bir də dümdüz uzanırdı. Hər yol da başqa-başqa kəndlərə aparırdı.

- Bilirsən necə oğul idi?! On doqquz yaşına keçdiyi iki aydı... Rusiyada hərbi məktəbi atıb gəlmişdi. Deyirdi ki: "Bizim oxumağa vaxtımız olacaq. Hələ ki Vətən Universitetində oxumalıyıq. Buranı qırmızı diplomla bitirən kimi hərbi məktəbə qayıdacam". Cəsur, qorxmaz oğuldu... Komandir güldü. Yol yoldaşının təəccüblə ona baxdığını görüb:

- Çox bəməzəydi... - dedi. - Nəyi ciddi, nəyi zarafatla söylədiyini anlamazdıq. Yaxşı parodiya eləməyi vardı. Məzəli əhvalatlar danışdı. Sonralar başa düşdüm ki, çoxunu özündən uydurmuş. O cür həlim, mehriban, qarışqanı belə tapdamağa ürəyi gəlməyən oğlanı döyüşdə görəydin... gözləri od saçdı. Döyüşlər itkisiz olmurdu. Ramin sözümə baxmırdı; ölümle oynayırdı. Amma hər döyüşçü kimi onun da yaşamağa inamı böyük idi. - Kəndlərində bir qız vardı. Ən çox ona görə evə getməyə can atırdı. İcazə almaq üçün nələr eləmirdi... Amma üç günlük izn verirdim, iki gün keçməmiş, geri dönürdü.

* * *

- Can, bala, Allah məni öldürsün. Günah məndədi. Sən deyəndə ki, dayımgilə gedirəm. Gərək səni xəbərdar eləyəydim ki, qonşunun iti açıqdı. Salman da köntöyün biridi. Elə ona görə adına "Dəli Salman" deyirlər də... Ona neçə dəfə demişəm, itini bağla, axırda bir peşmanlıq olacaq. Deyir, bağlayıram, zəncirini qırır. O ağzıyanmış da elə bəddi ki...

- Elə demə, ay ana, hörməti var...

Anası mat-məəttəl xəbər aldı:

- Nə hörmət, ay oğul, Nəyin hörməti var? İtin?...

Uşaqlıqdan bir xasiyyəti var idi, işi çətinə düşən kimi anasını qucaqlayıb yanaqlarından marçıltı ilə öpər, sonra bərkdən deyərdi:

- Baldı, bal... Boynuna al, sən yanaqlarına bal sürtürsən.

Anası gülə-gülə dilləndi:
- Dədən bu şalvarı iki ay qabaq sən bura gələndə almışdı. Şalvar getdi...
- Nə?!.. - Ramin şalvarı tələsik alıb baxdı. Anası onun qüssələnməyinə dözmədi:
- Canın sağ olsun, dədən təzəsini alar. Təki müharibə bitsin, torpaqlarımızı geri qaytarasız...
- Geri verməyib nə...
Anasına baxıb sözünün ardını gətirmədi. Ancaq yenə qadının qaşları düyünləndi. Ərklə oğluna acıqlandı:
- Müharibəyə gedəndən də söyüş öyrənmisən...
Mahmud güldü:
- Ay ana, söydü ki?
Ramin də qardaşına qoşuldu. Gülə-gülə:
- Ana uşağı kimi göndərmişdin, əsgərlik kişi elədi də oğlunu, - dedi. - Nəyi pisdi?!

* * *

- Nə yaman fikrə getdin? - Komandir qolundan tutub soruşurdu.
- Heç... Təsəvvür eləyirəm evdə Raminin başına nələr gəlib.
- Hə, onları da danışdı. Şalvarının cırılmasına heyifsilənirdi, çünki elə həmin gün qız ona "çox yaraşıqlı görünürsən" deyibmiş. Ən çox da ona görə heyifsilənirdi ki, qızın atası gəlib çıxıb. Deyirdi, zalım oğlu gəlməsəydi, qızını öpəcəkdim. Sonra anasının "ağzıyanmış it" deməsini yadına salıb gülürdü.
Komandir necə güldüsə, yaxın oturaçaqlarda əyləşənlər ona baxdı. Sağ əli ilə ağzını tutub, çiynlərini çəkdi. Sırr vermiş kimi, yavaşca pıçıldadı:
- Bir gün evlərimdən gəlib elan elədi ki, nişanlandım. Hamımız sevinib təbrik elədik. Sonra bildik ki, nişanlanmaqlarından qızla özündən başqa kimsənin xəbəri yoxdu. Anasından nişan üzüyünü alıb ki, ver barmağıma taxım, gedəndə qaytararam. Görüşəndə, üzüyü qıza verib.

* * *

- Bax, barmağımın ölçüsünədi.
Ramin çeçələ barmağının başına güclə keçirdiyi nişan üzüyünü göstərdi.
Anası gülə-gülə:
- Hə, elə bil barmağına ölçüb almısan. - dedi. - Nə oldu... Yenə hara gedirsən?
- Dayımgilə dəyim, gəlirəm...
- Yenə dayımgilə gedirsən...
- Dayıdostum mənə söz verib, xəngəl bişirəcək.
- Sən ki xəmir xörəkləri xoşlamırdın.
- O əsgərlikdən qabaq idi. Həyat insanı dəyişir.
Mahmud anası ilə kiçik qardaşının söhbətinə müdaxilə elədi:
- Bah... Ana, buna bax, elə bil yüz yaşlı qoca kişidi.
Ramin qardaşına sataşdı:
- Böyüməyincə, bilməzsən. - anidən gözlərinə qüssə çökdü. - Müharibə adamı böyüdü.

Ramin müharibədən, döyüşlərdən danışmırdı. Ancaq döyüş yoldaşları dilindən düşmürdü. Komandirin bayaq dediklərini indi anladı; cəbhə bu yad insanları bir-birinə doğma qardaşdan da yaxın edibmiş. O gün isə, Raminin gözlərindəki qəmi ilk dəfə bütün dərinliyi ilə görən Mahmud fikirləşmişdi ki,

qardaşına kədərilməyi müharibə öyrətdi. O vaxtadək Ramin yerə-göyə sığmayan, dünyanı eyninə almayan şən, şux gənc idi.

...O gecə evə gec qayıtdı. Kefi kök idi. Gələn kimi yenə də anasını qucaqlayıb öpdü. Qardaşı arvadına:

- Əsmər, uşaqlar gözümə dəymirlər, - dedi.

Əsmər güldü:

- Dəyməz də. Saatdan xəbərin var?

- Acından ölürem, - Ramin söhbəti dəyişdi.

Mahmud qardaşından eyhamla xəbər aldı:

- Nə oldu, dayıdostun xəngəl bişirmədi? Az qalmışdım onun xasiyyətini dəyişdiyinə, qonaqpərvərliyinə inanım.

Ramin qardaşının sualını əvvəl sanki başa düşmədi. Soruşdu:

- Nə xingəl? Hə... Mənim kimi igidə bir qab xingəl neyləyəcək? Mənə Koroğlu kimi bir qazan yemek də versən, doymaram.

- Gəl, gəl otur, ay bala. Anan ölsün, bəs cəbhədə nə yeyirsiz?

- Ay ana, orda bizi heç ac qoyurlar? Bax, plov, kabab - kefirmiz nə istəyir, hazır qabağımıza gəlir... Dayan, əlimi yuyum, gəlirəm. Yeməyin ətri öldürdü məni...

O, geri dönənə qədər anası isti saxladığı yeməkləri süfrəyə düzüb əlində məhrəba dayanmışdı. Ramin süfrəni, anasını süzüb qardaşına göz vurdu:

- Anamdan nə nizam-intizamlı əsgər olar! Sən bilmirsən, bu, sehrli çubuğunu harda saxlayır? Gedəndə aparım. Acanda vurum süfrəyə, belə ləziz yeməklərlə dolsun.

- Yaxşı, daha zəvəklik eləmə. Yeməklər soyuyur. Dayan... dayan... üzük hanı?

Qaz sobasının başında çay tədarükü görən anası Mahmudun sözlərinə geri döndü. Ramindən soruşdu:

- Üzüyü itirmisən?

Anası iyirmi beş ildir barmağında gəzdirdiyi nişan üzüyünün itməsinə pərt oldu.

- Yəqin əlini yuyanda barmağından düşdü. - Gəlinini səslədi: - Əsmər, sən get əlüzyuyanın yanına bax... Mahmud, sən də dayingilə zəng vur, onlar da axtarsınlar.

- Ay ana, itib, itib də...

Ramin böyük qardaşının sözlərindən ürəkləndi:

- Ana, Mahmud düz deyir. İtib... Çox keçməz, geri qayıdar. Mən itki verib, geri almayan oğlana oxşayıram?

Ana-bala qucaqlaşdılar. Anası yenə gözlərinin yaşını silə-silə xəbər aldı:

- Sabah gedirsən?

- Hə, məni obaşdan oyat.

Qardaşının iştahla yeməsinə seyr eləyən Mahmud dilini dinc saxlamadı:

- İndi icazə almaq üçün nə oyunlar çıxaracaqsan. Dayan görüm e... Bəlkə sən sevgilin var? Üzüyü də ona vermisən?!

- Mənim sevgilim Vətəndi, bala. Üzüyü isə, gələcək uşaqların anasına verə bilərəm...

Mahmud deməyə söz tapmadı. Yenə qazın üstündə nə isə bişirən anasına şikayətləndi:

- Ana, buna bax, özündən beş yaş böyük qardaşına "bala" deyir.

Anasının çiyinlərinin tərpənməsindən başa düşdülər ki, xısın-xısın gülür. Mahmud kürəyini söykədiyi döşəkcəni götürüb qardaşına tolazladı. Ramin döşəkcəni havada tutdu.

- Çox sağ ol, bu stul doğrudan da narahat idi.

* * *

- Nənə, bax, Amal üzüyü mənə vermir. - Güllünün cır səsi aləmi bürüdü.
- Niyə verirəm? Özüm tapdım, mənimdi.
- Oğlanlar üzük taxmır ki, ağıllı...
- Mahmud, sən bu oğlunla qızın bütün günü bir-birlərini didirlər.
- Mən neyləyim e... ay ana, qoyursan ki, bir söz deyim. Qız balacadı, başa düşmür, oğlan yekə kişidi, özünü uşaq kimi aparır.
- Oğlanla işin olmasın, o, Raminə oxşayır.
- Qıza da söz deyə bilmirik, nənəmin adını verib atam, öləndə vəsiyyət elədi ki, Güllünün xətrinə heç kim dəyməsin.
- Ay xala, bunlar düz deyirlər... Üzük tapıblar... Amal, ver bura. Xala, bu ki sən nişan üzüyündü.
- Nə üzük?
- Ramin itirmişdi ha... Hə, vallah, özüdür ki var. - Əsmər əlindəki üzüyü qayınanası ilə ərinə göstərə-göstərə uşaqlarından xəbər aldı: - Hardan tapmışız?
Amal tez dilləndi:
- Mən tapdım.
Güllü etiraz elədi:
- Tapmadın. Pillekənin üstündəydi. İkimiz də birdən gördük. Sən məndən tez götürdün.
Mahmud təəccüblə soruşdu:
- Beş il sonra üzük necə gəlib düşüb pillekənin üstünə?

* * *

- Bilirsən nə düşünürəm... - Komandir qəmli-qəmli dilləndi. - Biri şəhid olur, həyatını itirir. Kim bilir, neçəsinin də onunla bağlı arzuları, ümidləri, xəyalları şəhid olur. Elə mənim... hər həlak olan döyüş yoldaşım ilə birlikdə nə qədər arzum yarımçıq qaldı... Ramin kimi oğulların valideynlərinin, bacılarının, qardaşlarının, sevgililərinin neçə-neçə arzusu, ümidi böynubükükdü.
- Ramin deməmişdi... qızın adı nə idi?
- Adı Selcandı.
- Bizim kənddə Selcan adında qız yoxdu axı...
- Əslində, adı Selcan deyildi. Ramin danışdı: "Mənə nə var, mən oğlanam, amma istəmirəm kənddə qızın adına söz çıxsın. Məktəbdə cin kimi uşaqlarımız vardı. Onlardan belə sevgimizi gizlədirdik. Məktublarımız kiminsə əlinə düşə bilərdi. Ona görə qızla belə qərara gəldik. Mən "Dədə Qorqud" filmi çox sevirdim. Qıza dedim ki, məktublarda adını Selcan yazacam". Qız Raminin dayısıgilin qonşuları idi, həm də bir sinifdə oxumuşdular. Əsl adı Mahirə imiş.

* * *

- Bircə bu Dəli Salman qızını birinə versəydi, hamının başı-beyni dincələrdi. Ondan sonra görüm bu kənd nə mövzu tapacaq...
Çayxanadan qayıdan Mahmud dəhlizdə ayaqqabılarını soyuna-soyuna deyindi. Əsmər gülə-gülə ərinin gödəkcəsini alıb asılıqandan asdı.
- Bir sən qalmışdın Dəli Salmanın qızının evlənmək məsələsinə qarışmayan, axır ki, sən də qarışdın.
- Mənim nəyimə lazımdı? Hara gedirsən, Mahirənin elçilərinə yenə "yox" deməsindən danışılar.

- Bu gün Mahirənin anasını - Gülsara xalanı gördüm. Deyir, evdə qırğındı, qız bütün günü ağlayır. Vallah, mən Salman əmini də qınamıram. Mahirəni zorla vermir ki... Arvadına deyib ki, qızının gözaltısı varsa, söyləsin, elçiləri gəlsin, yoxsa bu qapıya bir də ilk gələn elçiye "hə" deyəcəm.

- Sənin başqa işin-gücün yoxdu? Mənə çay süz. Uşaqlarına da de, daha bəsdə çöldə oynadılar, yığışsınlar evə...

* * *

Mahmudun o gün Mahirəyə yazdığı gəlmişdi. Ağ gəlinlik paltarında elə zavallı görünürdü ki... Ara vermədən ağlayırdı.

Toyda çox qala bilmədi. Həmişəki kimi onu qapıda qarşılayan arvadına gileyləndi:

- Bilmədim toya getmişəm, yoxsa yasa. Adamın gözlərində nə qədər yaş olar? Gəlin ağlayar, daha bu qədər yox...

Şəhid qardaşının bir gözü həmişə anasında qalar, ürəyi titrəyə-titrəyə öz-özünə deyər: "Gözləri qızarıb, yəqin anam yenə gizli-gizli ağlayıb". Mahmud da içəri girən kimi baxışları ilə anasını axtardı. Bu dəfə onu yorğan-döşəkdə gördü. Əsmər astaca dilləndi:

- Xalam xəstələnib.

- Nə olub?

- Gözümü oğurlayıb yenə gedib Raminin qəbrini ziyarət eləyib.

Amal öyündü:

- Ata, mənə dediyini elədim. Nənəni tək qoymadım. Nənə qəbiristanlıqda ağladı. Sonra Ramin əminin baş daşının yanından torpağı qazdı, bizim tapdığımız üzüyü orda basdırdı. Mənə də dedi ki, üzüyün yiyəsi Ramindi, orda qalmalıdı.

* * *

- Ramin mənim qollarımın arasında can verdi. Öləndə: "Qoymayın bizim qanımız tökülən torpaqlar ermənilərdə qalsın", - dedi. Amma Raminlərimizin qanları qarışan o yerlər hələ də düşməndədir. Elə bilirəm bunun günahkarı mənəm. Utanıram...

- Başqa heç nə demədi?

- Dedi... Anam ağlaya-sızlaya dözməyə çalışacaq, bacı-qardaşlarıma da bir şey olacağından qorxacaq, yaşayacaq, atam isə tab gətirməz, mənsiz ürəyi partlayar, - dedi.

- Son sözü bu oldu?

- Yox... Son sözü... Zorla gülümsədi. Dedi ki, komandır, zalım oğlu gəlməsəydi, qızını öpəcəkdin...

Komandır Mahmudun ağlar gözlərinə baxa-baxa soruşdu:

- Dayan, dayan... Bayaq bizim kənd dedin? Sən Ramini tanıyırsan?

- Mən də Raminin qardaşıyam. Sizə danışdığı, həmin o özündən beş yaş böyük qardaşı Mahmudam. Sənin göstərdiyin həmin kənddə yaşayıram. Tərtərə oğlumun andıcmə mərasiminə getmişdim. Bacım zəng vurdu ki, anam toxtamır, deyir, evimə gedirəm. Yalvara-yalvara Bakıya, qızının evinə yollamışdıq ki, bir az havasını dəyişsin, qala bilməyib. Sabah onu kəndə aparacam.

- İllər necə keçir... Deməli, Raminin şəklini ürəyinin üstündə gəzdirdiyi o balaca qardaşı oğlu artıq əsgərdi.

- Hələlik əsgərdi. Zabit olacaq... Bu gün yenə dedi ki, ata, torpaqlarımızı geri almayınca, məni gözləməyin.

Vəsiyyə

“Sizi görüm şil olasız, necə ki olduz...” Yenə buza dönmüş ayaqlarını danlayırdı: “Məni uşaqlarımın yanında xəcil elədik. Sizi görüm xəcil olasız. Necə ki, olduz...”. Danlaya-danlaya yumruqlayırdı. Getdikcə daha bərk vururdu. Ağrını hiss eləmirdi. Ayaqları ağrısız-acısız, hissiz-hərəkətsiz, qurumuş ağac kimi, on iki iliydi uzanıqlı qalmışdı. On iki iliydi o, ayaqlarına, ayaqları da ona məlul-müskül baxırdı.

Hərdən elə bilirdi, ayaqları xəcalət çəkir. Onda onlara yazığı gəlirdi. Yavaş-yavaş sığal çəkirdi ayaqlarına: “Mən də sizi çox yordum. Daş-dahara demədim, isti, soyuq bilmədim, taqətdən saldım sizi”. Üzr istəyirdi ayaqlarından: “O dünyada haqqınızı necə verəcəm?!” Yalvarırdı: “Məndən şikayətçi olmayın orda...”. Gələcəyi qaranlıq bir kabus kimi üzərinə gəlirdi belə vaxtlarda. Xoflanıb, hövllənib haray çəkirdi: “Ay bala, hardasız?” Səsinə səs verən olmayanda yenə ayaqlarını qınayırdı: “Uşaqlar yazıqlar neyləsinlər?! Nə vaxta qədər mənim nazımla oynamalıydılar?! Məni uşaqlarımın yanında xəcalətli elədik...”.

Uşaq dediklərinin böyüyü əlli, kiçiyi iyirmi yeddi yaşındaydı. Kiçik qızı ilk nəvəsindən - böyük qızının oğlundan iki yaş balacaydı. O, “Qəhrəman ana”ydı. Sovet hökumətinin verdiyi “Qəhrəman ana” nişanı evin yuxarı başındakı şifonerin siyirtməsindəydi. Gəlin vaxtından qızıllarını, toya-bayrama geyindiği pal-paltarını orda saxlayırdı. Oğlanlarını evləndirdikcə qızıllarını gəlinləri arasında bölüşdürdü. Anasından yadigar qalan üzüyü, qayınanasının verdiklərindən bir-iki xırım-xırdası orda olmalıydı. Gedib baxmaq üçün yuxarı dartındı. Ayaqları duz kisəsi kimi onu aşağı çəkdi. Yenə yadına düşdü ki, on iki ildə möhtacdı: “Ay bala!” Hayına hay verən olmadı: “Daşa dönərsiz...” Ağzından çıxan sözlər onu üşəndirdi. Özünü qarğıdı: “Daşa özün dönərsən”. Sonra təsəlli tapdı: “Onsuz da ananın qarğıışı övladı tutmur. Atanın...” Yadına əri düşdü: “Bəxtəvərin balasının dünya vecinə deyil. Bütün günü çöldə-bayırdadı. Bu evə düşdüyüm gündən məni öküz kimi kotana qoşdu”. Haqsızlıq elədiyini düşünüb susdu. Sonra əri eşidirmiş kimi, üzrxahlıq elədi: “Yox, Alləhtərəfi, sən də çox zəhmət çəkdin. Bu qədər uşağı böyütmək, hamısına toy eləmək, ayrı ev-eşik qurmaq asan deyildi ki... Nə sənin, nə də mənim əllərimin qabarı heç getmədi”. Son vaxtlar ərinə olan umu-küsüsü, incikliyi bir anda yox oldu: “Gəlinə tapşırırsan ki, yerimi bu otaqda salma. Yeməyi də mənimlə bir süfrədə yemir. Deyir, mən təmizkar adamam, burdan pis iy gəlir, yemək yeyə bilmirəm. Neyləsin?! Vaxt var idi, məni bir gün başqa yerə buraxmırdı. Yalvarırdım, bir gecə qoysun anamgildə qalım. Qoymadı”. Ayaqlarını uzatdığı köhnə xalçanın iplərini oxşaya-oxşaya gülümsündü: “Tərs oğlu tərs... Yaxşı adamdı. Bircə arvad döyməyi olmayaydı. Əli də elə ağırıydı...” Birdən canında ağrı hiss eləməyə başladı. Ən çox da ayaqları ağrıyırdı. Sızıldaya-sızıldaya harayladı: “Hardasız? Hamınız birdən itib-batdız? Ay sizi görüm itkin düşərsiz...”

Ayaqları təzə tutulanda əri də, balaları da, qohum-əqrəba da başına pərvanə kimi dolanırdılar. Sonra... Yorulmağa başladılar. Bunu dilə gətirmirdilər. Deyəsən, ondan yox, bir-birlərindən utanırdılar. Əvvəl böyük

qızı dilə gəldi: “Mənim də ev-eşiyim var. Ərim narazılıq eləyir. Deyir, indi ki günün ananın evində keçir, elə yaxşısı budur köç, birdəfəlik orda qal. Özünüz də bilirsiniz ki, vəzifəli adamdı. Pullu kişilər qudurğan olurlar. Bir də gördün birini tapdı. Başıma haranın daşını salacam?!”

Söhbət qonşu otaqda gedirdi. Səslərindən, danışq tərzlərindən uşaqlarının hansının nə dediyini ayırd eləyirdi. “Biz neyləyək? Ərimiz yoxdusa, evimiz, uşağımız da yoxdu?” Ortancıl qızıydı bu əsib-coşan da. İki bacı uşaqlıqdan yola getməzdilər. Böyüyü həmişə biclik eləyirdi. “Mən böyük qızam” deyib yeməyin yaxşısını yeyir, paltarın yaxşısını geyinirdi. İşə gələndə isə əlini ağdan-qaraya vurmurdu. Ona görə ortancıl qızına haqq qazandırtdı. “Mən niyə sabahdan axşamadək burda qalmalıyam? Atasız uşaq böyüdürəm. Yaşının da pis vaxtıdı. Heç bilmirəm məktəbdən çıxıb hara gedir, kimlərlə oturub-durur. Bir də, guya sən bura gəlib neyləyirsən? O yazıq arvadın altına bir dəfə qab aparmamısan”. Böyük qızı hirsələndi: “Əcəb eləmişəm. Özünüz bilirsiniz ki, mən hər şeydən iyrənənəm”. “Orda yatan sizin ananızdı!” Kiçik oğlu böyük bacılarına acıqlandı: “Utanın! Ölüb yerə girin! Ananızdan iyrənirsiniz?” Səs yaxınlaşırdı. Oğlu göz yaşlarını görməsin deyə, üzünü divara çevirdi, gözlərini bərk-bərk yumdu...

Yavaş-yavaş gələnlər seyrəldi. Bir-bir qohum-qardaşın ayağı onlardan yığışdı. İndi heç balaları da hər gün gəlmirdilər. Onlardan şikayətlənmirdi. Ailə, ev-eşik yiyəsiydilər. Ömürləri boyu onun yanında oturmayacaqdılar ki... Yenə özünü qınadı: “Nə ölən kimi öldün, nə də sağalan kimi sağaldın. Zarıncı qaldın...”

Kiçik gəlininin umuduna qalmışdı. Buna görə Allahından narazı deyildi. Kiçik gəlini ona bütün övladlarını əvəz eləmişdi. Dinməz-söyləməz, sabahdan-axşamadək işləyirdi. İki körpə, ər, qayınata, ev, həyat-baca işləri azmış kimi, onun da zülmünü çəkirdi. Üstəlik, canı ağrıyanda, həyatından bezəndə hələ bir gəlini söyürdü də.

Bir neçə il qabaq gəlini yenə onu çimizdirdi, geyindirdi. Saçlarını darayanda başını onun çiyinə söykəyib yana-yana ağladı: “Mən səni bu qədər incidirəm, ürəyini qırıram, yenə mənə qulluq eləyirsən?” Gəlini ona sarılıb ağladı: “Anam məni doğanda ölüb. Bilirsən... Əvvəl əmiarvadları, sonra qardaşarvadları əlində böyüdüm. Uşaqlarına qıymırdılar, hər işə məni buyururdular. Oğlun indi də başıma qaxır ki, gəlin gələndə əllərin camış dərisinə oxşayırdı... Mən heç ana görmədim. Səndən anamın ətrini alıram”.

Gəlini bu gün də onu çimizdirib geyindirmiş, saçlarını darayıb hörmüşdü. İndi də həyətdə oynayan uşaqlarından gözlərini ayırmadan onun paltarlarını yuyurdu. Yəqin elə bilirdi ki, qayımanası yatıb.

“Bala, ay bala, gəl...” Səsi gəldikcə bağırırdı. Kiçik oğlunu harayladı. Ona deyəcəkdi ki, bu gəlini bir də döymə... Oğlu evdə yoxdu. Gəlini də uşaqların səsindən onu eşitmirdi. Ana, oğlu yanındaymış kimi, sızlaya-sızlaya yalvardı: “Səni and verirəm Allaha, bu gəlinə bir də əl qaldırma. Dədən kimi, hamının acığını arvadından çıxma. Yazıqdı. Bax, onu bir də döysən, südümü sənə halal eləməyəm...”.

Nəfəsi daralırdı. Gəlinini görmək istəyirdi. Qapıya doğru əllərini uzatdı: “Qızım...” Bu dəfə səsi öz qulaqlarına da çatmadı...

♦ P o e z i y a

Sevinc MƏMMƏDOVA

CIRCIRAMA

Darıxırıq, əsir külək,
narın-narın, vermir ara,
Darıxırıq, keçmir gecə
bir mən, bir də circirama.

Qaçıb gözümlün yuxusu,
göydə Aydı, yerdə mənəm,
Ara vermir circirama
bu gecəyə bir söz deyəm.

Yalqız, tənha gecələri
gözlərində çəkir dara.
Asıb budaqdan sükutu
haraylayır circirama...

XATİRƏLƏR DƏ ÖMÜRDÜR

Yenə bir axşamın şəri qarışır,
Gecə bardaş qurur köhnə taxtına,
Gəzib yorğun düşür göylərdə səhər,
Çatır sevdalılar vüsəl vaxtına.

Köz düşür göylərin ulduz payından,
Gözümdə ocaqlar çatılır yenə.
Gündüzlər sınmayan məğrur qürurum
Gecə xatirənə satılır yenə...

Adınla bir nağıl başlayır göylər,
Yorğun xəyalımı qovur sübhədək.
Son ulduz sönüncə çəkib aparır,
Zaman ötüşdükcə üzülür ürək.

Sevincim, kədərим qarışıq düşüb,
Gerçəyim, nağılım - var olan nədir?
Bəlkə xatirələr elə ömürdür,
Bəlkə ömür özü bir xatirədir?!

BİR ZAMAN MƏNİM DƏ BİR EVİM VARDI...

Bir zaman mənim də bir evim vardı,
Arzuyla doluydu bağçası, bağı,
Düzüb bəzəmişdim xəyallarım ilə
Günəşə baxırdı qonaq otağı...

Ay, ulduz qonardı pəncərəsinə,
Gecələr sevgilə aşıb-daşardı,
Diləklər döyərdi hər gün qapısın,
Bu evdə arzular qoşalaşardı...

Bir zaman mənim də bir evim vardı,
Sərsəri küləklər tapmazdı yolun,
Kandarı gül-çiçək açardı hər gün,
Fələk qurmamışdı hələ min oyun...

Hələ də bilmirdim, zalım dünyanın
Zər daşı altında əqrəblər yatır,
Bəzən ən səmimi, saf arzular da
Ünvanı səhv salıb günaha batır.

Mən hardan biləydim illər ötəcək,
Dönüb bu xoşbəxtlik xəyal olacaq,
Dönəcək ünyetməz xatirələrə,
Yolunda, izində mamır bitəcək.
Bağçasın xar basdı, yellər taladı,
Bir zaman mənim də bir evim vardı...

YAZ GECƏSİ...

Bir dəli sevdanın yaz gecəsiydi,
Ulduzu işıqlı, Ayı işıqlı,
Göylər də hökmünü vermişdi əldən
Yerlər cənnət kimi yar-yaraşlıqlı.

Bir dəli sevdanın naz gecəsiydi,
Ağzı bal dadırdı bu təşnə eşqin,

Sığmırdı dünyaya bəxtəvərliyi,
Bəxti yol gedirdi özündən yeyin...

Zaman unutmuşdu öz məkanını,
Yetişən arzular dil-dodaq üstə,
İki can bir idi, bərabər idi,
Quştək uyumuşdu bir budaq üstə...

* * *

Payız düşüb bir sevginin bağ-bağçasına,
Su saxlamır köhnə damın navalçaları,
Süzüldükcə buludların göz yaşlarından,
Çat bağlayır can evimin boş taxçaları.

Ötənləri xatırlayıb baxır, kövrəlir
Dalanların o başından tənha, yad küçə,
Elə yağır küləklərlə baş-başa yağış,
Aman vermir durnalara payızdan köçə.

Qəmli durub gözlərimdə köhnə işıqfor,
Ölgün, solğun ziyasında tale oxunmaz,
Qandallanan əllərim qoynumda məhbus kimi,
Bundan belə təkliyinə kimsə toxunmaz!..

SÜKUTUN SƏSİ

Rəva görmədiyən baharın qışı,
Keçib getmədiyən yolun, izinəm,
Bəxtinə zamansız yazılan yazı,
Susub danışmayan dilin, sözünəm.

Ürəyin qübarı nə yaman olur,
Nə yaman göynəyir hər axşam-səhər,
Susub qızıl olmaq bir şey deyilmiş,
Susub yelə verdik bir ömrü hədər.

Dünyanı günahkar tutdum bu səsə,
Duman da günahkar, çən də günahkar,
Ay canım, olmazdı bu qədər susmaq
Bu eşqi yaşadım mən də günahkar...

Dünyanın ən böyük sevgisi olar,
Bir ömrün bitməyən nəğməsi, sözü,
Mənə yaşanmamış ömür borcludur
Səni yaşatdığım sükutun səsi!..

Zərəngiz QAYALI

MİZAN - TƏRƏZİ

Qurulmuş mizan-tərəzi,
Dünyanın işi qərəzli,
Çox dərdlərə dözdüm, dözdüm,
Daha dözmərəm bu qəmə!

Güllərin açan vaxtıdır,
Dərbəndin hicran vaxtıdır,
Oruc, Ramazan vaxtıdır!
Mən tapınmışam qibləmə!

Təbrizin yolları çiçək,
Başında buluddan örpək,
Oruc, Ramazan vaxtıdır!
mən tapınmışam qibləmə!

Təbrizin yolları çiçək,
Başında buluddan örpək,
Bir ömür azlıq edəcək,
Yayım bu dərdi aləmə!

Şəhriyardan gələn dərdi,
Şaqqa-şaqqa böləm dərdi,
Nə çoxdur dünyanın mərdi?
Son qoyulacaq sitəmə!

BİLMİRƏM

Dərd məni öldürdü, Yarəbb,
Dərdi öldürə bilmirəm!
Qəmdən usandı bu könlüm,
Onu güldürə bilmirəm!

Nurda bu kədər varıymış?
Bir yazı - qədər varıymış?
Pünhan ölçülər varıymış?
Aşkar bildirə bilmirəm?

Güldən şirə çəkər arı,
İncitmədim dostu, yarı,
Olmuşu, olacaqları
Pozub, sildirə bilmirəm?

Ömür amanatdı, Tanrı,
Çox sirli həyatdı, Tanrı?
Dünya nə büsatdı, Tanrı?
Qəfil dindirə bilmirəm?

Zərəngiz, bu dünya naşı,
Sirr qazanı, əcəl aşı,
Yamandı qəzil qumaşı
İpək kəndirə, bilmirəm?

* * *

Sönmüş vulkan - köksüm mənim,
Haça dilli, üç alovlu!
Kəpəz yanmış kösövümə
su çiləyər!

Göy-göl mənə ayna tutar,
Parıldaşar ulduz-ulduz
əksim mənim!
Cahan tutmur kədərimi,

Torpağımın kədəri min,
Acısı min, ağrısı min!
Tapammıram, bəlkə elə
Çarəsi min, qədəri min!

◆ Xatirələr, duyğular

Firuz MUSTAFA

Oljas Süleymenov: “Azərbaycan ürəyimdədir...”

Bu, o vaxtlar, Sovetlər biriliyi çökəndən sonra, mənim yaxın və uzaq xaricə, ümumiyyətlə, ölkədən kənara olan ilk səfərim idi. Bakıdan Qazaxıstanın o zamankı paytaxtı Almatiya yola düşərkən planımda ünlü qazax şairi Oljas Süleymenovla görüş nəzərdə tutulmamışdı. Amma iş elə gətirdi ki, almatılı həmkarım - Qazaxıstan EA Fəlsəfə İnstitutunun elmi işçisi, esseist-tənqidçi Rüstəm Janqujinlə dostlaşdım və o, təklif etdi ki, Oljas ağa ilə görüşək. Doğrusu, mənim Oljas Süleymenovla görüşməyə elə bir xüsusi həvəsim yoxdu; ona deyiləsi sözüm və ya bir xahişim-filanım da yoxdu. Bir də ki, Oljas məşhur adamdır, nə üçün onu iş-gücdən eləyək, vaxtını alağ? Amma Rüstəm dönə-dönə təkid etdi ki, bu görüş mütləq baş tutmalıdır; axı, bu necə ola bilər ki, Almatiya gələsən, türk dünyasının məşhur şairini görməyəsən?..

Mən razılaşmalı oldum. Səfər yoldaşım Rafiq bəy özü ilə Bakı aeroportunun qəzet-kitab köşkündən yolda oxumaq üçün bir neçə jurnal və məcmuə, o cümlədən O. Süleymenovun “Az i Ya” kitabını da albmış. Sovet dönəmində dissident olmuş, vaxtı ilə Azərbaycanı gəzib-dolaşmış, Bakı mitinqlərində çıxış etmiş, dilli-ağızlı Rüstəm Janqujin, sən demə, Oljasla çox yaxın dostmuş. Biz akademiyanın beş addımlığında yerləşən, doqquzmərtəbəli, təkbloklı binaya - Oljasın ofisinə getdik. (Yeri gəlmişkən, qeyd edirəm ki, mənim son zamanlar rus mətbuatından aldığım məlumatlara görə, sonralar R. Janqujin Ukraynada siyasi mühacir kimi yaşamalı olub - F.M.). Oljas ağa həm partiya sədri, həm Baykanur - Nevada ictimai təşkilatının rəhbəri, həm Yazıçılar İttifaqının katibi, həm də deputat idi. Ümumiyyətlə, Oljas iş-gücü başından aşan adamdır. Onun ofisi yaşadığı binanın birinci mərtəbəsində, düz liftin yanında yerləşirdi. Kiçik giriş otağında onun köməkçisi Bulat bizi gözləyirdi. O, dedi ki, Oljasın yanında adam var, bu, qocaman bir aktyordur (mən indi həmin aktyorun ad-familiyasını unutmuşam), SSRİ xalq artisti və Dövlət mükafatı laureatıdır, vaxtı ilə tarixi qəhrəmanların, dövlət rəhbərlərinin, o cümlədən Leninin, Kirovun rolunu oynayır; son vaxtlar bu aktyoru kinoya, səhnəyə dəvət etmərlər, güzəranı ağırdır, ona görə də reklamlara çəkilir, ekranda - efirdə gah hansısa firmanın yağ-pendirini, qənd-çayını tərifləyir, gah da ədasını-səsini dəyişib ad-sanına yaraşmayan hoqqalar çıxarır. Oljas ağa bir neçə gün əvvəl onu çağırır məzəmmət eləyib ki, sənə bu cür “rollarda” çıxış etmək yaraşmaz, hörmətli-nüfuzlu adamsan,

reputasiyanı qoru. Həmin aktyor da cavabında deyib ki, dolanışığım çətindir, məcburam ki, bu cür pəstahlar çıxarmaqla birtəhər başımı gırləyim. Yenə də Bulatın dediyinə görə, onda Oljas çıxarıb ona altı yüz dollar pul verib və bərk-bərk tapşırıb ki, nəbədə bir də səni reklamda-filanda görüm, get öz iş-gücünlə məşğul ol, ciddi rollarda oynat. Amma aradan az keçməmiş, həmin aktyor yenə reklama çəkilir və Oljas Süleymanov bunu görəndə çox əsəbiləşir; indi budu ha, onu yenə çağırır yanına, ya danlayır, ya da ola bilsin ki, təzədən cibxərcliyi təklif edirdi.

Mən Oljasın köməkçisi, pəhləvan cüssəli Bulatdan soruşdum ki, sən öz adının mənasını bilirsənmi? O gülüb dedi ki, əlbəttə, bilirəm, bu rusca "stal" deməkdi. Mən dedim ki, bizdə Bulat yox, Polad deyirlər. O, cavabında dedi ki, bunu da bilirəm, üstəlik, sizin müğənni Poladı da (Bülbüloğlunu) şəxsən tanıyıram, vaxtilə Moskvada tanış olmuşuq.

Az sonra Oljasın otağından yaşlı bir kişi çıxdı. O, pərt idi, deyəsən, şair bu qocaman aktyoru yaxşıca məzəmmət etmişdi. Və nəhayət, boy-buxunu ilə heç də köməkçisindən geri qalmayan ucaboy, idmançı görkəmli Oljas ağa qapıya sarı gəlib bizimlə əl tutaraq köhnə tanışlar kimi öpüşdü, bir az ləngitdiyinə görə üzrxahlıq etdi. Keçib onun sadə, yığcam otağında əyləşdik; katibə qəhvə gətirdi. Mən bir il əvvəl "Azərbaycan"da azərbaycanca çap olunmuş "Az i Ya" kitabını Oljasa təqdim etdim. O soruşdu:

-Bunu siz tərcümə etmisiniz?

-Xeyr... Tərcüməçi Natiq Səfərovdur.

-Bəs tərcüməsi necə çıxıb?

-Əla.. Natiq çox istedadlı tərcüməçidir. Oljas Öməroviç, bəyəm bu kitabdan sizdə yoxdur?

-Vallah, mənə göndərməyiblər. Bəlkə də göndəriblər, hələ gəlib çatmayıb. İndi poçtlar düz-əməlli işləmir axı. Bu günlərdə "Az i Ya" Türkiyədə də çap olunub, amma orada müəyyən qeyri-dəqiqliklərə yol verilib. Hə, deyirsiz tərcüməçiyə söz yoxdur? Lap yaxşı. Şad oldum...

Sonra Oljas öz iş-gücündən danışdı. "1001 söz" kitabı üzərində işlədiyini bildirdi. Sözarası mənzilinin də ofis yerləşən binada olduğunu xatırlatdı; hərçənd bu barədə artıq bizə Rüstəm bəy (mən Janqujinə bu cür müraciət edirdim) bu barədə məlumat vermişdi.

-Beş otaqlı mənzilim var. Məndən aşağıdakı qonşum tək-tənha yaşayan bir qadındır, daha doğrusu, ona tək də demək olmaz, çünki bir iti də var. Mən ona başqa bir yerdə mənzil alıb oraya köçürmək istəyirəm...

Mən zarafatla dedim:

-Birinci mərtəbəni də zəbt etmisiniz, Oljas Öməroviç... İndi üst-üstə on beş otağınız olacaq.

O, qəhqəhə çəkib ürəkdən güldü:

- Nə on beş otaq, canım? Bura balaca bir ofisdir. Əvvəllər pis gündəydi. Dalandarlar süpürgə-bəllərini buraya yığırdılar. Üfunətdən durmaq olmurdu. Onları birtəhər dilə tutub çıxartdım. Buraları özüm təmir etdirmişəm. Partiyamıza isə digər ictimai təşkilatlar üçün nəzərdə tutulan binada yer veriblər.

Sonra öyrəndik ki, vaxtilə "türk millətçisi" kimi ad çıxarmış bu məşhur türkoloq - şairin ailəsi beynəlmiləldir: arvadı yəhudidir, iki qızı var, özü isə qazax dilini o qədər də mükəmməl bilmir. Amma çox geniş erudisiyalı, enerjili, cəsur, qorxmaz adamdır; xalqını, ümumiyyətlə, bütün türk xalqlarını hədsiz dərəcədə sevir. Türkçü olmaqla yanaşı, dünyanın bütün xalqlarına eyni dərəcədə ehtiram göstərir. Dünyanı sərhədsiz görmək istəyir. Sözarası xatırlatdım ki, mənim elmi-fəlsəfi yazılarımdan birinin adı məhz elə bu cürdür: "Sərhədsiz dünya". Oljas ağa kitabın adını və ideyasını təqdir etdi.

O. Süleymenov Kunayevlə sonralar dostluğa çevrilən tanışlığından, "Dimeke"nin (o, Qazaxıstanın keçmiş dövlət rəhbəri Dinmühəmməd Kunayevə müraciət edirmiş) köməyindən, özünün uzun müddət DTK tərəfindən izlənməsindən danışdı.

-Mənə o illərdə millətçi damğası vurub axırıma çıxmaq istəyirdilər. Guya mən ruslara nifrət edirmişəm. Bu, əlbəttə, əsassız ittiham idi. Mən ruslara niyə nifrət etməliyəm ki? Bu xalqın dilində təhsil almışam, onun mədəniyyətini, ədəbiyyatını sevirəm. Nə qədər rus dostlarım var! Yəqin ki, bilirsiniz, mən ixtisasca geoloqam. Amma iş elə gətirdi ki, təbiətin dilini öyrənə-öyrənə qədim dilləri də öyrənməyə başladım. Və öz axtarışlarımda özüm üçün də gözlənilməz olan faktlarla qarşılaşdım: sən demə, zahirən bir-birindən uzaq olan dillərin tarixi qohumluqları olarmış. Məsələn, rus və türk dilləri kimi. Hər şey mənim "İqor polku haqqında dastan"la bağlı apardığım araşdırmalardan başladı. Bu əsərdə nə qədər qədim türk sözləri varmış! Amma mənim arqumentlərim, misallarım nədənsə çoxlarının xoşuna gəlmirdi. Onlar deyirdilər ki, türk dili hara, slavyan dilləri hara? Adımı pantürkist qoydular. Bilirsiniz də, otuzuncu illərdə "pantürkist" damğası ilə nə qədər alimi, ziyalını məhv ediblər. Amma mən "pantürkist"olanda artıq 60-70-ci illər idi, yəni 37-ci il arxada qalmışdı. Məni açıq-açıq ittiham edə bilmirdilər, ona görə də yeni bir cəza metodu hazırlamışdılar: necə olursa-olsun, Süleymenovu məhv etmək! Az qala hər dəqiqəmi izləyirdilər. Amma bu güdülməyin bir sonu olmalıydı, ya yox? Bir dəfə öz evimə gələrkən qaranlıq girişdə mənə hücum çəkildilər: üstümə bir neçə nəfər düşüb məni amansızcasına döyməyə başladılar. Əllərində metal parçası da vardı. Məqsədləri məni öldürmək və ya heç olmasa, şikəst etmək idi. Mən uzun illər idmanla məşğul olmuşam, fiziki cəhətdən güclüyəm, dağda-daşda gəzməmiş geoloq adamam. Amma onlar da qüvvətli idi. Nə isə... Təsadüf nəticəsində sağ qaldım... Bir sözlə, "Az i Ya" əsərinə görə başım çox bəlalər çəkdi. Bu əsərlə bağlı çox alimlərə müraciət etdim. Səsimə səs verənlər az oldu. 1976-cı ildə əsər "Jajuşi" (Yazıçı) nəşriyyatı tərəfindən çap olunandan sonra bu kitab ətrafında böyük hay-küy qopdu. Moskva mətbuatında məni yırıb-sürüdülər. Dəqiq bilirdim ki, bu kampaniyanın başında o vaxtlar MK-da ideoloji sahəyə rəhbərlik edən Suslov durur. Mən dözə bilməyib, Kunayevə müraciət etdim: "Dimeke, xahiş edirəm ki, mənim yazdığım açıq məktubu Mərkəzi Komitənin büro üzvlərinə paylayasız". Kunayev söz verdi ki, mənim kitabımla bağlı Brejnevə müraciət edəcək. Belə də oldu. O, "Az i Ya"nı şəxsən Baş katibə təqdim edir. Kitab Brejnevin çox xoşuna gəlir. Hətta o, təəccübünü də bildirir: "Axı, bu kitabı nə üçün tənqid edirlər? Burada ruslar əleyhinə heç nə yoxdur. Yaxşı kitabdır". Doğrusu, Kunayev bunu mənə deyəndə əvvəlcə inanmadım. Amma az sonra Qazaxıstan Kompartiyasının XV qurultayına məni üzv seçəndə hər şey məlum oldu. Kunayev bu yaxınlarda çap olunmuş memuarlarında "Az i Ya"nı Brejnevə təqdim etməsi barədə ətraflı söhbət açıb. Əlbəttə, bu hadisədən sonra "keqebe" mənim yaxamdan əl çəkdi. Mən həyatım üçün Kunayevə minnətdaram. Amma, necə deyərlər, bəzən şahın da dilənçiyə işi düşür; elə bir vaxt gəldi ki, mən də Kunayevi müdafiə edəsi oldum. Bilirsiniz ki, bir neçə il əvvəl Kolbin adlı birisini gətirib Qazaxıstanın birinci katibi təyin edəndən sonra Kunayevə qarşı güclü kampaniya başladı. Onu az qala bütün iclaslarda tənqid və ya təhqir edirdilər. Mən onun müdafiəsinə qalxmalı oldum. Keçmiş "dostlar"ı, onun təbəçiliyində işləmiş adamlar, indi Dimekeni az qala xalq düşməni elan etmişdilər. Günlərin bir günü mən ona dedim ki, siz dünyagörmüş adamsız, böyük həyat yolu keçmişsiniz, öz xatirələrinizi qələmə alın, öz bioqrafiyanıza aydınlıq gətirin: axı, biz ölə

gedəcəyik, kitablar isə həmişə qalacaq. O, tezliklə öz memuarlarını yazdı, özü də bəzək-düzəksiz. Və kitabın ilk səhifələrində qeyd etdi ki, xatirələrimi yazmağa mənə sövq və təhrik edən şair Oljas Süleymenov oldu...

... Oljas Süleymenov indi siyasətlə məşğul olduğunu vurğulayaraq bildirdi ki, onu bu işlə məşğul olmağa çoxlu tərəfdarları və əsasən də gənclər təşviq ediblər. "Mənim camaat içində belə nüfuz qazanmağıma siyasətçilərin bir çoxu qısqanır, paxıllıq edir. Məncə, hətta, Nursultanın özü də..."

O, kiçik fincandakı qəhvədən qurtum-qurtum içərək uzun müstüklü, ağ "Marlboro" siqaretini tüstülədə-tüstülədə arabir ya söhbətin mövzunu dəyişir, ya da ani fikrə gedirdi. Belə anlarda onun kağız kimi dümağ, az qala tüksüz, kosa sifəti sərtləşir, qartal bəbəklərini xatırladan ensiz, qıyıq gözləri zəhmli bir ifadə alırdı. Az sonra kədərlə köksünü ötürüb 20 Yanvar qırğını və xəstə-xəstə Bakıya gəlməyini xatırladı:

-Amma Bakıya gəlişim mənə baha başa gəlib. Ermənilər mənə hədələməyə başladılar: həm mətbuatda, həm də mənə göndərilən məktublarda. O vaxt çoxlu söyüş və şantajlar oldu mənə qarşı. Bu ermənilər ki var, düzünü deyək, səfərbər olmuş adamlardır. Amma sizə qərribə bir şey deməliyəm: mənə gələn erməni məktublarından yalnız birində yazdığım şeir və tədqiqatlar təriflənmişdi. Təsəvvür edin, bir erməni qadını türkün yazdıqlarını təqdir edir. Bax budur, o məktubu indi də əlimin altında saxlayıram. Qərribədir, məktub müəllifi Zori Balayarı söyləyir, onun ünvanına dişinin dibindən çıxanı deyir.

-Bəlkə o erməni öz millətini, mənsubiyyətini dəyişib qazax olmaq istəyir?

Oljas ağa gülüb dedi:

-Hər şey ola bilər... Hə, de görüm Əliyevlər necədir? Bilirsən də, sizdə iki məşhur Əliyev var.

-Bilirəm...

Mən sövq-təbii bildim ki, "Əliyevlər" deyərkən o, Əbülfəz Əliyevi (Elçibəyi) və Heydər Əliyevi nəzərdə tutur.

-Hər ikisi dostumdur. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatçı dostlarım olduğu kimi, siyasətçi dostlarım da az deyil. Axı, mən həm də siyasətçiyəm, partiya rəhbəriyəm... Hə, bəs mənim dostum Bəxtiyar necədir? Vahabzadəni deyirəm. Eşitmişəm Aydın Məmmədov rəhmətə gedib, bu xəbəri eşidəndə yaman kədərləndim. Elçinlə, Anarla, Şahmarla, Məmmədlə, Kamalla, Sabirlə də xoş münasibətim var. Ümumiyyətlə, mənim çoxlu azərbaycanlı dostlarım var: Bakıda, Moskvada, Almatıda... Bir dəfə Moskva televiziyası ilə çıxışda demişəm ki, Bakı dünyada sevdiyim iki şəhərdən biridir. Azərbaycan türkləri elə-belə adamlar deyil... Azərbaycan həmişə ürəyimdədir...

Oljas ağa siqaretini tüstülədə-tüstülədə öz yaradıcılığından, arzu və düşüncələrindən danışdı. Arabir geniş alnına, mefistofelsayağı dartılmış çatma qaşlarının üstünə axan uzun saçlarını, çəkdiyi siqaret kimi ağ, uzun barmaqları ilə geri darayırdı...

Əl verib ayrılanda Oljas ağa dedi:

-Dostlara salam deyərsən... Hə, deyirsən Xəlil Rza ilə eyni təşkilatda - akademiya işləyirsən hə? Elə isə mənim ona xüsusi salamlarımı yetirərsən. O, olduqca vətənpərvər, öz xalqını hədsiz dərəcədə sevən bir insandır...

Şairin yaşadığı yerin yaxınlığından keçərkən diqqətimizi, az qala hündür evlərin divarlarına dırmaşan fəhlə geyimli adamlar cəlb etdi. İstər-istəməz ayaq saxlayıb tamaşa etməli olduq; bir qrup adam küçədəki binaların üstünə vurulmuş lövhələri dəyişirdilər. Sən demə, uzun illər Karl Marksın adını daşıyan küçəyə indi D.Kunayevin adını veriblərmiş. Bu "addəyişmə" işini görənlər, hiss olunurdu ki, aşkarca tələsirlər. Sanki qazax qardaşlar tarixin təzədən təkrar olunacağından ehtiyat edirdilər. Amma, çox güman ki, tarix heç vaxt eyni qaydada təkrar olunmur...

Qərribə işləri olur dünyanın: mən Bakıya qayıdanda eşitdim ki, Xəlil Rza Ulutürk rəhmətə gedib, özü də biz Almatıda Oljas ağa ilə görüşən gün - 1994-cü il iyun ayının 22-də. Mən bir böyük şairin salamlarını başqa bir böyük şairə yetirə bilmədim.

... Aradan illər keçib. İndi Oljas Süleymenov öz ölkəsindən kənarda diplomatik missiyasını yerinə yetirir. Xalqımız onu - cəsur, qorxmaz, mərd qazax şairini ehtiramla yada salır. Ən azı ona görə ki, Oljas ağa 20 Yanvar qırğınında xəstə halda uçub Bakıya gəlmiş, xalqımıza başsağlığı və təsəlli vermişdi.

"Mixaylo Bakıdadır" ***özü də "Köhnə İnturistdə" yaşayır***

("Gündəlik"dən sətirələr. Fevral, 2002-ci il)

Nodar Şaşıqoqlunu geniş oxucu auditoriyasına xüsusi təqdim etməyə mənə, ehtiyac yoxdur. Təkcə "Uzaq sahillərdə" filminə yaratdığı Mehdi Hüseynzadə ("Mixaylo") obrazını xatırlatmaq kifayətdir ki, Nodar Şaşıqoqlunun kimliyi barədə tamaşaçıda (oxucuda) təsəvvür yaransın. Bu günlərdə Azərbaycanın xalq artisti Nodar Şaşıqoqlu ilə görüşüb xeyli söhbət elədik, necə deyərlər, dərdləşdik.

Aktyor köhnə "İnturist"də qalır. Bakıda qeydiyyatı və mənzili yoxdur. Bir sözlə, "Mixaylo Bakıdadır". Martın 13-də 75 yaşı tamam olacaq. İri cüssəli, boy-buxunlu, şax qamətli, ağ saçlı "maestro" ilə söhbətimizdə çox mətləblərə toxunduq. Mən Şaşıqoqlundan soruşdum ki, familiyanız sizin həyat yolunuzda maneəyə çevrilməyib ki?... Axı siz böyük aktyorumuz - 1937-ci ildə repressiya olunmuş Ülvi Rəcəbin qardaşı oğlusunuz. Nodar müəllim qayıdıb dedi ki, doğrudur, əmimdən başqa digər qohumlarım, o cümlədən atam da repressiyaya məruz qalıb, amma şəxsən mən özüm, necə deyərlər, ciddi zərbələr almamışam. Çünki bir az uzaqda yaşamışam. Axı, Ülvi Rəcəb Azərbaycanda yaşayıb, Bakıda güllələnib. Mənsə, milliyyətçə acaram, Batumda doğulub, Tiflisdə böyümüşəm. Yəni "xalq düşməninin" qohumu olduğumu çoxları heç bilməyib də. Amma sizə bir həqiqəti deyim ki, "Şaşıqoqlu" familiası mənə lap sonralar - repressiyalar qurtarandan, mən

məşhur aktyor olandan sonra maneçilik törədib. Yəni bu soyada görə mənə badalaq gələnlər, işimi əyənələr olub.

Mən Bakıya 1956-cı ildə gəlmişəm - Şukşin adına teatr məktəbini bitirəndən sonra. O vaxtacıq Taqankada işləmişəm... İş elə gətirdi ki, Bakıda kinoya çəkilişi oldum. Leninqradda "Leyli və Məcnun" səslənəndən sonra mən arzuma çatdım.

Mənim ailəmdə sənət, incəsənət adamları çox olub. Artıq dediyim kimi, əmim məşhur aktyor, xalamsa opera müğənnisi olub (mənim anam gürcüdür).

Əlbəttə, mənim ən böyük uğurlarım Sankt-Peterburqla, Puşkin adına teatrla bağlı olub. Oradakı aktyorların - Simonov, Çerkasski, Tolubeyev, Borisov və başqalarının adı teatr-sevərlərə yaxşı tanışdır. Mən orada ən çox kiçik faciələrdə əsas rolları oynamışam...

Nodar Şaşıqoğlundan uzun illər işlədiyi teatrdan ayrılmasının səbəbini öyrənmək istəyirəm. O, xeyli fikrə gedib ağır-ağır sözüne davam edir.

Sən demə, mədəniyyətlə bağlı kommersiya strukturu yaratması, habelə dostu Nikolay Qorbaçovun teatr rəhbərliyindən getməsi onun teatrdan uzaqlaşmasına səbəb olub. Amma teatrda həmişə əlaqəsi olub. Hətta, ötən il o, Puşkinin "Boris Qodunov" əsərində baş rolda oynamağa dəvət alıb. Amma xəstəliyi mane olub. Nodar Şaşıqoğlunun adı indiyə qədər formal olaraq teatrın ştatında gedir. Amma artıq o, təqaüddədir. İki ölkənin - Rusiyanın və Azərbaycanın xalq artisti təqaüddünü də almır - bu pul onun öz istəyi ilə oğluna çatır.

Şaşıqoğlunun iki oğlu var - biri Moskvada, digəri Sankt-Peterburqda yaşayır. Böyüyü 50 yaşını keçib... Oğlanlarından heç biri onun yolunu seçməyiblər, aktyor özü buna çox təəssüf edir; axı, onun nəslində həmişə sənət davamçıları - incəsənət adamları olub.

Səhnədə və kinoda çoxlu rollar yaradan Nodar Şaşıqoğlunun ən məşhur qəhrəmanı, söz yox ki, "Mixaylo"dur. Bu rol ona böyük şöhrət gətirib, aktyoru ən azı keçmiş SSRİ-də tanıdıb. "Mixaylo" tamaşaçıların bu gün də sevib-bəyəndiyi kino və həyat qəhrəmanıdır. Mən Şaşıqoğluna zarafatla deyirəm ki, yəqin yaşlı adamlar - keçmiş tamaşaçılarınız sizi görəndə yenə "Mixaylo" deyirlər. O, ciddi tərzdə bildirir ki, keçmiş - yaşlı tamaşaçılar niyə, hətta, bugünkü cavanlar da mənə yaxşı tanıyırlar. Küçədə gedərkən tez-tez eşidirəm: "Mixaylo şəhərdədir".

Nodar Şaşıqoğlu olduqca emosional, duyğulu, həssas adamdır. Hətta, onu tanımayan hər hansı diqqətli adam qısamüddətli söhbət əsnasında müsahibinin məhz aktyor olduğunu müəyyənləşdirə bilər: onun titrək səsi, bir qədər əsəbi jestləri sənətkarın həssaslığından, səhnə adamı olduğundan "xəbər verir". Şaşıqoğlunu yalnız aktyor kimi təsəvvürə gətirmək mümkündür - onu başqa bir sənətin "qulpundan tutan" şəxs kimi təsəvvür etmək mümkün deyil.

Şaşıqoğlu maraqlı müsahibdir. O, bəzən sanki öz-özünə danışır, elə bil müsahibə verdiyini ani olaraq unudur. Şaşıqoğlunun "monoloqundan" bəzi parçalar:

- Mən övladlarımı, nəvələrimi çox sevirəm. Amma etiraf edirəm ki, onlara indiyəcən düz-əməlli kömək edə bilməmişəm. Allah-taala mənə bir qapı açsın, mən də öz övladlarıma əl tuta bilim... Doğrudur, mənim cüzi təqaüdüüm kiçik oğluma çatır, amma bununla iş bitmir ki... O qədər qayğı, tələbat, ehtiyac var ki...

...Soruşursunuz ki, məni radio-televiziyaya verilişlərinə dəvət edirlərmi? Yox... Amma jurnalistlər sağ olsunlar - təkcə onlar arayıb-axtarırlar məni.

...O ki qaldı təqdimat mərasimləri, görüşlər... Məni elə yerlərə dəvət etmirlər. Əlbəttə, mən lap verilişlər də apara bilərəm. Hələ əldən düşməmişəm ki... Müalicədən sonra özümü gümrah hiss edirəm. Hər halda, tamaşaçılara deməyə sözüm var. Şükürlər olsun ki, mənim burada - Bakıda heç bir düşmənim yoxdur, heç kəsin rolunu əlindən almamışam, heç kimin yanında gözükölgəli deyiləm...

...Bir neçə gündən sonra yetmiş beş yaşım tamam olur. Mən dövlət başçısı ilə görüşmək istəyirəm. Yox, elə bilməyin ki, öz yubileyimlə əlaqədar olaraq. Mənim qətiyyəni belə bir niyyətim yoxdur. İstəyirəm ki, "Uzaq sahillərdə" filminin qırx beş illiyi dövlət səviyyəsində qeyd olunsun. "Mixaylo"nun ekran həyatının yubileyi elə mənim öz yaradıcılıq yubileyim deməkdir.

...Mən Azərbaycanda təzədən səhnədə, ekranda görünmək istərdimmi? Sizə bir sirr açım: bu, mənim ürəyimdə çoxdan yaşayan bir arzudur. Kral Liri oynamaq istəyirəm. Mən istəyirəm ki, bu rolla Şekspir festivallarında iştirak edirəm. Əslində, "Kral Lir" bir aktyorun teatridir. Mən belə düşünürəm ki, bu, mənim qəhrəmanım, mənim obrazım, mənim rolumdur. Amma əsərə səhnə həyatı vermək vəsait tələb edir. Belə bir inamım var ki, mən doğma məmləkətdə - doğma səhnədə bu rolu yaradacağam...

Aktyor düşüncələr aləminə dalır. Əlini sinəsində çarpazlayıb susur. Mən fürsəti əldən verməyib fotoaparata beş-altı kadr çəkirəm. Amma... sonra məlum olur ki, çəkilən lent "yanıb", işə yaramır. Nə etməli? Məncə, Nodar Şaşıqoğlunun yaratdığı "Mixaylo" - elə həm də onun özünün "portretidir". Elə buna görə də aktyoru oxuculara həmin rolda təqdim etməyi qərara aldım.

P.s.

Xatırımdadır, biz söhbət edəndə Şaşıqoğlu birdən üzümə diqqətlə baxıb soruşdu:

-Bura baxın, Siz yazıçı deyilsiz ki?

Mən gülüb dedim:

-Nodar İzzətoviç, mən indiki halda jurnalistəm.

-Bilirəm. Bunu bilirəm. Siz mənimlə görüşə jurnalist kimi gəlmisiz. Amma Siz yazıçısınız, hələ lap dəqiq desəm, dramaturqsuz.

Mən təəccübləndim:

-Siz bunu haradan bildiniz?

O, bir qədər fikrə gedib handan-hana dilləndi:

-Mən dramaturqları söhbətlərindən, suallarından tanıyıram...

-Çox maraqlıdır...

İndi o, mənə suallar verməyə başladı:

-Neçə əsəriniz tamaşaya qoyulub?

-Sayını bilmirəm.

-Oooo... Yəni belə çoxdur.

-Yox, sadəcə, mən onları saymamışam.

-Onlardan ruscaya tərcümə olunanı varmı?

-Bəli. Əlbəttə. Var.

-Mənim yaşıma uyğun gələni necə, varmı?

-Məncə, var.
Nodar Şaşıqoğlunun qaşları çatıldı:
-Pyesin adı nədir?
-"İlgim". "Miraj"...
-Oooo... Çox maraqlıdır. Əsərin qəhrəmanı nə sənətin sahibidir?
-Rəssamdır.
Nodar Şaşıqoğlu güldü:
-Mixaylo da rəssam idi.
Mən də ona qoşulub güldüm:
-Bəli... Görünür, daha bir rəssamla da görüşəcəksiz.
-Məmnuniyyətlə. Əslində, elə bunu demək istəyirəm. Yəqin ki, bu, komediya deyil.
-Xeyr. Əksinə, ona faciə də demək olar.
-Mən "İlgim"la nə zaman tanış ola bilərəm?
-Elə günü sabah.
-Oldu. Sabah Sizi elə burada, foyedə gözləyəcəm.
Mən ertəsi gün vəd etdiyim pyesi görkəmli sənətkara çatdırdım.
...İki gündən sonra biz yenə görüşdük. Mən onunla görüşə bir rəssam tanışımıla getmişdim.
Nodar Şaşıqoğlu pyesin fabulasını az qala əzbərdən danışdı. O, həyəcanlı idi.
-Mən buradakı rəssam Çaparın rolunu oynamaq istəyirəm. Bu rol sanki mənim boyuma biçilib. Teatrın direktoru və baş rejissoru ilə danışacam. Yəqin ki, onlar etiraz etməzlər.
Rəssam tanışım onun söhbətini və şəklini lentə aldı.
Bir neçə gündən sonra biz yenə görüşdük.
Şaşıqoğlunun qanı qara idi.
Hiss etdim ki, müraciət etdiyi adamlar pyesin hazırlanmasına razılıq verməyiblər.
Böyük sənətkar qüссə ilə dedi:
-Əgər bura Rusiya olsaydı... Əgər mən öz rejissorlarımdan xahiş etsəydim... Əgər mən bu rolu oynasaydım...
Sonra o, üzrxahlıq edirmiş kimi, bunları dedi:
-Darıxmayın, bu əsərin öz zamanı gələcək.
Biz sonralar bir neçə dəfə də görüşdük. O, hər görüşdə "İlgim" və onun qəhrəmanı rəssam Çapar haqda danışdı.
Sonralar Şaşıqoğlu öz arzularından birinə çatdı, Rus Dram Teatrında Kral Lir obrazını yaratdı. Amma Çapar obrazını yaratmağa onun imkanı olmadı...

Anatol İmermanis: "Azərbaycanlılar təmkinli adamlardır..."

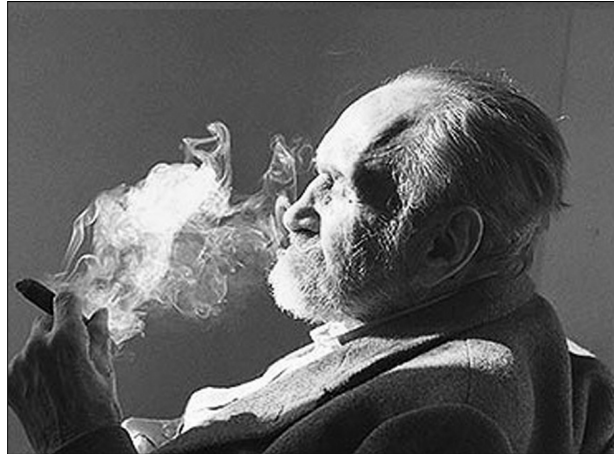
Məşhur latış yazıçısı Anatol İmermanis əvvəllər rəğbət bəslədiyi ermənilərdən nəyə görə incidi?

Xatırlatma: Anatol İmermanis - Litva yazıçısı. Şair, nasir, kinodramaturq, rəssam. 1914-cü ildə Moskvada Kurlyand (Litvanın qərbində yerləşən qədim hersoqluq - F.M.) qaçqınının ailəsində doğulub. Özel gimnaziyada təhsil alıb. Sonralar Rıqa şəhərində İngilis Universitetinin kommersiya fakültəsini bitirib. Gəncliyində bir çox müəssisələrdə fəhlə kimi çalışıb. Tələbə ikən Rıqa Xalq Universitetinin ədəbiyyat və jurnalistika

seminarlarında iştirak edib. Litvada faşistlərin dövlət çevrilişi zamanı (1934-cü ildə) İmermanis inqilabi fəaliyyətinə görə beş il həbs cəzasına məhkum edilmişdir. Baltikyanı ölkələrdə Sovet hakimiyyətinin qələbəindən sonra (1940-cı illərdə) həmkarlar təşkilatının rəhbərlərindən biri olmuş, jurnal redaktoru işləmişdir. İkinci Dünya müharibəsi başlayarkən fəhlə atıcı batalyonunun könüllülərindən biri kimi ön cəbhəyə yollanmış, latış diviziyasının döyüşçüsü olmuşdur. Müharibədən sonra bir müddət radio və qəzetlərdə əməkdaşlıq etsə də, 1948-ci ildən sonra özünü tamamilə ədəbiyyata həsr edib. Yüzdən çox kitabın müəllifidir. Əsərləri onlarca dilə tərcümə olunub. Əsasən, detektiv yazıçı kimi məşhurdur. 1998-ci ildə 84 yaşında vəfat edib.

Elə mənim söhbətimin qəhrəmanı da Anatol İmermanisdir.

... Bir vaxtlar Moskvada - Ədəbiyyat Institutunun ya-taqxanasının birinci mərtəbəsində "Gəlmə yazıçılar üçün qonaq evi" vardı. Əslində bu ev səliqəli, xudmani bir mexmanxana idi və əsasən, əyalətlərdən gələn yazıçılar burada məskunlaşırdılar. Ötən əsrin sonlarında mən də bir neçə dəfə həmin "ev"də qalmalı olmuşam. Orada sonuncu dəfə qonaq olduğum çağları indi də təfərrüatı ilə xatırlayıram.

Əvvəlcə mən iri, dəm-dəstgahlı bir otaqda tək-tənha qalırdım. Amma sonra yanıma Ermənistandan gəlmiş orta yaşlı bir yazıçı göndərdilər. İndi familiyasını unutduğum bu erməni sakit, yaltaq bir adam idi; söhbətlərində Azərbaycanı, azərbaycanlıları tərifləyir, bizim qədim dostluğumuzdan, qardaşlığımızdan danışır. İki-üç gündən sonra qonşu otağa başqa erməni yazıçılar gəldilər. Onlar iki nəfər idi. Mənim otaq yoldaşım da köçüb onların yanına getdi.

Elə həmin gün mənim otağıma yaşlı bir yazıçı göndərdilər: bu, beli əyilmiş, arıq, keçisaqqal, bəstəboy bir adam idi. Uzaq səfərlərə çıxan səyyahlara bənzəyirdi; çiyindəki iri əzik-üzük brezent torbası onun şələsinə bənzəyirdi. Yaşı yetmişə ötmüş bu adamın çuxurda işıldayan gözlərində qəribə bir hiyləgərlik ifadəsi vardı. Çiyin çantasını çarpayının üstünə atıb arıq, quru əlini mənə sarı uzatdı:

- Anatol İmermanis.

Mən də özümü təqdim etdim. O, diqqətlə üzümə baxıb soruşdu:

- Məncə, qafqazlısan?.. Səhv etmərim ki?

- Elədir, düz tapmışız...

O, deyəsən otaq yoldaşının (yəni mənim) haralı olduğunu elə mehmanxananın növbətçisindən soruşub öyrənmişdi.

Məlum oldu ki, İmermanis latış şairi və yazıçısıdır. Şeirlərini rus, nəsrini latış dilində yazır. O, bir neçə gün Moskvada qalandan sonra, səhv etmərsə, Çexoslovakiyaya gedəcəkdi - orada onun romanının nəşri gözlənilirdi.

Mənim müşahidələrimə görə, Anatol özündənrazı, cığal bir adamdı. Yaşına, saç-saqqalına yaraşmayan söhbətlər və hərəkətlər edirdi. Təkcə bir

faktı deyim ki, otaqda azacıq istirahət edəndən sonra dəhlizə «ova» çıxdı; bu, onun öz ifadəsi idi:

- Gedim görüm “ov” varmı?
- Nə ov?..
- Mən gözəl xanımların ovçusuyam.

Qəribə xasiyyəti vardı İmermanisin. Güləndə siçan kimi civildəyir, arıq çiyinləri atılıb-düşürdü. Hirsələnəndə öz-özünə danışır, latış dilində asıb-kəsirdi.

Vaxtilə, qurultay və tədbirlərdə bir sıra Azərbaycan yazıçı və şairi ilə görüşüb tanış olmuşdu. SSRİ-nin üzdə olan yazı-pozu adamlarının çoxu ilə görüşmüşdü. Zəngin məlumatlı bir adamdı. Səhv etmərsə, bir-iki dəfə Azərbaycanda da qısa səfərdə olmuşdu. Mən arada istəyirdim ki, onun Azərbaycan ədəbiyyatına münasibətini öyrənim. O, yalnız klassik Azərbaycan ədəbiyyatını təqdir edirdi:

- Nizami... Füzuli... Vəssalam... Nizami, şübhəsiz ki, dahidir. Amma müasirlər haqda bunu deyə bilmərəm. Vurğun istedadlı şair idi. Amma mövzusu nədir? Partiya, hökumət. Rüstəm də eləcə. (O, Rüstəm deyəndə Süleyman Rüstəmi nəzərdə tuturdu). Mirzəni, Mehdiyəni də tanıyıram. Onlar da partiya yazıçılarıdır, özləri də çimli-titullu adamlardır. Onlardan, deyərsən, Rüstəmlə Mirzə sağdır, hə? Şərqlilər şahpərəst olurlar. Ümumiyyətlə, Şərqdə hansısa hadisənin, eləcə də şəxsiyyətin mahiyyətinə yox, zahirinə qiymət verilir; məsələn, sizdə deyirlər filan yazıçı Qızılulduzludur, filan mükafatın laureatıdır və s. Bax, onda o yazıçı daha hörmətli olur. Amma şəxsən mənim vecimə deyil... Nə orden, nə medal?... Ad-filan da gərəyim deyil. Mən heç Latviya Mərkəzi Komitəsinin birinci katibini də hərləmirəm. Hə, Mərkəzi Komitə demiş, Mərkəzi Asiyanın, ümumiyyətlə, Asiya respublikalarının bütün birinci katibləri hər gecə yuxuda özlərini siyasi büronun üzvü kimi görürlər. O biri katiblərsə özlərini birincinin yerində görmək istəyirlər. Sizinkilər üçün “Gensek” allah, partiya isə dindir. Həm də dərd burasıdır ki, nə allaha (rəhbərə) ürəkdən inanırlar, nə də dinə (yəni partiyaya). Asiyalılar mənəbpərəstdir. Amma biz avropalıyıq... Biz hər şeyi öz adı ilə çağırmağı xoşlayırıq...

Mən, təbii ki, bir çox məsələlərə münasibətdə onunla razılaşmır, mübahisə edir, etirazımı bildirirdim. Adı ilə müraciət etdiyim (o, özü bu cür müraciəti xoşlayırdı) bu keçisaqqal qocaya deyirdim:

- Anatol, qulaq as. Düz demirsən. Sənin adını çəkdiyən yazıçılar çox istedadlı adamlardır. Onlar sovet cəmiyyətini məcburən tərənnüm edirlər.

-Eləməsinlər.

-Güya sən özün tərifləməmişən bu cəmiyyəti? Elə anadan gələndən antikommunistdən?

Onun hiyləgər gözləri qıyılarıdı:

-Düzünü bilmək istəsən, mən gəncliyimdə burjua Litvasında kommunist partiyasının fəal üzvü olmuşam. Buna görə dəfələrlə həbsə düşmüşəm. Amma biz SSRİ-yə qarışandan sonra bu cəmiyyətə nifrət etməyə başladım. Biz qərblilər dönüb şərqli olduq.

-Belə görürəm ki, sənin Asiya və Şərqlə, eləcə də şərqililərlə düşmənçiliyin var. Amma mənimçün Şərq və Qərb anlayışları nisbidir. Mənim üçün insan-şəxsiyyət anlayışı daha önəmlidir. Bir var vicdanlı, bir də var vicdansız adam. İstedadlı və istedadsız adam olur... Yaxşı və ya pis xalq olmur axı... Şərqlin də öz dahiləri var, Qərbin də...

- Yox, əzizim Firuz, elə deyil. Qərb - ayrı aləmdir. Şərqdə isə təkcə ermənilər o biri millətlərdən qismən fərqlənir. Nə üçün? Qədim mədəniyyətinə, sivilizasiyasına görə... Ermənilər qədim mədəniyyətin daşıyıcılarıdır.

- Anatol, sən Ermənistanda olmusan?
 - Yox, olmamışam. Amma erməni dostlarım çoxdur. Erməni mədəniyyətinə də yaxşı bələdəm.

- Səni onlarda cəlb edən nədir?..

- Nədir?.. Dedim də... Bəyəm sən erməniləri bəyənmirsən? Mən bilərəm, türklər vaxtilə ermənilərə divan tutub...

Aydınca hiss olunurdu ki, Latviyada (Riqada) erməni dostları Anatolun qulağını əməlli-başlı doldurmuşdular.

- Anatol, ermənilər sənə mif, nağıl danışılar. Ümumiyyətlə, hər hansı bir xalqın üstündən xətt çəkmək düzgün deyil. Hər bir millətin tarixinə, mədəniyyətinə hörmətlə yanaşmaq lazımdır.

- Mən erməni mədəniyyətini seviremsə, burada pis nə var?..

- Heç nə... Nuşi can...

Xatırlatmaq istəyirəm ki, bizim bu mübahisələr 1988-ci ilin noyabrında Moskvada gedirdi. Bir-iki gündən sonra akademik Aqambekyanın Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi arzusunu ifadə edən bəyanatı səslənəcəkdi. Qarşıda iki xalqın böyük qırğını hazırlanırdı. Sən demə, elə o vaxtlar, o günlər, mənim latış yazıçısı İmermanislə mübahisə etdiyim günlərdə Dağlıq Qarabağ ətrafında təbliğat radiusu çox geniş imiş; hətta, uzaq Pribaltikada yaşayan qocaman latış yazıçısı da Ermənistanın "yaraları" barədə danışırıdı.

İmermanis hər gün bir neçə qutu siqaret çəkirdi. Mənim Bakıdan gətirdiyim «Paytaxt», «Kosmos», «Avrora», «Şirvan» siqaretləri onun çox xoşuna gəlmişdi. O, siqaretdən tüstülədə-tüsdülədə, özünün "əl dəyirmanında" üyüdüb dəmlədiyi kofedən içə-içə yaradıcılıq söhbəti edir, arabir şəhərə "ova" çıxırdı.

Tanişlığımız dövründə mən öyrəndim ki, İmermanis həm də istedadlı rəssamdır. Ən çox öz adı ilə, arabir də zarafata "İmermanis" və ya qısaca "Manis"- deyər çağırıdığım rıqalı yazıçının çəkdiyi şəkillər bir çox sərgilərdə nümayiş olunubmuş. Mən Bakıya qayıdandan sonra əlimə düşən bir çox rus jurnallarında onun rəngkarlıq əsərlərini gördüm. «Drujba narodov» jurnalında dərc olunmuş silsilə rəsmlərə isə İmermanis, ruhuna «nostalgiya» hopmuş bir ad qoymuşdu: «Ermənistan yuxuları»...

Amma İmermanisin ermənilərə «simpatiyasının» ömrü çox olmadı. Danışacağım əhvalat onda ermənilərə nifrət yaratdı. Qonşu otaqda yaşayan erməni «ədibləri» səhərdən-axşama qədər qışqıra-qışqıra mübahisə edirdilər: gündüzlər bir yana, hətta, gecələr də onların mübahisəsi kəsmək bilmirdi; sanki nəyisə bölüşə bilmir, söyüşürdülər. Həmin vaxtlar qonşu otaqda məskunlaşmış, ermənicə ermənilərdən pis bilməyən, Moskvada Ədəbiyyat institutunda təhsil alan oğluna baş çəkməyə gəlmiş şair İdris Zamanlı, bir-iki dəfə ermənilərin söhbətinə, qara-qışqırığına elə dəhlizdəcə qulaq asandan sonra dedi ki, bunlar Moskvadakı erməniləri bir yerə toplayıb Ermənistanın "dərdlərini" dünyaya çıxarmaq istəyirlər, amma aralarında fikir ayrılıqları var; birisi deyir ki, Sovet hökuməti ilə hökumətlik etmək olmaz və elə buna görə də digər iki nəfər üçüncünün üstünə düşüb onu söyür, təhqir edirlər. Qonşu otaqdan eşidilən səs-küy Anatol İmermanisi lap özündən çıxarmışdı. O, növbəti "gecə döyüşləri"ndə dözə bilməyib elə alt tuman-köynəkdəcə qonşu qapıya cumdu, «dostların» qapısını döyəcədi və kandara çıxan ermənilərin aşının suyunu vermək istədi:

- Poçemu vı nam spat ne dayote?..(Niyə bizi yatmağa qoymursuz?)

Ermənistanlı yazıçıların hərəsi bir yandan qocanın üstünə şığıyıb onun yaxasından yapışdılar:

- Von otsyuda, stariy pyos!.. (Rədd ol buradan, qoca it!)

Onlar əlbəyaxa oldular. Mən İmermanisi birtəhər onların əlindən aldım. Növbətçi qadın da səs-küyə gəldi. Anatol tələb edirdi ki, ermənilər buradan qovulsun. O, otağa qayıdandan sonra tərini silə-silə deyilməyə başladı:

- Bura bax, əzizim, ermənilər nə əclaf adamlarmış... Siz onlarla nə cür qonşuluq edirsiniz?...Onları qovmaq lazımdır özlərinin uydurduqları o mifoloji yerlərə... Mən indi bildim ki, azərbaycanlılar çox abırlı, təmkinli adamlardır. Əcəb qonşularınız varmış...

Bir-iki gün sonra Anatol İmermanis çantasını çiyinə atıb qatarla Praqaya yola düşdü. Biz onunla səmimi görüşüb ayrıldıq. Bir də görüşməyimizə ümid az idi. Amma aradan təxminən bir həftə keçəndən sonra o, yenə qayıdıb Moskvaya gəldi: məni görüb çox şad oldu, növbətçidən xahiş etdi ki, onu «köhnə otağa» qaytarsınlar. Biz yenə bir müddət birlikdə qalasız olduq. Artıq dostlaşmışdıq. Ermənilər də çıxıb getmişdi. İmermanis indi böyük səmimiyyətlə öz taleyindən danışdı: sən demə, o, lap gənc ikən Litvada kommunist hərəkatına qoşulub və buna görə 30-cu illərdə o vaxtkı «burjua Litvası» tərəfindən həbs olunub. Pribaltikaya Sovet hakimiyyəti gələndən sonra İmermanis yeni hökuməti can-başla qəbul edib. Amma onun yeni qurulan hakimiyyətə sevgisinin də ömrü uzun çəkməyib. Özünün dediyinə görə, bu ötən illər ərzində onu «antisovet təbliğatına» görə çox sorğu-suala çəkib incitmışdilər. O, Sovet hökumətinə nifrət edirdi. Arvadından (bir qızı ilə) ayrılmış Anatol, Rıqa ətrafında bağ evində yaşayırdı; Litva Yazıçılar Birliyi tərəfindən ona yazı-pozu işinə kömək etmək üçün kargüzar-katibə də ayrılmışdı. Dostum arabir öz katibəsi ilə eşq macəralarından danışmağı da xoşlayırdı.

Dediyim kimi, o şair, nasir və rəssam idi. Musiqidən də yaxşı başı çıxırdı. Dediyinə görə, ən yaxın dostlarından biri Raymond Pauls idi.

Noyabrın sonlarında biz onunla xudahafizləşib ayrıldıq: İmermanis Rıqaya getdi, mən isə Bakıya...

Mən Bakıya dönəndən sonra ərinməyib Axundov adına kitabxanada İmermanisin yazdığı əsərlərlə tanış oldum: həqiqətən məhsuldar və bütün Avropada məşhur bir yazıçı imiş. Onun məşhur əsərləri bunlardır: "Yolçu kölgə salır", "Təyyarələr okeana düşür", "Hollivud" otelində qarabasmalar", "Stadionda ölüm", "Çətir altında ölüm"... Bunların əksəriyyəti detektiv romanlardır. Və o vaxtlar xatırladım ki, yazıçı qəhrəmanlarının arxasında partiya boslarının dayandığı Sovet mafiyası haqda roman yazmaq istəyirdi. Bilmirəm bu roman yazıldı, ya yox...

Günlərin bir günü mənə poçtdan bir bağlama - barat gətirdilər. Açıdım. Çingiz Aytmatovun Rıqada rus dilində nəfis şəkildə çap olunmuş «Əsrə bərabər gün» kitabı idi. Anatol, hələ Moskvada ikən o vaxt çox «defisit» və populyar olan bu kitabı mənə göndərəcəyinə söz vermişdi. O, əsil centlmen kimi vədinə əməl etmişdi. Kitabın arasında kiçik bir məktub vardı. Anatol İmermanis yazırdı ki, poçtla ona göndərdiyim siqaretləri alıb. O, bunun üçün təşəkkürünü bildirirdi... Məsələ burasında idi ki, mən Moskvadan Bakıya qayıdan kimi Rıqaya İmermanisin ünvanına bir neçə blok siqaret göndərmişdim. O vaxtlar, ucuz, acı tüstüsü olan siqaret vardı, adı da «Qarabağ»...

O günlərdə Qarabağ hadisələri təzəcə başlamışdı.

Selma Laqerlöf- Nobel almış ilk qadın yazıçı

Stokholmda hündürlüyü cəmi 10 sm olan kiçik br heykəl var. Bu, dünyada ədəbi qəhrəmana qoyulmuş ən kiçik heykəldir. Postamentin üzərində dizlərini qucaqlayıb oturmuş bu oğlanı - Nils isveçlilər çox sevirlər. Hətta qışda onun üçün yun papaq və şərf toxuyurlar ki, üşüməsin. “Nilsin vəhşi qazlarla möcüzəli səyahəti” kitabının qəhrəmanı bütün dünyada məşhurdur. Yazıçı Selma Laqerlöf bu obrazını uzun axtarışlardan sonra ərsəyə gətirib.

...Selma Laqerlöf 20 noyabr 1858-ci ildə istifadə olan hərbi ailəsində doğulub. Selmanın uşaqlığı Mərkəzi İsveçin ən rəngarəng və mənzərəli guşələrinin birində - Vermlandda, ata mülkü Morbakkoda keçib. Vermland və Morbakko onun yaddaşında dərin iz qoyub. Laqerlöf xüsusilə avtobioqrafik əsərlərində o yerlərdən böyük sevgi və ilhamla bəhs edib.

Selmanın üç yaşı olanda ayaqları iflic olur. Qız illərlə yatağa məhkum yaşayır. Nana xalanın və nənəsinin qayğısı Selmanın yeganə sevinciydi. Nənənin nağılları, rəvayətləri, xatirələri qızcığaza sehrli anlar yaşadırdı.

“Nənəm bütün günü nəğmə oxuyur və nağıllar danışdı. Uşaqlar həmişə dövrəsində olardı. Gözəl həyat idi! Belə sehrbaz nənə başqa uşaqların heç yuxusuna da girməzdi! Nənəm bu qədər nəğməni və nağılı hardan bilirdi, heç kimə bəlli deyildi. Amma bizə bəlli idi ki, o danışdığı hər əhvalata sözbəsöz inanır!”

Yaşantılarının təsirindən idi ki, Selma Laqerlöf yazıçıların mürəkkəb üslubda yazdığı modernizm epoxasında da öz həyatını özü quran “sehrbaz” insanlardan sadə bir dillə bəhs edirdi.

1863-cü ildə Selmanın nənəsi dünyasını dəyişir. Sevimli nənənin ölümü onu dərinlən sarsıdır.

1867-ci ildə Selmanı Stokholmda xüsusi xəstəxanaya yerləşdirirlər. Müalicə öz təsirini göstərir, qızın hərəkətmə qabiliyyəti tədricən bərpa olunur. 18 yaşında isə müstəqil şəkildə yeriyə bilir. Xəfif axsaqlıq isə onu bütün həyatı boyu müşayiət edir. Stokholmun Nobel muzeyində Selma Laqerlöfün lak tufilləri saxlanılır - bir tayının dabanı digərindən hündürdür.

Selmanın atası Erik Qustav Laqerlöf işıqlı adam idi, həmişə ətrafında çoxlu insan olardı. O da Selmanın nənəsi kimi əla nağılçı idi. Uşaqlar onun işdən

gəlməsini səbirsizliklə gözləyirdilər. "O həmişə danışmağa söz tapırdı. Yolda bir qarıyla rastlaşmağını belə maraqlı bir əhvalata çevirib nağıl edə bilərdi".

Selmanın müalicəsi üçün pul lazım olanda ata Morbakkonu - mülkünü girov qoyur, amma geri qaytara bilmir.

1882-ci ildə Qustav Laqerlöf dünyasını dəyişir. Selmanı atasının ölümü, dədə-baba mülkünün itirilməsi çox sarsıdır. Onun bütün kitablarında ev uğrunda mübarizə, evə qayıtmaq, doğma evi axtarmaq kimi motivlər var.

Morbakko uğrunda mübarizə isə nikbin notlarla bitir. Yazıçı uzun illərdən sonra əsərlərindən əldə etdiyi qonorarla ata evini satın alıb oraya köçür və ömrünün axırına kimi Morbakkoda yaşayır.

Nağıllar gerçək olur

Selma kiçik yaşlarından kitablara böyük maraq duyurdu. Bir dəfə bacısı Anna nə üçünsə öz taleyindən gileylənir və özünün bədbəxtliyə məhkum olduğunu söyləyir. Selma heyretlənir: "Onun kimi gözəl, ağıllı və hamının sevimlisi olan qız necə bədbəxtliyə məhkum ola bilər?! Belə sözləri mənə kimi axsaq və çirkin bir qız söyləyə bilər, amma belə fikirlər mənə ağılıma da gəlməz, çünki o qədər maraqlı kitab var ki, onları oxuduğum müddətdə özümü bədbəxt hiss edə bilmərəm."

Artıq 7 yaşında yazıçı olmağa qərar vermişdi, ilk hekayə və pyeslərini yazmağa başlamışdı.

1880-ci illərdə Laqerlöf paytaxta Ali Müəllimlər Seminariyasına gedir, oranı bitirdikdən sonra gimnaziyada müəllim kimi işə başlayır.

Selma gecələr hekayələr yazırdı, tədricən bu hekayələr onun "Host Berling haqqında saqa" adlı ilk romanını ərsəyə gətirir.

Şagirdləri Selmanı sevirdi, həmkarlarıyla isə münasibətləri yaxşı deyildi. Hətta belə bir maraqlı hadisə baş verir. Selmanın gecələr hekayə yazdığını öyrənən məktəb direktoru qərribə müəlliminin pedaqoqluğa yararlı olub-olmadığını yoxlamaq üçün xüsusi komissiya təşkil edir. Laqerlöfün dərslərini müşahidə edən komissiya sədri gənc müəlliminin hazırlığına heyranlığını gizləyə bilmir.

Selma Laqerlöf 10 il yazdıqlarını gün işığına çıxarmır. Günlərin birində "İdun" adlı qadın jurnalı ən yaxşı gənc müəllif yazısına müsabiqə elan edir. Bacısı təkid edir ki, Selma yarımçıq romanının fəsillərini müsabiqəyə göndərsin.

Laqerlöf müsabiqənin sonuncu günü yazılarını göndərir və qalib gəlir. Əsər dərc olunduqdan sonra Danimarka dilinə tərcümə edilir. Danimarkalılar əsəri İsveçlilərdən daha çox dəyərləndirirlər. Danimarkalıların rəğbəti sayəsində roman İsveçdə də məşhur olur. Tezliklə yazıçı Krallıq mükafatına layiq görülür. Bu mükafatın qonorarı işləməmək üçün yetərli idi və Laqerlöf gimnaziyanı tərk edir.

Yəqin ki, əgər Laqerlöfdən soruşsaydılar: "Ədəbiyyatın başlıca qaynağı nədir?", o, "uşaqlıq illəri", - deyə cavab verərdi. Çünki onun bütün əsərlərinin mənbəyi- uşaqlıq illəridir. Amma uşaqlıq illərinin öz lənəti var - o, keçib-gedir, insan böyüyür, yaşa dolur. Amma Selma elə bil zamanı saxlamışdı, bütün varlığıyla uşaqlıq xatirələrinə bağlıydı.

Laqerlöfün nağıl üslubu onun digər əsərlərində də özünü göstərir. "Köhnə mülk haqqında əfsanə", "Cənab Arnenin pulları", "Gözəgörünməyən zəncirlər", "Kunqaxelladan olan kraliçalar"... Bu əsərlərdə xeyirxahlıq, sevgi ali qüvvələrin və izaholunmaz möcüzənin sayəsində şərəf qalib gəlir. Bu mövzu "Xrist haqqında əfsanələr" kitabında da davam etdirilir.

Nağıl motivlərinin köməyiylə Selma Laqerlöf dini, fəlsəfi, mənəvi problemləri işıqlandırır. 1895-96-cı illərdə yazıçı İtaliyaya səfər edir. "Antixristin

möcüzələri” romanında hadisələr bu ölkədə cərəyan edir. 1902-03-cü illərdə “Yerusəlim” romanını yazır. Əsərdə dini sektayla üzləşib doğma yurduvalarını tərk etməli olan kəndli ailələlərindən yanıqlı-yanıqlı bəhs edir. Sektanın təzyiqilə kəndlilər Yerusəlimə köçüb dünyanın sonunu gözləməyə başlayırlar.

Məhz “Yerusəlim” Laqerlöf bütən dünyada məşhur edir. Əsər belə başlayır: Cavan oğlan kotanla yer şumlayır və xəyalən mərhum atasıyla məsləhətləşir. Və atası ona işarə göndərir.

Oxşar texnikadan Laqerlöf 1909-cu ildə özünün Nobel nitqində istifadə edir. O, mərhum atasıyla görüşünü təsvir edir; Selma malikanəyə qayıdır, eyvanda onu atası qarşılayır, həyat haqqında soruşur, o isə öz tərəddüdlərindən, oxucular, ölkə və İsveç dili qarşısındakı öhdəliklərindən danışır. Nəhayət, atası ona Nobel mükafatı verildiyini anlayır və deyir: “Nə fərqi var, sən layiqsən, ya layiq deyilsən? Başqa daha layiqli namizədlər də vardı, amma mən dəhşətli dərəcədə şadam ki, mükafat məhz sənə verilib”.

Laqerlöf Nobel mükafatını alan ilk qadın idi. Amma onun sevincini heç də hamı bölüşmürdü. Məsələn, İsveç yazıçısı və publisisti Avqust Strindberg mükafatlandırma haqqında eşidəndə kinayəylə: “Hə, Nobeli o nağılcı xalaya veriblər”, - demişdi. Doğrudan da Selma Laqerlöf ölkənin elit mədəniyyət aləminə mənsub deyildi, onun kitabları isə daha çox kütləvi ədəbiyyat nümunələri idi. Amma oxucuların o dövrün intellektuallarının əsərlərinə olduğu kimi, bu əsərlərə də ehtiyacı vardı.

İsveç pedaqogikasında çevriliş edən nağıl-dərslik

1901 -ci ildə İsveç Müəllimlər Cəmiyyəti xalq məktəbləri üçün köhnəmiş dərsliklərin əvəzinə yeni dərsliklər yazacaq müəlliflərin axtarışına çıxır. Selma Laqerlöf cəmiyyətin təklifinə dərhal razılıq verir. O, üç il ərzində ölkəni gəzib-dolaşır, İsveç əyalətlərinin tarixini, etnoqrafiyasını öyrənir, rəvayət və əfsanələri toplayır. Kitab isə heç cür araya-ərsəyə gəlmirdi. Bəs kitabı necə yazmaq lazımdır ki, rəsmiyyətçilikdən, köhnəlik ruhundan əsər-əlamət qalmasın, quru faktlar və sitatlar toplusu olmasın? Bircə yalanın da olmayacağı öyrədici və ciddi kitabı necə ərsəyə

gətirmək olar? Yurdun tarixini və ənənələrini uşaqlara yalnız öyrətməklə qalmayıb, həm də necə sevdirmək olar?

Uzun axtarışlardan sonra ağına belə bir fikir gəlir: "Bəlkə doğma malikanə kömək edər?"

Morbakko... Üç yüz ildən artıq bir müddətdə soylu Laqerlöflər nəslinə xidmət etmişdi, budur, artıq 16 il idi ki, orda yad adamlar yaşayırdı. Amma Selmaya elə gəldi ki, o, məhz orda, sevimli qoca palıdın yanında ipucu tapacaq.

Fayton xiyabanın girişində, ağcaqayının kölgəsində saxladı. Malikanə satılandan bəri Selma bircə dəfə də burda olmamışdı. Amma bağçada hər şey onun son dəfə gördüyü kimi idi. Sanki heç nə dəyişməmişdi.

Selma keçmişin xatirələrinə dalıb sakitcə bağçada gəzişdi, parkın dərinliyinə necə gəlib-çıxdığının fərqi varmadı da. Birdən kiminsə harayını eşitdi. Selma əsasına söykənərək köməyə tələsdi.

Yolda bayquş balaca bir oğlanın çiyinə qonub onu incidirdi. Oğlan yırtıcı quşu heç cür uzaqlaşdırı bilmirdi. Selma əsasıyla quşu qovur. Oğlanın adı Nils idi, evdə ona qazları otarmaq həvalə olunmuşdu, o isə yolu itirərək bura gəlib çıxmışdı.

Laqerlöfün ağına belə bir ideya gəlir. Qazlarla birgə səyahət edən Nils adlı oğlanın macəraları haqqında yazmaq! Nils Holqersson qazın belində ölkəni səyahətə çıxır, uşaqlar isə doğma ölkəni quş yüksəkliyindən görüb seyr edirlər! Hər bir vilayətin sakini Nilsə öz doğma ölkəsinin əfsanələrini danışacaq, şagirdlər də Nilsin macəralarını oxuyaraq doğma yurdun tarixi, təbiəti haqqında bilgiler əxz edəcək!

Kitabın adı da özü-özlüyündən yaranır: "Nils Holqerssonun İsveçdə vəhşi qazlarla möcüzəli səyahəti".

Maraqlıdır ki, Selmanın ideyasını Müəllimlər Cəmiyyəti dəstəkləyir. Dərslərin birinci cildi 24 noyabr 1906-cı ildə çapdan çıxır. Bir ildən sonra ikinci cild işıq üzü görür. 700 səhifəlik kitab Nilsin macəralarından bəhs edir. Kitabın dərcindən artıq bir ay sonra uşaqlar "astronavt Nils" oyunu oynayır, ayları isə Nilsin uçuşlarının adı ilə adlandırırdılar.

Bəzi tənqidçilər kitabı pedaqogikada inqilab adlandırıdılar. Digərləri hesab etdilər ki, bəzi vilayətlər haqqında məlumat yetərinə deyil. Bəzilərini kitabın üslubu, danışq dli qıcıqlandırır. Kilsə xadimləri isə müəllifi Bibliya süjetlərini təhrif etməkdə ittiham edir, "zərərli" kitabı oxumağı uşaqlara qadağan edirdilər. Selmanı ümumilikdə məqsədsiz və plansız olmaqda günahlandırırıdılar.

Laqerlöf üçün isə ən önəmli olan balaca oxucuların fikirləri idi: "Nə qədər ki, balacalar sevinc hissilə kitabı oxuyacaqlar, qələbə mənim olacaq". Bir dəfə yazıçıdan soruşmuşdular ki, hansı mövqedə olmağı daha çox dəyərləndirir? "Oxucularımın həyatında iştirak edib onlara kömək etmək istərdim". - Selma cavabında demişdi.

Selma Laqerlöf o yazıçılardan idi ki, İsveç ədəbiyyatını bütün dünyaya tanıda bilmişdi. "Yerusəlim" romanından başlayaraq onu maksimal həddə dünya dillərinə tərcümə etmişdilər. "Nilsin səyahəti"ndən sonra isə müxtəlif ölkələrdən gələn məktubları qəbul etmək üçün Morbakkoda özünün xüsusi poçt şöbəsini yaratmışdı. 60-cı illərdə İsveçdə 10 ən önəmli kitabı müəyyənləşdirmək üçün sorğu keçirilmişdi. Birinci yeri Laqerlöfün "Host Berlinq haqqında saqa" kitabı tutmuşdu.

1907-ci ildə Selma Laqerlöf Upsala Universitetinin fəxri doktoru adını alır. 1909-cu ildə "əsərlərindəki yüksək idealizmə, parlaq təxəyyülə, mənəvi təsir gücünə görə" Nobel mükafatı ilə təltif edilir. 1914-cü ildə yazıçı İsveç Akademiyasının üzvü seçilir.

“Nordik şairə”, ya antifaşist yazıçı?

Almaniyada hakimiyyətə Hitler gələndə Selma Laqerlöf “nordik yazıçıların” siyahısına daxil edir. Laqerlöf isə öz nüfuzundan faydalanaraq faşist zülmündən qurtulmaq istəyən almanlara və yəhudilərə kömək edir. Laqerlöfə münasibət dərhal dəyişir, onu “antifaşist” elan edirlər.

Rusiya-Finlandiya müharibəsində Laqerlöf özünün Nobel medalını finlərə yardım olaraq göndərir. Ancaq Finlandiya hökuməti başqa vasitələrlə çıxış yolu tapır, medal isə minnətdarlıq hissilə geri qaytarılır.

Selma müharibələrə nifrət edirdi, azadlıqsevər insan idi. 1911-ci ildə Stokholmda Ali Konqresdə Selma Laqerlöf qadın haqları mövzusunda çıxış etmişdi. O, qadın haqları uğrunda mücadilə edirdi, amma hər addımda problemlə qarşılaşırdı.

Nobel mükafatına layiq görüldükdən bir neçə il sonra Laqerlöf xalası-nın dəfnində iştirak edir. Kişilərin nitqindən sonra Selma da mərhum haqqında duyğularını bölüşmək istəyəndə onun sözünü kəsirlər: “İndi məqamı deyil. Evli qadınlar hələ çıxışlarını bitirməyiblər”.

Onun obrazları arasında güclü qadınlar var, o qadınlar liderlik edir, problemləri həzlərlər. O qadınlara güvənmək, etibar etmək olar. Maraqlıdır

ki, feminist müzakirələrində nədənsə Laqerlöfün kitablarından istifadə olunmayıb, bu mövzuda ona müraciət etməyiblər.

Morbakkoda əbədi ömür

Laqerlöf Morbakkodakı evi satın aldıqdan sonra xatirələr dünyasına qapılır. “Lilekurnanın evi” romanı Morbakkoda yazılır. Yazıçı əsərdə Vermland sakinlərinin həyat tərzindən söhbət açır. Bundan başqa Laqerlöf novellalar, nağıllar, əfsanələr yazır və “Trolli və insanlar” toplusunda bir araya gətirir. 1912-ci ildə nağılvari-fantastik “Arabaçı” romanı ərsəyə gəlir. Amma yazıçının həyat və yaradıcılığının bu mərhələsində yazdığı ən önəmli roman “Portuqaliya imperatoru” (1914) əsəridir. Laqerlöfün bu roman da daxil olmaqla əksər əsərlərindən ana xətt kimi yoxsulluq mövzusu keçir. Psixoloji travmadan sonra özünü imperator hesab edən yoxsul kəndli qızına çox bağlıdır. Məhz övlad məhəbbətinin sayəsində həm özünü, həm də günahkar qızını xilas edir. Roman Avropada böyük populyarlıq qazanır.

Selma Laqerlöf 1940-cı ildə, 81 yaşında Morbakkoda dünyasını dəyişir. Malikanə isə muzeyə çevrilir. Yazıçının nə vaxtsa əlləriylə bəslədiyi bağçada Laqerlöfün nağılları kimi qeyri-adi çiçəklər açır. Selma bir dəfə xalasına məktubunda yazmışdı ki, ona cürbəcür parlaq və rəngarəng çiçəklər yetişdirmək müyəssər olub, çünki bu çiçəklər arzular və sevgiylə bəsləniblər. Kim bilir, bəlkə Morbakkodakı çiçəklər hələ də Laqerlöfün nağılları və fantaziyalarıyla qidalanırlar...

Günəl NATİQ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Vaqif YUSİFLİ

ŞEİRİMİZİN DOLAYLARINDA

Bəzi qeydlər

2018-ci ilin Azərbaycan şeiri ədəbiyyat tarixində Kolumbun Amerikanı kəşf etməsi, ya da yeni bir Füzulinin şeiriyyət aləminə gəlişi kimi xatırlanmayacaq. Heç bir möcüzə ilə qarşılaşmadıq, poeziyanın, şeirin böyük, hadisə sayıla biləcək elə bir məqamı yetişmədi ki, biz bu xüsusda sevincimizi oxucularla bölüşək. Azərbaycan çoxsaylı şairlər ölkəsidir və bu gün qətiyyənlə narahat olmağa dəyməz ki, bu qədər şairi olan ölkədə niyə yeni Füzulilər, Sabirlər, Səməd Vurğunlar, Rəsul Rzalar, Bəxtiyar Vahabzadələr, Məmməd Arazlar doğulmur, dünyaya gəlmir?! Bu sual ilk baxışda doğrudan da həqiqət kimi səslənir, görəsən, şeirimiz yeni flaqmanlara ehtiyac duymurmu? Amma belə bir iddiada olmaq da yersizdir və deyək ki, dahilər, böyük şairlər sifarişlə, ya arzu ilə doğulurlar, onların vaxtı, zamanı gəlir... Bir qədər mübahisəli səslənən belə bu fikirdən sonra nikbin olmağa çalışaq. 2018-ci ilin poeziyası haqqında qətiyyənlə bədbin olmağa dəyməz, az sonra biz poeziyamızda baş verən və bizdə narahatlıq doğuran məsələlərə də münasibətimizi bildirəcəyik, ancaq bəri başdan onu da deyək ki, poeziyamızın, xüsusilə, lirik şeirimizin səviyyəsi qaneedicidir. Azərbaycan şeiri poeziyamızın yaşarı ənənələrinə bağlıdır, eyni zamanda, müasir şeir mədəniyyəti, həyatı, gerçəkliyi inikas nöqtəyi-nəzərindən də yeni, novator keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Əlbəttə, bir ilin şeirləri haqqında danışmaq, icmal səciyyəli bir yazıda şeirlə bağlı bütün problemlərdən söz açmaq çətindir, gərək şeirimizin bir ildə hansı uğurlara nail olmağından danışaq, ayrı-ayrı mövzulara toxunmaq, şeirimizin sənətkarlıq, dil-üslub məsələləri ilə bağlı məqamlara diqqət yetirək, müxtəlif nəsilləri təmsil edən ayrı-ayrı şairlərin şeirlərindən misallar gətirək, şeirimizdə bizi razı salmayan, nəzmkarlığa, şeirbazlığa, qrafomaniyaya aid qüsurları da etiraf edək, özü də, bütün bu məsələlərə elmi-nəzəri prizmadan da yanaşaq. Ona görə də biz 2018-ci ilin şeirləri haqqında ənənəvi icmal yazıdan imtina edirik, fikir və mülahizələrimizi ayrı-ayrı şeirlər üzərində davam etdirəcəyik. Yeri gəldikcə, ötən illərin şeirlərinə də müraciət edəcəyik. Çalışacağıq ki, bu nümunələrin timsalında 2018-ci ilin lirikası qismən də olsa, öz əksini tapsın.

1. Müasir Azərbaycan poeziyasının ən yaşlı nəslə keçən əsrin otuzuncu illərində dünyaya gələn, əllinci illərdə ilk şeirləri və ilk şeir kitabları nəşr olunan, altmış-yetmişinci illərdə ədəbiyyat aləmində etiraf olunan, sonrakı onilliklərdə isə poeziyada öncüllər sırasında olan şairlər nəslini xatırlayaq. Doğrudur, indi onların əksəriyyəti dünyalarını dəyişiblər, ancaq o nəsildən Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, Yusif Həsənbəy, Oqtay Rza, Eyvaz Borçalı, Musa Yaqub, Məmməd İsmayıl, Abbas Abdulla - bir sözlə, yaşı səksəni keçən və ya səksənin astanasında olan şairlərimiz yenə eyni şövq ilə yazıb-yaradırlar. Fikrət Qoca və Oqtay Rza daha mütəmadi şəkildə şeir yazırlar, bu, sadəcə, peşə verdişi deyil, söz demək ehtiyacından irəli gəlir. Nəriman Həsənzadənin şeirlərində isə ötən illərdə yazdığı ən yaxşı şeirlərin rahiyyəsi duyulur. «Sinəm - stolüstü qalın kitabdı, Hər gün varaqlayıb oxuyuram mən» - bu qalın kitabı biz də varaqlayırıq və 88 yaşlı bir şairin poetik enerjisinə heyran edirik. O, həyatda, cəmiyyətdə, təbiətdə, insan münasibətlərində baş verən heç bir hadisəyə biganə qalmır: Cocuq Mərcanlı şagirdlərinə üz tutur, Aprel döyüşlərində həlak olanlardan da söz açır, sevgi şeirləri də yazır, 37-ci ilin repressiya qurbanlarını da yad edir, doğulduğu Poylunu da unutmur. Məmməd İsmayıl Vətəndə yaşamasa da, Vətən havalı şeirləri ilə mətbuatda sözünü deyir: «Qərbi qürbətini qadını sevməz, Sevsə, olsa-olsa, torpağı sevir». Nəriman Həsənzadə kimi Məmməd İsmayıl da yaşa dolduqca içindəki poetik enerjini sönməyə qoymur. Vaxtilə Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə yazırdı ki: «Məmməd İsmayılın şeirləri izaha, təhlilə çətin gəlir. Adam qorxur ki, bu şeirlərin gözəlliyi, zərifliyi təhlildən hürküb qaçar». Doğrudan da, Məmməd İsmayılın «Ağacdələ, döy qapımı», «Savalanda yatan igid», «Vətən», «Bir də keçməyəcək ələ bu günlər», «Ümiddən asılan qılınclar», «Təzədən mən sənə qayıdacağam», «Kimi aldadırsan, a zalım oğlu» kimi şeirlərini təhlil etməyə dəyərmi? Bu şeirlər Azərbaycan poeziyasının şedevrləridir. Son illərdə də o şedevrlərin sırasına yeniləri qatılır. Xüsusilə, «Qürbət haradı bilsən», «Qapı», «Niyə beləsən, Vətən» şeirləri... Musa Yaqubun son şeirlərində isə şair ömrü ilə bağlı bəzi etiraflar səslənməkdədir ki, bu etirafları həmin nəslin dilinə gətirmədikləri, amma ürəklərində o hissləri, o duyğuları yaşatdıqları qənaətindəyik:

***Bir yorğun torpağam, dincə qoyulmuş,
Daha əkilməyim, biçilməyim yox.
Köhnə qarağacam, içi oyulmuş,
Bir də körpülənib keçilməyim yox.
Bütün körpüləri keçmişəm daha.
Səbr kasamı da içmişəm daha.
Hanı bu dünyanın dağ tərəfləri,
Qızıldöş qayanın tağ tərəfləri-
Ayağım dəyməmiş bir daş qalmadı,
Heyif, gücdən düşən o ayaqlara!
Hanı bu dünyanın sevgi tərəfi?
İnsanın insana ərki tərəfi?
Hanı dan üzünün ağ tərəfləri,
Dövrünün qızılı çağ tərəfləri?***

Şeirimizin ikinci bir yaşlı nəslə də var ki, onların ədəbiyyata gəlişi altmışıncı illərin sonlarına - yetmişinci illərin əvvəllərinə təsadüf edir - Firuzə Məmmədli, Ramiz Rövşən, Sabir Rüstəmxanlı, Çingiz Əlioğlu, Vəqif Bayatlı - bu şairlər poeziyada müxtəlif üslubları təmsil edirlər. Sabir Rüstəmxanlı 1967-ci ildə yazdığı məşhur «Vətən» şeirinin intonasiyasına indiyə qədər sadıqdır və əgər müasir Azərbaycan poeziyasında vətənpərvərliyin, azərbaycançılığın, milli birlik ideyasının necə təcəssüm olunduğunu izləsək, Bəxtiyar Vahabzadə,

Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz isimləri ilə yanaşı, Sabir Rüstəmxanlının da adını bu sırada görürük.

Heç inanmadığımız gəlmir ki, «böyük şair olmağı bir kimsədə şübhə doğurmayan» (Anar), sözün əsil mənasında bir şair kimi populyarlığını qoruyub saxlayan Ramiz Rövşən artıq yetmiş iki yaşındadır. Amma belə görünür ki, yaşın şair ömrünə və şeirin ömrünə heç bir dəxli yoxdur. Ramiz Rövşən adi həyat hadisələrini, ən sadə həqiqətləri - həyat, ölüm, sevgi, Allah, Dünya və İnsan haqqında duyğularını poeziya dili ilə, özü də orijinal şəkildə ifadə edir. Amma burada duyğular və hisslərlə yanaşı, bir mühüm məqamı da vurğulamalıyıq. Ramiz Rövşən şeiri həm də bizə məlum adi həqiqətlərin tamam yeni izahıdır, burada Aristotelin bir fikrini xatırlayırıq: «Poeziya insana yalnız hisslər, duyğular vasitəsilə əldə edilmiş zahiri bilik vermir, elmi bilikdən aşağı durmayan biliklər verir».

Öluncə

neçə-neçə qapıdan keçir adam,

Dünya-

üz tutduğumuz qapılarla doludu

Bəlkə də,

üzümüzə çırpılan qapılardan

Üzümüzə açılan

Qapılar qorxuludur.

Mənim balam,

hamımız doğulanda ağlarıq,

Bəlkə, yaşamaq deyil

dünyaya gəlməyimiz.

Bəlkə doğulan kimi

başlayır ölməyimiz.

«Azərbaycan yazıçılarının ensiklopedik məlumat kitabı»na diqqət yetirdik və bu kitabda 400-dən artıq qadın yazarın tərcümeyi-halları ilə qarşılaşdıq. Doğrudan da, böyük rəqəmdir və Azərbaycan kimi kiçik bir ölkədə qadın yazarların, xüsusilə, şairlərin bolluğu bəlkə təəccüb doğura bilər, amma burada təəccüblü heç nə yox... Elə Əzizə xanım Cəfərzadənin «Azərbaycanın aşiq və şair qadınları» toplusuna nəzər yetirsək, burada ənənənin mühüm rol oynadığını vurğulaya bilərik. Məhsəti, Natəvan, Heyran xanım, Fatma xanım Kəminə, Tahirə Qürrətüleyin, Umugülsüm, Mirvarid Dilbazi, Nigar Rəfibəyli, Mədinə Gülgün, Hökumə Billuri... Və çağdaş şeirimizdə Firuzə Məmmədli, Nisə Bəyim, Ofelya Babayeva, Xanım İsmayılqızı, Fərqanə Mehdiyeva, Mələhət Qaramuradlı, Gülnarə Cəmaləddin, Xatirə Fərəcli, Xəzangül, Şövkət Horovlu, Səhər, Aybəniz Əliyar... Firuzə Məmmədli Nicar Rəfibəylinin, Mirvarid Dilbazinin missiyasını üzərinə götürüb desək, - yanlışdır. Xalq yazıçısı Anar yazır ki: «Firuzə Məmmədli Azərbaycan poeziyasının zəngin ədəbi ənənələrini davam və inkişaf etdirən şairlərdən biridir. Onun şeirləri özünə bənzəyir, bir az həlim, bir az kövrək, yeri gələndə sərt». Firuzə Məmmədlinin son üç ildəki şeirlərinə diqqət yetiririk - bu şeirlər bir qadın ömrünün poetik salnaməsidir; bu salnamədə ağrı da var, sevinc də, heyrət də, dövrədən, zamanədən şikayətlər də, ümid də, inam da, nostalji hisslər də və ən başlıcası, vətənpərvərlik, azərbaycançılıq duyğuları. Və təfərrüata varmadan Firuzə Məmmədlinin «Azərbaycan» jurnalında çap olunan bir şeirini misal götürək: bu şeir sözə, şeirə, poeziyaya bağlılığın ifadəsidir:

Nə deməyə sözüm qalıb,

Nə susmağa üzüm qalıb,

Arxasınca gözüm qalıb,

Tanrım, məni qaytar sözə.

**Baş alıb hara qaçaram?
Mən günüqara qaçaram.
Lap düz divara qaçaram,
Məni elə çapar sözə.**

**Neynim sözsüz var günümü?!
Sədalara kar günümü!
Sal boynuma dar günümü,
Sürükləyib apar sözə.**

2. Şeirimizdə Qarabağ müharibəsi və onun doğurduğu itkilər, sosial və mədəni bəlalar, itirilmiş torpaq ağırları haqqında yüzrlərlə şeirlər yazılıb, indi də yazılır. Bu şeirlərin hər birinin vətənpərvərlik duyğusundan yarandığına qətiyyənlə şübhə etmirik. Amma o şeirlərin bir çoxunun bədii keyfiyyət baxımından hətta ortabab şeir səviyyəsindən belə, aşağı olduğunu etiraf etməliyik. Bu şeirlərdə bir-birini təkrar edən motivlər, şablon ifadələr həddini aşır. Əlbəttə, həmişə dərddən yazmaq olar, necə ki, həmişə Vətəndən, dağlardan, dənizdən, payızdan yazmaq... amma ənənəviləşən mövzuya da yenilik gətirmək olar. Təbii ki, bu, şair istedadı ilə bağlıdır. Vəqif Bəhmənli, köhnə ifadə ilə desək, «məhsuldar» şairdir, amma Vəqif bəzi istisnaları nəzərə almasaq, həmişə öz poetik səviyyəsini saxlaya bilir. Onun Qarabağ yangısından doğan «Dərd qoşması» dərddin poeziyasını poeziyanın dərddinə çevirən bir şeir kimi diqqəti cəlb edir:

**Yolunca saraldı gözümün kökü,
Qalmaq ürəkdə yağ, Qarabağım!
Başıma haranın külünü töküm,
Qayıtsın əzəli çağ, Qarabağım!**

**Seyidlər bəsləyən, aclar doyuran,
Şərdən-şəbədədən haqqı ayıran,
Bəyləri, xanları işə buyuran,
Sultan Qarabağım, şah Qarabağım!**

**Böyürtkən atlanmır barı üstündən...
Sazaqlar çartladır narı üstündə!
Çiçəyi burnunda, barı üstündə
Çürüyür tarlanda tağ, Qarabağım!**

**Ölün bir yandadı, dirin bir yanda,
Çalağan ilanlar qıvrılır qanda!
Torpaq götürərmə, aparsam canda
Belə çalın-sarpaz dağ, Qarabağım!**

**Fələk töhmət çöpü tərddi dərimə,
Sən sönük bir çıraq; səməndəri mən...
Cismimi Bakıya tulla, yerimə
qeyrətli bir Vəqif doğ, Qarabağım!**

Qarabağla bağlı şeirlərdə kədər, qəm-qülsə motivlərinin üstünlük təşkil etməsini təbii hesab edirik. İnsan doğulduğu torpaqdan, göz açdığı yurduvadan illər boyu ayrı düşür, bu həsrəti başqa cür necə izah edəsən? Elə Vəqif Bəhmənlinin başqa bir şeirində Qarabağsız yaşamağın ağrı-acıları öz əksini tapır:

**Batıb Şuşanın dili,
zili, pəsi çatışmır.
Tarixdi Pənahəli-
Xan nəvəsi çatışmır.**

**Orman yaşıl daraqdı,
sıldırımlar varaqdı.
Şuşa yanar çıraqdı-
Pərvanəsi çatışmır.**

**Kafər kəsib yolağı,
kardı Kirsin qulağı!..
Cabbarsız Qarabağın
Zəngüləsi çatışmır!**

Şeirimizdə Qarabağ mövzusu haqqında düşünəndə istər-istəməz keçən əsrin doxsanıncı illərində qələmə alınmış və hər misrasından ümid, inam, qələbəyə çağırış ifadə edən «Ayağa dur, Azərbaycan», «Ayağa dur, məmləkətim», «Qalx ayağa məmləkətim» (Məmməd Araz, Xəlil Rza, Zəlimxan Yaqub) şeirləri yada düşdü. Xüsusilə, Xalq şairi Qabilin o illərin ən haraylı, çağırış şeirindəki həqiqəti xatırladıq. «Ümid sənədir ancaq...» şeiri göstərdi ki:

**Ali qonaqlar gəlir
Dünyanın hər yerindən.
Ürək yanır, göz dolur
Şəhid qəbirlərindən.
Düşünüb-daşınıram
Özlüyümdə dərinədən:
İntiqam ala bilməz,
Qana qan ola bilməz
Məzarları bəzəyən
Ehtiram çiçəkləri...
Ümid sənədir ancaq,
Azərbaycan əsgəri!**

Qabilin doxsanıncı illərdə səsləndirdiyi bu çağırış nidasının həqiqət olduğunu 2016-cı ilin Aprel döyüşləri təsdiq etmədimi? Nədənə şeirimizdə belə nümunələrin sayı getdikcə azalır, amma Ramiz Duyğunun, Rəşid Faxralının, Əbülfət Mədətoğlunun, Musa Ələkbərlinin, Rəfail Tağızadənin, Əli Rza Xələflinin, Adil Cəmilin, Əli Nəcəfxanlının, Rizvan Nəsiboğlunun bəzi şeirlərində həmin tendensiyanın davam etməsinə yalnız sevinmək olar. Xüsusilə, Rəşid Faxralının Aprel döyüşləri ilə bağlı şeirlərini təqdir edirik. Bir məqamı da unutmayaq: Qarabağ problemi təkcə ölkə Prezidentinin apardığı ardıcıl, məqsədyönlü siyasətlə yanaşı, həm də hər bir azərbaycanlıni düşündürən bir həyat amalı olmalıdır. Şair Vahid Əziz də elə bunu deyir:

**Gör, nə qədər itirmişik?
O Qarabağ, bu Qarabağ.
Danışmayaq düşük-düşük,
torpaq satmağı unudaq.**

**Sındırmaqda düşmən bizi,
yetər boğduq səbrimizi,
qırıb «Tamah dişimizi»,
rüsvət almağı unudaq.**

***Tanrı nuru qəlbimizdə,
dəyər verdi sevgimizə,
içimizdə bir-birimizə,
düşmən olmağı unudaq.***

***Bu torpaqlar çox ağlayıb,
sinəsində minlərlə dağ.
qanları yadda saxlayıb -
unutqanlığı unudaq!***

3. Bəs şeirimizin lirik qəhrəmanı haqqında nə söyləyə bilərik? Burada biz V.Q.Belinskiyin məşhur tərifini misal gətirəcəyik: «Şairin yaradıcılıq fəaliyyətinin mənbəyi onun şəxsiyyətində ifadə olunan poetik ruhundadır, buna görə də onun əsərlərinin ruhunun və xarakterinin izahını birinci növbədə şairin şəxsiyyətində axtarmaq lazımdır. Hər bir poetik əsər şairin bütün varlığına hakim kəsilən qüdrətli fikrin məhsuludur». Hər bir şeirin mətnində şairin duyğu və düşüncələri yaşayır. Vaxtilə, sovet dönməndə lirik qəhrəman özünü «Mən və Vətən» «Mən və Dünya», «Mən və Zaman», «Mən və Həyat», «Mən və Təbiət», «Mən və Sevgilim» paralelləri ilə ifadə edirdi. Bu paralellərdən çox zaman «sovet adamı» obrazı reallaşırdı. İndi də bu paralellər davam edir. Amma «sovet adamı» obrazına daha ehtiyac qalmayıb. Müstəqillik dövrünün şeirində isə lirik qəhrəmanın həyat hadisələrinə, dünyaya, zamana, insana, Tanrıya, ölümə, varlığa-yoxluğa münasibəti dəyişib. Lirik qəhrəman, yeni şair fikrən də, ruhən də azaddır. Şairlər sanki bir vaxtlar içərilərinə çökmüş dumanı ciyərlərindən çıxarıb azad nəfəs alırlar. Biz bu sırada Ramiz Qusarçaylının, Əhməd Qəşəmoğlunun, Əjdər Olun, Ağacəfər Həsənlının, Barat Vüsalın, Avdı Qoşqarın, Rəşad Məcidin, İlham Qəhrəmanın, Elçin İsgəndərzadənin, Qəşəm Nəcəfzadənin, Yusif Nəğməkarın, Rafiq Yusifoğlunun, Balayar Sadiqin, Sabir Yusifoğlunun, Xanəli Kərimlinin, Ağamir Cavadın, Zirəddin Qafarlıının, Tahir Talıblının, Orxan Paşanın, Gülnarə Cəmaləddinin, Adil Cəmilin, Hüseyn Bağiroğlunun, Faiq Balabəylinin, Tərlan Əbilovun, Asim Yadigarın, Zakir Məmmədin, Tahir Taisoğlunun, Kəmaləddin Qədimin, İslam Sadiqin, Nazim Əhmədlinin, İnqilab İsaqın, Bilal Alarlıının, Əlisəmid Kürün, Vəliyulla Novruzun, Əlizadə Nurinin, Dayandur Sevginin, Sərvaz Hüseynoğlunun şeirlərini xüsusi qeyd edə bilərik. Əsasən ədəbiyyatımızın orta nəslini təmsil edən adlarını çəkdiyim bu şairlər özünü ifadə baxımından bir-birindən fərqlənə, seçilə bilirlər. Məsələn, Ağacəfər Həsənlının şeirlərində fikir ahəngi ön plana keçməkdədir, «Günlər ömrün gülləridi, solur zamanın əlində» deyən Ağacəfər başqa bir şeirində yazır ki: «Haçandan eyni havaya oynayaram, eyni sudan içərəm, eyni yoldan keçərəm, eyni sünbüldən biçərəm, gözümü kor edib işıqlar, qulağım dəng olub oxşar sözlərlən» misralarıyla əslində, XXI əsr şairinin, daha çox öz ədəbi nəslinin poetik məramını ifadə edir. Və onun şeirlərində də yenilik hissi, «eyni havaya oynamamaq», həyata, dünyaya düşüncə çevrəsindən yanaşmaq prinsipi üstünlük təşkil edir. «Fikir ahəngi» ifadəsini işlətdik və Əhməd Qəşəmoğlunun sonuncu şeirlər kitabına yazdığı ön sözləri xatırladıq: «Dünya - ahəng dilidir. Ahəng dili Allahın yoludur. Qəlbim mənə deyir ki, nə qədər ki, insanlar dünyadakı əməllərini ahənglə kökləməyiblər, özləri də, ətrafları da, Yer üzü də qan-qada içində olacaqlar. Dünyanın bir çox sirlərinin açarı elə həmin ahəng aləmindədir». Əhməd Qəşəmoğlunun bu «ahəng qanunu» təzə deyil, elə əksər şeirləri də bir ahəng üstündə qurulub: dünyada heç bir zərrə adi deyil, hər şey, hər nəsnə ahəng içindədir, İlahinin yaratdığı bu ahəngin Eşq mərtəbəsinə, ucalığa

köklənməsi insanın Sirri-xudaya sonsuz məhəbbətinin ifadəsidir. «Azərbaycan bayrağı» kimi çox gözəl bir şeirin müəllifi olan Ramiz Qusarçaylı bu ədəbi nəslin içərisində xüsusilə seçilir. Onun nisgilli «Toy» şeiri göstərir ki, Ramiz hər hansı bir hadisəni poeziya hadisəsinə çevirə bilər. Nişanlısı Lələdağ döyüşlərində həlak olan bir qız toy zamanı bu xəbəri eşidir, amma:

***O qız toyda ölənəcən oynadı,
Ayaqları gülənəcən oynadı,
Toyu toydan silənəcən oynadı.
Gör o toyda yanğılı ney neynədi,
Zilində Yer,
bəmində Göy göynədi,
Xarı bülbül namus yeri, göynədi,
Cıdır düzü qisas yeri, göynədi,
Daşaltıda casus yeri göynədi.
Qurd çölündə çadır yeri oynadı,
Güləbürtde abır yeri oynadı,
Güləblıda qəbir yeri oynadı,
Dözüm yeri, səbir yeri oynadı.
Kim o qızı saxlayacaq bu axşam,
Kim o toyu ağlayacaq bu axşam...***

Daha bir şairin - Gəncədə yaşayıb-yaradan İ.İsaqın şeirlərinə nəzər salmaq istərdim. İnqilab İsaqın şeirləri barədə tənqidçi Rüstəm Kamal acı bir təəssüf hissilə yazır ki: «Ədəbi tənqidin «əyalət» sindromu nəticəsində dəyərli bir şairin obrazının yetərincə təqdim olunmaması təəssüf doğurur». Amma elə Rüstəm Kamal İnqilab İsaqın kitabına yazdığı ön sözdə bu sindromu aradan qaldırır və onun şeirlərini layiq olduğu tərzdə təhlil edir. Yazır ki: «İnqilab İsaqın poeziyasında bəlağətli deklarasiyalar və yüksək nidalar səslənmir, sanki sualtı axın şeirin üstü ilə gedir, sükutu intonasıyanın axarı üzə çıxarır». Doğrudur. Və biz təfərrüata varmadan İnqilab İsaqın «Bir uşaq ağlayır» şeirini misal gətirəcəyik. Bu şeir bir qaçqın ananın dilindən söylənilir. Bu şeirdə hüzn və kədər var, amma ritorikadan uzaq bir kədər. Kədərlənən təkcə ana deyil, qüssəyə qərq olan həm də şeirin özüdür, təşbihlər, metaforalar, xitablar da bu hüznün içindədir.

***O uşaq ağlayır, ovutmayın siz,
İtən yurd yerində yuxusu qalıb.
Yüyürüb o cıdır, çəmən boyunca,
İçində bönövşə qoxusu qalıb.***

***O uşaq aldanmır, vallah, şirəyə,
Böyükklər çox zaman aldanan kimi.
O uşaq ağlayır hey «Şuşam» deyə,
Odlanır dünyaya boylanan kimi.***

***Tapın o uşağın oyun yerini,
Bənövşə üzdüyü çəmənə tapın.
Tapın üç almanı, nağıl yerini,
Tapın, ay böyükklər, Vətəni tapın!
Kiridin uşağı, kiridin görək!***

Adlarını geniş siyahıda çəkdiyimiz hər bir şairin yaradıcılığından, xüsusən, 2018-ci ildə yazdıqları şeirlərdən tanıdığımız mövzu ilə bağlı misallar gətirə bilərik. Şeirimizdə sözün əsil mənasında azadlıq ruhu dolaşmaqdadır və hər bir şair müstəqilliyin ona bəxş etdiyi bu mənəvi azadlıqdan bəhrələnir.

Amma çox maraqlıdır ki, bu azadlıq şeirdə çox vaxt lirik qəhrəmanın - şairin mənən azadlığına dəlalat eləmir. Şeirimizdə ictimai həyatdan yox, yalnız şəxsi, subyektiv azar-bezardan doğan dərdlərdən, darıxmaqdan, ölümdən çox yazırlar. Biri yazır ki: «Mən bədbəxt adamam, yazıq adamam!», başqa birisi «Mən çıxıb getməyə bir küçə tapsam» deyib «kimsənin olmayan uzaqlara» getmək arzusunu ifadə edir, bir başqası «Ölümüm qədər, kaş deyirəm gözəlləşəydi həyatım da» deyir və ölümü həyatdan üstün tutur, yenə bir başqa gənc şair yazır ki: «Sir-sifətim qırıxmamış, Kimsə gəlib soruşmamış, Toz-torpağa qarışmamış Çürüməyi öyrənirəm», yenə bir misal: «Əcəl son etirafdır. Hər insanın dilində. Ölüm hədiyyəmizdir, Yaşam müqabilində». Belə «ölüm şerqlərinin» sayını artırmaq olar, düşünürük ki, əksəriyyəti cavan olan, «çiçəyi burnunda olan» bu şairləri əcəl köhləninə minməyə nə vadar edir? Ədəbiyyatda Ölüm mövzusu əbədi mövzulardan biridir, istər klassik poeziyada, istərsə də müasir poeziyada ölümdən çox yazıblar. Amma bu mövzuya fəlsəfi rəng qatıblar. Müasir poeziyada Vaqif Səmədoğlunun və Ramiz Rövşenin şeirlərində Ölüm motivinə daha çox rast gəlirik. Ramiz Rövşen bir müsahibəsində deyir ki: «Ölüm bütün dinlərin məğzindədir. Ölüm o qədər təbii, sadə anlayışdı ki... Platon deyir: hər bir yaradıcılıq öz gücünü ölümdən alır. Mən ən çox o vaxt yazıram ki, ölümlə toqquşuram. Yazmağın özündə bir ölməməzlik iddiası var. Yazırsan ki, ölməyəsən, qalasan, ölümdən sonra qalasan. Həyatın sonu ölümdü, ölümün sonu həyat deyil. Zen-buddizm fəlsəfəsində deyilir: «Bizim həyatımız ölümümsüzdə qısa fasilədir». Müasir Azərbaycan şeirində ölüm haqqında ən çox düşünən şair Vaqif Səmədoğlu idi, amma onun «ölümlü» şeirlərindən qətiyyənlə qəbiristanlıq qoxusu gəlmir. Baxın: «Özümü öldürmək istəmişəm iki dəfə, amma öldürməmişəm min dəfə». «Ay yarımçıq, ulduzlar yox, yaman ölməli gecədir». «Allah, məni yarı öldür, yarı saxla ağlamağa», «Özümlə məşğulam, özümü hər gün yüz yol dirildirəm, yüz yol asıram», «Sevgilim, mən öləndə, Bir küncdə xısın-xısın Ağlayacaqsanmı sən? Kimin xarabasında Bir damla yaşa dönüb, Düşəcəyəm gözündən? Ağla, qurbanım, ağla, Ağla, heyranım, ağla».

4. 2018-ci ilin Azərbaycan şeirində sənətkarlıq məsələləri ilə bağlı nə demək olar?

Əslində, çox şey. Vəzn məsələsindən tutmuş şeirimizin bədii təsvir vasitələrinə qədər, qoşmalı, gərayılı, çoxbölgülü heca şeirindən sərbəst şeirinə qədər; Avropa şeirindən, türk poeziyasından gələn təsirləri də unutmayaq, klassik poeziya ənənələrinə bağlılığı da... Şeirdə novatorluq cəhdlərindən tutmuş «stəkanda fırtına» yaratmaq iddiasıyla «yeni şeir» eksperimentlərinə qədər... Şeirimizdə yeni cərəyanların, xüsusilə postmodernizm dalğasının milli şeir ərazisində görünməsinə qədər... Dilimizin saflığını, gözəlliyini, zərifliyini qoruyan şeirlər də var, onu kimyəvi, fiziki, riyazi terminlərlə, əcaib-qəraib sözlərlə, ifadələrlə zibilləyənlər də. Ancaq bir yazıda bütün bunları əhatə etmək mümkün deyil, yalnız bəzi vacib məqamlara diqqət yetirəcəyik.

Azərbaycan poeziyasında uzun müddət yaşayan ənənələr olmuş ki, bu da onların vərəşəlik qaydası ilə əsrlərdən əsrlərə gəlib keçməsi və özəl xüsusiyyətlərini saxlaması ilə bağlıdır. Poeziyamızda ənənələrin zənginləşməsi iki axarda cərəyan etmişdir. Birinci halda ənənələr daxilən, məzmunca dəyişmişdir. İkinci halda isə bu dəyişiklik bədii formada baş vermişdir. Ənənələrin məzmunca dəyişməsi, yeni çalarlar kəsb etməsi, heç şübhəsiz, xalqın ictimai həyatında baş verən yeniliklərlə bağlıdır ki, bu inkişaf və dəyişikliklər bədii təfəkkürə də təsirsiz qalmamışdır. XX-XXI əsrlər heca şeiri də məhz belə inkişaf və yeniləşmə imkanları ilə diqqəti cəlb etmişdir.

Ümumiyyətlə, XX əsr Azərbaycan şeirində heca vəzninin nisbətən üstün olduğunu söyləmək olar. Biz altmışıncı-yetmişinci illərin bəzi ədəbi mübahisələrində olduğu kimi heca şeirinə tam üstünlük verib sərbəst şeiri gözdən salmaq, guya Azərbaycan şeirinin milliliyinə xələl gətirdiyini iddia etmək fikrini heç ağılımıza gətirmirik. Şeirin hansı vəzndə yazılması yox, necə yazılması əsasdır. Böyük türk şairi Nazim Hikmət deyirdi ki, şeiri istər dənizin dibində yaz, istər küləkli havada, istər ərüzda, istər sərbəstdə, istərsə də hecada, tək şeir olsun. Ancaq burada vəznin hər iki qolunun müasir şeir prosesində inkişafını izləmək istədik.

Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm, Əhməd Cəmil, Bəxtiyar Vahabzadə, Qabil, Nəbi Xəzri, Hüseyn Arif, Əliağa Kürçaylı, Nəriman Həsənzadə, Məmməd Araz, Cabir Novruz, İslam Səfərli, Hüseyn Kürdoğlu, Məstan Günər, Məmməd İsmayıl, Səyavuş Sərxanlı, Sabir Rüstəmxanlı, Nüsrət Kəsəmənli, Musa Yaqub, Məmməd Aslan, Ağasəfa, Zəlimxan Yaqub, Ramiz Rövşən, Rüstəm Behrudi, Firuzə Məmmədli, Akif Səməd, Məmməd Dəmirçioğlu... heca şeirinin ən gözəl nümunələrini bu şairlər və adlarını çəkmədiyimiz bir çox başqaları yaratmışlar. Ancaq sərbəst şeirin də ən gözəl nümunələrini yaratmış Rəsul Rza, Əli Kərim, Vaqif Səmədoğlu, Ələkbər Salahzadə, İsa İsmayilzadə, Camal Yusifzadə hecada da eyni dərəcədə uğurlu nümunələrlə diqqəti cəlb etmişlər. Və bu siyahını bir qədər də müasir şeirimizə gətirib çıxarsaq, Zireddin Qafarlinin, Məcnun Göyçəlinin, Sabir Sarvanın, İslam Sadıqın, Məmməd İlqarın, İbrahim İlyaslinın, Barat Vüsalın, Nisə Bəyimin, Adil Cəmilin, Musa Ələkbərlinin, İlham Qəhrəmanın, Orxan Paşanın da heca şeiri ənənələrini davam etdirdiyinin şahidi olarıq... XX əsr Hüseyn Arif, Hüseyn Kürdoğlu, Məstan Günər, Məmməd Aslan, Zəlimxan Yaqub kimi qoşmada, gəraylıda möcüzələr yaradan şairləri bizə tanıtdı və indi yüzlərlə sadəcə söz yığını, şablondan, məlum bədii təsvir vasitələrindən yaranan qoşmaları, gəraylıları oxuyanda o beş şairin ruhlarına rəhmət oxuyuruq. Amma heyifsilənməyə də dəyməz, çünki XXI əsrin heca şeirlərində də yeniliklər diqqəti cəlb edir. Şeirdə lirik qəhrəmanın duyğu və düşüncələrini müəyyən obrazlar vasitəsilə əks etdirmək ənənəsi indi də yaşayır. Ən çox da qoşma və gəraylılarda. Bu ənənəyə yeni çalarlar da qatılır. İki misal gətirək: İbrahim İlyaslıdan bir gəraylı:

***Səni görən divanədi,
Ölürəm səndən ötəri.
Göz yaşım la dağı-daşı
Dəlirəm, səndən ötəri.***

***Uydurmadım daha nələr?
Tükənibdi bəhanələr.
Qonşunuza axşam-səhər
Gəlirəm, səndən ötəri.***

***İbrahiməm, için-için
Göynəyirəm, gedir köçün.
Ölmürəm yaşamaq üçün,
Ölürəm səndən ötəri.***

Bu gəraylıdan Aşıq Ələsgərin, Dədə Şəmşirin rayihəsi duyulur.

Qoşma şeir forması Azərbaycan poeziyasında belkə ən davamlı, ən sabit bir ənənənin mövcudluğunu təsdiq edir. Poeziyada hansı meyillər, təmayüllər yaransa da, onların hər biri müəyyən müddət ərzində «populyarlıq» qazansa da, xalq şeirinin milli ruhunu, özəlliyini qoruyan qoşma hər dəfə yeni nümunələrlə öz varlığını qoruyub saxlayır. Xüsusilə, keçən əsrin doxsanıncı

illərində, habelə, XXI əsrin əvvəllərində qoşmaya meyil nəinki azalmış, əksinə, deyərdik ki, maraq bəlkə də artmışdır. Həm də yeni qoşmalarda müasir poetik təfəkkür, «köhnə havada» təzə söz demək cəhdi diqqəti cəlb edir. Əlizadə Nurinin bir qoşmasında olduğu kimi:

***Haçandı durnalar uçur canımdan,
Haçandı canımda payızmış, Allah.
Məni bu dünyanın yadına salan,
Mənim unutduğum o qızmış, Allah...***

***Şirin xəyallarım acını çəkir,
Ölümdü - kəfənin ucunu çəkir...
...Baxdım ki, bir söyüd içini çəkir,-
O da mənim kimi yalqızmış, Allah.***

***Hər gün dodağıma baş çəkir adın,
Yanım, bir az isin, üşüyən qadın...
..Çərpələng düzəltdim, o da uçmadı,-
Bu ömür islanmış kağızmış, Allah!***

İndi isə 2018-ci ilin sərbəst şeirləri haqqında. «Azərbaycan» və «Ulduz» jurnallarında, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə xeyli sərbəst şeirlər çap edilib. Heca vəznli şeirlərdə olduğu kimi, burada uğurlu nümunələr az deyil, şairlərimiz Rəsul Rzadan, Vaqif Səmədoğludan, Əli Kərimdən, Fikrət Qocadan, Ələkbər Salahzadədən, İsa İsmayilzadədən, Camal Yusifzadədən, Çingiz Əlioğludan gələn yaşarı ənənələri davam etdirirlər. Təbii ki, bu sırada böyük şairimiz Rəsul Rza ənənələri mühüm rol oynayır. Bu bir danılmaz həqiqətdir ki, Rəsul Rza Azərbaycan sərbəst şeirinin ən gözəl nümunələrini yaratmışdır. Biz Rəsul Rzadan sonra sərbəst şeiri yeni bir düzümə gətirən Ələkbər Salahzadəni də unutmamalıyıq. Deməli, Azərbaycan poeziyasında sərbəst şeir artıq bir ənənə yaratmışdır. İndi bu ənənəni Tahir Taisoğlu, Səlim Babullaoğlu, Elxan Zal Qaraxanlı, Qəşəm Nəcəfzadə, Əlisəmid Kür, Mahirə Abdulla, Fərid Hüseyn, Bilal Alarlı, Tərlan Əbilov, Dəyanət Osmanlı, Rasim Qaraca, Aqşin Yenisey, Aqşin Evrən, Xuraman Hüseynzadə, Könül Arif, Emin Piri, Ümid Nəccari, Səhər, Ramil Əhməd, Qismət kim sərbəstçilər var. Özü də əksəriyyəti cavanlardır.

***Sənə parçalı-buludlu bir hava göndərirəm,
Yağış da yağa bilər;
şimşək də çaxa bilər,
günəş də çıxar bilər.***

***Sənə parçalı-buludlu bir sevda göndərirəm.
Həsret də ola bilər,
nifrət də ola bilər,
xoşbəxt də edə bilər,
bədbəxt də edə bilər.***

***Mən hərdən çox səs-küylü,
hərdən lal-sükutluyam.
Nə qədər bədbinəmsə,
o qədər ümidliyəm.
Bir az payız kimi yəm;
parçalı-buludluyam.***

«Ulduz» jurnalının 2018-ci il noyabr nömrəsindən misal gətirdiyimiz bu şeirin müəllifi Səhər Əhməddir. Bu şeirdə çox böyük bir fikir axtarmayın, adi

bir insan münasibətinin təbiət hadisəsi ilə müqayisəsi diqqəti cəlb edir və hər halda, müqayisə tutarlıdır. Cavanların sərbəst şeirlərinin əksəriyyətində qafiyədən əsər-əlamət görmürsən, amma burada qafiye də var. Şeirin ritmi də yerindədir. Və ona görə də, bu, sərbəst şeirdir.

Bununla yanaşı, gizlətmək lazım deyil ki, bu gün sərbəst şeir adıyla çoxlu cizmaqaralar çap olunur, bunlara şeir demək olmur. Hələ 1957-ci ildə görkəmli tənqidçimiz Məmməd Cəfər Cəfərov «Şeirimizin dili və vəznə haqqında» məqaləsində yazırdı: «Sərbəst şeir haqqında aydın təsəvvürə malik olmayan bəzi gənclərimiz zənn edirlər ki, sərbəst şeir dilin qrammatik quruluşunu pozmaq, cümlənin söz sıralarını tərsinə çevirmək yolu ilə əldə edilir. Bizim şairlərimizin çoxunun şeirində, qüvvətli bədii vasitələrdən biri olan inversiya (cümlədə sözlərin yerdəyişməsi) tamamilə unudulmuş, onun yerini dilin bütün qrammatik quruluşunu baş-ayaq etmək kimi lüzumsuz bir vərdiş tutmuşdur. Dilin qanunlarının əksinə olaraq cümləni tərsinə qurmaqla sərbəst şeir yaranmır, bəlkə sərbəst şeirə parodiya əmələ gəlir. Deyəndə ki, sərbəst şeir monotonluq yaradan mütləq bir ritm tanımır, bu, o demək deyildir ki: «məhv olsun ritm». Ritm şeirin ən mühüm cəhətidir. O məhv olandan sonra şeiriyyət qalmır. Əksinə, həqiqi sərbəst şeirdə ritm daha əlvan, daha zəngindir». Burada söylənilən qüsurlar indiki sərbəst şeirdə də davam edir. Amma bu o demək deyil ki, indi yaxşı sərbəst şeirlər yaranmır. Dilin və ifadənin gözəlliyi diqqəti cəlb edən nümunələr az deyil. Yalnız bircə nümunə ilə kifayətlənək: Gülnarə Cəmaləddinin şeiriylə:

**Şəhid-şəhid torpaqların artdıqca
yararı bağlaya bilmirəm
Vətən
Çəkib gözümün üstünə
sən məni gözünün üstündə saxladığıntək
gözdən uzaq
gözümün üstündə
saxlaya bilmirəm
Vətən
Bir ovuc torpaqsan
beş arşın ağsan
İşğal olmuş İrəvansan
əsir düşən Qarabağ
Qarşıda
dost var
düşmən var deyə
səni ürəyimcə ağlaya bilmirəm
Vətən!**

2017-ci ilin «Poeziya» icmalında yazmışdıq ki: «Dilimizin gözəlliyini, «nərmənazikliyi», qəlbimizin ən dəruni hisslərini ifadə etdiyini, kədərimizi, sevincimizi, qəzəbimizi, harayımızı ilk növbədə, şeirimizdə, bədii sözümüzdə hiss edirik. Və akademik Nizami Cəfərovdan belə bir sitat gətirmişdik: «Məlum məsələdir ki, mükəmməl forma həllini tapa bilməyən poeziya əsil poeziya deyil - istər ərüzda, istər hecada, istərsə də sərbəst şeirdə olsun. Şairə «belə yaz, elə yaz, bu sözü, bu cümləni, bu təşbihi belə işlət» demək absurddur. Onu şair bilir, əgər bilmirsə, - demək, şair deyil. Ana dilinin keşiyində birinci növbədə məhz şairlər dururlar. Onlar ana dilini bir mərhələdən digər mərhələyə, bir dövrdən digər dövrə aparırlar -- Nəsimi kimi, Füzuli kimi, Səməd Vurğun kimi». Şeirin gözəlliyi onun məcazi qüdrətindədir, bədii təsvir vasitələrinin orijinallığındadır. Azərbaycan şeiri məhz bu məcaziliyinə, «Ver sözə ehya ki..» potensialına görə indi də öz poetik

qüdrətini, enerjisini hifz edir. Füzuli deyirdi ki: «Bəzmi-eşq içrə, Füzuli, necə ah eyləməyim, Nə təməttö bulunur neydə sədadən qeyri?» - neyin səsi - şairin ahı. Şair dərddən quruyub, ney həsrətdən. Biri məşuqəsindən ayrı, biri vətənindən. Onun bədənini şan-şan, bununku dəlik-dəlik. O da inildəyir, bu da». XXI əsrin şairi Əlizadə Nuri isə yazır: «Bilsəydim harada ağlamısan sən, Tapıb göz yaşını ləl eyləyərdim... Sənə ulduzlardan bir ev qurardım, - Aylı pəncərəndə tül eyləyərdim. Görsən ki, Yer üzü dar gəlir sənə, - Suları qurudub göl eyləyərdim». Nəsimi deyirdi ki: «Hilalə döndü qəmər qaşların hilalindən, Boyandı qanə qızıl gül yanağın alindən» - yeni səmadakı üçgünlük ay öz gözəllik və zərifliyini sevgilinin kaman qaşlarından alır, qızılgülə o rəngi verən də məşuqənin al yanaqlarıdır». XXI əsrin şairi Arzu Hüseyn isə yazır: «Bu da sevgimizin son noyabı, Yenə də nəyinsə sonuna gəldik. Gözündə bir ovuc dəniz var sənin, Ağlama, suyunda bata bilərik». Şah İsmayıl Xətai deyirdi ki: «Əridi iligim, qaldı sümügüm, Bu tənə tərək edər canım, nə dersən? Əgər yatsam min il toprağ içində, Dürüstdür əhdü peymanım, nə dersən?». XXI əsrin şairi İslam Sadıq isə yazır: «Sözü bir yelə döndü, Gözü bir gölə döndü. Özü bir gülə döndü, Könlüm güllər içində. Hanı məndə o taxt ki, hanı məndə o baxt ki, hanı məndə o vaxt ki, Ölüm güllər içində». Molla Pənah Vaqif deyirdi ki: «Ey Kəbəm, Kərbəlam, Məkkəm, Mədinəm, bir zaman kuyində ziyarətimdir. Qiblə deyib qaşlarına baş əymək gecə-gündüz mənim ibadətimdir». XXI əsrin şairi Rəşad Məcid isə yazır: «Sən - gecəm-gündüzüm, sən -- toyum-yasım, Sənsən dar ağacım, sənsən xilasım. Əynimə oturan ən düz libasım, Boyuma biçilən kəfənim mənim». Füzuli deyirdi ki, «Eşqdır ol nəşeyi-kamil kim, ondandır müdam, Meydə təşviri-hərərət, neydə təsiri səda». XX əsrin şairi Zirəddin Qafarlı isə yazır ki: «Yer üzü fırlanır öz sevgisiylə, Günəş bir sevgidir, Ay bir sevgidir. Fəsilər dəyişir sevgi diliylə, Payız bir sevgidir, yay bir sevgidir». Klassik şairlərdən gətirdiyimiz misallar zənnimizcə, bədii təsvir vasitələrinin, məcaziliyin ən gözəl nümunələridir. XXI əsr şairlərindən gətirdiyimiz misallar isə bu klassik nümunələrdən gələn təsirlərdir və arzu edərdik ki, klassik şairlərin dilimizin gözəlliyini nümayiş etdirən bu "sözü ehya" qüdrəti daha da artsın.

5. Klassik poeziya ənənələri yaşayır və bu o deməkdir ki, müasir Azərbaycan poeziyası bütün avanqard meyillərin, dünya ədəbiyyatından gələn təsirlərin olmasına baxmayaraq bu ənənələr qətiyyənlə ədəbi dövriyyədən çıxmır. Amma onu da unutmuruq ki, klassik poeziyaya, onun əsas vəznini əruzə və ən çox işlənən janrı - qəzələ münasibət heç də birmənalı olmamışdır. Elə keçən əsrin otuzuncu illərini xatırlamaq kifayətdir. Klassik poeziyanı, əruzunu və qəzələri inkar mövqeyi açıq-aydın hiss olunurdu. Amma bütün bunlara baxmayaraq Əliağa Vahidin, həmçinin Süleyman Rüstəmin əruzda yazdığı şeirlər sübut elədi ki, xalqın yaddaşından, xüsusilə canlı muğam sənətindən əruzunu, qəzəli qovmaq olmaz. Görkəmli tənqidçi, akademik Məmməd Cəfər Cəfərov yazırdı: «Bəzi yoldaşlar əruz vəznini Azərbaycan şeirinə, Azərbaycan dilinə yabançı hesab edirlər. Bu fikrin əsassız, qeyri-elmi olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Məlumdur ki, ana dilimizdə yaranan şeirimizdə əruz vəzninin 700 illik tarixi vardır. Hansı elmi dəlillərlə sübut etmək olar ki, bu 700 il müddətində əruzla yazılan şeirlər Azərbaycan dilinə yabançı olmuşdur? Füzuli əruz vəznində yazmış, eyni zamanda, müəyyən çətinliklər də olsa, Azərbaycan şeir dilinin ümumi xalq dilinə yaxınlaşdırılması işində çox böyük tarixi rol oynamışdır. Sabir daha çox əruz vəznində yazmışdır. Bu tarixi faktlara göz yumub necə demək olar ki, əruz vəznini Azərbaycan dilinə yabançı olmuşdur?». Keçən əsrin doxsanıncı illərində əruzun və qəzəlin inkişafında yeni bir mərhələ başlandı. Yeni

Vahiddən, Süleyman Rüstəmdən, Mirmehdi Seyidzadədən sonra yeni qəzəlçilər, əruza meyil edənlər meydana gəldi. Burada Vahid ədəbi məktəbinin böyük rolu oldu. Üç Hacı - Hacı Mailin, Hacı Ələmdar Mahirin və nə qədər qərribə səslənsə də, qəzəlləri muğam ifaçılarının dilindən düşməyən Hacıbaba Hüseynovun qəzəlləri doğrudan da yeni mərhələnin yarandığını, «güli-bustani-hünərin» qüdrətini göstərməyə qadir idi. Seyidağanı da, Ələkbər Şahidi də, Əliağa Bakiri də, Şahin Fazili də, Ənvər Nəzərini də, Rəhim Saraylını da bu sıraya daxil edirik. Qəzəlin inkişafında yeni mərhələnin bir xüsusiyyəti də Seyid Əzim Şirvani ilə başlanan, Əliağa Vahiddə isə tam mənası ilə qətiləşən xəlqiləşmə - qəzəlin dilinin sadələşməsi prosesi oldu. Doğrudur, bu proses yeni qəzəlçilərin bir çoxunda çox zəif nəzərə çarpırdı. Amma xəlqiləşmə, ərəb və fars sözləri və ifadələrinin az işlənməsi öz yerində, əsas o idi ki, qəzəlin obrazlılıq, füzuliyənə «sözü ehyaləmək» prinsipi də unudulmadı. Yaradıcılığa qəzəllə başlayan İlqar Fəhmi qəzəlin sırf Azərbaycan sözləri üzərində yarandığını sübut elədi. Həm də onun qəzəllərində obrazlı ifadələr, təşbihlər, klassik qəzəle məxsus fikrin-hissin vəhdəti nəzərə çarpırdı. Biz bu sadəliyi (məhz sadəliyi, primitivliyi yox!) Hacı Arif Buzovnalının, Yasin Xəlilin, Səxavət Talıblının, Vüqar Rəhinin, Xaqani Əmininin, Əvəz Qurbanlının, Sona Xəyalın, Mirəziz Seyidzadənin, Gülarə Munisin (qadın şairlər arasında ilk «Divan»ın müəllifi), Mahcamalın, Xatirə Xatunun qəzəllərində də hiss edirik. Hacı Mailin bu beytini xatırladıq:

***Mail, öz xalqın üçün çoxlu qəzəl icad et,
Bunca istərsən əgər çox yaşamaq dünyadə.***

Çox arzu edərdik ki, bizim qəzəlçilər Nəsimi ilində mükəmməl qəzəl nümunələri yaratsınlar, qəzəli qürub etməyə qoymasınlar. Təəssüflə qeyd edək ki, 2018-ci ilin qəzəllərindən mükəmməl bir nümunə tapa bilmədik.

2018-ci ilin şeirləri ilə bağlı bu yazını da beləcə sona çatdırırıq və Azərbaycan şeirinin gələcəyinə daha böyük ümidlərlə boylanırıq.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

İradə MUSAYEVA

Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin romanları və repressiya...

I məqalə

Y.V.Çəmənzəminli 1936-cı ilin aprel ayında "Studentlər" romanı haqqında yazırdı: "İndiki tələbələrin ruh yüksəkliyini təmin edən bir amil daha var: bunlar, doğrudan da, tarixdə əmsalı olmayan yüksək bir dövrdə yaşayırlar. Gələcək bu dövrü və bu dövrün təməl daşını atanları alqışlayacaq... Bu mülahizələri nəzərdən keçirərək "Studentlər"i oxuyan gənclər tarixə qarışmış bir həyatı təsvir etmiş müəllifə, bir az da olsa, haqq verərlər zənnindəyəm". [1,8]

Yazıçı bu cümlələri repressiyanın astanasında dayananda yazmışdı. Amma romanın "ön söz"ündəki bu yanaşma mətnin içərisində özünə yer tapmamışdı. "Studentlər" romanı ortaya çıxan kimi onun nəinki ictimai-siyasi fəaliyyəti, hətta bədii yaradıcılığı da zərrəbinlə yoxlanmağa başlandı. Hətta sonrakı əsərlərinə qarşı olan tənqidi yanaşma da onun 1930-cu illərdə yazdığı romanları ilə əlaqələndirilirdi. Məsələn, Yazıçılar İttifaqından yenidən çıxarılan Yusif Vəzir bir neçə ay əvvəl "Altunsaç" adlı kinossenarisini "Azərfilm"ə vermişdi və əsər müzakirə zamanı yüksək qiymətləndirilsə də, son anda "Azərfilm"-in direktoru Merkel "Studentlər" romanı tənqid olunduğu üçün onunla müqavilə bağlamayacağını bildirmişdi. Bu barədə Y.V.Çəmənzəminli M.Bağirova yazdığı məktubda da məlumat verir: "Xülasə, dörd ay başqa işə yapışmayıb, borca düşərək, cocuklarımı ehtiyac içində buraxaraq verilən göstərişlər üzrə libreti ("Altunsaç" - İ.M.) qurtardım. Bir dəfə də geniş müşavirə qarşısında oxundu, bəyənilədi, qəbul olundu. İndi müqavilə bağlanmalı, yeni göstərişlər nəzərə alınaraq ssenariyi yazmalı idim. Müqavilə yazıldı. Bir gün sonra qol çəkilməli idi. Bir də əngəl çıxdı. "Azərfilm" direktoru Merkel yoldaş dedi ki, sizin "Studentlər" tənqid olunduğu üçün sizinlə müqavilə bağlaya bilmərik. Amma siz ssenarini yazmaqda davam edin... Bu nə deməkdir? Bu düzəlmək istəyən yazıçıya kömək etmək əvəzinə ona əngəl törətmək deməkdir. Başqaları ilə libret qəbul olunduqda müqavilə bağlanır, məni incitmək və ruhdan salmaq üçün məndən ssenari tələb olunur. Ssenari hazır olduqdan sonra yenə əngəl törədiləcəyi bu hərəkətdən aydın görünür..." [2]

Y.V.Çəmənzəminli yaradıcılığının birinci mərhələsində, 1914-cü ildə "Bir cavanın dəftəri", "Günah" adlı ilk romanlarını yazmağa başlamışdır. 1928-1934-cü illərdə isə bu əsərlər üzərində yenidən işləmiş, "Günah"ı yeni variantda "Studentlər" adlandırmışdır. Bu roman iki kitabdan ibarətdir. Ədibin sağlığında iki dəfə, yəni 1931-ci və 1936-cı illərdə çap

olunan birinci kitabda 1911-1913-cü illərdə Kiyevdə oxuyan azərbaycanlı tələbələrin həyat və məişətləri, ədəbi-mədəni fəaliyyətləri, siyasi hərəkətdə iştirakı qələmə alınmışdır. "Studentlər" romanının "1917-ci ildə" adlı ikinci kitabı 1935-ci ildə çap olunmuşdur. Burada birinci kitabdan tanış olduğumuz surətlərin həyat və fəaliyyətlərinin yeni mərhələsi canlandırılır.

Y.V.Çəmənzəminlinin 1930-cu illərdə yazdığı əsərlər, xüsusən də romanları məhz "tərixə qarışmış bir həyat"ın dastanı idi. 1936-cı ildə sovet sistemini alqışlasa da ("Gələcək bu dövrü və bu dövrün təməl daşını atanları alqışlayacaq..."), unudula biləcək, yaddaşlardan silinə biləcək böyük ictimai-siyasi, tarixi xronologiyanın - sosialist inqilabı ərəfəsinin dramatik situasiyasını, Azərbaycan gənclərinin milli oyanış prosesindəki durumunu, Rusiya inqilabının görünməyən tərəflərini real cizgiləri ilə əks etdirirdi. Bu o zamanlar idi ki, C.Cabbarlı artıq sovet dramaturqu olmuş, müsavət yazarından sovet ideologiyasının ədəbiyyatda və teatrda, mədəniyyətdə aparıcı təbliğatçılarından birinə çevrilmişdi. Nəsr sahəsində isə "Azərbaycan sovet romanları" yeni və xüsusi bir ədəbi-ideoloji vasitə kimi diqqət mərkəzində saxlanılır, bu yaradıcılıq missiyası sosializm realizmi kontekstinə gətirilirdi.

O zamankı müasir sovet həyatının romanları ilə yanaşı, M.S.Ordubadinin tarixi romanları da nisbətən partiyanın ideoloji siyasətinə cavab kimi yazılırdı. Y.V.Çəmənzəminlinin romanları isə tam fərqli amplitudada düşünülmüş əsərlərdə bu gün də diqqəti cəlb etməkdədir. Onun roman erudisiyası geniş tarixi proseslərin, ictimai-siyasi, sosial-mədəni həyatın bir ölkədə, bir məkanda deyil, müxtəlif coğrafiyalarda inikası vəziyyətini əks etdirə bilirdi.

M.S.Ordubadi repressiyanın ən ağır ilində bir çox qələm yoldaşları ilə birlikdə "əksinqilabçı qüvvələr" sırasında Y.V.Çəmənzəminlini də hədəfə çəkmiş, "bütün əsərlərində öz keçmişindən ayrılmadığını göstərən Çəmənzəminli" mesajı ilə roman ustasını cümhuriyyətçi keçmişini bədii mətnə gətirdiyi üçün qınamışdı. "Ədəbiyyat qəzeti"nin 1937-ci il, 09 iyun tarixli sayında C.Xəndan yazırdı:

"Xalq düşməni Ruhulla Axundov və onun havadarlarının incəsənət və ümumən kultura sahəsində etdiyi ziyanlıq xalqımıza bəlli olmuşdur. Sovet Yazıçıları İttifaqı sıralarının zibilləşməsinə göstərən plenumumuz qarşımızda İttifaqın konturrevolusion yazıçılardan təmizlənməsini kəsinliklə qoymuşdu. İttifaq üzvlüyünə layiq olmayan Səliman Mümtaz, Musaxanlı, Çəmənzəminli, S.M.Qənizadə, Seyid Hüseyn tezliklə ittifaqdan çıxarılmalıdır. M.Rzaquluzadənin də susmağı və mətbuat səhifələrində öz səhvlərindən danışmamağı da bizi qane etmir. Xalq düşməni Cavid, Cavad, Müşfiq, Sanılı və başqalarının ikiüzlü "siyasəti" bizi daha da sayıq olmağa və bu kimi örtülü düşmənlərlə mübarizədə amansız olmağa vadar edir. Biz averbaxçılığın kökünü kəsməklə mübarizə edərkən onun Azərbaycandakı nümayəndəsi H.Mehdinin susmağına dözmək olmaz. O, bir kəlmə də olsun yazmır, danışmır. İttifaqımızın əsas kadrları sağlamdır. Biz xalq düşmənləri ilə mübarizədə Böyük Oktyabr inqilabının XX yüzilliyinə yüksək keyfiyyətli bədii əsərlər verməklə həqiqi sovet yazıçısı adını şərəflər müdafiə edəcəyik".[3]

Qəzetin elə həmin sayında M.S.Ordubadi də C.Xəndanın səsinə səs verirdi: "18 ildən bəri özünü düzəltmək istəməyən, əksinə olaraq bütün əsərlərində öz keçmişindən ayrılmadığını göstərən Çəmənzəminli, Cavid, Sanılı və bir çoxlarını ittifaq sırasından xaric etməklə ittifaq bu kibirlərin təsirindən xilas olunmalıdır".[3]

Y.V.Çəmənzəminlinin faciəli taleyi 1937-ci ildən etibarən daha dramatik şəkil alır. "Studentlər" romanı onu heç cür bağışlamırdı. İşsiz, ailəsi ilə birlikdə ac-susuz qaldığı, hər tərəfdən təqib olunduğu bir vaxtda, repressiyanın bircə addımlığında - 1937-ci ilin may ayının 20-də M.Bağırova məktub yazıb öz durumunu hərtərəfli şəkildə anlatmağa can atır, bağışlanmasını istəyirdi. 1917-ci il inqilabını böyük fərəhlə qarşıladığını deyirdi. "Lakin birinci günlərin hərc-mərcliyi və çətinlikləri məni revolyusyadan soyudub, millətçilər cəbhəsinə atdı. Buna baxmayaraq müsavətcilər sırasında özümün yalnızlığımı duymuşdum, çünki məsləkcə onlardan sal idim. Mən işçilərə səkkiz saat iş günü, kəndlilərə müftə torpaq tələb edirdim; hürufatımızın latınlaşmasını istəyirdim. ("Azərbaycan" qəzetəsindəki məqalələrim). Bununla bərabər ingilis dostluğuna inandım və Azərbaycan istiqlalının Rusiyədən ayrı olaraq yaşaya biləcəyimizi təsəvvür edirdim (Rusiyyə dedim, çünki o zaman Sovet İttifaqı nəzərə gəlməyirdi - Momontovun Moskvaya və Kalçakın Kazana doğru hücumu zamanı idi)".[2]

Vəziyyət elə gərginləşmişdir ki, Y.V.Çəmənzəminli M.Bağırova yazdığı məktubunda "Studentlər" romanında siyasi yanlışlıqlara yol verdiyini "boynuna almalı" olmuşdur: "İndi ədəbiyyat sahəsinə keçim. Məni isə tənqidçilər Zeynallı, Əli Nazim və Hidayət Əfəndizadə gah təriflər, gah da söyərtilər. Ancaq tərifləri də saxta olmuş, söyüşləri də. Köməyə gəldikdə heç biri kömək göstərməmiş. Cəmiyyətimiz də öylə. Hələ neçə il əvvəl cəmiyyətə müraciət edib, mənimlə məşğul olan yoxdur, mənim yaradıcılığım öz başına buraxılmış deyə şikayət etmişdim. Müraciətimdən bir şey çıxmıdı... Göstəriş və siyasi tərbiyə də qətiyyəni yoxdur. Halbuki köhnə yazığın nə qədər siyasi tərbiyəyə ehtiyacı var. Əgər vaxtında göstərişlər və tənqidlər olsaydı, mənim "Studentlər" adlı iki cildlik romanımdakı səhvlər olmazdı, mən də bu qədər mənəvi əzab çəkməzdim. Bu roman beş cildlik bir silsilə olmalı idi. Fikrim ziyalılarımızın bir qisminin keçdiyi siyasi yolu ifşa etmək idi. Lakin partiya tarixini bilmədiyim üçün qaba səhvlər buraxmışam. Bunu indi yox, vaxtında mənə göstərsəydilər, yaxşı olmazdı? Halbuki vaxtında tənqid etmək əvəzində bu əsəri təriflədilər. Romanın redaktoru belə yanıldı..."[2]

"Studentlər" romanında Rusiyada baş verən siyasi hadisələr, eləcə də Qafqaz xalqları, Avropa ölkələri XX əsrin əvvəllərində inqilablar, müharibələr burulğanında təsvir olunurdu. Bu təsvirlərdə Birinci Dünya Müharibəsi, 1905-1907-ci il, 1917-ci il inqilabı müxtəlif millətlərin gənc nümayəndələri olan tələbələrin, inqilabi cəmiyyət üzvlərinin şəxsi həyatında və intellektual düşüncəsində təkcə roman süjeti kimi deyil, həm də real tarixin xronologiyası kimi ifadəsini tapır. Əsərin qəhrəmanı Rüstəmbəyin dini, siyasi, elmi-mədəni baxışları, sevgi macəraları, qısa bir vaxtda qəflətən dəyişilib yeni şəkil alan ictimai, sosial mühiti maraqlı ştrixlərlə əks olunur. Polemik dialoqlarda, tələbə yığıncaqlarının, həbs fraqmentlərinin təsvir edildiyi səhnələrdə, inqilabın pərakəndə saldığı müxtəlif taleli və aqibətli dostların gözlənilməz məkanlarda gözlənilməz qarşılaşması situasiyasında həm də bütün zamanlar üçün aktual olan global mövzular (din, siyasət, azadlıq istəyi, millətlərarası münasibətlər, hakimiyyət və xalq münasibətləri və s.) bədii mətn kontekstində təhlilə çəkilir. XX əsrin ilk onillikləri 1930-cu illər ab-havasında analiz edilir, müəllif sətiraltı mənalarla, epizodik fiqurların replika və ittiham, narazılıq dolu çıxışları ilə böyük tarixi-siyasi, sosial məsələlərə münasibət bildirirdi. Roman müəllifinin yaşadığı ictimai-siyasi həyatın fraqmentləri xatirə-xronologiya üslubunda deyil, bu proseslərdə bilavasitə iştirak edən

inqilabçı şahidin analitik təfəkkür süzgəcindən keçirilərək realist qələmlə təhlil olunur və o böyük zaman kəsiyi canlı həyat kimi oxucuların gözləri qarşısında canlandırılır. Həmin dövrün mövzuları, aktual problem kimi müzakirə olunan gündəm söhbətləri romanda tarix faktı kimi saxlanılır.

“Əli Rüstəmbəyin sözlərini diqqətlə dinləyirdi. Arabir sual verir və öz rəyini bildirmək fürsətini də əldən qaçırmırdı. Birdən bəhailiyn artması barəsində soruşdu: - Deyirlər, Amerikada bəhailik getdikcə intişar edir. Rüstəmbəy bu fikirlərin doğruluğuna şərikin olmaq istəmədi və acıqlı bir halda: - Zənnimcə, - dedi, - Amerikanın yeni dinə ehtiyacı yoxdur. Amerikanın dini sənaye və ticarətdən ibarətdir. Amerikada xalq o qədər işə məşğuldur ki, başlarını qaşımağa belə macalları yoxdur. Din axtarmaq işsizlik əlamətidir. Din və məzhəb icadı şərqilərin inhisarındadır. Ömrümüzü o qədər işsizliklə, xəyal və mövhumatla keçiririk ki...”[1,15]

“Studentlər” romanındakı obrazlar (Çingiz, Cəfər, Alışbəy, Səmədbəy, Teymurbəy, Musya, Qulu, Calal, Səliman, Həsən, Əhməd, Şaliko, Vanya, Xəlil, Qulamrza, İmran, Fatma, Şirin, Tosya, Fərəməz, Sayad, Kasparyan, Cabbar və b.) həmin dövrün sosial mənzərəsini, cəmiyyət polifoniyasını maraqlı təqdimatla əks etdirirdi. Onun qadın obrazları, azərbaycanlı xanımlar qeyri-millətlərdən olan qadınlarla müqayisə olunur və bu müqayisələrdə təkcə qadınların məişəti deyil, həm də dünyagörüşü, düşüncə tərzini, ailədəki funksiyası və mövqeyi işıqlandırılırdı. Təsvirin canlılığı, real cizgiləri, koloritli dillə ifadəsi bizi o zamanların ab-havasına kökləyir. Məsələn, göstərirdi ki, şəhər mühiti belə Zeynəb xanımın həyat tərzini qətiyyənlə dəyişməmişdi, xanımlara məxsus təmtəraq köhnə qaydası ilə gedirdi. “Haraya getsəydi dalınca qulluqçu qəlyan gətirər, məclislərdə qapıda durar, xanımın başmaqlarını gözlərdi. Hamam səfəri isə daha cəlalli olardı. Görərdin, əvvəlcə xanım ahəstə-ahəstə yola düşdü, dalınca nökr Xanqulu bir qolunda iri boğça, o birisində su satılı, arxadan da qulluqçu Qızıyətər çarşabın ucu ağzında, çəp gözlərini bərəldə-bərəldə bir əlində gümüş qəlyan, o birində tənəkə çanağı gedir”. [1,17]

Alışbəy və Zeynəbin ailəsi Feodor İvanoviç və Sofya xanım ailəsi ilə müqayisəli şəkildə təqdim edilir. Yusif Vəzirin Kiyevdəki beş illik tələbəlik dövründə dini-fəlsəfi, ictimai-siyasi məsələlərlə yanaşı, qadın və ümumiyyətlə, ailə problemləri, təhsil, elm, ədəbiyyat məsələləri ilə də son dərəcə maraqlanırdı. “Arvadlarımızın halı”, “Qanlı göz yaşları”, “Ana və analıq” kitabları da bu marağın nəticəsi idi. 1915-ci ildə Birinci Dünya Müharibəsi ilə əlaqədar olaraq Kiyev universiteti müvəqqəti olaraq Saratova köçürüldüyünə görə Yusif Vəzir universiteti elə həmin ildə Saratovda bitirir. Saratov məhkəmə palatasında hakimlik vəzifəsinə namizəd qəbul olunan Yusif Vəzir maaşsız işdə qalmaq istəmədiyi üçün Kiyevə gedir. Orada “Zemstvo” təşkilatına daxil olub cəbhəyə yollanır. Y.V.Çəmənzəminli gəzdiyi şəhərlərdə, oxuduğu məktəblərdə, çalışdığı işlərdə mühitin, mənsub olduğu cəmiyyətin hansı düşüncə, hansı amal və məramla yaşadığını təkcə yazıçı kimi deyil, həm də bir sosioloq, psixoloq kimi müşahidə edir. Onun ən çox narahat olduğu məsələ milli kimliklə bağlı problemi həl etmək vəzifəsi idi. Ona görə də Y.V.Çəmənzəminli ictimai-siyasi həyatın, proseslərin əsil məğzini, pərdəarxası həqiqətini adi görünən danışığın mahiyyətində oxucusuna çatdırmağı bilirdi:

“Çingiz təcəccüblü:

- Quludamı millətpərəst idi?

Cəlal:

- Qulu millətpərəst idi, aralıqda da öz xüsusi işini düzəldirdi.

Rüstəmbəy ciddi:

- Ay Cəlal, böhtan danışma, elə şey olmurdu.
- Ay yazıq, sən uşaqsan. Bu saat millətpərəstlik bir pərdədir ki, bütün lotuluqlar onun dalında olur.
- Məsələn?
- Din və millət adı daşıyan cəmiyyət və müəssisələrimizi al - "İslamiyyə mehmanxanası", "İslamiyyə limonadı", "Milli papiros"... Bunlar lotuluq deyilmi?... [1,48]

Romanda təsvir olunan tələbələrin çoxu yeniliyin, gəncliyin, oyanan milli özünüifadənin tipik təmsilçiləri idi. Onlar Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan, İran və Qərb siyasəti, tarixi, mədəniyyəti ilə bağlı söhbətlər edir, həmin dövrdə Azərbaycanın tarixi taleyində əsas rol oynayan qüvvələrin siyasi fəaliyyətini də bəzən uzaqgörənliklə qiymətləndirə bilirdilər. İnqilabi hərəkətdə tutulub həbs olunmağı hətta özləri üçün şərəf bilən bu gənclərin dilindən "millət", "milli mədəniyyət" kimi sözlər düşür. L.N.Tolstoyun, İ.Ştraus, F.Nitşe, Ö.Xəyyam və başqa tarixi şəxsiyyətlərin fəlsəfəsini, ideyalarını, dini görüşləri müzakirə prosesində təhlil metodu da romanda fərqli üslub çalarları kimi görünür. Yazıçı zamanın hər gözəçarpan yeniliyini, bizim üçün inkişaf hesab edilə bilən hər məqamı bədiiləşdirir və real tarixlə əlaqələndirir. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində xaricdə qadın təhsili probleminin bir fraqmental nümunəsini Kiyevdə ali məktəbin tibb fakültəsində oxuyan yeganə azərbaycanlı qız Fatma xanımla bağlı səhnələrdə oxuyuruq. Tələbə dostları ona "millət qızı" deyir və ərklə evinə gedib ictimai-siyasi, mədəni, tarixi prosesləri müzakirə üçün toplantılar keçirirlər.

Müasirləşmə, dünyaya çıxış üçün açılan bir nəfəslikdən faydalanan azərbaycanlı gənclərdən ötrü bir "şəhadətnamə", "student papağı", "sivil libas" simvolik xarakter daşıyırdı. Onlar, həqiqətən, dünya mədəniyyəti və siyasəti mənzərəsinin təhlilçiləri, şüurlu müşahidəçiləri olmağa başlamışdı.

Romanda bəzən bədbin, inamsız tərəf müqabilinə faktlarla həqiqi tarixi anlatmaq istəyən müsahibin nitqini müəllifin öz təhkiyəsi kimi də qəbul etmək olar. Əsərin bir yerində "Vəhşi mujik zənciri qırdı" ifadəsi sovet hakimiyyətinin qələbəsi, sosialist inqilabının obrazını səciyyələndirmədir. "Zaqorin intihar edir və son sözləri bu olur, məktub yazır: "Başlı-başını saxlasın - vəhşi mujik zənciri qırdı!" - bu qədər! Mərhumun son ifadəsi bu olmuşdur..." [1,192] Amma turançı və "Tərcüman" qəzeti məktəbinə mənsub olan Rüstəmbəy gələcək müstəqil dövlət ideyası ilə bu hadisənin təhlilinə girir, böyük arzular və ümidlər içində müstəqillik uğrunda mübarizənin planı haqqında düşünür. Çünki çar hakimiyyətdən salındı, Zemstvo da öldü. İndi millətlərin müqəddəratı məsələsi tarixi addımlar atmağı tələb edir.

Romanın 1930-cu illərdə "qorxulu əsər" kimi hədəfə alınması, müəllifin ədəbi-mədəni, ictimai mühitdən təcrid edilməsi həm də sosialist inqilabını "vəhşi mujik zənciri qırdı" - ifadəsi ilə səciyyələndirmə kinayəsindən qaynaqlanır. Müəllif əsərin çox yerində Lenin inqilabını yəhudi fitnəsi və mədəniyyətsiz, gələcəksiz bir devrim kimi təhlil edir. Çəmənzəminlinin repressiya olunması üçün tək-cə bu yanaşma kifayət idi.

XX əsrin əvvəllərinin əsas mövzularından biri də "millət" anlayışı ilə bağlı idi. Müəllifin də göstərdiyi kimi, çay stollarındakı söhbət o vaxt çox moda sayılan millət məsələsi ətrafında olurdu.

"Cəlal özünəməxsus bədbinliklə deyirdi: - Qardaş, bizdən bir şey çıxmaz! Biz kim olduğumuzu belə dərk etməmişik. "Müsəlmanam" deyirsən, bütün üç yüz milyonluq topuğu cırığa qoşulub itirsən... Bəli, indi-

indi özünə “türk” deməyə başlamısan. Camaatımız türk olduğunu bilirmi? Biz özümüzü tanımayan kimi, başqası bizi heç də tanımır. Nahaq yerə də ermənilər və gürcülərlə bir tərəziyə girmək istəyirik - onlar hara, biz hara! Şirin Cəlalın mübahisələri ilə razılaşmırdı:

- Canım, bir tərəziyə girmirik, ancaq Qafqazda say etibarilə hamıdan çox olduğumuz üçün istər-istəməz tərəziyə girəcəyik.
- Saya bir qəpik verməzlər, mədəniyyətdən danış.
- Altı-yeddi yüz illik ədəbiyyatı olana “mədəniyyəti yoxdur” demək olarmı? -

Yalnız Avropa mədəniyyətini hələ almamışıq...

- Əsli də odur!

Şirin soyuqqanlıqla:

- Sözümlə kəsmə, bir az hövsələn olsun. Biz yeni mədəniyyətə yalnız 1905-ci ildən başlayırıq. 5 ildir. Yaxşı, beş ildə azmı irəli getdik? Bu gün mətbuatımız, nəşriyyatımız, teatrımız, az-çox milli məktəblərimiz var, ziyalılarımız yavaş-yavaş yetişir. Daha nə istəyirsən? Əsrlər boyu yatmışdıq. Bu gün ayılmışıq”. [1,66]

Çox qəribədir ki, Y.V.Çəmənzəminli bu romanında sanki XX əsrin ilk onilliklərində baş verən və çox hallarda açıqca hiss edilməyən daxili prosesləri də üstüörtülü şəkildə ifadə etməyə nail olmuşdur. 1930-cu illər ictimai-siyasi vəziyyətində yaxın tarixin rəsmini bu şəkildə bədiiləşdirmək həm də bir vətəndaş, millətsevər ziyalı missiyasını yerinə yetirmək məsuliyyəti ilə bağlı idi. Yazıçı studentləri milli məişət və mədəniyyət, dil problemləri kontekstində polemikaya çəkir. 1905-ci il Bakıda baş verən erməni-türk qırğınından sonra bütün Zaqafqaziyada ortaya çıxan gərginliklərin də siyasi səbəbləri, sosial-mədəni baxımdan faciəli nəticələri çözülür. Rüstəmbəy Kasparyanla səmimi söhbət əsnasında erməni-azərbaycanlı münaqişəsinin tarixi-siyasi mahiyyətini uzaqgörənliklə izah edir:

“Erməni millətinə xeyirxah bir türk sifəti ilə bunu deməliyəm ki, erməni milli hərəkət rəhbərləri bir çox səhv yapmış və yapırlar. Çar idarəsinə muxtariyyət ümidi bəsləmək boş bir xəyaldan başqa bir şey deyildir. Vaxtilə rus xarici nazirlərindən birisinin “Ermənistan bizə ermənisiz lazımdır” sözləri xatırımdadır. Çar hökumətinin erməni məsələsinə qarşı tutduğu xətti-hərəkət daima bundan ibarət olmuş. Böyük Petrodan bəri bütün çarların sizə verdiyi vədlər boşa çıxmış. Sizi üsyana təhrik etmişlər, köməyə gəlməmişlər, nəticədə də erməni qırılmış. Avropalılar da sizə qarşı eyni xəyanətdə bulunmuşlar: Türkiyədə üsyanlar yapıdırıb, erməni millətini məhv etdirmişlər. Paris və Berlin müahidələrindəki erməni məsələsinə aid qeydlər də boşa çıxmış. İştə, “xristian” Avropa və Rusiyanın sizə verdiyi “faydalar!” Millətinizin faciəsi yaxını qoyub uzaqda dost aramaqdan irəli gəlmiş. Zənn edirəm, millətin müqəddəratını keşislərin və kor gözlü daşnaqların çəngindən qurtarmanın zamanı çoxdan gəlmişdir”. [1,272]

Yazıçı dövrün gərginliklərini canlı və emosional, analitik təhlillər əsasında ifadə etdirmək üçün daha çox dialoq üsulundan istifadə edir. Və bu sadə görünən dialoqların mahiyyətində əslində keçən əsrin əvvəllərindəki ədəbi-bədii, publisistik ritm, dil mübahisələri, turançılar, azərbaycançılıq ideologiyası ilə yaşayan ziyalılar və onların fəaliyyəti dayanır. Romantiklər və tənqidi realistlər, “füyuzatçılar” və “mollanəsreddinçilər” ədəbi məktəbinin dil siyasəti belə təhlilə cəlb edilir. Özü də bu milli-siyasi məsələlər bədii üslub formatında, qavramaya ağırlıq gətirmədən mətnə daxil edilir. Gənclərdən biri - Şirin deyir ki, Qafqaz qəzetləri elə dildə yazır ki, adam başa düşə bilmir, Rüstəmbəy isə “Molla

Nəsrəddin”i misal çəkir və hamılıqla razılaşırlar ki, qalan qəzetlər də bu dildə yazsa, oxumaq asan olar. Lakin dillə bağlı problemin daha incə mətləblərinə də toxunulur. Dilin lüğət fondu, başqa dillərə münasibət və o dillərdən istifadə zərurətinin səbəbləri həmin tələbələrin məntiqli və faktlarla əsaslandırılmış mülahizələrində öz əksini tapır:

“- Nə qədər asan dildə yazsalar, yenə dürüst başa düşə bilməzsən, çünki bizim danışdığımız dil az sözlərdən əmələ gələn yoxsul bir dildir. Bu dil münəvvər bir adamın düşüncələrini ifadə etməkdən acizdir. Buna görə də mübahisəmiz və elmi bir söhbətimiz olduqda öz dilimizi tullayıb, rus dili ilə danışırıq. Bu qüsurumuzu düzəltmək üçün dilimizi genişləndirməli, yeni xarici dillərdən bir xeyli söz götürməliyik. Hal-hazırda ifrat etsələr də qəzetlərimiz bu yolda çalışır. Siz də qəzet oxuyub, dilimizə yeni daxil olan sözləri öyrənməlisiniz.” [1,102]

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın XI ordu tərəfindən işğalı, sovet sisteminin reallaşması artıq xalqın milli, sosial-siyasi baxımdan taleyini həll edirdi. 1930-cu illərdə ruslaşdırma siyasəti Azərbaycanın təhsil proqramlarından, tarix kitablarından tutmuş bütün elmi-mədəni sahələrində açıq və qəti şəkildə həyata keçirilməkdə idi. Müəllif öz tələbə qəhrəmanlarını bu gələcək tale haqqında uzaqgörənliklə danışdırır. Qnlardan birinin “rus mədəniyyətinə təmas edər-etməz, onun təsirinə düşüb, ruslaşırıq” - deməsi repressiya illərində Çəmənzəminlinin müsavətçi keçmişini xatırlatmaya bilməzdi.

“Çingiz ciddi səsle: - Rüstəmbəy haqlıdır, ancaq bizi polyaklarla müqayisə etmədə səhv edir. Polyaklar yüksək mədəniyyətə malikdirlər, vaxtilə böyük dövlət olmuşlar, rus mədəniyyəti onlara nisbətən çox aşağıda olduğu üçün polyaklara təsir yapmır. Bizdə vəziyyət büsbütün başqadır. Biz mədəni deyilik, olan mədəniyyətimiz də müasir mahiyyət daşıyır. Odur ki, rus mədəniyyətinə təmas edər-etməz, onun təsirinə düşüb, ruslaşırıq”. [1,103]

Və ya: “Rüstəmbəy Vanya ilə həmişə ehtiyatla danışdısa da, bu dəfə özünü saxlaya bilmədi: - Əzizim, burada heyrət yeri yoxdur: Rusiya “umulmaz vəqəələr ölkəsi” adı ilə mərufdur. Burada hər şey hərc-mərc bir haldadır. Bir ovuc aristokrat mədəniyyəti yüz milyonluq mujik vəhşətinə; xristianlıq skit zehniyyətinə; slav tatara, tatar slava; Asiya Avropaya, Avropa Asiyaya qarışıb bulanıq bir şey vücuda gətirmişdir. Avropa qitəsinin böyük bir hissəsində yaşadığı halda, adət-ənənə, tarix, üsuli-idarə etibarınca heç də Avropa məmləkətlərinə bənzəməz; Asiyanın böyük bir parçasına malik olduğu halda, Rusiyanı “asiyalı” deyər də tələqqi etmək olmaz... Xülasə, bu ölkə müəyyən bir sima və aydın bir xarakterə malik deyil. Belə ölkədən Rasputinin çıxması təbii deyilmi?” [1,174]

Y.V.Çəmənzəminli bu romanı yazanda təsvir etdiyi tarixi hadisələrdən artıq 20 ilə qədər vaxt keçmişdi, həmin “iyirmi təcrübə və sınaq ili” müddətində onun real qəhrəmanları, həyatda tanıdığı insanlar bir çox mühüm siyasi hadisələrin şahidi olmuş, bəziləri siyasi fəaliyyətlərini davam etdirmiş və başı bəlalar çəkmiş, bəziləri axıra qədər müşahidəçi kimi qalmışdır. Və bəzi artıq həyatda olmayan, intihar edən dostları haqqında da ürək ağrısı ilə “bunlarla görüşmək imkanı bir daha olmayacaqdır”- təəssüfündən də yazır.

Bu məqamda yazıçının öz həyatından bəzi fraqmentləri yada salmaq yerinə düşər. Ümumittifaq İcraiyyə Komitəsinin 18 yanvar 1926-ci il tarixli qərarına əsasən Yusif Vəzir sovet vətəndaşlığını qəbul edir, aprel ayında həmişəlik olaraq mühacirətdən vətənə dönür. Y.V.Çəmənzəminli sovet ədəbiyyatında, sovet respublikasında cümhuriyyət tarixinin səhifələrini

vərqləməyə başlamışdı. Obrazlar, hadisələr, konflikt və tarixi olaylardan ibrətamiz ştrixlər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətinin müstəqillik mücadiləsini əks etdirirdi. Onun romanlar haqqındakı tezisləri və təsnifatı senzuranın gözündən yayınmaq məqsədi güdürdü: “1917-ci ildə” həyatımızın iyirmi beş illik məsafəsini təsvir edəcək roman silsiləsinin ikinci cildidir. İnqilabdan əvvəl siyasətlə az məşğul olmuş türk ziyalıları inqilabdan sonra ayrı-ayrı firqələrə və siyasi qruplara ayrılır. Bunlardan bir hissəsi xaricə köçüb, Avropa kapitalistlərinin təsirinə düşür. O biri hissə şuralar platformasında duraraq çalışır. Oktyabr inqilabı əskimiş həyatı yıxır və onun yerində yeni və parlaq bir həyat qurur. Maarif və mədəniyyət geniş əməkçi kütləsinin arasına yayılaraq yeni adamlar, şura ziyalı və mütəxəssisləri doğurur. Bu yeni dövrü qismən təsvir edəcək “Tərtər” adlı romandan sonra “Xaricdə” və “Çırpışmalar” (1905-1909-cu illər) yazılacaq ki, roman silsiləsinin dördüncü və beşinci cildlərini təşkil edəcək”. [1,147]

Y.V.Çəmənzəminli yaradıcılığının yorulmaz tədqiqatçısı, professor T.Hüseynoğlu yazır: “İmperiya zülmündən cana doymuş millətləri birləşdirməyə çalışan Ukrayna milli hərəkat rəhbərləri “Xalqlar qurultayı” çağırmaq qərarına gəlirlər. Bu münasibətlə “Xalqlar şurası” yaradılır. Şura iki həftədən bir “Svobodniy soyuz” adlı jurnal buraxır. Y.V.Çəmənzəminli üç nəfər yoldaşı ilə birlikdə Azərbaycan nümayəndəliyini təmsil edir və jurnalda Azərbaycanı tanımaq məqsədilə məqalələr çap etdirir. Azərbaycanı tanımaq, onun haqqında layiqli ictimai rəy doğurmaq 1917-1922-ci illərdə Y.V.Çəmənzəminlini ən çox düşündürən və məşğul edən məsələlərdən idi. Y.V.Çəmənzəminli 1918-ci ilin mayından 1919-cu ilin fevralına qədər Krimdə olmuş, denikinçilərə qarşı mübarizə aparmış və milli hərəkatın güclənməsi sahəsində xeyli iş görmüşdür”. [4,8]

Onu da əlavə edək ki, Y.V.Çəmənzəminlinin həmin illərdə Ağməsciddə (Simferopol) çıxan “Millət” qəzetində “Azərbaycan və azərbaycanlılar”, “Litvanya tatarları”, “Millət üçün yazıçı nasıl olmalıdır”, “Milli axşamlar”, “Haqq səs”, “Millətə doğru” məqalələri, “Litva tatarlarının tarixi” adlı kitabı çap olunmuşdur. 1919-cu ildə Azərbaycan hökuməti tərəfindən Ukraynaya səfir təyin edilən Y.V.Çəmənzəminliyə bu barədə xəbəri Simferopola gedən Kiyevdəki Azərbaycan Koloniyasının elçisi çatdırır, yolların təhlükəli olduğundan rəsmi sənədi ala bilmir. Kiyev ətrafında bolşeviklərlə Ukrayna Milli Hərəkat qüvvələrinin arasında döyüşlər getdiyi bir zamanda Y.V.Çəmənzəminli bir daha Kiyevə qayıda bilmir. Bolşeviklər Kiyevi tuturlar. Y.Vəzir isə 1919-cu ilin yazında çox böyük çətinliklə Bakıya gəlir. Daha sonra Y.V.Çəmənzəminli Türkiyəyə səfir təyin edilir. İstanbula yola düşmək ərəfəsində parlaman binasında məruzə ilə çıxış edir. Bu barədə “Azərbaycan” qəzeti də (1919, 4 avqust) məlumat verir.

Y.V.Çəmənzəminli Rusiyada yaşayan, üç əsrdən bəri çar əsarətində qalan 40 milyonluq türk xalqlarının taleyini, Qazan, Həştərxan, Krim və Sibir xanlıqları, Orta Asiya, Dağıstan və Azərbaycan hürriyyətini düşünürdü. Və bu düşüncələr əsərin baş qəhrəmanı Rüstəmbəyin yaşam manifesti kimi süjet boyunca şaxələnməyə başlayır. “Studentlər” romanının faciə qəhrəmanı Rüstəmbəy təkcə şəxsi taleyi ilə təsvir edilmir. O, yaşadığı təbəddülatlı zaman, dünyada baş verən inqilablar və müharibələrdə öz xalqının, cəmiyyətinin taleyinə düşə biləcək azadlıq və müstəqillik qisməti naminə canından belə keçməyə hazır olan inqilabçıdır, mücahiddir.

Y.V.Çəmənzəminli rus-sovet işğalına qədərki Azərbaycan mənzərələrini təkcə bədii mətn kimi deyil, həm də tarix kimi yazır. Müəllifin məzmunu ifadə məqamlarını kompozisiya komponentləri

əsasında təhlil edəndə maraqlı üslub nümayiş etdirdiyini görürük. O, XX əsr Azərbaycanının Qafqazdakı mövqeyini, Bakıdakı sosial-siyasi və ictimai-mədəni vəziyyəti qəzetlərdəki məlumat əsasında nəql edir. Əsərin qəhrəmanlarından biri - Çingiz Qafqazdan Rüstəmbəyə bir bağlı qəzet göndərir. Burada türkcə "Yeni iqbal", "Açıq söz", "Sovqat", iki illik fasilədən sonra yenidən nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" və rusca "Kaspi" qəzeti vardı. Çoxdan bəri vətən mətbuatından məhrum olan Rüstəmbəy Çingizin töhfəsindən son dərəcə məmnun olur, axşam yatağına uzanıb şam işığında bu qəzet və məcmuələri oxuyur, nəticədə Qafqaz türklərinin mədəni və siyasi səviyyələrinin mənzərəsini təsəvvür edərək, qeyri-məmnun bir ovqatda düşüncələrə dalır.

"Kaspi" qəzetinin "İz jizni i pressı musulman" sərlövhəli sütunlarında arnaut, ərəb, kürd, Çin müsəlmanlarından bəhs açması onun sinirlərinə belə toxundu. Başqa-başqa ictimai, iqtisadi və siyasi şəraitdə yaşayan, ayrı-ayrı dillərdə danışan bir çox xalqların ittihadı-islam məfkurəsi ətrafına toplanılması Rüstəmbəyə olduqca süni göründü. Türkcə mətbuat da onu qane etmədi: bunlarda qəti bir yol, siyasi bir istiqamət yoxdu. Əksəri yıpranmış mövzularla məşğuldu. Ümum mətbuatın mündərəcəsi vəqə olan böyük hadisələrə uymurdu. Başlıca bəhs maarif və mədəniyyətə aid idi. "Cəmiyyəti-xeyriyyə", "Nicat", "Səfa", "Nəşri-maarif" kimi Bakı cəmiyyətləri də həp eyni dairədə fəaliyyət göstərirdi. Fikirləri məşğul edən ən böyük hadisə yüz minlərcə müsəlmanın müharibədən zərər görməsi idi. Qars və Ərdəhan cəhətlərin "üsyən" edən müsəlmanları çar ordusu tərəfindən "təskin" edilərək, yüzlərcə kəndlər xaraba qoyulmuşdu; Ərzurum, Trabzon və istila olunmuş başqa Türkiyə torpaqları qırğınlar keçirib pərişan halda idi. Dul qadınlardan və yetim uşaqlardan ibarət qaçqın dalgası Gəncəyə qədər gəlmişdi". [1,191]

Romanda eyni zaman və müxtəlif məkanlar kontekstində bir ana ideya - yeni və təlatümlü zamanda baş verən inqilabların, azadlıq və müstəqillik, muxtariyyət mücadiləsinin toqquşan, kəşişən nöqtəsi nəbz kimi döyünürdü. Bir tərəfdə çar Rusiyasının istibdadından xilas olmağa çalışan xalqlar o biri tərəfdən Lenin inqilabının epidemiyasına yoluxmaqda idi. Yazıçı Bakıdakı hadisələrlə yanaşı Rusiya mətbuatından, "Pravda" qəzetinin missiyası və ideologiyasından, proletariatin Leninə "ləbbeyk" deyib, ona səcdə etməsi reallıqlarından da söz açdı. Göstərirdi ki, Leninin sözləri peyğəmbər kəlamı kimi ağızlarda dolaşır, bolşeviklərin naşiri-əfkarı olan "Pravda" qəzeti əl-əl gəzir və müəyyən dairelərdə böyük təsir buraxırdı.

Əsərin 1936-cı ildə, repressiya zamanında yazılması yazıçını məcbur edir ki, rus-sovet inqilabının dağıdıcı, istismarçı və təcavüskar obrazını çox ustalıqla, açıq hiss olunmayacaq bir metodla təsvir etsin. Azərbaycanlı Rüstəmbəyin dili ilə bu inqilabı və Lenin ideyalarını bəzən tərif etdiyi halda, rus əsilli obrazların vasitəsilə (məsələn, Tatyana, Svyatoslav İvanoviç və b.) sosialist inqilabının əsil mahiyyətini tənqid edir, "savadsız, sərxoş, tənbel və yıxıcı bir xalq yenilik qura bilməz!" - tezisini şüar kimi səsləndirir:

"Svyatoslav İvanoviç məruf bir senatorun oğlu olaraq zadəgana mənsubdu. Atasının sayəsində ön cəbhədə deyil, arxa tərəfdə xidmətə cəlb olunmuşdu. Bu da atası kimi olduqca mühafizəkar və inqilabın şiddətli əleyhdarı idi. - Necə varsınız? - deyə Rüstəmbəy onun halını soruşdu. - Fəna. Çox fəna! - dedi. - Artıq izahata ehtiyac varmı? Rüstəmbəy gülümsəyərək: - İnqilab!.. - dedi. - Yenilik ağrı ilə doğulur. - Hansı yenilik? Bu uyğunsuzluqlar yenilikmi? Qaragüruhun tüğyan etməsi, əsrlərdən bəri qurulan bir idarənin pozulması? Yox, buna yenilik adı verə bilmərəm; savadsız, sərxoş, tənbel və yıxıcı bir xalq yenilik qura bilməz! Lvovlara

təhəmmül edə bilmədiyimiz halda, ortalığa bir də bir Lenin çıxdı - bu, baltanı bir az da ağacın dibindən vurur... Vursun, baxalım sonu nə olacaq?! Bunların hamısı alman oyunudur; Lenin düz adam olsaydı, Vilhelm onu qapalı vaqonda bizə göndərməzdi... Hər halda bir daha danışmamağı qət etmişəm. Biz kimik ki? Danışığımıza kim mənə verər ki?" [1,197]

Rüstəmbəy Vanya ilə danışanda - "ağlım tamamilə dediklərinizə şərikdir, lakin ürəyim... başqa şeylər duyur: ürəyim inqilaba qarşı daha əvvəlki kimi çırpınmır" - bəyanatını verir. Bu narahatlıq, əslində Çəmənzəminlinin 1930-cu illərdəki qənaəti idi. O, rus inqilabı və Azərbaycanı qurulan sovet hakimiyyətinin əsil simasına işarə edirdi. Sonralar onu repressiya maşınının ağzına atan səbəblərdən biri də, çox ehtimal ki, sosialist inqilabına "Studentlər" romanındakı bu cür ideoloji-siyasi yanaşması oldu.

Y.V.Çəmənzəminliyə qarşı repressiv hücumlar həm milli, həm də beynəlmiləl zəmində baş verirdi. Məsələn, rus yazıçı, jurnalist, satirik Q. Riklin 1937-ci ildə "Düşmənin hiylələri" adlı məqaləsini yazır, məqalə əvvəlcə "Pravda", sonra isə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə dərc olunur. Bu məqalənin diktələri ilə bir neçə azərbaycanlı yazıçı sürgünə göndərilir.

"Riklin bu məqaləsində "qontrevolusion" (əksinqilabçı) adlandırdığı bir neçə azərbaycanlı yazıçı və şairi kəskin tənqid edir, eyni zamanda Yazıçılar İttifaqının sədrini onları gec ifşa etməkdə günahlandırır. Həmin ərəfədə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə dərc olunan silsilə "açıq donos"larda ən çox tənqid olunan şəxslər H.Cavid, Ə.Cavad, R.Axundov və Y.V.Çəmənzəminli idi. Sözügedən məqalələr arasında Yusif Vəzir Çəmənzəminlini ən kəskin tənqid edən, birbaşa hədəf göstərən mətn məhz Riklindən gəlir. Belə ki, yazıçı "Düşmənin hiylələri" məqaləsində düşmənlərin (müsavatçı və milliyyətçi şairlərimiz nəzərdə tutulur - red.) heç bir cəza almadığını vurğulayır. O, Yazıçılar İttifaqının ilk sədri olan Məmməd Kazım Ələkbərliyə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə Y.V.Çəmənzəminlinin "Studentlər" romanını təbliğ edən məqalənin dərcinə icazə verdiyi üçün kəskin qınayır: "Bu həmin Ələkbərliyə ki, müsavatçı Əhməd Cavadın "Sədəf" romanı haqqında tərifedici bir məqalə yazmışdı. Ələkbərliyə redaksiyası ilə Jusuf Vəzirin "Studentlər" adlı alçaq, faşist kitabı buraxılmışdı". [5]

Kədərli ki, Yusif Vəzirin repressiyadan çox-çox əvvəlki həyatı da xoş keçməmişdir. Onun romanlarının tədqiqatçılarından biri - filologiya elmləri doktoru İ.Sadiq da yazırdı ki, "Yazıçının Kiyevdə, İstanbulda, Aşqabadda (Ürgəncdə), Fransanın Paris və Klişi şəhərlərində yaşadığı günlər də xeyli ağırılı-acılı olmuşdur. Hətta Klişi şəhərində fəhləlik eləmək zorunda qalmışdır. Onun həmin şəhərlərdəki həyatı həm maddi, həm də mənəvi sıxıntılar içində keçmişdir". [6,244]

Xəlil dostu Rüstəmbəydən ısrarla nə üçün sosialist firqəsinə daxil olmadığını soruşur. Rüstəmbəy cavabında bildirir ki, sosialistlərin hər tezisini qəbul edə bilər, lakin milli məsələdə yollar haçalanır. O, beynəlmiləl ola bilmədiyini söyləyir və sosialistlərin proqramını dəfələrlə oxuduğunu, onlara inanmadığını açıqca etiraf edir. 1930-cu illərin əsas ideoloji silahı isə həm də sovet xalqlarını beynəlmiləçilik bayrağı altına yığmaqdan ibarət olmuşdur. Rüstəmbəyin dilindən Səlməna deyilən "Dünyada mənə düşündürən yeganə məsələ müsəlmanların velikorus hakimiyyətindən qurtarmasıdır. Bunu bizə təmin edən firqəyə "ləbbeyk" deməyə hazıram" cümlələri də Y.V.Çəmənzəminlinin "repressiya qovluğu"nda tutarlı fakt ola bilərdi. Onun cümhuriyyətçi keçmiş, demokratik cümhuriyyətçi düşüncələri "Studentlər" romanında 15-16 il sonra belə olduğu kimi ifadəsini tapırdı.

“Rüstəmbəy gülə-gülə: - İndi de görüm, aşna, federasiyaya tərəfdarsan, yoxsa yox? Xəlil düşünərək: - Demokratik cümhuriyyət, zənn edirəm, hər kəsi qane edər. - Yox, - deyə Rüstəmbəy qətiyyətlə cavab verdi, - onda aramızda dağlar var. Hər millət müqəddəratını özü həll etməli. Bu günün şüarı budur!” [1,219]

Romanda ictimai-siyasi hadisələrin coğrafiyası, sosial təbəqələr arasındakı cərəyan miqyası da öz genişliyi, fundamentallığı ilə diqqəti cəlb edir. Janrın imkanlarından zərgər dəqiqliyi ilə istifadə edən müəllif əsər boyu çalışır ki, təsvir etdiyi zaman parçası bütün böyük tarixi hadisələri əhatələyə bilsin. Və bu məqsədinə də nail olur. Məsələn, Rasputinin öldürülməsi xəbərini sadəcə bədii fraqment kimi təqdim etmir. Onun siyasi kimliyi, çar ailəsində və ölkədə baş verən siyasi-tarixi hadisələrdə mövqeyi də iki gəncin (Rüstəmbəy və Vanya) dialoqunda aydınlaşır. Sibirdən Peterburqa gəlib, saray mühitində yüksək mövqe qazanmış Rasputinin savadsız bir mujik olması, çarıcanın vasitəsilə çara təsir etməsi, saray idarəetməsində gizli diktələri nəql edilir. Heyrət doğurucu macəraları, sarayda zadəgən qadınları ilə əlaqə qurması, özünü müqəddəs “starets” kimi aparması daha böyük siyasətin oyunutək səciyyəli. Çarıca alman olduğu üçün məhz Almaniya üçün çalışmış, Rasputin də bunların adamıdır...

“Studentlər” romanı XX əsrin əvvəllərində Bakı mənzərələrini, “qoçular, zorlular, “mənəm-mənəm” deyən ziyalılar” mühitini gözümüzün önündə canlandıran səhnələrlə zəngindir. Türk ziyalıları bu şəhərə can atsa da, burada baş çıxarmağın çətin olduğunu öz aralarında müzakirə edirlər. Bu gənclərin söhbətləri həm də ümumən Qafqaz həyatını rəsm edir. Qafqazdakı qeyri-müəyyən siyasi hərəkət, “Müsavat”ın məramnaməsi, sol və sağ məsləkli ziyalıların çox hallarda buqələmunluğu tənqid olunurdu. Çar tərəfdarı olan məşhur milyonərlərin və bütünlükdə zənginlərin sosial həyatı ilə bağlı bəzi ştrixlər diqqət mərkəzinə gətirilir. “Hümmət”in ətrafına toplanan ziyalıların və zəhmətkeşlərin çoxalması, şəhəri əhatə edən nümayişlər, mitinqlər təsvir olunurdu. Digər sosial təbəqələr, bəy və kəndlilər, ruhanilər də mətndə yer alıb. Üsyanlar, bəy evlərinin dağıdılması, inqilabdan faydalanmaq məqsədilə dini firqələr təşkil edən dindarlar sinfi zamanın sosial mənzərəsini dəqiqliklə ifadə edirdi. Gəncədə “Firqeyi Məhəmmədiyyə”, Şuşada “İttihadiyyə”, Bakıda “Zühuriyyə-Mehdiyyun” firqələrinin yaradılması kimi tarixi məlumatlar da romanda yer alıb.

Y.V.Çəmənzəminli XX əsrin əvvəllərində xalqın müqəddəratı məsələsinin həllində ziyalıların bir-birinə zidd yollara üz tutduğunu ürək ağrısı ilə Rüstəmbəyin düşüncələrində analiz edir. Siyasi cərəyanları, firqə proqramlarını öyrənən Rüstəmbəy obrazı Azərbaycanın XX əsrin əvvəllərindəki dramatik durumunun ziyalı simvolu kimi sual qarşısında dayanır. Kiminlə getmək? Hansı ölkə, hansı firqə ilə müqəddəratını həll etsin? Rusiyanın özü təhlükədə idi, Kerenski Fransa inqilabını təqlid edirdi, real həyatda baş verənlər Rusiyanı çalxalandırır, müəyyən təbəqələri pessimizmə düşür edirdi. Adi bir keşis də bu siyasəti ürək ağrısı ilə təhlil edərək, “cuhudlar müqəddəs Rusiyanı batırdılar. Taxt yıxıldı, kilse ləkələndi, əxlaq pozuldu” - deyib köks ötürürdü.

“Siyasi üfuk onun gözlərində olduqca qaranlıqdı. Əvvəlcə xəyalını məşğul edən Turan məfkurəsi indi sarsılmış, onun düzgün və əməli olmasından şübhə etməyə başlamışdı. Azərbaycan məsələsini aydın təsəvvür edə bilmirdi. Türkiyəyə ilhaq məsələsinə şiddətlə əleyhdardı: kapitulyasyonlarla bağlanıb yoxsulluq içində çırpınan, daim müharibələrə sürüklənən, mədəniyyətsiz, texnikasız Türkiyəyə doğru meyl etmək ona

qorxunc görünürdü. Bütün tərəddüdlərinə baxmayaraq, Rüstəmbəy federasiya tərəfdarlığında mətindi. Lakin bu federasiyanı Rusiyada hansı firqənin iş başına keçməsi təmin edəcəyinə hələ ağılı ırmırdı". [1,230]

Y.Vəzir rus sosialist inqilabını sətiraltı mənalarda tənqid edir, onu "mujik inqilabı" adlandırır, hər yerdə abadanlığı yırıb dağıdan proletariata hakimiyyət, dövlət və müqəddərat etibar etmək olardımı? Tarixi abidələri, sarayları, kaşanələri vəhşicəsinə uçuran proletariatin davranışını "xuliqanlıq" - deyər tənqid edirdi. Romanda Boris və Vanyanın bu məsələyə münasibəti əslində müəllif qənaəti idi. Yıxıb-dağıdan mujik indi heç bir şeydən qorxmurdu, inqilab onlara səlahiyyət vermişdi. Cəzasızlıq cahil qüvvəni azğınlaşdırmışdı. "Zadəganlar düşmənimizdir!"- şüarı ilə yeni hökumət qururdular.

"Studentlər" romanı əslində anti bolşevizm, antisovet məfkurəli əsər kimi yazılmışdı. Bunu tam dəqiqliyi ilə anlayan senzura bu əsəri əldə əsas götürərək Y.V.Çəmənzəminlini repressiya qurbanları siyahısına salmışdı. 1937-ci ildə də məhz bu romana görə müəllifi Azərbaycan Yazıçılar İttifaqından kənarlaşdırdılar. Əsərdə müxtəlif sosial təbəqələrin nümayəndələrinin (tələbələr, keşiş, general və s.) dili ilə Lenin inqilabı, yəhudi siyasəti və qələbə çalmış sovet hökuməti kəskin şəkildə, bütün tərəfləri ilə tənqid olunurdu. Müəllif əslində öz fikir və qənaətlərini ustalıqla obrazları arasında paylaşdırmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

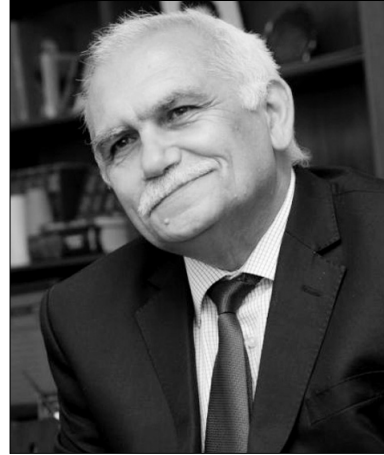
1. Çəmənzəminli Yusif Vəzir. Əsərləri. Üç cildə. II cild. Bakı, "AVRASİYA PRESS", 2005, 664 səh.
2. <http://www.enter.news/az/news/interesting/36046/yusif-vezir-chemenzeminlinin-mir-cefer-bagirova-urek-goyneden-mektubu-yaziq-korpelerim-de-meniml>
3. "Ədəbiyyat qəzeti". 1937-ci il, 09 iyun.
4. Yusif Vəzir Çəmənzəminli: biblioqrafiya Bakı, Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2017, 248 səh.
5. (<http://a24.az/c%C9%99m%C9%99nz%C9%99minlinin-olumun%C9%99-hokm-ver%C9%99n-yazicini-taniyin-studentl%C9%99r-adli-alcaq-fasist-kitab-fotofakt/<http://a24.az/c%C9%99m%C9%99nz%C9%99minlinin-olumun%C9%99-hokm-ver%C9%99n-yazicini-taniyin-studentl%C9%99r-adli-alcaq-fasist-kitab-fotofakt/>>)
6. İ.Sadiq. Yusif Vəzir Çəmənzəminli və Şumer qaynaqları. AMEA, "Ədəbiyyat məcmuəsi", Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi əsərləri. Bakı, 2017, № 3.
7. Abdullayev B. Yusif Vəzir Çəmənzəminli və folklor. Bakı, Elm, 1981. 123 səh.
8. Məmmədov K. Yusif Vəzir Çəmənzəminli: həyatı və yaradıcılıq yolu. Bakı, Elm, 1981. 262 səh.
9. Hüseynov T. Tarixi roman ustası. Bakı, Yazıçı, 1986. 163 səh.
10. Hüseynov T. Yusif Vəzir Çəmənzəminli: mühazirəçiyə kömək. Bakı, Bilik, 1987. 84 səh.
11. Məmmədov K. Yusif Vəzir Çəmənzəminli: Məsələ dönmüş ömür. Bakı, Azərneşr, 1987. 270 səh.
12. Vəzirova L. Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin publisistikası. Bakı, Nərgiz, 2003. 178 səh.
13. İbrahimov Ə. Y.V.Çəmənzəminlinin fəlsəfi və sosial-siyasi görüşləri. Bakı, Nurlan, 2008. 252 səh.
14. Xəlilov Q. Qiymətli romanlar. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1969, 8 mart.
15. Cəlil M., Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. (Ali məktəblər üçün dərslik) Bakı, Yazıçı, 1982. 308 səh.

Məti OSMANOĞLU

Təhkiyə, müəllif və oxucu

***“Komsomol poeması”
üzərində düşüncələr***

Tarixdə izi qalan böyük əsərlərin taleyində ümumi bir məqam var: içindən keçdikləri hər fərqli dövrün, o dövrü təmsil edən fikir adamlarının onlara fərqli yanaşması, fərqli münasibəti və qiymətləndirməsi olur. “Böyük əsərlərin yarandıkları dövrlərdən uzaq olan gələcəkdəki ömürləri... paradoks kimi görünür. Özlərinin ölümdən sonrakı həyat prosesində onlar yeni mənalarla, yeni fikirlərlə zənginləşirlər; bu əsərlər sanki özlərinin yarandıkları dövrlə müqayisədə yenidən doğulurlar. Deyə bilərik ki, nə Şekspirin özü, nə də onun müasirləri bizim indi tanıdığımız “dahi Şekspiri” tanıyırdılar. Bizim Şekspirimizi Yelizavet dövrünə sıxışdırmaq heç cür mümkün deyil”. Mixail Baxtin. “Noviy Mir” redaksiyasının sualına cavab // M.Osmanoğlu. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Müntəxəbat. Bakı: 2018, səh. 363

Səməd Vurğunun sağlığında şairin “Komsomol poeması” sinfi mübarizəni, kəndin kollektivləşməsini, kolxoz quruculuğunu, komsomol hərəkətini tərənnüm edən əsər kimi təbliğ edildi.

Stalinin ölümündən sonra SSRİ-də siyasi iqlimin dəyişməsi ədəbiyyata, eləcə də ədəbiyyatın (və ədəbiyyatı yaradan insanların) qiymətləndirilməsinə, ayrı-ayrı əsərlərin təhlilinə də öz təsirini göstərdi və bizim ədəbiyyatımızda Stalin dövründən yeni zamana adlayan azsaylı əsərlərdən biri Səməd Vurğunun “Komsomol poeması” oldu. Səməd Vurğunun müasiri və dostu Mir Cəlal şairin ölümündən dörd il sonra - 1960-cı ildə “Yeni şeirimizin manifesti” adlanırdığı irihəcmli məqalədə “Komsomol poeması”nı yeni yaranmaqda olan mənəvi iqlimin havası ilə təhlil etmişdi. İyirminci əsrin kəskin ziddiyyətli tarixi proseslərini əks etdirən nəsr əsərini “Bir gəncin manifesti” adlandırmış Mir Cəlalın Səməd Vurğunun poemasına həsr etdiyi məqaləni “Yeni şeirimizin manifesti” sərlövhəsi ilə təqdim etməsi rəmzi mənə daşıyırdı və bu, 1960-cı illərin siyasi mülayimləşmə şəraitində qanlı-qadalı, ölümlü-itimli 1930-cu illər ədəbiyyatının taleyinə baxışın fərqli bir təzahürü idi. Məqalədə diqqəti əsərin sənətkarlıq məziyyətlərinə yönəldən Mir Cəlal da “Komsomol poeması”nı sovet siyasi və ictimai sisteminin tərəfində olan, onu müdafiə edən bir əsər kimi qiymətləndirirdi...

1960-cı illərin sonunda “Komsomol”un qarşısında daha bir perspektiv açıldı - əsər tamaşaçı ilə “kino dilində”, ancaq fərqli mətləblərdən danışdı. Poemanın ekran təəcəssümü olan “Yeddi oğul istəmə” filminin dünyaya gəlişi Azərbaycan kinosunun son dərəcə maraqlı hadisəsi olmaqla yanaşı, Səməd Vurğun yaradıcılığının dərk və təqdim olunmasına da yeni bir yanaşma gətirdi. Poema yazıldığı dövrdə köhnə dünyanı yıxıb təzə bir tarix yaratmaq arzusun-

da olan gəncliyin qəhrəmanlıq dastanı kimi qəbul edilsə də, filmdə həmin qanlı tarix tamamilə yeni şəkildə və məzmununda canlandırıldı. "Siniflər arasında mübarizənin" tarixi cəmiyyətin bir qrupunun zəfəri kimi deyil, qovğa edən tərəflərin hamısının - bütövlükdə millətin məğlub olduğu milli faciə kimi təqdim edildi...

XXI əsrin söz adamının "Komsomol poeması"na münasibəti isə tamamilə fərqlidir. Ramiz Rövşən "Komsomol poeması"nı antisovet əsər kimi dəyərləndirir: "Əslində, o dövrün ən antisovet əsərini nə Müşfiq, nə Cavid, nə də Əhməd Cavad, məhz Səməd Vurğun yazmışdı və bu, məşhur "Komsomol poeması"ydı" ("Səməd Vurğun 20 il də yaşasaydı". Ramiz Rövşənle müsahibə // "Azərbaycan" jurnalı, 2016, №3)...

Səməd Vurğun yaradıcılığına bu dəyəri Ramiz Rövşənin verməsi çox maraqlıdır, çünki Azərbaycan şeirində Səməd Vurğun poeziyasının "antisisteminin" yaradılmasında, Səməd Vurğundan sonrakı şeirimizin yeni məcraya düşməsində Ramiz Rövşənin də öz yeri və payı var.

Ramiz Rövşən "Komsomol poeması"nın dəyərini yalnız əsərin "antisovetliyində" görmür: "Bircə şeyi deyim ki, "Komsomol poeması"nın qiyməti təkcə onun antisovetliyində deyil, bu əsər Füzulinin "Leyli və Məcnun"undan sonra yazılı ədəbiyyatımızda ən gözəl sevgi poemasıdır. Bu əsərin bir cüt qəhrəmanı - Cəlalla Humay isə milli poeziyamızda Leyliylə Məcnundan sonra ən məşhur bir cüt nakam sevgili obrazıdır. Belə xoşbəxtlik isə, hər böyük şairin bəxtinə düşür". (Yenə orada)

Bizim qeydlərimizin yaranmasında başlıca səbəblərdən biri əsəri zaman-dan-zamana daşıyan poetik sistemin, həmin sistemin bir hissəsi olan təhkiyə-də müəllif obrazının iştirakının təhlilidir...

Tarixdən daha fəlsəfi və daha ciddi...

"Komsomol poeması"na istər sovet ideologiyasının təbliği baxımından yanaşanda, istərsə də onun antisovet əsər kimi qiymətləndirilməsində ortaq nöqtə əsərdə tarixi proseslərin əks etdirilməsidir. Poemanı yarandığı dövrün tarixindən, ictimai və siyasi, eləcə də mədəni proseslərdən təcrid edilmiş halda təhlil etmək mümkün deyildir. Lakin tarixi proseslərin bədii mətndə əks olunması ilə bağlı bir şərti nəzərə almaq zəruridir - bədii mətn tarixi həqiqətləri nə dərəcədə dəqiq əks etdirib-etdirməməsindən asılı olmayaraq, müəllif düşüncəsinin məhsulu, müəllif tərəfindən yaradılmış "uydurmadır". Bədii mətn faktların ardıcıl və sənədli xronikası deyil, yaşanmışların yazıçı təxəyyülü ilə yenidən "yaradılması", Füzulinin təbirincə, ehya edilməsidir. Maraqlı cəhət də bundadır ki, müəllif uydurması olan bədii mətn yalanın deyil, bədii söz vasitəsilə gerçəkliyin canlandırılmasına, "ehya olunmasına" xidmət edir. Yazıçı təxəyyülündən gələn bədii uydurma gerçəkliyi, həqiqəti daha inandırıcı verməyə yönəldilir və burada artıq məsələni yazıçının istedadı həll eləyir.

Hələ antik dövrün estetik fikrində bədii mətn (o vaxtın terminologiyası ilə poeziya) ilə tarix arasında fərq diqqət mərkəzində idi. Aristotel bədii mətni "tarixdən daha fəlsəfi və daha ciddi" hesab edirdi: "... şairin vəzifəsi həqiqətdən olub keçənlərdən deyil, ola bilən şeylərdən, daha doğrusu, ehtimala və ya zərurətə görə mümkün ola bilən hadisələrdən bəhs etməkdir. Məhz tarixçini və şairi... fərqləndirən budur ki, birincisi, həqiqətdən olub keçənlərdən, ikincisi isə mümkün ola bilən hadisələrdən bəhs edir. Buna görə də poeziya tarixdən daha fəlsəfi və daha ciddidir: poeziya daha çox ümumidən, tarix xüsusidən bəhs edir. Ümumi ondadır ki, müəyyən xarakterə malik adam ehtimal və ya zərurətə görə nə danışmalı və ya nə etməlidir, poeziya da qəhrəmanlara

müəyyən adlar verməklə elə bunu göstərməyə çalışır". (Aristotel. Poetika. Bakı: 2006, səh.35)

Səməd Vurğun da tarixdə olanları dəqiq təsvir edən salnamə deyil, içində yaşadığı, şahidi olduğu tarixdən poeziya (bədi mətn) yaratdığına görə onun əsərinə poeziyanın qanunları, bədii sözün həqiqətləri çərçivəsində yanaşmaq lazım gəlir.

Müəllifin özünü də bizə obraz kimi təqdim edən bədii sözün həqiqətləri isə tarixdən daha dərin və daha sirlidir. Səməd Vurğun yaradıcılığa başladığı ilk zamanlardan bədii yaradıcılığın mürəkkəb bir proses olduğunu başa düşürdü: "...bədi yaradıcılıq... öz mürəkkəbliyi ilə seçilir, o bəzən "şüur altında" da hərəkət edir, onu təyin etmək, müəyyən qəlibdə təqdim etmək imkan xaricindədir". (S.Vurğun. Seçilmiş əsərləri, V cild. Bakı: 2013, səh. 9).

Bu qeydləri yazanda - 1934-cü ildə Səməd Vurğunun freydizm nəzəriyyəsi ilə nə dərəcədə tanış olduğunu müəyyən etmək çətindir (onun işlətdiyi terminin Ziqmund Freydin banisi olduğu psixanalitik metoddan gəldiyi isə şübhə doğurmur), bütün hallarda şair öz təcrübəsinə əsasən bədii yaradıcılığın "şüur altında" hərəkətdə olduğunu, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş çərçivələrə, konkret ölçülərə, qəlibə sığmadığını dəqiq ifadə edirdi... "Şüur altında hərəkət edən" bədii yaradıcılıq çox vaxt əsəri yazan real müəllifin sözünə baxmır, onun şüurlu şəkildə tərəfində durduğu, müdafiə etdiyi dəyərlərə sığışmır, siyasi-ideoloji çərçivələrdən kənara çıxır.

Poemada diqqəti çəkən cəhətlərdən biri də tarixi proseslərə ideologiyanın pəncərəsindən baxan müəllifin düşüncəsi ilə mətn arasındakı münasibətin idarəedilməzliyidir.

Bu, həm də bədii gerçəkliyi tarixdən fərqləndirən başlıca amillərdən biridir...

Janrın yaddaşı

Bədii yaradıcılıqda sözün şüuraltı hərəkətini tənzimləyən daha bir mühüm amil də əsərin janrıdır. Yeni janrın poetik tələbləri yaradıcı insanı özünün belə dərk etmədiyi bir qüvvənin hökmü altında janrın qanunları ilə hesablaşmağa, həmin qanunları yerinə yetirməyə vadar edir. Cəmiyyətdə hər cür azadlıqlara malik insan hüququn və əxlaqın müəyyənləşdirdiyi qanunlara əməl etməyə borclu olduğu kimi, öz fikirlərini ifadə etməkdə tam azad olan yazıçı da janrın estetik ölçüləri daxilində fəaliyyət göstərməyə "məhkumdur"...

Eyni janrda yazılmış əsər hansı mövzunu, hansı dövrün hadisələrini əks etdirməsindən, hansı xarakterləri canlandırmasından, hətta yazıçının hansı ideologiyayı təmsil etməsindən asılı olmayaraq öz düşüncələrini ümumi ölçülərə yerləşdirmək məcburiyyətindədir.

"Ədəbi janr öz təbiətinə görə ədəbiyyatın daha sabit, «əbədi» tendensiya-larını əks etdirir. Janrda arxaikliyin ölməz elementləri daim qorunub saxlanılır. Əslində, bu arxaiklik, janrda, belə deyək, onun daim yenilənməsi, müasirləş-məsi sayəsində qalır... Janr ədəbiyyatın hər yeni inkişaf mərhələsində, həmin janrın hər bir ayrıca əsərində doğulur və yenilənir. Janrın həyatı bundadır. Ona görə janrda qorunub saxlanılan arxaiklik də ölü deyil, daha doğrusu, ye-nilənməyə qadirdir. Janr indidə yaşayır, lakin daim öz keçmişini, öz başlanğı-cını xatırlayır. Janr ədəbi inkişaf prosesində yaradıcı yaddaşı təmsil edir". (M. M. Бахтин. Проблемы поэтики Достоевского. Москва: 1972. стр. 178-179.)

"Komsomol poeması"na janr baxımından yanaşanda bir faktı qəbul etməliyə ki, Səməd Vurğun əsəri mənzum roman kimi yazmışdı və əsərin

janrını mənzum roman kimi də təqdim edirdi: "...köhnə kəndin kollektivləşmə yoluna düşməsinə göstərən mənzum romanım "Komsomol poeması" ... Sovet ədəbiyyatı tarixində birinci mənzum roman olacaqdır". (Səməd Vurğun, Seçilmiş əsərləri, V cild. Bakı: 2013, səh. 21)

Bu da bir həqiqətdir ki, XX əsrin əvvəllərində - 1930-cu illərdə Azərbaycan dilinin romançılıq ənənələri hələ təzə yaranmaqda idi və həmin başlanğıclardan biri də, şübhəsiz, "Komsomol poeması"dır. Bu romanın nəzmlə yazılması (və bunun Sovet ədəbiyyatında ilk təcrübə olması) şairin qarşısına böyük çətinliklər də qoyurdu. Həyatın epik mənzərəsinin nəzmlə verilməsi mətnin lirik düşüncə ilə epik düşüncə arasında tərəddüdlərinə səbəb olurdu. Düşüncənin nəzmin qanun-qaydalarına tabe etdirilməsi, obrazların nəzm vasitəsilə təqdim edilməsi bədii nitqin təbiiliyini də maksimum dərəcədə sıxır, dili təbiilikdən ayıraraq şeirin ölçülərinə, nizamına salır. Oxucu mətnlə ünsiyyəti zamanı özünü mətndən daha çox, mətni yaradan şairlə dialoqda hiss edir. Digər tərəfdənsə nəzmin o dövrün mahiyyəti tam dərk edilməmiş kəskin ziddiyyətli hadisələrinin epik təsvirini əhatə etmək gücü hələ təcrübədən keçirilməmişdi. Dövrün dərin ziddiyyətlərinin epik mənzərəsini əks etdirmək üçün nəzm böyük məhdudiyyətlər yaradırdı...

Hansı təcrübə?

Klassik ədəbiyyatımızla bağlı "mənzum roman" terminindən istifadə etməyə ehtiyatla yanaşıram: divan ədəbiyyatında "roman" axtaranda estetik dəyərlərin dəyişik düşdüyü boşluqlara düşmüş oluruq. Bununla belə, bir məsələni ayrıca qeyd etməyə dəyər ki, epik poema janrı 1930-cu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün heç də yeni hadisə deyildi, böyük tarixi yol keçmişdi. Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən başlamış XX əsrin əvvəllərinə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında epik nəzmin xeyli şedevrlərinin adını çəkə bilərik. 1930-cu illərdə həmin əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsində də böyük işlər görülürdü və Nizaminin "Leyli və Məcnun" poemasını Azərbaycan dilinə Səməd Vurğun tərcümə etmişdi. Bir qədər sonra isə o, "Fərhad və Şirin" pyesinin mövzusunı "Xosrov və Şirin" poemasından götürəcəkd...

Beləliklə, Səməd Vurğun yaradıcılığının arxasında güclü bir təməl var idi və şairin yaradıcılığını bu təməldən təcrid etmək mümkün deyildir. Nizami və Füzuli yaradıcılığının epizmi Səməd Vurğun yaradıcılığının qanında, hüceyrələrindədir...

***Bir dövrəyəm ki, nəzm olub xar,
Əş'ar bulub kəsadi-as'ar.
Ol rütbədə qədri-nəzmdir dun
Kim, küfr oxunur kəlamı-mövzun.
Bir mülkdəyəm ki, gər udub qan,
Məzmuni-ibarətə çəkib can,
Min rıştəyə türfə lə'l çəksəm,
Min rövzəyə nazənin gül əksəm,
Qılmaz ona hiç kim nəzarə,
Derlər gülə xar, lə'lə xarə.***

- deyən Füzuli kimi Səməd Vurğun da öz zamanında şeirin bazarının kasadlıq keçirməsindən şikayət edirdi:

***Ömür dedikləri dalğalı bir su...
Acdır insanların fikri, duyğusu.
Həyatı güldürən dastanlar yarat,
Varsın da qədrini bilməsin həyat!***

***Ağardı saçların, ömrün də yarı;
Kasadlıq keçirir şeirin bazarı.***

Bu kasadlıqdan çıxmaq üçün şair Füzulinin ağlar qəzəlini, Vaqifin gözaltı gülən gözəlini soraqlayırdı.

***Hanı Füzulinin ağlar qəzəli,
Vaqifin gözaltı gülən gözəli.
Söndümü duyğular, öldümü sənət,
Küsdümü şairə, şeirə təbiət?..***

Lakin divan ədəbiyyatının poetik kanonlarına əsaslanan klassik əsərlərin strukturu, estetik sistemi ilə Səməd Vurğunun "Komsomol poeması"nın estetik sistemi arasında müqayisənin, Puşkinin "Yevgeni Onegin" poemasının estetik sistemi arasında müqayisə qədər "məhsuldar" ola biləcəyi şəxsən məndə şübhə doğurur. Puşkinin "Yevgeni Onegin" poeması ilə Səməd Vurğunun "Komsomol poeması"nı janr və janrın yaddaşı baxımından eyni müstəvidə təhlil etmək üçün daha ciddi əsaslar mövcuddur. Sırf milli ruhu ifadə edən, milli ədəbiyyat hadisəsi olan "Komsomol poeması"nda ənənəyə, xalqın və sənətin yaddaşına münasibət özünü tamamilə yeni keyfiyyətdə, fərqli şəkildə göstərir.

Bu iki mənzum roman ("Yevgeni Onegin" və "Komsomol poeması") bir-birindən uzaq zamanlarda yazılaraq fərqli tarixlərin məhsulu olsa da, fərqli hadisələri və xarakterləri əks etdirsə də, hətta müəlliflərin ideoloji görüşləri bir-birindən yerlə göy qədər uzaq olsa da, "Komsomol poeması"nın bədii sistemi ilə "Yevgeni Onegin"nin bədii sisteminin müqayisəsi ciddi maraq doğurur.

Səməd Vurğunun "Yevgeni Onegin"i Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi əsərin poetik sisteminin mənimsənilməsi və Azərbaycan ədəbiyyatına transformasiya edilməsi üçün ilkin şərait yaradırdı. Ola bilsin ki, Səməd Vurğunun özü də əvvəlcə buna ciddi əhəmiyyət verməmişdi: "“Yevgeni Onegin”in tərcüməsi üzərindəki işin mənə nə verdiyini yalnız sonralar bütünlüklə başa düşdüm. Bu əsər bir şair kimi sonralar mənim qarşımda “Komsomol”, “Vaqif”, “Xanlar” kimi əsərlərimdə həyata keçirdiyim fikirlərimdə geniş bədii imkanlar açdı. “Onegin”i tərcümə edərkən mən inandım ki, mənzum şəkildə də xalq həyatını bütün rəngarəngliyi ilə inikas etdirən geniş epik, realist əsərlər yazmaq mümkündür". (Səməd Vurğun. Əsərləri, 6 cildə, VI cild. Bakı: 1972, səh. 176)

Estetik sistemin transformasiyasının tarixi

"Onegin" ilə "Komsomol" arasında müqayisə aparmaq üçün əsas yaradan maraqlı məqamlardan biri XX əsrin əvvəlindən başlayaraq Azərbaycan poeziyasında baş verən estetik transformasiya, belə demək mümkündürsə, məkan dəyişməsidir. Əsrlər boyunca Şərq ədəbiyyatının, İslam mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatının estetikasında XIX əsrin ortalarından başlayaraq ciddi yerdəyişmə baş verdi. Mirzə Fətəlinin ilk dramları və bir qədər sonra "Aldanmış kəvakib"i ilə bədii fikirdə "qərbləşmə" prosesinin bünövrəsi qoyuldu. XX əsrin əvvəllərində isə poeziyamızın yeni bədii sistemi yaranmışdı və bu yenilik özünü divan poeziyasının estetik sisteminə müqavimət şəraitində təsdiqləyirdi.

Həmin dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı Qərb ədəbiyyatının, eləcə də rus ədəbiyyatının poetik sistemi ilə integrasiya olunurdu. Bunu da mütləq nəzərə almaq lazımdır ki, XIX əsrin sonlarına doğru poeziyamızın yeniləşmə prosesində daha çox təmasda olduğu Osmanlı ədəbiyyatında da dərin bir qərbləşmə hadisəsi baş verirdi və Azərbaycan ədəbiyyatının Osmanlı ədəbiyyatı üzə-

rindən Qərblə bağları güclənirdi. Sovet işğalından sonrakı ideoloji təzyiqlər dövründə isə Azərbaycan ədəbiyyatının "təmas xətti" xeyli daral(dıl)dı...

Bu yeniləşmə prosesində Azərbaycan şeirində, xüsusilə uşaq ədəbiyyatında və epik nəzmdə ciddi dəyişikliklərin baş verdiyi müşahidə olunur və həmin dəyişikliyin daşıyıcılarından biri də bədii mətnin strukturunda təhkiyəçinin rol və vəzifələrinin dəyişməsidir. Məsələn, Seyid Əzim Şirvaninin uşaqlar üçün yazılmış "Rəbiül-ətfal" kitabındakı mətnlərdə təhkiyəçinin bədii mətnin strukturundakı yeri və rolu ilə Abbas Səhhətin, yaxud Abdulla Şaiqin uşaq şeirlərindəki təhkiyəçinin rolunun çox fərqli olduğunu görməmək mümkün deyil. Seyid Əzim Şirvanidə hekayəni danışan müdrik müəllifdir - oğlu Cəfərə müraciət edərək öz didaktik mülahizələrini bildirir. Klassik divan ədəbiyyatı ənənələrinə əsaslanan mətnlərdə biz şairin öz obrazını görürük. Yeni poeziyada isə ata fərqli funksiyada çıxış edir: bu, artıq şeirin müəllifi deyil, şairin obrazını yaratdığı kənar şəxsdir. Hekayəni atadan başqa, müəllim, ana, nənə, baba və daha çox da uşaq obrazları nağıl eləyir. Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, XX əsrin əvvəllərində yaranan uşaq ədəbiyyatı mətnləri Uşinskinin rus pedaqoji fikrinin çox qiymətli abidəsi olan "Rodnoye slovo" kitabındakı mətnlərlə mətnlərarası (intertekstual) müstəvidə baş verirdi. İşin ən maraqlı tərəfi də budur ki, yad dildən və mədəniyyətdən gələn poetik sistemin milliləşməsi prosesi gedirdi, milli tefəkkür "yad sistemlə" təmasda özünü daha sərbəst ifadə edə bilirdi. Məsələn, Abdulla Şaiqin "Xoruz", Abbas Səhhətin "Göyərən, göy çəmənlərim..." kimi şeirlərinin mətni sözbəsöz "Rodnoye slovo"-dan gəlsə də, Azərbaycan dilinin mühitində tam doğma görünürdü, dilin təbiətindən doğulmuş orijinal mətnlər kimi qavranılırdı və indi də elə qavranılır. Bu şeirlərin tərcümə olduqlarını söyləmək isə təəccüb (bəzən də etiraz) doğurur...

* * *

"Komsomol poeması" ilə "Onegin" arasında mətnlərarası əlaqə XX əsrin əvvəllərindən yaranan uşaq şeirləri ilə müqayisədə gözlə görülən, əllə tutulan səviyyədə deyil, sözün alt qatındadır. Bu əsərlərin mətnləri arasında mövzu, fikir yaxınlığı müşahidə etmək çətindir və əslində, mümkün də deyildir. Ancaq bu iki əsəri bir-birinə bağlayan möhkəm tellər var ki, bunu hər iki əsərin təhkiyə sistemində - mətnin oxucuya təqdimində daha qabarıq görmək mümkündür.

Məsələyə bu baxımdan yanaşdıqda Səməd Vurğunun poemalarındakı (və ya mənzum hekayə və romanlarındakı) poetik sistem ilə Şərq divan ədəbiyyatı ənənələrindən gələn sistem arasında "soyuqluğun" səbəbi üzərində düşünməyə dəyər. XVIII əsrdə Vəqifin yaradıcılığı ilə klassik "yoldan sapan", XIX əsrin ortalarından divan ədəbiyyatının poetik ənənələrinə "üsyən edən", tənqidi yanaşmağa başlayan, "Zinətlül-məcalis", "Bustan", "Gülüstan" dövrü keçmişdir (Mirzə Fətəli Axunzadə) qənaətini gündəliyə gətirən milli bədii tefəkkür XX əsrin 30-cu illərində özünə yeni və fərqli məcra müəyyənləşdirmişdi. Divan ədəbiyyatı poetikasının sistemi artıq bədii fikrin aktiv fondundan çıxmış, yaddaşın arxivinə köçürülmüşdü.

Yeri gəlmişkən, Səməd Vurğun Nizami Gəncəvinin və ya Füzulinin epik qəhrəmanı - Leyli obrazı ilə öz epik qəhrəmanı Humay arasındakı fərqi romantizmlə realizmin fərqi ilə izah etmişdi və bu obrazın fərqli bir stixiyadan gəldiyini göstərmişdi. "Puşkinin Tatyanası mənim üçün böyük mənalı bir kəşf oldu. Bu obrazı dərk edəndən sonra mən Şərq poeziyasında bir çox obrazların mücərrəd və abstrakt xarakterini başa düşdüm. Mən bu növ obrazları yeni şəkildə gördüm. Nizami və Füzuli tərəfindən tərənnüm edilmiş

Leyli obrazı bütün məlahətində baxmayaraq fantaziyanın məhsulu kimi gözəldir. Bu obraz həyatda yaşayan insanın canlı və real nəfəsi ilə yaşamır"... (Səməd Vurğun. Əsərləri, 6 cildə, VI cild. Bakı: 1972, səh. 177)

Mənə elə gəlir ki, burada məsələ sadəcə "həyatda yaşayan insanın canlı və real nəfəsini" əks etdirməklə məhdudlaşmır...

Təhkiyənin tərəddüdləri

Nəsrin vəzifəsinin şeirə yüklənməsi, romanın nəzmlə yazılması həm şairin özü, həm də bədii mətnin təşkili üçün xeyli paradokslar yaradır. Təqdim edilən hekayəni nəzmlə qavrayan oxucuya hekayədə verilən hadisələr, təsvir edilən təfərrüatlar, bədii detallar, obrazlar, obrazların düşüncələri ilə müqayisədə nəzmin yaradıcısı daha yaxındır. Nəsrin yaradıcısı ilə müqayisədə nəzmin yaradıcısı oxucu üçün daha əlçatandır. Yeri-göyü yaradan insan üçün mübhəm və uzaq olduğu kimi, nəsrin yaradan da "ləməkandır" - hər yerdə var, heç yerdə yoxdur. Nəzmlə yazılmış mətnin oxusu zamanı isə şairin obrazı, eləcə də həmin mətni yaradan real şair şəxsiyyəti özünü oxucuya daha tez-tez xatırladır və göstərir...

Müasir narratologiya elminin görkəmli nümayəndəsi, alman ədəbiyyatşünası Volf Şmid "Puşkinin narratologiyası" adlı məqaləsində bu məsələyə xüsusi yer vermişdir (Onu da qeyd edək ki, müəllifin Puşkin nəsrinin narratoloji təhlili ilə bağlı ayrıca monoqrafik tədqiqatı da vardır).

V.Şmid Puşkinin "Yevgeni Onegin" poemasının narratoloji təhlilini verərkən diqqəti "hekayəni təqdim edən instansiyaların" - müəllif obrazının və ya təhkiyəçinin tərəddüdlərinə yönəldir. Onun fikrincə, əsərin mənzum roman janrında yazılması təhkiyə sisteminin təşkili, qurulması baxımından müəyyən problemlərlə müşayiət olunur. Əsərdəki müəllif obrazının üç tipi müəyyənləşdirilir və bunlar bir-birindən fərqləndirilir. Birinci müəllif obrazı - az və ya çox dərəcədə obyektiv təhkiyəçidir, əsərdəki hadisələri təqdim edir. İkincisi - müəllifin əsərin personajı kimi verilmiş obrazıdır. Həmin obraz müəyyən mədəni zövqə malikdir, Oneginin dostudur, əsərin qəhrəmanları ilə görüşür və s. Lakin bu müəllif-personaj əsərdə hər hansı hekayəçi funksiyası daşımır. O, təhkiyəçi instansiya deyildir, təhkiyənin obyektidir, buna görə də hadisələri danışan "mən" mövqeyində qalır. Təhkiyəçi instansiya isə danışan "mən"-in, başqa sözlə, əsərin personajı olan müəllifin subyekt ekvivalentidir.

Müəllif obrazının üçüncü təzahürü əsərdə real müəllifin bioqrafik cizgiləri verilmiş lirik şairdir. Şair öz fikirlərini ricətlər vasitəsilə ifadə edir.

Volf Şmidin "Yevgeni Onegin"-in təhkiyə sistemi üçün müəyyənləşdirdiyi xüsusiyyətlərin "Komsomol poeması" ilə də ortaqlıq əsərinə daşdığı mülahizəsini irəli sürmək mümkündür. Burada iki faktorun mövcudluğunu qeyd etməliyik: birincisi, V.Şmidin təklif etdiyi elmi yanaşmanın mənzum romanlar üçün universal səciyyə daşması; ikincisi, Puşkin yaradıcılığının Səməd Vurğun yaradıcılığına təsiri. "Yevgeni Onegin" ilə "Komsomol poeması" bir-birindən uzaq və fərqli zamanları əks edirsə də, bu əsərlərin janr qohumluğu, janrın yenilənən yaddaşı onların strukturuna, poetik sistemə də bir sıra ümumi keyfiyyətlər gətirir.

Yeddi yoldaşdan biri

***Ayazlı, şaxtalı bir qış axşamı
Yeddi yoldaş olub yola düzəldik,
Qarlarla örtülü bir düzə gəldik;***

**Ayazlı, şaxtalı o qış axşamı
O ay dediyimiz göylərin şamı
O qarlı düzlərə baxıb yanırdı,
Yolçular getdikcə yol uzanırdı...**

“Komsomol poeması” bu misralarla başlayır. Əsərin süjetinin ekspozisiyasını təşkil edən bu başlanğıcda hekayəni - əsərdə baş verən hadisələri həmin hadisələrin içində olan, o tarixi gözləri ilə görən, onu yaşayan yeddi yoldaşdan biri söyləyir. Əsərdə baş verənlər, ətrafda görünənlər (bəzən də görünməyənlər) onun gözündən təqdim edilir. Başlanğıcda biz onun gördüklərini görürük, çünki o, hadisələrin içindədir...

Beləliklə, hekayəni təqdim edən bədii mətnin quruluşundakı vəzifəsi maraq doğurur. “Yeddi yoldaşdan biri”nin - birinci şəxsin cəminin (“biz”) yaranmasında iştirak edən birinci şəxsin təkinin (“mən”) bədii mətndəki yeri və rolu nədən ibarətdir? Burada eyni şəxsin ən azından iki vəzifə daşdığı barədə mühakimə yürütmək mümkündür:

Birincisi, həmin şəxs əsərdəki hadisələrdə iştirak edən, hadisələri “yaradan” obrazlardan biridir. (Bir az qabağa gedib bildirək ki, həmin şəxsin əsər boyunca baş verən hadisələrdə hər hansı konkret rolu və iştirakı aydın olmur...)

İkincisi, hadisələrin içində olan həmin şəxs gördüklərini, düşündüklərini oxucuya “birinci əldən” - hadisə yerindən təqdim edərək mətnlə oxucu arasında əlaqələndirici vəzifəsini daşıyır.

Əsərdəki hadisələri oxucuya təqdim edən kimdir? - sualını qoyanda isə ağıla ilk gələn müəllifin özü olur. Yəni əsərin ekspozisiyasında, ilk misralarda belə təsəvvür yaranır ki, əsərdəki hadisələrin bilavasitə şahidi olmuş müəllif həmin hadisələri bizə birbaşa öz adından təqdim edir. Bu təsəvvürü yaradan isə əsərin başlanğıcında hekayənin birinci şəxsin dilindən verilməsidir. Bu, təhkiyənin “obyektivliyi” ilə ziddiyyət təşkil edir, hekayəni danışanın subyektini önə çəkir...

Müəllifin obrazı

F.M.Dostoyevsikin hələ gənclik dövründə foto sərgisi ilə bağlı qeydlərində maraqlı bir mülahizə var: “Fotoqrafiyada sənətkardan tələb olunan düzgünlük, heç də mexaniki dəqiqlik deyil, nəse başqa daha böyük, daha geniş, daha dərin bir şeydir. Düzlük və dəqiqlik lazımdır, sadəcə zəruridir, ancaq bunlar həddindən artıq azdır... Güzgüdəki əksdə güzgünün əşyaya necə baxdığı görünür, daha doğrusu, güzgünün heç cür baxmadığı görünür, güzgü qarşısındakını passiv, mexaniki şəkildə əks etdirir. Əsl sənətkar isə bu cür edə bilməz: istər şəkil olsun, istər hekayə olsun, istər musiqi əsəri - orada müəllifin özü mütləq görünəcəkdir; o ixtiyarsız olaraq, hətta öz iradəsinin əksinə əks olunacaq, özünün bütün baxışları ilə, öz xarakteri ilə, özünün inkişaf mərhələləri ilə özünü bildirəcək”.

(<http://dostoevskiy-lit.ru/dostoevskiy/public/vystavka-v-akademii-hudozhestv-1860-61.htm>)

Böyük söz ustasının bu mülahizəsini belə ümumiləşdirmək mümkündür ki, təsviri sənət növlərində olduğu kimi, ədəbiyyatda da istənilən mətnin “bədi” olmasını şərtləndirən amil orada müəllifin özünün olması, oradakı hadisələrdən, təsvir olunan mühitdən müəllif gözünün boylanmasıdır.

Sonradan bu yanaşma filologiya elminin ciddi məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Böyük rus ailimi V.V.Vinoqradovun bu mövzuya həsr etdiyi məqalədə qeyd edilir ki, yazıçının obrazı bədii əsərdə həmişə özünü göstərir. Sözlərin

məzmununda, təsvirin təqdimində onun siması hiss olunur. Bu, "real", həyatdakı Tolstoyun, Dostoyevskinin, Qoqolun siması deyil. Bu, yazıçının hansısa "aktyor" simasıdır. "Hekayəçi - yazıçının nitqdə yaranışdır və hekayəçinin obrazı (o özünü "müəllif kimi təqdim edir) yazıçının ədəbi "aktyorluğunun formasıdır". (Виноградов В.В. Проблема образа автора в художественной литературе. // Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва: 1971, стр. 191)

V.V.Vinoqradov müəllif obrazına əsərin bədii sistemini bir mərkəzə cəmləşdirən özək kimi yanaşırdı: "Müəllifin obrazı - nitqin sadəcə subyektidir. Bu - əsərin mahiyyətinin bir yerə cəmləşdirilmiş ifadəsidir, personajların nitqlərinin bütün sistemini onların təhkiyəçi, hekayəçi və ya hekayəçilər ilə münasibətdə bir araya gətirir və onların vasitəsilə bütövlükdə ideya-üslub mərkəzini, fokus nöqtəsini təşkil edir". (Orada, səh. 118).

Bu baxımdan, hər bir əsərdə yazıçının bioqrafik kimliyi ilə yanaşı, əsər boyu oxucunu müşayiət edən bədii obrazı daha çox maraq doğurur.

Konkret "Komsomol poeması"na gəldikdə isə müəllifin obrazının təhkiyədə iştirakını müəyyənləşdirmək baxımından işi çətinləşdirən başlıca amil əsərin nəzmlə, şeir "kökündə" yazılmasıdır. Bu, epik əsər üçün zəruri elementlərdən olan təhkiyənin təşkilində ciddi tərəddüdlər, yerdəyişmələr yaradır. Həm epik, həm də lirik mətnləri təqdim edən təhkiyəçi zamandan-zamana oxucu ilə özünün arasındakı məsafəni və dialoqun rakursunu dəyişməli olur. Ona görə də əsər boyu müəllif obrazı ilə bağlı yerdəyişmələr baş verir. Mətnin strukturunda müəllif obrazının yerdəyişmələri həm məkan, həm də zaman parametrləri daxilində baş verir. (Burada əsərin yazılma tarixi və müddəti də ciddi amil kimi özünü göstərir. "Komsomol poeması"nın ayrı-ayrı epizodları əsərdəki hadisələrin baş verdiyi tarixdən müxtəlif zaman məsafələrində yazılıb və bu, özünü daha çox şairin təhkiyədən kənar birbaşa təqdimatlarında - ricətlərdə göstərməkdədir).

O da maraqlıdır ki, əsərdə baş verən hadisələrdə iştirak edən birinci şəxs təkdə "mən" formasında verilməyib. O, əksər hallarda yeddi yoldaşdan biri kimi cəmi təmsil edir: "Yeddi yoldaş olub yola düzəldik", "O bizdən ayrılarkən..." və s. kimi.

Mətnə təqdim edilən "mən" isə hadisələrdən, hadisələrin baş verdiyi məkandan və zamandan - "yeddi yoldaş olub yola düzələn" insanlardan uzaqdadır, "mən" ilə hadisələrin iştirakçıları arasında böyük məkan məsafəsi var. O, hadisələri özünün iştirak etdiyi tarixi prosesin içindən deyil, aralıdan, başqa məkandan təqdim edir. Bu obraz birinci şəxsin adından verilən hadisələrə deyil, mətnin yaratdığı oxucu obrazının mühitinə daha yaxındır:

***İcazə versəniz danışaram mən
O, qız xəyalının incəliyindən:
Daldığı musiqi - sazların səsi,
Ya da ki, quşların vəhşi nəğməsi...
Dağların döşündə gəzinən çoban
Dərdləyib neyini çaldığı zaman,
Yaşarır Humayın qara gözləri,
Həyata gəldiyi o gündən bəri
Bilirəm dərini, bilirəm nədir...***

Burada iki obrazın - müəllif və oxucu obrazının dialoqu diqqəti cəlb edir. Müəllifin obrazı Vinqradovun qeyd etdiyi obrazdan fərqlidir. Vinqradov müəllifin obrazını əsəri qələmə almış real müəllifdən fərqli bir sima kimi təqdim edir. Onun nəzərdə tutduğu müəllif daim bədii mətnə "oynayır", özünü mətnin gözlə görünməyən alt qatında təzahür etdirir. Başqa sözlə desək, həmin müəllif obrazını oxucu "yaradır".

“Komsomol poeması”ndakı müəllif obrazını isə Səməd Vurğun oxucu ilə dialoqda təqdim edir və bu dialoqlar əsərin quruluşunun təşkilində iştirak edir. Beləliklə bu, təkcə oxucunun deyil, həm də şairin yaratdığı obrazdır.

“Komsomol poeması”nda müəllifin obrazının məkan və zaman baxımından üç məsafədə təqdim olunduğunu görürük:

1. Baş verən hadisələrin içində - müəllif əsərin qəhrəmanlarından biri kimi qavranılır.

2. Oxucu ilə dialoqlarda - hər hansı hadisə ilə bağlı müəllif oxucuya “şərh verir”. Özü də burada söhbət real oxucudan deyil, mətnin yaratdığı oxucu obrazından gedir. Müəllifin də, oxucunun da obrazı hadisələrdən müəyyən məkan məsafəsində olsalar da, zaman baxımından hadisələrə daha yaxındırlar.

3. Şairin öz obrazı. Bu, Vinqradovun dediyi “aktyor simasından” daha çox, Səməd Vurğunun öz obrazı, şairin poetik monoloqları, əsərdəki bədii ricətlərdir.

“Komsomol poeması”nın “Qış gecəsi” adlanan girişindən gətirdiyimiz sitatda hekayə sanki iki fərqli şəxs tərəfindən söylənilir. İlk üç misra -

***Ayazlı, şaxtalı bir qış axşamı
Yeddi yoldaş olub yola düzəldik,
Qarlarla örtülü bir düzə gəldik.***

- birinci şəxsin dilindən verildiyi halda, növbəti misralarda təhkiyəçinin kimliyi öz konkretliyindən uzaqlaşır: bu, üçüncü şəxsin təkimi kimi də qavranıla bilər: “Yolçular getdikcə yol uzanırdı”. Başqa sözlə, müəllif artıq “biz getdikcə yol uzanırdı” demir, “yolçular getdikcə” deyir və həmin yolçuların içində birinci şəxsin təsəvvür edilməsi mütləq deyil: burada birinci şəxs təsəvvür edilə bilər, edilməyə də...

Təhkiyənin birinci şəxsin dilindən verilməsi ilə üçüncü şəxsin dilindən verilməsində başlıca fərq isə budur ki, birinci şəxs təsvir olunan mühiti və hadisələri vaxt və məkan baxımından daha yaxından təqdim edir, üçüncü şəxsin görünmə məsafəsi isə hadisələrdən, hadisələrin baş verdiyi məkandan nisbətən uzaqdır. Təhkiyəçi birinci şəxs olduqda müəllifin obrazı əsərdəki digər obrazların yanında təsəvvür edilir, üçüncü şəxs olduqda isə müəlliflə obrazlar, eləcə də təsvir edilən mühit arasındakı məsafə böyüyür. Bəzən də müəllifin obrazı məkandan çıxır, “ləməkan” olur:

***Ayazlı, şaxtalı o qış axşamı
O ay dediyimiz göylərin şamı
O qarlı düzlərə baxıb yanırdı,
Yolçular getdikcə yol uzanırdı...***

“O qış axşamı”, “o ay dediyimiz”, “o qarlı düzlər” uzaq keçmişdə qalan xatirənin elementləri kimi qavranılır...

Bədii ricətlər və lirik mən

Epik mətndə ən çox maraq doğuran məsələlərdən biri də müəllifin əsərdə təqdim etdiyi hekayədən ayrılıb, öz düşüncələrini oxucu ilə bölüşməyidir. Bu, bir tərəfdən “obyektiv başlanğıca” (Hegel) əsaslanan epik ədəbiyyatla şair subyektini ifadə edən lirizmi, epik təhkiyəçi ilə “lirik mən”i bir araya gətirir, digər tərəfdən oxucu düşüncələri üzərində müəllifin “avtoritarizmini” gücləndirir. Oxucunu vadar edir ki, nağıl edilən hadisələri şairin verdiyi qiymətlə dəyərləndirsin.

Səməd Vurğunun poemalarında, xüsusilə “Komsomol poeması”nda diqqəti ən çox cəlb edən vasitələrdən biri ricətlərdir. Şairin özü ricətlərdən istifadəni Puşkinin təcrübəsi ilə əlaqələndirirdi: “Məlumdur ki, Puşkinin

poemalarında şairin həyat və dünya haqqında mühakimələrinin ifadə olunduğu lirik ricətlər böyük yer tutur. Mən bu ricətləri də böyük şairdən öyrəndim. Bəziləri belə hesab edirlər ki, şairin poemada və ya romanda lirik ricətlərə çıxması artıqdır, əsərdə təsvir olunan həyat hadisələri haqqında həmin hadisələrin özləri danışmalıdır. Mən bu fikirlə şərik ...lirik ricətlər süjetin çərçivəsini genişləndirir, əsərin daxili inkişafına kömək edir və əsərdə təsvir olunmuş həyat hadisələri və insanları, bir növ, poetik fikrin qanadları üzərində yüksəldir. Əlbəttə, bu qəbildən olan poetik fikirlərin özü də, Puşkinin poeziyasında olduğu kimi, təbii və üzvi surətdə əsərin özündən doğmalıdır". (Səməd Vurğun. Əsərləri, 6 cildə, VI cild. Bakı: 1972, səh. 177)

Ricətlərə keçməzdən əvvəl təhkiyəçi nağıl etdiyi hadisə və qəhrəmanlar ilə oxucu arasında yeni bir ünsiyyət qurmağa, əlaqə yaratmağa çalışır. Əslində, müəllifin mətn boyunca "oxucum" deyərək müraciət etdiyi instansiya fiziki, yaxud real oxucu olmaqdan daha çox, mətnin və mətndəki müəllif obrazının yaratdığı oxucu obrazıdır. Ricətlərə keçid zamanı bu obrazla müəllifin obrazı arasında dialoq aktivləşdirilir. Poemada lirik ricətə keçidin maraqlı cəhəti budur ki, təhkiyəçi müəlliflə oxucu arasında yeni bir dialoqun qurulmasında iştirak edir. Burada əsərin strukturuna personajlar arasındakı dialoqla yanaşı, müəlliflə oxucunun dialoqu da daxil edilir. Beləliklə, mətn daxilində hekayəçinin yerdəyişməsi baş verir: hekayəçi öz vəzifəsini başqa bir instansiyaya - şairə ötürür. Şair poemada "lirik mən" kimi çıxış edir. "Lirik mən" nə qədər subyektiv başlanğıcı təmsil etsə belə, Səməd Vurğun, yuxarıdakı qeydlərindən də göründüyü kimi, lirik ricətlərə süjetin çərçivəsini genişləndirən, mətnin ictimai tutumunu artıran vasitə kimi baxırdı. Bu isə əsərdə fərqli bir obrazın - "lirik mən" in önə çıxmasını, mətnin strukturunun təşkilində onun fəal iştirakını şərtləndirir. Yeni obraz epik mətndə baş verən hadisələrlə bağlı şairin görüşlərini, münasibətlərini əks etdirməklə yanaşı, həm də əsərə polifonik keyfiyyət qazandırır. V.V.Vinoqradov bədii mətndə müəllif obrazından danışarkən Potebnyaya istinad edərək vurğulayırdı: "Potebnya haqlı olaraq yazır ki, lirik şair öz qəlbinin tarixini (dolayısı ilə də öz zamanəsinin tarixini) yazır". (Bax: Виноградов В.В. Проблема образа автора в художественной литературе // Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва: 1971, стр. 113).

"Komsomol poeması"nda Səməd Vurğunun ən böyük məqsədlərindən biri məhz zamanənin tarixini, xalq həyatının zəngin və rəngarəng mənzərəsini yaratmaq idi.

***Yaşarır Humayın qara gözləri,
Həyata gəldiyi o gündən bəri,
Bilirəm dərđini, bilirəm nədir.***

- misralarından sonra Humayın dərđini bilən, əsərin obrazlarının yanında olan "mən" əsərdəki başqa bir "mən"ə - şairə müraciət edir. Burada mətndəki "mən" in - hekayəni təqdim edən iki müsahibinin olduğunu görürük: oxucu və şair. Oxucu ilə dialoq aparan "mən" qarşı tərəfin ünvanını dəyişir, öz yeni müsahibinə - şairə "insana dərđ verən hadisələrdən qurtarmağı", başqa mövzuya keçməyi tövsiyə edir. Burada söz təhkiyəçidən alınıb, hekayədən kənarda olan instansiyaya ötürülür:

***Şairim! Yaxanı bir qurtar da sən
İnsana dərđ verən hadisələrdən.
Bizə yaşamaq da, ölmək də tanış,
Bir az da başqa bir aləmdən danış!***

Əslində, burada hekayə dayandırılır, oxucu ilə dialoq quran tərəfin funksiyası dəyişdirilir və oxucunun əsərdəki hadisələrdən kənarda olan başqa bir obrazla - lirik mən ilə ünsiyyəti başlayır. Şairin bu obrazı əsərdəki

hadisələrin içində olan “yeddi yoldaşdan” biri kimi qəbul etdiyimiz obrazdan, eləcə də “Humayın dərini bilirəm mən” deyən hekayəçidən çox fərqlənir. Onun bizə təqdim etdiyi “başqa bir aləm” isə təkcə 1920-30-cu illərin tarixi hadisələri, “kəndin kollektivləşmə yoluna düşməsinin” epik təsviri deyil, həm də o dövrün söz və sənət aləminin “ədəbi döyüşləri” (Mehdi Hüseyn), ideoloji qovğalarıdır. Şairin bəhs etdiyi “başqa aləm” Səməd Vurğunun özünün ideoloji və estetik görüşlərini ifadə edən düşüncələridir. Şair bu ricətlərdə oxucu ilə sənət və həyat haqqında poetikləşdirilmiş, fəlsəfiləşdirilmiş mülahizələrini bölüşür. Şairin oxucunun “ərazisinə” müdaxiləsi (əsər boyu bir neçə dəfə bu cür müdaxilələrin şahidi oluruq), əslində, təhkiyənin ziyanına işləyir, hekayəni yolundan sapdırır. Bununla belə, Səməd Vurğunun yüksək poetik istedadı mətnə oxucu ilə dialoqu yeni səviyyəsini təmin edir. Oxucu mətnə şairin açdığı estetik “nəfəslikdən” baxır.

Ricətlər mətnin oxucu ilə dialoqu baxımından da fərqli keyfiyyət daşıyır. Oxucu, özünü “lirik mən” kimi təqdim edən real şair obrazı ilə üz-üzə qalır. Bu obraz əsərdə yeddi yoldaşdan biri kimi hadisələrdə iştirak edən və ya Humayın dərini bilən hekayəçi deyildir. Ricətlərdə Səməd Vurğun mənzum romanı yarımçıq qoyub müəllifin birbaşa oxucuya ünvanlanan monoloquna keçir. Ayazlı-şaxtalı qış axşamındakı qarlarla örtülü düzdən çox-çox uzaqlarda yazı masasına söykənən şair yaratdığı şeirin, söz sənətinin taleyi barədə düşüncələrini paylaşır. Sözün taleyi ilə əsərdə təqdim olunan insanların və cəmiyyətin taleyi arasında bütövlük və bağlılıq nəzərdən yayınmır.

XX əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında gedən dramatik təlatümlər sənətdən də kənarda qalmırdı. Həyatın ziddiyyətlərinin kəskin burulğanları özünü şeirin, sözün taleyində də göstərirdi və zamanın ictimai-siyasi konfliktləri ilə əriş-arğac qovuşurdu.

**Mən bu xəyal ilə xeyli zamandır
Söykənib dururam yazı masama,
Könül viran qalan bir xanımandır,
Gözümdən kağıza yaş dama-dama
Söykənib dururam yazı masama,
Nədən şeirlərim ağza düşüb,
Dağların çobanı məni anmasın?
Nədən karvanıyla quşlar ötüşüb,
Başımın üstündə havalanmasın?
Dağların çobanı məni anmasın?
Nədən bu torpağın şirin ləhcəsi
Şairəm deyənə biganə qalsın?
Niyə gurladıqca suların səsi
Ondakı qüvvəti ruzgarlar alsın?
Şairəm deyənə biganə qalsın?..
Nədən söyləməsin ana dililə
Öz odlu nitqini yoldaş komissar?
Türkcə danışmasın sevgilisilə...**

Öz qadın qəhrəmanını (o vaxt qadın mövzusu da ədəbiyyatın başlıca problemlərindən idi) - Humayı Puşkinin və Şekspirin qəhrəmanları ilə müqayisə edən (“O nə Tatyandır, nə Ofelyadır”), Bayronu tarixdən çağıran (“Hanı əsrimizin böyük Bayronu!”) Səməd Vurğun üçün Azərbaycan dəyərləri bütün meyarların başında gəlirdi. Xalqın dilini, mənəvi varlığını bütün rəngləri ilə təqdim etməyə çalışan şair təhkiyəyə sığmayan məsələləri ricətlərdə səsləndirməyə üstünlük verirdi. Şairin, əsərdəki hekayədən ayrılan monoloqları, hekayənin ziyanına olsa da, zamanın mənəvi mənzərəsini yaratmaq baxımından ciddi əhəmiyyət daşıyır.

Əsərdəki hadisələrə müdaxilə edən şair (bu, artıq Səməd Vurğunun öz obrazıdır) milli dəyərləri millətin həyatını dəqiq əks etdirən, dağların çobanının belə anlayacağı bir dildə təqdim etməyə çalışır və çağırır. Şair mənzum romanın təhkiyəsindən ayırdığı monoloqda Babəki xatırlayır, Füzulinin "Leyli və Məcnun"unu yada salır, Vaqifin "gözaltı gülən gözəlini" soraqlayır:

**Hanı Füzulinin ağlar qəzəli,
Vaqifin gözaltı gülən gözəli.
Söndümü duyğular, öldümü sənət,
Küsdümü şairə, şeirə təbiət?..**

Məsələ bundadır ki, Səməd Vurğunun manifestini və özünü yaratdığı yeni şeir artıq klassik dəyərlərə yeni estetik meyarlar bucağından baxırdı.

**Şairim! Yaxanı bir qurtar da sən
İnsana dərd verən hadisələrdən.
Bizə yaşamaq da, ölmək də tanış,
Bir az da başqa bir aləmdən danış!**

Burada mövzudan azca aralanıb, ötəri bir müşahidəni də qeyd etməyi zəruri bilirəm: "Bizə yaşamaq da, ölmək də tanış" misrası başqa bir rus şairinin - Sergey Yesenin o vaxtlar yaddaşlarda dərin iz salmış, intihar etməzdən əvvəl yazdığı son şeirinin mətni ilə səsleşir:

**В этой жизни умирать не ново,
Но и жить, конечно, не новей.**

**Nə ölüm təzədir qoca dünyada,
Nə də ki yaşamaq təzə şey deyil!**

(Tərcümə Əlağa Kürçaylıındır)

Səməd Vurğunun "Komsomol poeması"nın mövzusu, ideyası, eləcə də şairin poetik manifesti ilə ortaq məqamları olmayan bu misraların oxşarlığına təsadüfi hadisə kimi baxmaq düzgün olmazdı. "Nədən şeirimizin baş qəhrəmanı, Gah İrandan gəlir, gah da Turandan?" sualını qoyan Səməd Vurğun poeziyasının estetik qaynağı öz tipologiyasına görə rus şeiri ilə səsleşirdi. Puşkin XIX əsrin əvvəllərində "Yevgeni Onegin" poemasında "rus həyatının ensiklopediyasını" (Belinski) yaratdığı kimi Səməd Vurğun da XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan həyatının poetik ensiklopediyasını yaratmağa çalışırdı.

Xalq həyatının, milli ruhun hərtərəfli təsviri üçünə ən böyük qüvvə xalqın danışdığı dil idi. Dilin yaddaşı xalqın həyatının bütöv mənzərəsini canlandırmaq üçün şairin əlində ən təsirli vasitə idi. Dilin yaddaşı ədəbiyyatın yaddaşından çox-çox dərinlərə və qədimlərə gedirdi...

Təhkiyəçi, hekayəçi və şair

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında süjetli əhvalatları danışan instansiya, əsasən, "təhkiyəçi" termini ilə ifadə olunur. Rus ədəbiyyatşünaslığında isə həmin mənanı daşıyan iki termindən istifadə edilir: "povestvovatel" və "rasskazçik". Azərbaycan dilində bunun birincisini şərti olaraq "təhkiyəçi", ikincisini isə "hekayəçi" adlandırı bilərik. Təhkiyəçi - hekayəni üçüncü şəxsin, hekayəçi isə birinci şəxsin dilindən təqdim edən kimi müəyyənləşdirilir. "Epik təhkiyənin daha geniş yayılmış forması üçüncü şəxsin dilindən nəğıletmədir. Lakin nəğıl edən bədii əsərdə hansısa "mən" kimi də çıxış edə bilər. Bu cür şəxsləndirilmiş, öz adından, birinci şəxsin dilindən danışan nəğıledəni hekayəçi (rasskazçik) adlandırmaq təbiidir. Hekayəçi çox vaxt əsərin personajı olur". (B.E.Хализев. Особенности эпических произведений // Введение в литературоведение. М., 1988 Теория литературы. Москва: 1988, стр. 236)

“Komsomol poeması”nda təhkiyənin təşkili ilə bağlı vəziyyəti qələzləşdirən məsələ əsərin janrından gəlir. Poema, mənzum və roman anlayışlarının bir araya gəldiyi bu mətndə problem ən çox təhkiyə və mətndə təhkiyəçinin (və hekayəçinin) rolu ilə bağlıdır. Poemanın əvvəlində yeddi yoldaşdan biri kimi birinci şəxsin cəmini təmsil edən hekayəçi süjeti təşkil edən hadisələrdə iştirak etmir və asanlıqla öz yerini üçüncü şəxsə verir - başqa sözlə desək, hekayəçi təhkiyəçi ilə əvəz olunur. Bədii mətndə, şairin öz ifadəsi ilə, “şüur altında hərəkət edən” bir psixoloji faktorun aydın təzahür etdiyini görürük - özünü tarixi proseslərin iştirakçısı kimi təqdim edən Səməd Vurğun bir fərd kimi savaş meydanında, qaçaqlarla (yaxud sinfi rəqiblərlə) döyüşlərdə, atışma səhnələrində görünə bilmir. Qan, qırğın onun təbiətinə və bir insan kimi təyinatına yaddır. Şair özünü söz meydanında daha azad hiss edir və burada vəziyyətə daha sərbəst hakimlik edir. Poemadakı şair obrazı öz iş otağında, məsasının arxasında, sözün, şeirin estetik taleyinin həll olunduğu məsələlərdə daha azad və göz önündədir. Müəllifin obrazı və ya mətndə onu təmsil edən hekayəçi komsomolçuları “ayazlı, şaxtalı qış axşamında qarlarla örtülü düzə” qədər müşayiət edə bilir, bundan sonra isə mətndə baş verən hadisələrlə onun arasında məsafə böyüyür. Məsələn, poemanın Şahsuvarın ölümünü əks etdirən “O bizdən ayrılarkən” adlı fəslində birinci şəxs yalnız başlıqda iştirak edir, hekayə bütünlüklə təhkiyəçinin - üçüncü şəxsin dilindən təqdim olunur.

Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, mətndə təqdim edilən şair obrazı əsərdə baş verən hadisələrdən kənardadır. Bu baxımdan, əsərin maraqlı fəsillərindən biri “Humayın ölümü”dür.

**Səhərdir... Üfün geydiyi sarı,
Solur şəfəqlərdə xəstə üzlü ay;
Ağarır süd kimi dağların qarı,
Fəqət gözlərini yummuşdur Humay,
Solur şəfəqlərdə xəstə üzlü ay...
Üstünə çəkilən kələğay qara,
Donmuş yanağında iki damla yaş.
Bənzəyir tutulan ağ buludlara,
O artıq olmuşdur heçliyə yoldaş;
Donmuş yanağında iki damla yaş.
Səhərin qoynunda ağlaşma səsi
İnsanı yandırır odsuz-ocaqsız.
Nədir kainatın bu mənzərəsi,
Yaşayanmı haqsız, ölənmə haqsız?
İnsanı yandırır odsuz-ocaqsız...**

Təhkiyəçinin dilindən verilən bu misrlərdən sonra təhkiyənin kəsildiyi hiss edilmir, hekayənin bir hissəsi kimi məşhur “Dünya” şeiri gəlir. Bu şeirin birinci bəndi hekayənin bir hissəsi kimi qavranılır. Lakin təhkiyədən ricətə keçiddə son dərəcə maraqlı bir məqam var: Humayın ölümünün təsviri səhərin mənzərəsi fonunda verilib. Bu ölümə ağrı kimi səslənən “Dünya” şeirində isə dünya gecənin fonunda təsvir edilir. Ümumiyyətlə, Səməd Vurğunun yaradıcılığında gecə (qaranlıq) faicənin, yaman günün arxetipi kimi çıxış edir. Səməd Vurğunun “Dünya” şeirinin zaman baxımından Humayın ölümünün təsviri ilə anoxronizm təşkil etməsinə şairin bədii yaradıcılığı “şüur altında” hərəkət edən hadisə kimi qiymətləndirməsi mövqeyindən yanaşmaq lazım gəlir. Ümumiyyətlə, Səməd Vurğun yaradıcılığında gündüz (ışıq) və gecə (qaranlıq) arxetiplərinin tədqiqi filoloji baxımdan ciddi maraq doğuran mövzulardandır.

*Ulduzlar havanın bağrını dəlir,
Qayalı dağlardan duman yüksəlir,
Xəyalım gecəni salama gəlir,
Çapdırır atını birbaşa dünya,*

*Yerlərə baxıram - bağçalı, bağlı,
Göylərə baxıram - qapısı bağlı,
Kainat ixtiyar, sirli, soraqlı,
Əzəldən yaranıb tamasa dünya.*

*Əzəldən belədir çünki kainat,
Cahan daimidir, ömür amanat
Əldən ələ keçir vəfasız həyat;
Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya!*

Oxucu ilə müəllifin ortaq düşüncələrini ifadə edən "Dünya" şeirindən sonra verilən parça isə artıq mətnin yaratdığı oxucu dünyasından ayrılır, şairin dilindən ricət kimi verilir. Müəllif sanki mətnin yaratdığı oxucu ilə ortaq qəbul edilən mətnə yenidən müdaxilə edir, "ricət içində ricət" yaradır.

*Bir də düşünməyə varmı vaxtımız
Sirri məchul olan bu mənaları?
Şairim, belədir, bizim baxtımız
Bəşər tapmamışdır əzəldən bəri
Sirri məchul olan bu mənaları.
Heçliklə çarpışan bu canlı varlıq
Məncə düşünməyə, duymağa dəyməz.
Sadə həyatdadır hər bəxtiyarlıq;
Ömür dedikləri ötərgi bir səs.
Məncə düşünməyə, duymağa dəyməz!
Fəqət, mən istəyəm qıymasın həyat,
Şeirin ağladığı bir gözəlliyə.
Hər zaman dəyişən, dönən kainat
Qıymasın, şairlər yazıqdır deyə,
Şeirin ağladığı bir gözəlliyə...*

Bu ricətdən sonra yenidən təhkiyə bərpa edilir: təhkiyəçi əsərin qəhrəmanlarına, Cəlal ilə Humayın taleyinə qayıdır. Bu qayıdış lirizmlə epik təhkiyə arasında tarazlığı bərpa edir. Qoşmanın ilk bəndi kimi son bəndi də təhkiyəçinin düşüncələri ilə hekayəni bir-birinə bağlayır, eləcə də oxucunun təsəvvüründə mətni müşayiət edən müəllifin obrazı ilə oxucunun obrazını əlaqələndirir:

*Buludlar dağılır uzaqda lay-lay,
Yenə öz yerində yuvarlanır ay;
Fəqət nə Cəlal var, nə də ki, Humay,
Nə ömrə acıyır, nə yaşa dünya.*

Bu misralarda müəllifin obrazı şair kimi çıxış edir. Bu obraz hekayəçidən - yeddi yoldaşın biri olan, hadisələrdə iştirak edən obrazdan fərqlidir: süjeti təşkil edən hadisələrdən zaman və məkan baxımından xeyli uzaqdadır. O bizə hekayə danışmır, içində yaşadığı və obrazını yaratdığı dünya haqqında şeir oxuyur...

Ədəbiyyat tarixinin dahi qadınları

- **Ceyn Ostini (1775-1817)** ingilis ədəbiyyatının “birinci xanımı” adlandırılır. O, kahin Core Ostinin ailəsində anadan olub. Ceynin atası övladlarının tərbiyəsi ilə şəxsən özü məşğul olur, tez-tez evdə tamaşalar hazırlayır, qiraət saatları və musiqi gecələri təşkil edərdi. Ceyn lap gənc yaşlarından dövrünün bir çox əsərlərinə ironik parodiyalar yazmağa başlayır. Bu yazılarında o, həmin əsərlərin müəlliflərini köhnə baxışlarına görə tənqid edirdi. Yazıcının incə yumoru, ironiyası onun sonrakı illərdə yazdığı romanlarda da özünü göstərir və bu əsərlər dünya ədəbiyyatının incilərinə çevrilir.

Ceyn Ostin öz adı ilə nəşr olunan ilk xanım yazıçılarındandır. Əsərlərinin ekranlaşdırılma sayına görə dünya yazıçıları arasında ilk sıralardadır.

Ən məşhur əsərləri: “Qürur və qərəz”, “Ağıl və ehtiras”, “Emma”.

- **Meri Şelli (1797-1851)** - tale sanki ona enişli-yoxuşlu həyat yazmışdı. O, tanınmış feminist və yazıçı Meri Uolstonkraftın, liberal filosof, jurnalist Uilyam Hodvinin qızı idi. Yazıçı hələ 16 yaşında şair Persi Şelli ilə Fransaya qaçır. Halbuki Şelli bu vaxt evli idi.

Şelli ədəbiyyatda elmi fantastikanın əsasını qoyub. Bu, tamamilə təsadüfən baş verir: bir dəfə o, həyat yoldaşı və Bayronla Darvinin təkamül nəzəriyyəsini müzakirə edirləmiş. Deyilənlərə görə,

alim ölü insanın bədəninə cərəyan buraxır və bu zaman əzələlərin büzülməsini müşahidə edir. Söhbət əsnasında Bayron təklif edir ki, gəl, hər birimiz bu mövzu ilə bağlı bir hekayə yazaq. Nəticədə, Merinin “Frankenşteyn və ya müasir Prometey” adlı romanı ərsəyə gəlir.

Ən məşhur əsərləri: “Frankenşteyn və ya müasir Prometey”

- **Şarlotta Bronte (1816-1855)** - ingilis yazıçı, Bronte bacılarının ən böyüyü Şarlotta yaradıcılığa şeirlə başlamış, daha sonralar ədəbi fəaliyyətini nəsr əsərləri yazmaqla davam etdirir. Yazıcının ilk əsəri “Ceyn Eyr” Karrer Bell ləxəllüsüylə nəşr olunub.

Şarlotta bacı və qardaşının vaxtsız ölümündən sonra daha da intensiv yazmağa başlayır. O, qızların təhsilinə xüsusi önəm verir, hətta bir vaxtlar qız məktəbi belə açmağı düşünürmüş.

Ən məşhur əsərləri: “Müəllim”, “Ceyn Eyr”, “Şerli”.

- **Virciniya Vulf (1882-1941)** - Blumsberi dənəyinin üzvü, London ədəbi həyatında ən tanınmış şəxslərindən biri olmuşdur. Yazıçı, tənqidçi və tərcüməçi olan Virciniya bütün ömrü boyu psixi tutmalardan əziyyət çəkmiş və ən nəhayət, 1941-ci ildə 59 yaşında həyatına qəsd etmişdir.

Ən məşhur əsərləri: “Səyahət”, “Gecə və gündüz”, “Dalğalar”, “Pərdələr arasında”.

- **Aqata Kristi (1890-1976)** ədəbiyyat tarixində dedektiv janrının ən tanınmış nümayəndələrindən biridir. Yazıcının dediyinə görə, romanlarının mürəkkəb süjetləri adətən axşam ailə üzvləri ilə bir arada olduğu vaxtlar ağılna gəlirmiş.

Yazıcının əsərlərinə daxil etdiyi Miss Marpl obrazı nənəsinin prototipidir. A.Kristinin həyatı boyu 60 dedektiv, 6 psixoloji romanı (Meri Uestmakot təxəllüsü ilə), hekayələrdən ibarət 19 kitabı nəşr olunmuşdur. Yazıcının 16 pyesi isə London teatrında səhnəyə qoyulmuşdur.

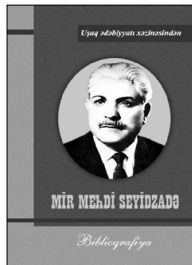
Aqata Kristinin əsərləri 4 milyard nüsxə ilə çap olunmuş, dünyanın 100-dən artıq dilinə tərcümə edilmişdir. Əsərlərinin səhnələşdirmə sayına görə də o, rekord göstəriciyə malikdir.

Yazıcının “Tələ” pyesi ilk dəfə 1952-ci ildə səhnəyə qoyulub və bu günə qədər də nümayiş olunur. Aqata Kristinin nəvəsi evlərinin çardağından nənəsinin 27 kasetə yazdığı audiomüsaibəsini tapıb. Yazıçı burada bütün həyatını danışib. Amma bunlarda onun həyatının bəzi şəxsi məqamları olduğuna görə kasetlərin hamısı ictimaiyyətə açıqlanmayıb.

Hazırladı: ZÜMRÜD

♦ K i t a b r ə f i

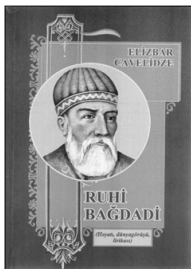
UŞAQ ƏDƏBİYYATI XƏZİNƏSİNDƏN

Mir Mehdi Seyidzadə (biblioqrafiya)

Bakı. F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 2017

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, tanınmış şair Mir Mehdi Seyidzadənin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş biblioqrafiyada görkəmli şairin 1925-2017-ci illərdə dərc edilmiş əsərləri və onun haqqında yazılan materiallar öz əksini tapmışdır. Göztərici ədəbiyyatşünas alimlər, tədqiqatçılar, kitabxanaçı-biblioqraflar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Nəşrin Ön sözün müəllifi, Rəfiq Yusifoğlu, redaktoru Əməkdar mədəniyyət işçisi Gülbəniz Səfəraliyevadır.

ELİZBAR CAVELİDZE

Ruhi Bağdadi (bioqrafiya).

Bakı, "Elm və təhsil", 2018

Ruhi Bağdadi görkəmli gürcü türkoloqu E.Cavelidzenin Azərbaycan dilində nəşr edilən ikinci (ilk kitabı "Füzuli") kitabıdır. Kitabda XVI əsrin görkəmli türk şairi Ruhi Bağdadinin həyatı, dünyagörüşü və lirikası təhlil edilir. Əsərdə Şərqi çox tanınmış fəlsəfi təriqəti olan sufilik və hürufilik məsələlərinə geniş yer ayrılır. Eləcə də Yaxın Şərq məhəbbətinin ictimai institut ənənələri təhlil edilir.

Kitab türkoloq alimlər, doktorantlar, magistr və tələbələr üçün faydalıdır.

Nəşrin Ön söz müəllifi akademik İsa Həbibbəyli, elmi redaktoru professor Bədirxan Əhmədli, gürcü dilindən tərcümə edən Mirzə Məmmədogludur.

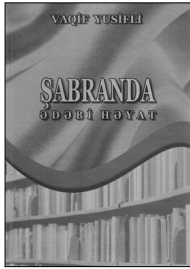
FƏRİDƏ HİCRAN (VƏLİYEVƏ)

Yunus Əmrə və folklor (monoqrafiya)

Bakı, "Elm və təhsil", 2018

Monoqrafiya ümumtürk ədəbiyyatının təməl sütunlarından sayılan, yaradıcılığında klassik sənət inciləri ilə folklor örnəklərinin vəhdətini təcəssüm etdirən, ömür yolu, mühiti, yaşam tərzilə sufi olan Yunus Əmrənin həyat və yaradıcılığında mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirilir, yaradıcılığında genetik kodlar, əsatir, əfsanə və rəvayətlər, rəqəmlərin mifik anlamı araşdırılır. Əsərdə həmçinin Yunus Əmrənin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yerinə aid araşdırma və yaradıcılığında atalar sözlərindən seçmələr də yer alıb.

Nəşrin elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəyli, rəyçiləri professor Məhərrəm Qasımlı və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Xuraman Hümətovadır.

VAQIF YUSİFLİ
Şabranda ədəbi həyat
Bakı, "Elm və təhsil", 2019

Tanınmış tənqidçi, filologiya üzrə elmlər doktoru Vəqif Yusiflinin bu kitabı onun "Bölgələrdə ədəbi həyat" silsiləsindən ikinci kitabıdır. Kitabda Şabran rayonunda və bu rayona yaxın olan bölgələrdə yaşayıb-yaradan yazarların yaradıcılığı, ədəbi həyatı təqdim olunur.

XURAMAN
"Sətirlərdə bitən ömür"
Bakı, "Nərgiz nəşriyyatı", 2018

Şairənin anadan olmasının 60 illik yubileyinə ərməğan edilən bu kitaba yaradıcılığından seçmələr - şeirlər, hekayələr, miniatürlər, ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələri toplanmışdır. "Dəyərli insanlar haqqında nə deyərler" adlı bölmədə isə Xuraman İsmayilovanın yaradıcılığı haqqında məqalələr təqdim edilib.

ELÇİN HÜSEYNBƏYLİ
"Gözünə gün düşür"
Bakı, "Yeni poliqrafist" MMC, 2018

Tanınmış yazıçı Elçin Hüseynbəylinin bu kitabına "Qarabağ hekayələri" silsiləsindən müxtəlif janrlı əsərlər daxildir. Hekayələrin qəhrəmanları həyatdan götürülmüş real obrazlardır. Onların taleyi, yurd-yuvasından didərgin düşmüş insanların vətən sevgisi, torpaq həsrəti, döyüş ruhu bədii və obrazlı dillə oxuculara təqdim olunur.

ƏLİ RZA XƏLƏFLİ
"Bir ayrılıq odu var..." (poema və ədəbi publisistika)
Bakı, "3 sayılı Bakı Mətbəəsi", 2018

Şair-publisist, tənqidçi Əli Rza Xələflinin "Bir ayrılıq odu var..." poema-essesində görkəmli şair-şərqşünas Hüseyn Kürdoğlunun həyatı, yaradıcılıq istiqamətləri, eləcə də mühiti və dövrü yüksək poetik ruhla təqdim və tərənnüm olunur. Əsas forma və məzmununa görə orijinaldır, bir çox poetik yenilikləri ilə diqqət çəkir.

Kitabın ikinci bölməsi "Ustad yanan ocaqda..." adlanır. Bu bölmədə Hüseyn Kürdoğlunun həyat və yaradıcılığı haqqında ədəbi-publisistik məqalələr, düşüncələr və xatirələr yer alıb.

